

BØGER I DANMARK

ex. 2

BØGER I DANMARK

Bogudvalgets betænkning

22 472 c.

BETÆNKNING NR. 969 · KØBENHAVN 1983

Omslagstegning:

Claus Deleuran

ISBN 87-503-4460-9

Ka 00-40-bet.

Sat og trykt hos

JJ trykteknik a-s, København

Indhold

1.	<i>Udvalgets kommissorium, sammensætning og arbejde</i>	9
2.	<i>Sammendrag</i>	13
3.	<i>Forfatterne og oversætternes vilkår og indtjeningsmuligheder</i>	17
3.1.	Indledning	17
3.1.1.	Tabellæsning	17
3.2.	Hvor mange danske forfattere findes?	18
3.3.	Hvem er de danske forfattere?	19
3.3.1.	Forfatter-rekrutteringen	19
3.3.2.	Fordelingen på køn	19
3.3.3.	Alder og debutalder	22
3.3.4.	Hvor bor Danmarks forfattere?	25
3.3.5.	Forfatternes uddannelse	25
3.4.	Hvad lever danske forfattere af?	27
3.4.1.	Forfatterindtægter	28
3.4.2.	Sideerhverv	28
3.5.	Forfatterne og bogmarkedet	30
3.5.1.	Ophavsret og forlagskontrakten	30
3.5.2.	Hvad tjener man på en bog?	35
3.6.	Forfatterne og de øvrige medier	40
3.6.1.	Dagblade, ugeblade og tidsskrifter	40
3.6.2.	Teater og film	41
3.6.3.	Forfatterne og Danmarks Radio	42
3.7.	Oversættere	44
3.8.	Statens ydelser til forfattere og oversættere	45
3.8.1.	Biblioteksafgiften	45
3.8.2.	Statens Kunstfond	48
3.8.3.	Finanslovsydelser	56
3.8.4.	Andre statslige ydelser, litteraturpriser o.l.	57
3.8.5.	Private legater, litteraturpriser m.v.	57
3.9.	Forfatternes organisationsforhold	58
3.9.1.	Forfatteruddannelser	60
3.10.	Bogudvalgets overvejelser	60
4.	<i>Bogproduktionen</i>	62
4.1.	Den historiske baggrund, bogproduktionen og -distributionen	62
4.2.	Forlagenes størrelse og struktur	66
4.3.	Alternative forlag	69
4.4.	Antallet af udgivelser	72
4.4.1.	Skønlitterære udgivelser	80
4.4.2.	Faglitterære udgivelser	80
4.4.3.	Børne- og ungdomslitteratur	82
4.4.4.	Oversættelser	85
4.5.	Bogpriser	87
4.6.	Den eksisterende udgivelsesstøtte	89
4.6.1.	Statens Kunstfond	89
4.6.2.	Tipsmidlerne	89
4.6.3.	Den nordiske nabolandslitteraturstøtte	90

4.6.4.	Private legater og fonds.....	90
4.7.	Bogudvalgets overvejelser	90
5.	<i>Bogdistributionen</i>	91
5.1.	Boghandelen.....	91
5.1.1.	Samhandelsreglerne.....	91
5.1.2.	Boghandlerrådet	92
5.1.3.	Boghandlernævnet	92
5.1.4.	Antagelsesreglerne	92
5.1.5.	Distributionssystemet	93
5.1.6.	Leveringsformer	94
5.1.7.	Bogudvalgets overvejelser vedr. fast bogladepris, boghandlermonopol, eksklusivitetsprincip og etableringsregler	95
5.1.8.	Tal om boghandelen	102
5.2.1.	Importboghandelen	105
5.2.2.	Bogudvalgets overvejelser	109
5.3.	Bibliotekers og undervisningsinstitutioners bogindkøb	110
5.3.1.	Folkebibliotekerne	110
5.3.2.	Forskningsbibliotekerne	112
5.3.3.	Bogsalg til undervisningsinstitutioner	112
5.3.4.	Bogudvalgets overvejelser	114
5.4.1.	Bogsalg gennem kiosker og bladhandler	115
5.4.2.	Bogudvalgets overvejelser	116
5.5.	Direkte salg	117
5.5.1.1.	Bogklubber	117
5.5.1.2.	Bogudvalgets overvejelser	123
5.5.2.1.	Kolportage- og kuponsalg	126
5.5.2.2.	Bogudvalgets overvejelser	129
5.6.	Antikvarboghandelen	130
5.7.	Alternativt bogsalg, bogcaféer	131
6.	<i>Boghandler- og forlagsuddannelserne</i>	134
6.1.	Boghandleruddannelsen	134
6.1.1.	Boghandelens behov – boghandelen som uddannelsessted.....	134
6.1.2.	Tilgangen til uddannelsen	134
6.1.3.	Uddannelsens indhold	135
6.1.4.	Efter- og videreuddannelse	135
6.2.	Forlagsuddannelsen	136
6.2.1.	Tilgangen til ledelses-, markedsførings- og administrationsfunktionerne	136
6.2.2.	Tilgangen til redaktions- og produktionsfunktionerne	136
6.2.3.	Uddannelsesmuligheder	137
6.2.4.	Litteraturformidleruddannelsen i Holland	137
6.3.	Overvejelser og forslag fra Bogudvalgets arbejdsgruppe om forlags- og boghandleruddannelserne	138
6.4.	Bogudvalgets overvejelser	139
7.	<i>Bibliotekerne</i>	142
7.1.	Bibliotekernes samfundsmæssige betydning	142
7.2.	Bibliotekstyper	142
7.3.	Administration og finansiering	144
7.3.1.	Institutioner i forbindelse med bibliotekernes administration.....	145
7.3.2.	Forslag til ny bibliotekslov	146
7.4.	Bibliotekernes bogvalg	146
7.4.1.	Central materialevalgsservice for folke- og skolebiblioteker	146
7.4.2.	Diskussion af bibliotekernes bogvalg.....	148

7.4.3.	Forskningsbibliotekernes materialevalg	150
7.5.	Biblioteket og brugerne	151
7.5.1.	Skolebiblioteker og folkebibliotekernes børneafdelinger	151
7.5.2.	Folkebibliotekernes voksenafdeling	152
7.5.3.	Forskningsbibliotekerne	152
7.5.4.	Andre aktiviteter udover almindeligt bogudlån	153
7.6.	Bibliotekerne og forfatterne	153
7.7.	Bibliotekerne og bogbranchen	153
7.8.	Institutioner og foreninger med tilknytning til bibliotekerne	156
7.9.	Bogudvalgets overvejelser	161
8.	<i>Litteraturformidling</i>	162
8.1.	Indledning	162
8.1.1.	Definition	162
8.1.2.	Kulturpolitisk baggrund	163
8.2.	Den kommercielle litteraturformidling	164
8.2.1.	Boghandelen	164
8.2.2.	Bogklubber	164
8.2.3.	Kiosker og arbejdspladssalg	165
8.3.	Massemediernes litteraturformidling	167
8.3.1.	Radio og TV	167
8.3.2.	Dagspressens litteraturformidling	169
8.4.	Bibliotekernes litteraturformidling	171
8.5.	Litteraturundervisning	172
8.5.1.	Folkeskole, gymnasium, HF og EFG	173
8.5.2.	Fritidsundervisning	175
8.5.3.	Forskning og uddannelse i kritisk litteraturformidling	176
8.6.	Forfatterens rolle i litteraturformidling	177
8.7.	Den litterære meningsdannelse og nye formidlingsformer	179
8.7.1.	Den litterære meningsdannelse	179
8.7.2.	Nye formidlingsformer	179
8.7.3.	Billigbogens litteraturpolitiske rolle	179
8.8.	Bogudvalgets overvejelser	181
9.	<i>Bogudvalgets forslag om bogfond, moms m.v.</i>	182
9.1.	Udvalgets holdning til bogmarkedet	182
9.1.1.	6 medlemmers samlede vurdering af bogmarkedets udvikling	182
9.1.2.	Bogbranchens samlede vurdering af bogmarkedets udvikling	187
9.1.3.	Udtalelser fra andre udvalgsmedlemmer	189
9.2.	Forslag om oprettelse af en bogfond	190
9.2.1.	Projektstøtte til forfattere og oversættere m. fl.	190
9.2.2.	Royaltygaranti	192
9.2.3.	Støtte til forlag og udgivere	193
9.2.3.1.	Generel støtte til udgivelse af ny dansk skønlitteratur for voksne	193
9.2.3.2.	Projektstøtte til enkeltgenrer m.v.	198
9.2.3.3.	Generel støtte til mindre forlag og alternativforlag	201
9.3.1.	Bogbranchens argumentation imod en bogfond	202
9.3.2.	Kautionsstøtte til nyetablerede, eventuelt eksisterende forlag	203
9.3.3.1.	Forslag om nedsættelse eller fjernelse af bogmomsen	204
9.3.3.2.	Flertallets holdning vedrørende bogmomsen	205
9.3.3.3.	Indførelse af biblioteksafgift for forlæggere	206
9.3.4.	Mindretalsudtalelse afgivet af U. Schlichtkrull	208
9.4.	Støtte til boghandelen	209
9.5.	Administrationen af de foreslåede støtteordninger	209
	<i>Stikordsregister</i>	227

1. Udvalgets kommissorium, sammensætning og arbejde

Den 7. juli 1972 nedsatte ministeren for kulturelle anliggender et udvalg, der fik til opgave »at foretage en undersøgelse af vilkårene for produktionen, distributionen og brugen af bøger i Danmark og på grundlag af denne undersøgelse at fremsætte forslag med sigte på at sikre – og om muligt udvide – det brede udbud af kvalitetsbøger og på at fremme en decentralisering, geografisk og socialt, af såvel produktionen, distributionen som brugen af litteratur.«

I udvalgets kommissorium hed det videre: »Udvalgets undersøgelser skal i første række omfatte forlagenes situation og deres udgivelsespolitik, også i forhold til udgivelsen af billigbøger, boghandelens stilling og salgs politik, de alternative udgivelses- og distributionsformer og bibliotekernes rolle i litteraturformidlingen, herunder betydningen af den opsøgende biblioteksvirksomhed. Udvalget bør imidlertid i sine undersøgelser også inddrage spørgsmålet om forfatterens og oversætternes stilling i forhold til forlagene og de virkninger, som udviklingen på bogmarkedet og på biblioteksområdet har på disse grupperes arbejdsvilkår og indtjeningsmuligheder, ligesom udvalget bør beskæftige sig med den rolle, som litteraturformidlingen spiller i forhold til produktionen, distributionen og brugen af bøger.«

Udvalget antog navnet »Bogudvalget«.

Om udvalgets sammensætning og sekretariat i tiden indtil afgivelsen af den første delbetænkning, Biblioteksafgiften, betænkning nr. 877/1979, henvises til denne delbetænkningens forord. Siden er der sket følgende ændringer i medlemskredsen:

Den 26. november 1979 afløste programchef, mag.art. Henning Pade programsekretær, mag.art. Jens Schoustrup Thomsen som medlem af udvalget.

Den 29. februar 1980 afløste tegneren Ib Spang Olsen rigsbibliotekar Palle Birkelund som udvalgsmedlem.

Den 21. maj 1980 udpegedes sekretariats-

chef (nu direktør) Flemming Ettrup som afløser for stadsbibliotekar Henning Gimbel.

Udvalgets sammensætning er herefter som følger:

Forlagsboghandler Ole A. Busck (Den danske Forlæggerforening)

Forlagsredaktør Jan Danielsen (Forening For Forlagsfolk)

Direktør Flemming Ettrup (Danmarks Biblioteksforening)

Forfatterinden Else Faber (Dansk Forfatterforening)

Boghandler Th. Helweg (Den danske Boghandlerforening)

Professor Hans Hertel

Boghandler Per Kofod

Forfatteren cand. polit. Hans Jørgen Lembourn (Dansk Forfatterforening)

Biblioteksdirektør Kr. Lindbo-Larsen (Bibliotekstilsynet)

Tegneren Ib Spang Olsen (Danmarks Biblioteksforening)

Programchef, mag.art. Henning Pade (Danmarks Radio)

Ekspeditionssekretær U. Schlichtkrull (Industriministeriet)

Landsretssagfører Jan Schultz-Lorentzen (Dansk Forfatterforbund (ophævet i 1972))

Kommitteret Willi Weincke (ministeriet for kulturelle anliggender) (formand)

Udvalgets sekretærer er fuldmægtig Jørgen Blomqvist, fuldmægtig Claus Lüttau Forup og stud. mag. Lisbeth Worsøe-Schmidt.

Udvalget indledte sit arbejde i 1972 med at nedsætte en række underudvalg, der fik til opgave at gennemarbejde forskellige problemkredse. Underudvalgene fik følgende sammensætning:

Underudvalget til drøftelse af biblioteksafgiften

Else Faber

Henning Gimbel

Forlagsboghandler Niels Jørgen Haase
Hans Hertel
Biblioteksinspektør Ole Koch
Hans Jørgen Lembourn
Forfatteren Preben Ramløv
W. Weincke (formand)

Underudvalget vedrørende alternative produktions- og distributionsformer

Forlagsboghandler Jarl Borgen
Boghandler Mogens Ege
Hans Hertel
Per Kofod
Jan Schultz-Lorentzen (formand)
Cand.mag. Preben Wilhjelm

Underudvalget til drøftelse af de »traditionelle« distributionskanaler

Forlagsdirektør Bo Bramsen (formand)
Th. Helweg
Hans Hertel
Kioskejer P.M. Jacobsen
Forlagsboghandler Gert Ringhof
Overbibliotekar Carsten Tofte
Forfatteren, læge Tage Voss

Arbejdsgruppen vedrørende børne- og ungdomslitteraturen

Forfatteren, lærer Folke Barker Jørgensen
Biblioteksinspektør Aase Bredsdorff
Boghandler Knud Erhard Jensen
Børnebibliotekar Gudrun Paaske
Forlagskonsulent Poul Ringhof (formand)
Fagleder, mag.art. Mette Winge

Arbejdsgruppen vedrørende forlags- og boghandleruddannelsen

Jan Danielsen (formand)
Boghandler E.S. Dinesen
Forlagsredaktør Kurt Hartogsohn
Fagleder, mag.art. Niels Chr. Lindtner
Boghandlermedhjælper Lis Marr
Sekretær Knud Sonne
Civiløkonom Elisabeth Brodersen (sekretær)

Arbejdsgruppen vedrørende bibliotekernes bogvalg

Bibliotekar Karen Bertelsen
Forfatteren Anders Bodelsen
Forlagsboghandler Jarl Borgen (formand)
Forfatteren Ulrik Gräs
Overbibliotekar Ellen Marie Lebahn
Underdirektør Ib Mortensen
Forfatteren, læge Tage Voss

Arbejdsgruppen vedrørende oversættelseslitteraturens og oversætternes problemer
Forlagsredaktør, mag.art. Vagn Grosen
Forfatteren, cand.mag. Uffe Harder
Stadsbibliotekar Astrid Hoffmeyer
Seniorstipendiat, mag.art. Erland Munch-Petersen (formand)

Magister Kristen Spanggaard

Arbejdsgruppen vedrørende forfatterens vilkår

Hans Hertel
Forfatteren Magnus Johansson
Forfatteren Eiler Jørgensen
Forfatteren, læge Tage Voss
Forfatteren, sognepræst Erik Aalbæk Jensen
W. Weincke (formand)

Arbejdsgruppen vedrørende litteraturformidling

Overbibliotekar Jørgen Bro Glistrup (formand)
Hans Hertel
Oplysningssekretær John Mølgaard
Forfatteren Kay Nielsen
Kontorchef Anna Grethe Schlanbusch
Programsekretær, mag.art. Jens Schoustrup Thomsen

De medlemmer, som ikke tillige var medlemmer af Bogudvalget, er opført med deres daværende titler.

Underudvalgene og arbejdsgrupperne afgav – for de flestes vedkommende – rapporter i de følgende år. Tre af disse blev publiceret af Bogudvalget, nemlig: Børnebogens situation (1976), Vederlag til forfattere m.v. i anledning af folke- og skolebibliotekers udlån af bøger (1977) og Eiler Jørgensen, Forfatterens ytrings- og indtjeningsmuligheder gennem Danmarks Radio/tv (1981). Det gælder for alle underudvalg og arbejdsgrupper, at deres arbejde er indgået i Bogudvalgets overvejelser, hvad enten der er afgivet en egentlig rapport, eller der blot er sket en overdragelse af arbejds materiale.

Bogudvalget har ialt afholdt 51 møder i plenum.

Bogudvalgets arbejde har strakt sig over et usædvanligt langt spænd af tid. Årsagerne hertil er mange; her skal kun nævnes nogle af dem.

Kommissoriet, som indeholder beskrivelsen af udvalgets arbejdsopgaver, har været overordentlig omfattende, og det har pålagt

udvalget at undersøge og udrede en række forhold, som ikke tidligere har været forsøgt kortlagt. Selve beskrivelsen af disse forhold har iøvrigt vist sig at være forbundet med betydelige vanskeligheder. Udvalget har endvidere i en lang periode måttet koncentrere sit arbejde om løsningen af en opgave, som ikke specielt var nævnt i kommissoriet, nemlig den, der bestod i at fremsætte forslag om en reform af den gældende biblioteksafgiftsordning. Desuden har det i størstedelen af udvalgets levetid vist sig umuligt at få stillet tilstrækkelig sekretariatsbistand til disposition for udvalget, ligesom de økonomiske ressourcer som man har kunnet anvende til udvalgsarbejdet har været meget begrænsede. Man har derfor i vid udstrækning måttet trække på den arbejdskraft, som udvalgets medlemmer har været i stand til at stille til rådighed.

Som nævnt har udvalget haft et usædvanligt omfattende kommissorium, og udvalget er sig bevidst, at den stillede opgave ikke med afgivelsen af den afsluttende betænkning kan siges at være løst til 100%. Det indgår f.eks. i kommissoriet, at udvalgt skulle udtale sig om »brugen af bøger«. En del betragtninger herom indgår i afsnittet om litteraturformidling (afsnit 8), men i det store og hele må det erkendes, at det ikke har været muligt at gå nærmere ind på spørgsmålet om, hvordan folk bruger bøger. På dette punkt er der behov for en forskning, som ikke er udført, og som udvalget ikke selv har haft mulighed for at iværksætte.

Udvalget er heller ikke gået nærmere ind på spørgsmålet om, hvilken skæbne, der venter bogen i et samfund, der er præget af en teknologisk udvikling, som gør det usikkert, hvordan kommunikationsformerne vil blive i fremtiden. Vil store dataanlæg, hvorfra den enkelte kan trække alle mulige informationer ud til gengivelse på sin dataskærm, overflødiggøre bogen? Vil »den elektroniske bog« radikalt ændre vilkårene for bogproduktion og bogdistribution? Sådanne og lignende spørgsmål har udvalget som sagt ladet ligge, uden at det bør opfattes som et udtryk for,

at udvalget ikke har anset dem for relevante. Måske kan det dog siges, at Bogudvalgets arbejde bygger på den grundopfattelse, at den traditionelle trykte bog, som stadig i mange henseender har fortrin frem for de nye medier, endnu har en lang fremtid for sig.

Efter afgivelsen af udvalgets delbetænkning om biblioteksafgiften nedsatte man en »redaktionsgruppe«, bestående af:

Ole A. Busck
Hans Hertel
Hans Jørgen Lembourn
Kr. Lindbo-Larsen og
W. Weincke

Denne gruppe blev undervejs i perioder suppleret med andre af udvalgets medlemmer, afhængigt af de behandlede emner. I gruppen blev afsnittene 4, 5, 6 og 9 færdiggjort til drøftelse i hovedudvalget. I de øvrige afsnit har man i vid udstrækning kunnet støtte sig på underudvalgsrapporter.

Karakteristisk for udvalgets arbejde har været, at man har ofret de beskrivende afsnit megen opmærksomhed. Der har ofte været stor uenighed i udvalget om, hvorledes de faktiske forhold med rette kan beskrives, og hvorledes det eksisterende talmateriale kan fortolkes. I så henseende har udvalget nøje gennemarbejdet afsnit 4 til 7. Efter at udvalget i 1981 modtog et pålæg fra kulturministeriet om at fremskynde arbejdets færdiggørelse, måtte man af tidnød afstå fra en tilsvarende minutios gennemgang (og formentlig delvis genskrivning) af afsnittene 3 og 8. I disse afsnit bør man derfor være opmærksom på, i hvilken udstrækning der er tale om referater fra underudvalgenes arbejdsmateriale. Kildeangivelser er søgt gennemført konsekvent i disse afsnit.

Det er Bogudvalgets håb, at nærværende betænkning kan være til nytte, ikke mindst i kraft af dens beskrivelse af »bogens verden«. Bogudvalgets medlemmer og sekretariat vil rette en varm tak til de mange, der ved medlemskab i underudvalg og arbejdsgrupper og ved beredvillig hjælp med tal og oplysninger har bidraget til arbejdet med betænkningen.

København, den 1. november 1982

Ole A. Busck
Else Faber
Per Kofod
Henning Pade

Jan Danielsen
Th. Helweg
Hans Jørgen Lembourn
U. Schlichtkrull
W. Weincke
(formand)

Fl. Ettrup
Hans Hertel
Kr. Lindbo-Larsen
Jan Schultz-Lorentzen

*/Jørgen Blomqvist
Claus Lüttau Forup
Lisbeth Worsøe-Schmidt*

2. Sammendrag

Bogudvalgets betænkning er i de store træk opbygget i overensstemmelse med mønsteret fra, hvad der kaldes det litterære system. Man følger litteraturens vej fra forfatteren via oversætteren, forlaget, bogladen og biblioteket til brugeren. På de enkelte områder beskrives forholdene, og i den udstrækning udvalget eller enkelte af dets medlemmer har ønsket at kommentere de enkelte spørgsmål, er dette sket i direkte tilslutning til teksten. Derudover er der i det afsluttende afsnit optaget nogle mere generelle, samlede vurderinger af bogmarkedets forhold, som munder ud i nogle tværgående forslag.

Afsnittet om forfatterne (afsnit 3) formidler først og fremmest resultaterne af en spørgeskemaundersøgelse af forfatternes vilkår, som i foråret 1975 blev foranstaltet af Bogudvalgets arbejdsgruppe til undersøgelse af forfatternes vilkår og indtjeningsmuligheder i Danmark. Undersøgelsen omfattede skønlitterære forfattere – af såvel prosa, lyrik og drama, som børne- og ungdomslitteratur – samt forfattere af samfundsdebatteerende litteratur. Ved undersøgelsen indhentes bl.a. oplysninger om forfatternes rekruttering, køn, alder og debutalder, bopæl, uddannelse, indtægtsforhold og publiceringsmuligheder. I en vis udstrækning er der endvidere foretaget krydstabuleringer, d.v.s. at man har sammenholdt svarene på de forskellige spørgsmål. Iøvrigt beskrives kontraktforholdene med forlæggere m.fl. og udbetalingerne fra Statens Kunstfond analyseres nærmere. I forbindelse med dette afsnit anbefaler Bogudvalget, at man gennemfører en skatteteknisk ordning, som gør det muligt for forfattere m.fl. at fordele publiceringsindtægter over flere år.

I afsnit 4 om bogproduktionen fremstilles bogbranchens historie indledningsvis i store træk. De nutidige forhold tegnes op med en beskrivelse af forlagenes struktur, som tager udgangspunkt i deres indbyrdes størrelse, og med en gengivelse af diskussionen om forlagskoncentration. Endvidere beskrives den udvikling, de såkaldte alternative forlag gen-

nemgik fra deres fremkomst omkring 1968 til i dag, hvor det formentlig er mere korrekt at tale om venstrefløjs- og marginalforlag. Forlagenes produktion, bogudgivelserne, beskrives med udgangspunkt i genrerne: skønlitteratur, faglitteratur, børne- og ungdomslitteratur og oversættelser. Iøvrigt redegøres der for de kalkulationer, der fører til prissættelsen af bøger og for udviklingen i bogpriserne. Afsnittet slutter med en redegørelse for de muligheder, der findes for at få støtte til bogudgivelser.

Afsnit 5 om boghandelen indledes med et emne, som for så vidt også har intim tilknytning til forlagene, nemlig samhandelsreglerne. Disse regler er fastsat ved aftale mellem Forlæggerforeningen og Boghandlerforeningen, og indebærer bl.a. som hovedregel, at bøger kun må forhandles gennem de samhandelsberettigede boglader til de af forlagene fastsatte priser. Reglerne gennemgås tillige med reglerne for antagelse af samhandelsberettigede boghandlere, og branchens organer, Boghandlerrådet og Boghandlernævnet. I forbindelse med udvalgets overvejelser omkring dette regelsæt redegøres der for forholdene i udlandet, herunder bl.a. Frankrig og Sverige. I det væsentlige udtaler udvalget sin støtte til bevarelsen af disse brancheaftaler, som man finder er af betydning for bredden i udbudet af bøger og for opretholdelsen af et velforsynet detaillé. Udvalget går således ind for, at man opretholder den dispensation for monopollovens regler, som er en forudsætning for fastprissystemet. Med hensyn til reglerne om antagelse af boghandlere er der tillige principiel enighed om, at det eksisterende regelsystem bør opretholdes. Her gør der sig dog visse forskelle gældende i opfattelserne omkring reglernes administration. Endvidere skal det nævnes, at visse medlemmer af udvalget foreslår, at er indføres nogle lempelser i de ikke-samhandelsberettigede bogcaféers adgang til at sælge bøger fra forlag, der er omfattet af samhandelsreglerne.

Videre indeholder afsnit 5 en beskrivelse af boghandelens aktuelle situation, bl.a. med

driftsøkonomiske oplysninger fra de af Boghandlerforeningen foretagne regnskabsundersøgelser. Undersøgelserne viser, at boghandelens rentabilitet set under ét ikke kan betegnes som tilfredsstillende, og den er blevet gradvist forringet i de senere år. Det konkluderes, at en del boglader formentlig tvinges til at lukke i de kommende år, medmindre denne udvikling vendes.

En gren af boghandelen, som behandles særskilt, er importboghandelen, d.v.s. de boglader der fører importerede bøger i større udstrækning. I afsnittet herom gennemgås de særlige regler om kalkulering af importerede bøger (DANBIF-kurserne) samt problemerne omkring forbrugernes private import. Udvalget udtaler bekymring over, at det offentlige i betydeligt omfang erhverver importerede bøger gennem ikke-samhandelsberettigede forhandlere, og dermed vanskeliggør opretholdelsen af en velassorteret importboghandel, som har økonomiske forudsætninger og ekspertise til at hjemtage den marginale litteratur.

Det offentlige er en betydningsfuld indkøber af bøger som følge af bibliotekernes og undervisningsvæsenets behov. I betænkningens afsnit 5.3. beskrives forretningsgangen og økonomien omkring disse indkøb. Udvalget udtaler i denne forbindelse, at det offentlige indkøb gennem bogladerne bør fortsætte af hensyn til opretholdelsen af det alsidige boghandlernet.

I forbindelse med beskrivelsen af det bogsalg, som finder sted gennem kiosker og bladhandler, bemærker udvalget bl.a., at der er visse forskelle mellem de sædvanlige leveringsvilkår i bogbranchen og bladhandlerbranchen, og en tilpasning af bogbranchens vilkår, f.eks. med hensyn til billigbøger og paperbacks, vil næppe være anbefalelsesværdig, da den ville kunne medføre højere priser. På den anden side finder udvalget det ønskeligt, at der til stadighed er et vist udbud af kvalitetslitteratur i kioskerne.

Udvalget beskriver tre forskellige former for direkte salg af bøger fra udgiver til forbruger, nemlig bogklubber, kolportage- og kuponsalg. Med hensyn til bogklubberne konstaterer udvalget, at mange af de problemer, som tidligere eksisterede i disses forhold til bogladerne, fandt en løsning ved revisionen af samhandelsreglerne i 1982. Iøvrigt udtaler udvalget, at det er af stor vigtighed, at

man bevarer en rimelig balance mellem det almindelige bogsalg og salget gennem bogklubberne. Udvalget udtaler sig for en bevarelse af adgangen til kolportagesalg, idet man finder, at denne salgsform fortsat har betydning for salget af større, folkeoplysende værker – og dermed for, om disse værker overhovedet udgives. Herved udelukker udvalget imidlertid ikke, at dette salg underkastes de reguleringer m.v., som er fornødne af hensyn til forbrugerinteresserne.

Udvalget stiller ikke specielle forslag i forbindelse med beskrivelsen af antikvarboghandelen og bogcaféerne.

I afsnit 6 omhandles uddannelsesspørgsmål for boghandlere og forlagsmedarbejdere. For boghandlernes vedkommende eksisterer der en faglig uddannelse, som beskrives nærmere. Boghandlerne er i princippet fortsat tilfredse med den faglige grunduddannelse dog påpeges enkelte mangler, som foreslås imødegået bl.a. med en udvidelse af læretiden. Desuden savner boghandlerne en egentlig lederuddannelse. Bogudvalget tilslutter sig disse synspunkter. Problemerne er mere påtrængende for så vidt angår uddannelse af forlagsmedarbejdere, fordi der ikke findes en formaliseret uddannelse. Betænkningen indeholder en beskrivelse af de funktioner, som medarbejderne kunne uddannes til at varetage, og der redegøres for det arbejde, Bogudvalget har gjort for at søge at få en sådan uddannelse etableret. Bestræbelserne viste sig frugtesløse, først og fremmest på grund af mangel på de fornødne økonomiske ressourcer, og udvalget kan derfor alene påpege behovene og henstille, at arbejdet videreføres af det offentlige.

I afsnittet om bibliotekerne (afsnit 7) gives en fremstilling af disse institutioner, som nok tilsigter at være rimeligt fyldestgørende, men som på den anden side så vidt muligt undgår unødige gentagelser af det materiale, der blev fremlagt i Bibliotekskommissionens betænkning (betænkning nr. 878/1979). Af samme grund går udvalget kun i begrænset grad ind i en drøftelse af forslag med relation til biblioteksvæsenet. Der er i beskrivelserne lagt vægt på såvel bibliotekernes opbygning m.v. som forholdet til forfatterne, bogbranchen og brugerne.

Afsnit 8 om litteraturformidling bygger på materialet fra en upubliceret arbejdsgruppe-rapport. Materialet gengives med forskellige

mindre supplementer og à jour-føringer. Det omfatter en gennemgang af litteraturformidlingen, opdelt efter de kanaler, hvorigennem den flyder. Det vil navnlig sige bogbranchen, radio og TV, dagspresse, biblioteker og undervisningsvæsenet. Endvidere behandles forfatternes direkte inddragelse i litteraturformidlingen tillige med forskellige muligheder for at forny formindlingsformerne og den litterære meningsdannelse. Et særligt afsnit vies billigbogens litteraturpolitiske rolle, bl.a. i lyset af de svenske erfaringer fra den statsstøttede billigbogsserie »En bok för alla«. Arbejdsgruppen om litteraturformidling stillede et meget stort antal konkrete forslag, som i alt væsentligt gengives i betænkningen. Bogudvalget har ikke foretaget en egentlig gennemgang af disse forslag, men viderebringer dem til videre foranstaltning.

Det lykkedes ikke udvalget at nå til enighed om forslagene i betænkningens afsnit 9. Baggrunden herfor kan findes i, at der gør sig store forskelle gældende i den generelle vurdering af bogmarkedet og dets udvikling. 6 medlemmer anfører, at den overordnede udviklingslinje synes at være en tendens til koncentration, centralisering og kontraktion i så godt som alle led og på så godt som alle niveauer af den litterære proces fra forlagsled til forbruger. Dette medfører, at flere og flere titler henvises til specielle forlag og publikumsgrupper, mens stadig færre titler – af få forfattere og fra få forlag – slår igennem til det store publikum. Konsekvensen er en øget risiko for smagsmonopolisering og indskrænkning af forbrugernes valg- og orienteringsmuligheder.

Heroverfor står 3 medlemmer, som ikke kan tilslutte sig disse betragtninger, idet man finder, at de hviler på et mangelfuldt grundlag, nemlig en ufuldstændig og på væsentlige punkter urigtig opfattelse af forholdene på det danske bogmarked. Bogudgivelsen i Danmark er – også målt med internationale alen – meget intens, og de tilgængelige statistikker afspejler kun delvis aktiviteten. På forlagsområdet er der sket opdelinger af større forlag, og mange nye er kommet til. Det vidner om en kraftig dynamik i bogbranchen, at man til trods for aktivitetshæmmende beskatning i form af en bogmoms, hvis lige ikke kendes andre steder i verden, har været i stand til inden for et ti-år at fordoble antallet af bøger på boghandlernes nyhedsdiske.

Endelig finder 4 medlemmer sig ikke i stand til at tilslutte sig hverken den ene eller den anden generelle vurdering af bogmarkedets udvikling.

Et flertal på 10 medlemmer foreslår, at man til løsning af en række af bogmarkedets problemer og specielt med henblik på sikring af det brede udbud af kvalitetsbøger opretter en bogfond, der skal have til opgave at administrere forskellige støtteordninger til fordel for forfattere og oversættere, udgivelsesvirksomheden, boghandelen og litteraturformidlingen. Tanken er, at bogfonden skal have mulighed for at disponere frit i henseende til etablering af støtteordninger m.v., efterhånden som behov måtte melde sig eller ændres i tidens løb. Flertallet peger dog især på følgende mulige ordninger:

En projektstøtteordning for forfattere, oversættere og illustratorer, som især sigter på at dække behovene inden for de genrer m.v., som Statens Kunstfond ikke har til opgave at støtte. Herunder hører bl.a. faglitteratur, men også andre former for litteratur, som ikke lever op til de strenge og snævre kvalitetskrav, som det er kunsthøjens opgave at stille.

En udgivelsesstøtteordning for den nye, danske skønlitteratur, udformet således, at der i princippet skal ske en udvælgelse af de støttede titler, men med et så stort budgetteret antal støttede titler, at ordningen får et generelt præg.

Ordninger, hvorefter der kan ydes støtte til enkelte udgivelsesprojekter indenfor følgende genrer: Den oversatte skønlitteratur for voksne, børne- og ungdomslitteraturen, de særligt omkostningskrævende udgivelser, udgivelsen af klassisk litteratur samt faglitterære udgivelser. Endelig foreslås etableret mulighed for tilskud til mindre og nyetablerede forlag. Efter forslaget vil bogfonden kræve årlige bevillinger i størrelsesordenen 3 mio. kr. til forfatterstøtte og ca. 12 mio. kr. til udgivelsesstøtte. Hertil kommer midlerne til fondens øvrige aktiviteter.

Mindretallet tager afstand fra forslaget om oprettelse af en bogfond, idet det anføres, at en bogfond vil være direkte skadelig for bogmarkedets udvikling. Den åbner i realiteten mulighed for en uhørt statslig regulering af bogbranchens forhold. Desuden frygtes, at de foreslåede udgivelsesstøtteordninger vil få markedsforvridende følger. I forbindelse

hermed henvises der til erfaringer fra de svenske støtteordninger. Mindretallet foreslår, at man styrker de bestående fonde og støtteordninger, herunder Statens Kunstfond, samt nedsætter eller fjerner momsen på bøger. Danmark er rekordhaver med hensyn til moms på bøger, og en nedsættelse vil kun medføre yderst begrænsede finanspolitiske virkninger. En nedsættelse til have gunstige virkninger på bredden af udgivelserne, og dette vil blive opnået uden bogfondens negative virkninger. Endvidere foreslår mindretallet, at der indføres en biblioteksafgift til fordel for forlæggerne. En sådan vederlagsordning vil kunne give forlagene en berettiget kompensation for den intensive udnyttelse af deres udgivelser, som finder sted på folke- og skolebibliotekerne. Mindretallet foreslår endelig, at der etableres en kautionsstøtte til nyetablerede og eventuelt

også til eksisterende forlag med forbillede i Boghandelens Kautionsinstitut.

Flertallet kan ikke tiltræde forslaget om momsnedsættelse, idet man finder, det er en for bred og unuanceret støtteform. Heller ikke forslaget om en biblioteksafgift kan tiltrædes, idet man ikke er enig i kompensationssynspunktet og heller ikke finder, at biblioteksafgiftsvejen er en hensigtsmæssig måde at yde forlagsstøtte på.

Udvalget stiller ikke forslag om støtte til boghandelen, men påpeger den nære sammenhæng mellem bogladernes økonomi og det offentlige rabatpolitik ved placering af leverancer til biblioteker og skoler. Flertallet bag bogfondsforslaget henviser iøvrigt til, at fonden efter forslaget ikke vil være afskåret fra senere at genoverveje en evt. boghandelsstøtte.

3. Forfatternes og oversætternes vilkår og indtjeningsmuligheder

3.1. Indledning

Udtrykket »det litterære system« benyttes undertiden til at betegne den del af samfundslivet, som har med skabelsen, produktionen, distributionen, formidlingen og brugen af litteratur at gøre. Dette system er i første række opbygget på forfatternes indsats, hvad enten den er af kunstnerisk, videnskabelig, kundskabsformidlende eller journalistisk karakter.

Forfatternes indsats i samfundet rækker imidlertid videre end det litterære system. Samfundslivet er på de fleste områder baseret på informationsformidling af den ene eller anden art, og det frie ord – talt eller skrevet – er demokratiets grundpille. Hertil kommer den indflydelse, som litteraturen øver i kraft af at være et kunstnerisk udtryksmiddel.

I princippet kan man betegne enhver, der har skrevet noget, som forfatter, og det vil sige størstedelen af befolkningen. Ofte anlægges imidlertid en snævrere afgrænsning, idet det mere eller mindre forudsættes, at en forfatter har skrevet en bog. Bogudvalgets kommissorium pålægger netop udvalget at beskæftige sig med forholdene omkring bøger, og i det store og hele vil udvalget derfor holde sig til den sidstnævnte afgrænsning.

Bogudvalget nedsatte i 1974 en arbejdsgruppe til undersøgelse af forfatternes vilkår og indtjeningsmuligheder i Danmark. Om arbejdsgruppens sammensætning henvises til forordet. Arbejdsgruppen foranstaltede i foråret 1975 en spørgeskemaundersøgelse* og udarbejdede på denne baggrund en rapport, der af forskellige årsager ikke blev helt færdiggjort. Grundlaget for nærværende re-

degørelse er derfor primært forfatterundersøgelsen og de færdige afsnit af rapporten. Et medlem af arbejdsgruppen, forfatteren Eiler Jørgensen, udarbejdede desuden en særlig undersøgelse: »Forfatternes ytrings- og indtjeningsmuligheder gennem Danmarks Radio/TV«, trykt som Rapport nr. 3 fra Bogudvalget. Konklusioner herfra vil indgå i afsnit 3.6.3. om forfatterne og Danmarks Radio.

Det forfatterudsnit, gruppen ønskede undersøgt, blev defineret som skønlitterære forfattere – af såvel prosa, lyrik og drama, som børne- og ungdomslitteratur – samt forfattere af samfundsdebatlitteratur, der havde udgivet bøger i femårsperioden 1970-74. Sammensætningen af udsnittet skete primært ved hjælp af Dansk Forfatterforenings medlemskartotek, men da man af principielle grunde også ønskede at inddrage forfattere uden for Dansk Forfatterforening, blev der suppleret med navne fra den daværende Dansk Forfatterfonds lister over udbetalinger af bibliotekspenge, medlemsfortegnelsen fra Danske Dramatikeres Forbund, forfatterfortegnelser fra alternative forlag samt boghandelens julekatalog for de pågældende år. I alt deltog 453 forfattere i undersøgelsen, og heraf blev de 441 svar lagt til grund for statistikken. En nærmere behandling af svarene blev foretaget af Thulstrup Marketing.

3.1.1. Tabellæsning

I de følgende afsnit optræder en del tabeller til belysning af de tendenser, der beskrives. Ved udarbejdelsen er talmaterialet søgt gjort så overskueligt som muligt.

*) Spørgeskemaet er vedlagt som bilag 1.

Eks.: Tabel 3.1. Udgivelsesforhold i forbindelse med køn

	Antal forfattere	% Mænd	% Kvinder
Hele udsnittet	436	78	22
<i>Debutår</i>			
Før 1945.....	70	86	14
1945-64.....	161	74	26
1965-75.....	205	79	21

I første søjle opgøres det faktiske antal forfattere. Det ses at 70 forfattere debuterede før 1945, 161 forfattere mellem 1945-64 o.s.v. Procentsøjlerne angiver, at 86% af 70 forfattere er mænd og 14% er kvinder. Da der er tale om krydstabeller, hvor svarene fra forskellige af spørgeskemaets punkter er krydstabuleret med hinanden, svinger antallet af forfattere i »hele udsnittet« fra tabel til

tabel. Krydstabuleringer kan jo efter sagens natur kun bygge på det antal svarpersoner, som har besvaret de spørgsmål, der krydses med hinanden.

Tabellerne, der angår vurderingen af de økonomiske vilkår som forfatter, er opbygget således, at man kan se det faktiske antal svar i de enkelte grupper.

Eks.: Tabel 3.1. - fortsat

	Antal %	(Mænd) Antal	(Kvinder) Antal
<i>Vurdering af de økonomiske vilkår som forfatter</i>			
Meget tilfreds.....	7	24	6
Nogenlunde tilfreds.....	15	46	16

Første søjle angiver, at 7% af samtlige forfattere er meget tilfredse, 15% er nogenlunde

tilfredse o.s.v. De næste søjler siger, at de 7% bestod af 24 mænd og 6 kvinder.

3.2. Hvor mange danske forfattere findes?

Det er vanskeligt at bestemme nøjagtigt, hvor mange forfattere der findes. For at kunne kalde sig forfatter skal man have ophavsret til et eller flere værker, og et tal for, hvem der har det, findes ikke. Man kan dog få et vist fingerpeg ved at opregne dels hvor mange, der modtager biblioteksafgift, dels hvor mange, der er medlemmer af Dansk Forfatterforening.

Pr. 1. januar 1981 modtog knap 5.000 personer afgift for de bøger, hvormed de var repræsenteret på folke- og skolebibliotekerne. Fordelingen på antal bind så således ud:

Bind	Personer
50-99	339
100-999	2.477
1.000-9.999	1.683
10.000-	317

Derudover havde et mindre antal forfattere under forskellige forfatternavne tilsammen mindst 50 bind. Forfattere med mindre end 50 bind på bibliotekernes hylder modtog ingen afgift.

Dansk Forfatterforening havde i 1981 ca. 1400 medlemmer. De fordelte sig på 5 grupper (nogle er dog medlem af flere grupper):

Den skønlitterære gruppe:	510
Lyrikergruppen:	208
Børne- og ungdomsgruppen:	256
Den faglitterære gruppe:	516
Oversættergruppen:	248

Hertil kommer de grønlandske forfattere - 70 medlemmer - der er associeret foreningen.

En af grundene til, at så mange modtager biblioteksafgift uden at være medlem af Forfatterforeningen, er at mange betragter for-

fattergerningen som bierhverv. Disse forfattere er derfor organiseret i forhold til deres hovederhverv – ofte i de under Akademikernes Centralorganisation hørende fagorganisa-

sationer. Endvidere findes der en del forfattere, som kun har udgivet enkelte bøger og derfor ikke betragter sig som forfattere i egentlig forstand.

3.3. Hvem er de danske forfattere?

3.3.1. Forfatter-rekrutteringen

Det har længe været en almindelig antagelse, at hovedparten af de danske forfattere rekrutteres fra de højeste socialgrupper – især i Københavnsområdet.

Bogudvalgets forfatterundersøgelse understøtter denne antagelse. Der er faktisk tale om en relativ københavnsk, akademisk dominans, idet 46% af udsnittets forfattere har tilbragt deres barndom i hovedstadsområdet, og 32% af fædrene har (eventuelt uafsluttet) videregående uddannelse. Denne akademiske dominans understreges af den relativt store andel af mødrene – 12% – der har (eventuelt uafsluttet) videregående uddannelse. I øvrigt er det markant, at forfatterne i særlig grad rekrutteres fra byområder – 72% stammer fra større byer, især på Sjælland og i Østjylland.

3.3.2. Fordeling på køn

Forfatterfaget er stadig udpræget et mandserhverv. 78% af undersøgelsens forfattere er mænd. (Vedrørende udvælgelsen af de deltagende forfattere henvises til afsnit 3.1.). Dette afslører en endnu mere markant skævhed end den, som findes med hensyn til erhvervsbeskæftigelse i befolkningen som helhed, hvor kønsfordelingen af de erhvervsbeskæftigede voksne personer var 59% mænd og 41% kvinder i 1975.

Sammenlignes undersøgelsens tal med listerne over forfattere, der modtog biblioteksafgift i 1974, er kvinderne dog svagt overrepræsenteret i undersøgelsens udsnit. Dette hænger formodentlig sammen med, at forfatterundersøgelsen kun omfatter forfattere til skønlitteratur for børn og voksne samt samfundsdebatlitteratur, mens en stor del af bibliotekernes (danske) bogbestand udgøres af faglitteratur, der i endnu højere grad domineres af mandlige forfattere.

Forfatterundersøgelsen afslørede ingen skarpe skel i forbindelse med udgivelsesforholdene mellem mandlige og kvindelige for-

fattere – når først de er blevet forfattere, men de mest karakteristiske forskelle skal dog omtales kort. En del af talmaterialet er samlet i tabel 3.1. side 20.

Der er særligt få kvinder blandt de ældste forfattere. I betragtning af at et vigtigt kriterium for udvælgelsen af forfatterudsnittet var, at forfatterne skulle være aktive omkring udgivelsestidspunktet, kunne det tyde på, at kvindelige forfattere hurtigere »falder fra« end mandlige. På den anden side kunne det også betyde, at der simpelthen er sket en relativ større stigning i antallet af kvindelige forfattere siden 1920'erne og 30'erne.

Et af de steder hvor det traditionelle kønsrollemønster i øvrigt viser sig tydeligt, er i genrefordelingen. Der er relativt flere kvindelige end mandlige forfattere, som har skrevet børne- og ungdomslitteratur. Næsten halvdelen af kvinderne har skrevet for børn og unge mod kun en fjerdedel af mændene. Sammenligner man desuden med forfatterens alder, viser det sig, at især de ældre kvindelige forfattere skriver børne/ungdomslitteratur (jfr. tabel 3.3. side 24). Alligevel er det de mandlige børnebogsforfattere, der får størst succes – at dømme efter biblioteksafgiftens »Top 20« (d.v.s. de 20 forfattere, der har det største antal bind på bibliotekerne). Denne »Top 20« domineres af børnebogsforfattere, men i 1981 finder man kun 5 kvindelige forfattere.

Omvendt står mændene stærkest med hensyn til den samfundsdebatlitteratur, og selvom der skrives næsten lige meget dramatik af de to køn – i forhold til kønsfordelingen i øvrigt – er det forbløffende få kvinder, som har udgivet dramatiske værker i bogform. Hvad dette betyder vil blive behandlet senere i afsnit 3.5. om forfatterne og bogmarkedet.

Ser man på udgivelsesformer og -muligheder, er der en tendens til, at mændene klarer sig lidt bedre end kvinderne – eller måske snarere at mændene har større chance for succes.

Tabel 3.1. Udgivelsesforhold i forbindelse med køn

	Antal forfattere	%	
		Mænd	Kvinder
Hele udsnittet	436	78	22
<i>Debutår</i>			
Før 1945	70	86	14
1945-64	161	74	26
1965-75	205	79	21
<i>Genrer</i>			
Skønlitteratur* i alt	363	77	23
Heraf: Drama i bogform	40	88	13
Opført dramatik	104	80	20
Børne- og ungdomsbøger	130	67	33
Samfundsdebat-bøger	123	86	14
<i>Udgivelsesmuligheder</i>			
Ikke-udgivet manuskript	170	77	23
Selvfinansieret udgivelse	157	83	17
Gyldendal	85	78	22
<i>Publiceringsmuligheder</i>			
Dagblade	136	80	20
Ugeblade	73	73	27
Tidsskrifter	110	84	16
Danmarks Radio	124	77	23
<i>Påregnet total indtægt pr. bog</i>			
0 kr.	48	94	6
1-4.999 kr.	122	79	21
5.000-9.999 kr.	83	71	29
10.000 kr. og derover	83	86	15
<i>Vurdering af de økonomiske vilkår som forfatter</i>	Antal %	(Mænd) Antal	(Kvinder) Antal
Meget tilfreds	7	24	6
Nogenlunde tilfreds	15	46	16
Hverken eller	22	74	18
Noget utilfreds	18	56	18
Meget utilfreds	37	120	32
I alt	100	320	90

* Skønlitteratur omfatter i denne undersøgelse: romaner, noveller, digte, dramatik samt børne- og ungdomsbøger.

Dette kan bl.a. aflæses af tallene for bogklub- og billigbogsudgaver, fordi begge udgivelsesformer er sekundære udnyttelser baseret på masseoplæg. Det er altså kun bøger, som virkelig har slået an (eller som forlæggerne forventer vil slå an), der udkommer som billigbog eller i bogklub. Undersøgelsen viser desuden, at forfattere med bogklubudgaver har en sikret månedlig indtægt (i 1975)

på lidt over gennemsnittet. Royalty-indtægterne (d.v.s. den »afgift« forlæggerne betaler for at udgive en forfatters værk), og de samlede publicerings- og formidlingsindtægter ligger endog betydeligt over gennemsnittet både for forfattere med billigbogs- og bogklubudgaver (jfr. afsnit 3.5. side 27).

Kvinderne er underrepræsenteret med hensyn til begge disse udgivelsesformer, og det

indicerer altså, at der er forholdsvis færre etablerede kvindelige forfattere. Tilsyneladende er mændene dog også mere ihærdige med at få udgivet deres værker; de har i hvert fald relativt færre ikke-udgivne manuskripter, og de satser mere på selv at finansiere udgivelser end kvinderne.

Disse forhold kunne være en del af forklaringen på, at kvinderne som gruppe indtægtsmæssigt er mere homogen end mændene. Der er meget få kvinder, som intet tjener på en bog, men der er heller ikke mange i den højeste indtægtsgruppe. Tilsvarende er kvinderne generelt hverken så tilfredse eller så utilfredse med de økonomiske vilkår som mændene. Sammenholdt med kvindernes lave andel blandt forfatterne i det hele taget kunne det tyde på, at kun de kvindelige forfattere, som opnår en vis succes, bliver eller forbliver forfattere.

Ud fra denne undersøgelse kan man derfor med lidt forsigtighed konkludere: For det første at kvinder har sværere ved at blive forfattere end mænd, og for det andet at de på bogmarkedet – når de altså er blevet forfattere – tilsyneladende har andre betingelser end mænd, måske i form af andre men udtalte vurderingskriterier.

Forfatterundersøgelsen giver dog ikke noget endeligt svar på dette, og for at belyse spørgsmålet grundigere holdt Bogudvalgets arbejdsgruppe vedrørende forfatterens vilkår et møde med kvindelige forfattere m.v. i 1975. De indbudte deltagere var: *Pil Dahlerup, Merete Ries, Jette Holmberg, Grethe Stenbæk Jensen, Kirsten Hofstätter og Karen-Lis Svarre*. Det hedder herom i rapporten vedrørende forfatterens vilkår:

»Hvorfor er kvinder i så høj grad underrepræsenteret blandt forfattere? (...)

På mødet blev noget af svaret givet – eller antydnet; for et fyldestgørende svar ville kræve en forskning, som endnu venter på at blive udført. Men generelt kan man sige, at det, der gælder for alle, der vil starte inden for forfattererhvervet, nemlig at skriveriet er en fritidsbeskæftigelse – eller et ulønnet, krævende ekstrajob – det gør, at kvinderne har langt sværere ved at komme igang end mændene. Som en af de indbudte kvinder udtrykte det på mødet: Det er »mere naturligt for en far end for en mor at sætte sig ind til skrivemaskinen en weekend.«

– Altså: en væsentlig årsag til at vi har så få kvindelige forfattere er det etablerede kønsrollemønstre, ...«

I et oplæg fra de deltagende kvinder, hvor gruppen formulerede krav og forslag til forbedring af vilkårene for kvindelige forfattere, blev også de omtalte vurderingskriterier berørt:

»Et område, hvor den traditionelle pigeopdragelse netop har vist sig at være mangelfuld, er den manglende opbakning og motivering til selvstændigt at løse opgaver, skabe og lege med idé og lidenskab, skabe og lege for legens egen skyld. Det ligger så tungt i den traditionelle kvinderolle, at kvinden er den, som tager de kedeligste konsekvenser af de andres leg uden egentlig selv at have leget med. Hvis man som fiktionsforfatter skildrer hovedpersoner med den baggrund og de følger, den baggrund giver, får man et andet billede af en virkelighed, end det billede som den præstationsopdragede kunstner beskriver. *I en feminin oplevelsesverden vil emnernes indbyrdes prioritering ofte (ikke altid, naturligvis) være helt anderledes end i en beskrevet mandsverden. Netop det forhold kan få traditionelle litteratur, både mandlige og kvindelige, til at opleve kvindelitteratur som underlødigt eller uvæsentlig.*«

(Oplæg fra kvindelige forfattere 1.6.1975 ved Jette Drewsen til arbejdsgruppen vedrørende forfatterens vilkår – fremhævet her.)

De deltagende kvinder formulerede i oplægget følgende konkrete forslag til forbedring af kvindelige forfatteres vilkår:

- 1) *En højskole eller kursus ejendom*, hvor kvindegupper eller individuelt arbejdsgrupper kvindelige forfattere kunne få arbejdsro.
- 2) *Ændringer i støttekriterierne* for Statens Kunstfond. Først og fremmest således at man i en periode (f.eks. 5 år) tildeler halvdelen af den støtte, der er til rådighed, til kvinder, hvor kollektive arbejder, projekter og amatørindsats prioriteres højest.
- 3) *Forskningsprojekter* indenfor kvinders og særligt kvindelige forfatteres placering med hensyn til økonomiske forhold, bevidsthedsmæssige vilkår, skrivetekniske vilkår, litteraturkritikken, skolebøger og fritidslæsning.

Udviklingen i den litterære kultur i de sidste 5-10 år med bl.a. kvindelitteraturens store opblomstring har muligvis forrykket billedet noget siden 1975, hvor forfatterundersøgelsen blev foretaget. Nogle af de forbedringer af kvindernes muligheder på bogmarkedet, som f.eks. kvindeforlagene *Hønsetryk* og *Kvindetryk* – der blev startet i henholdsvis

1973 og 1978 - er udtryk for, har givetvis betydet en stigning i antallet af kvindelige forfattere. Disse forlag har sandsynligvis også medvirket til, at langt flere kvinder i dag selv finansierer udgivelsen af deres værker, da begge forlag bygger på, at forfatterne skal deltage aktivt i udgivelsesarbejdet, - og det betyder igen, at man nok må regne med en forholdsvis stor stigning i antallet af kvindelige forfattere med 0-indtægt eller en ret ubetydelig indtægt.

Kvindelitteraturen har dog også vist sig slagkraftig inden for den etablerede bogbranche. Kvindelitteraturen skønnes i 1982 at udgøre ca. 15-20% af den årlige bogproduktion eksklusive skolebøger, men en stikprøve foretaget i foråret 1982 i Magasins bogafdelinge af Inf. (Informations sommertilæg - nr. 4, 4. juni 1982) afslører, at salget koncentrerer sig om ret få forfattere - eller ca. 15 bøger. Alt i alt har den stedfundne udvikling sandsynligvis haft størst betydning for marginalgrupperne blande de kvindelige forfattere henholdsvis den laveste og den højeste indtægtsgruppe.

3.3.3. Alder og debutalder

I forhold til den voksne danske befolkning som helhed er undersøgelsens forfatterudsnit atypisk med hensyn til alder. Der er hverken så mange forfattere i den yngste gruppe (20-29) eller i den ældste gruppe (over 70 år)

som i befolkningen i øvrigt, idet de to grupper udgør henholdsvis 12% og 8% af forfatterne mod 23% og 12% af den voksne danske befolkning. Derimod er de aktive forfattere strækt repræsenteret i aldersgruppen 51-60 år, 22% af forfatterne mod 16% af befolkningen.

Afvigelsen indenfor den yngste aldersgruppe skyldes først og fremmest debutalderen, der ikke følger den gængse alder for erhvervspåbegyndelse, men tenderer nærmere mod de 30 år end de 20 år - og her ligger en del af årsagen nok i det relativt høje uddannelsesniveau. For den ældste gruppe foreligger der flere mulige årsager; dels kan udvælgelseskravet om aktivitet have sorteret en del ældre forfattere fra, dels har en del ældre forfattere måske undladt at svare, fordi de mente, deres vilkår var atypiske bl.a. på grund af folkepension. Endelig er 8% forfattere over 70 år, et relativt højt tal i forhold til de erhvervsaktive i denne aldersgruppe i befolkningen som helhed.

Undersøgelsen opererer i øvrigt med fire »generationer«, der på undersøgelsestidspunktet var henholdsvis 61 år og derover (94 forfattere), 46-60 år (153 forfattere), 31-45 år (137 forfattere) og 30 år og derunder (53 forfattere). Ser man på, hvordan disse generationer vurderer de økonomiske vilkår som forfatter, er det påfaldende, at utilfredsheden falder med alderen.

Tabel 3.2. Vurdering af de økonomiske vilkår

	%				Gennemsnit af alle
	61 år og derover	46-60 år	31-45 år	30 år og derunder	
Tilfredse	29	23	21	12	22
Hverken eller	31	25	15	22	23
Utilfredse	40	52	64	66	55

I alle generationer er der et pænt flertal af utilfredse, men flertallet stiger trinvis fra den ældste til den yngste generation. Næsten halvdelen (46%) af de yngste forfattere har erklæret sig meget utilfredse mod kun knapt en trediedel (28%) af de ældste. Det er i øvrigt også interessant, at der indenfor de to ældste generationer træffes forholdsvis flest

»hverken eller«-tilkendegivere, idet det tyder på, at der sker en vis tilvænning til vilkårene som forfatter. Den følgende gennemgang vil tage sigte på at undersøge og forklare baggrunden for denne fordeling. For at få et overblik over forskelle og ligheder mellem de fire grupper er en del af undersøgelsens talmateriale herom samlet i tabel 3.3 side 24.

Den ældste generation af forfattere, der er født før 1914, udgør 22% af undersøgelsens udsnit. Hovedparten har debuteret før 1945 og har – af indlysende grunde – udgivet relativt mange bøger. Der er ret mange indenfor denne gruppe, som har udgivet børne- og ungdomsbøger (40%), mens produktionen af samfundsdebatteerende litteratur er forholdsvis beskeden (19%). Generationen har relativt gode udgivelsesmuligheder – den er svagt underrepræsenteret både hvad angår ikke-udgivne manuskripter og selvfinansierede udgivelser, mens den er svagt overrepræsenteret blandt Gyldendal-forfattere (d.v.s. forfattere med seneste bog udgivet på Gyldendal) og blandt forfatterne med billigbogs- og bogklubudgaver. Indtægtsmæssigt placerer generationen sig i midten – 36% har en indtægt på 5.000-9.999 kr. pr. bog, og den er da også overrepræsenteret blandt forfatterne i denne indtægtsgruppe. Gennemsnitsforfatteren i den ældste generation har altså nogenlunde rimelige udgivelsesvilkår og tjener noget på sine bøger, men ikke de store penge.

De 46-60 årige forfattere, som er født 1915-29, udgør 35% af hele udsnittet og den største gruppe, der har debuteret mellem 1945-65 – omkring to trediedele – har debuteret i denne periode. Generationen er meget alsidig både indenfor boggenrer og øvrige publikationsformer. Det er bl.a. her man finder de største grupper med hensyn til både børne-/ungdomsbøger og samfundsdebatterende bøger. Denne aldersgruppe har udpræget de bedste udgivelsesvilkår, hvilket viser sig i, at gruppen er stærkt overrepræsenteret blandt forfattere, der har fået udgivet dramatiske værker i bogform, og den udgør over halvdelen af både Gyldendal-forfatterne og forfattere med bogklubudgaver, – mens den ligesom den ældste generation er svagt underrepræsenteret med hensyn til ikke-udgivne manuskripter og selvfinansierede udgivelser. Tilsvarende kommer næsten halvdelen af forfattergruppen, der tjener mere end 10.000 kr. pr. bog fra denne generation, der også har relativt færrest forfattere i 0-indtægtsgruppen (7% af aldersgruppen). Gennemsnitsforfatteren i aldersgruppen 46-60 år svarer nogenlunde til gennemsnitsforfatteren i den ældste gruppe, men samtidig er det i denne generation, hovedparten af de etablerede forfattere findes – omkring en trediedel af aldersgruppens forfattere kan henregnes hertil.

Den tredje generation – forfatterne mellem 31 og 45 år – er næsten ligeså stor som den foregående; den udgør 32% af udsnittet. Godt tre fjerdedele har debuteret efter 1965, hvilket svarer til ca. halvdelen af forfatterne i denne debutårs-periode. Også i denne aldersgruppe er der en relativ stor genrespredning. Generationen er overrepræsenteret både med hensyn til den opførte og den bogudgivne dramatik – og der er forholdsvis flest i denne aldersgruppe med samfundsdebatteerende bøger, hvorimod der ikke er så mange børne-/ungdomsbogsforfattere. Udgivelsesvilkårene er generelt ikke så gunstige som for de to foregående generationer; der er en del færre forfattere med bogklubudgaver og nogle flere med selvfinansierede udgivelser, også Gyldendal-forfatterne er underrepræsenteret her. Derimod står gruppen stærkest hvad angår publiceringsmuligheder i tidsskrifter og i Danmarks Radio. Indtægtsmæssigt er den uhyre »normal«, og det betyder, at der er relativt mange (15%), som intet tjener på en bog, men på den anden side regner en del (24%) også med indtægter på over 10.000 kr. pr. bog. Der er altså relativt flere etablerede forfattere i denne generation end i den ældste generation.

Den yngste generation af forfatterne, som er født efter 1945, udgør kun 12% af samtlige, men en fjerdedel af debutanterne fra 1965-75. D.v.s. 99% af generationen har debuteret efter 1965, og dertil svarer den forholdsvis lave produktion. De yngste forfattere udgiver fortrinsvis romaner, noveller og digte – kun 5% har udgivet børne- og ungdomslitteratur – og generationens bøger udkommer overvejende som almindelige udgaver. Forfatterne i denne gruppe har relativt gode publiceringsmuligheder i tidsskrifter, men ellers er udgivelsesvilkårene klart de ringeste, hvilket bl.a. fremgår af de lave tal for billigbogs- og bogklubudgaver. Ligeledes udgør generationen kun 2% af Gyldendal-forfatterne, mens den nærmer sig en fjerdedel af forfatterne med selvfinansierede udgivelser – over halvdelen har selv bekostet en eller flere bogudgivelser. Tilsvarende er indtægten pr. bog meget lav – generationen er stærkt overrepræsenteret blandt forfattere, som intet tjener – 38% regner med en 0-indtægt – og næsten ligeså stærkt underrepræsenteret i den højeste indtægtsgruppe.

Den generelle utilfredshed hos forfatterne

med deres økonomiske vilkår er altså ganske forståelig, da gennemsnitsindtægten pr. bog kun er 5.000 kr. (i 1974), og den trinvis stig-

ning i utilfredsheden svarer til generationernes trinvis stigning i indtægt:

	61 år—	46-60 år	31-45 år—	30 år
Under 5.000 kr. pr. bog	42	46	53	69
Over 5.000 kr. pr. bog	58	54	47	31

Dette billede af generationernes indtægts-hierarki nuanceres dog af de nævnte udgivelsesvilkår. Ud fra kriterierne »Drama i bogform« (se side 36 f), »Bogklubudgaver« og

»Gyldendal-forfattere« placerer de 46-60 årige sig i toppen, mens den ældste gruppe og de 31-45 årige deler andenpladsen.

Tabel 3.3. Udgivelsesforhold i de fire aldersgrupper

	Antal forfattere	%			
		-1914	1915-29	1930-44	1945-
Hele udsnittet	432	22	35	32	12
<i>Antal skønlitterære titler</i>					
1-3	153	17	31	34	18
4-	197	26	39	26	9
<i>Genrer</i>					
Skønlitteratur ialt	350	22	35	30	13
Heraf: Drama i bogform	40	20	45	33	3
Opført dramatik	103	22	38	35	5
Børne- og ungdomsbøger	129	29	44	26	2
Samfundsdebatbøger	120	15	38	38	8
<i>Udgivelsesformer</i>					
Billigbogsudgaver	82	24	36	33	4
Bogklubudgaver	42	24	52	21	2
<i>Udgivelsesmuligheder</i>					
Ikke-udgivet manuskript	170	21	33	29	17
Selvfinansieret udgivelse	156	17	25	35	23
Gyldendal	87	25	52	21	2
<i>Publiceringsmuligheder</i>					
Dagblade	135	20	37	33	10
Ugeblade	72	21	49	25	6
Tidsskrifter	110	14	26	45	16
Danmarks Radio	122	12	39	42	7
<i>Beregnet total indtægt pr. bog</i>					
0 kr.	48	13	17	35	35
1-4.999 kr.	121	15	39	35	12
5.000-9.999 kr.	83	25	34	32	10
10.000 kr. og derover	82	16	44	33	7

Ud fra kriteriet »Gyldendal-forfattere« bliver det desuden tydeliggjort, hvor vanskeligt det er for de yngste forfattere at opnå adgang til den mere professionelle del af det lit-

terære system og dermed til den brede spredning af bøgerne og egentlige forfatterindtægter.

Det ser i øvrigt ud til at være typisk for undersøgelsens forfattere, at de fleste begynder deres karriere med skønlitteratur for voksne, især romaner, noveller og digte. Senere spreder de sig over flere genrer, og mange bevæger sig også uden for den egentlige skønlitteratur til samfundsdebatterende bøger. Dette har naturligvis betydning for deres økonomi, da både samfundsdebatterende bøger og børnebøger (sidstnævnte især i kraft af biblioteksafgiften), generelt giver flere penge end romaner, noveller og digte, ligesom der også normalt er gode penge at hente ved opført dramatik – især TV-spil.

3.3.4. *Hvor bor Danmarks forfattere?*

Forfatternes nuværende geografiske fordeling svarer nogenlunde til den, der blev fundet blandt deres forældre. Storkøbenhavn er langt den mest foretrukne bopæl. 51% af forfatterne bor i hovedstadsområdet. Koncentrationen omkring København understreges yderligere af, at hele 61% bor på Sjælland. Der synes desuden at være et andet centrum for forfattervirksomhed omkring Århus sandsynligvis i kraft af byens størrelse og universitet. Odense, Ålborg og øvrige byer rangerer relativt lavere, mens landdistrikterne tilsyneladende er ved at få et opsving; 17% af forfatterne bor på landet, hvoraf over halvdelen er fra de yngste årgange.

I hovedstadsområdet bor der særligt mange Gyldendal-forfattere, og forholdsvis mange forfattere, som har udgivet dramatiske og samfundsdebatterende værker. Gruppen er også overrepræsenteret blandt forfattere med publiceringsmuligheder i ugebladene. Indtægtsmæssigt fordeler hovedstadsforfatterne sig nogenlunde efter gennemsnittet, men er ikke desto mindre overrepræsenteret blandt de mest tilfredse forfattere. Dette kunne tyde på, at en del af de virkelig vel-etablerede forfattere er bosat i hovedstadsområdet.

Forfatterkoncentrationen omkring København hænger naturligvis sammen med nærheden til de store, etablerede forlag, Danmarks Radio, ugeblade – der foruden at aftage forfatternes manuskripter også på andre måder benytter forfatterne som arbejdskraft.

Tilsyneladende er der to (hoved-)typer forfattere bosat på landet; dels findes der som nævnt en relativ stor del af de yngste årgan-

ge, men også en forholdsvis stor del af de vel-etablerede forfattere fra mellemgenerationen synes at have bopæl her svarende til landforfatterens relativt store andel af den højeste indtægtsgruppe. Til forskel fra hovedstadsforfatterne har de fortrinsvis dagblade og Danmarks Radio som øvrige publiceringsmuligheder.

For resten af forfatterne, d.v.s. de som er bosat i større eller mindre byer, er det særligt påfaldende, at de udgør den største del af forfatterne med selvfinansierede udgivelser. Dette hænger sandsynligvis sammen med, at der er relativt flere »alternative« selvudgivelserforlag end etablerede forlag i provinsen sammenlignet med hovedstaden. I øvrigt er det blandt disse forfattere, man finder den største gruppe, som har publiceringsmuligheder i tidsskrifter. Bortset fra de større byer: Odense, Ålborg og Århus, hvor der er en vis overrepræsentation af de højeste indtægter, er indtægterne pr. bog væsentligt under gennemsnittet.

3.3.5. *Forfatternes uddannelse*

Ser man på forfatternes egen uddannelse, er den akademiske dominans endnu større end blandt forfatternes forældre. 60% af undersøgelsens forfattere har studentereksamen, hvor det for befolkningen som helhed i 1974 kun er 8%, der har studentereksamen eller anden højere eksamen. Op mod halvdelen har studeret ved universiteter eller andre højere læreanstalter, og ca. en trediedel har anden videregående uddannelse (seminarier, handelshøjskoler m.v.). I alt 78% har fulgt en videregående uddannelse, mens kun 12% har en faglig, håndværksmæssig uddannelse, og 11% er handels- og kontoruddannede.

Det er umuligt med sikkerhed at afgøre, om det er akademikerne – altså dem der under alle omstændigheder ville have fået en lang uddannelse – der skriver litteratur, eller om de potentielle forfattere – folk med »skriveklø« og boglig interesse fra alle samfundsgrupper – får en lang uddannelse, måske fordi der ikke eksisterer en egentlig forfatteruddannelse.

Forfatterundersøgelsen siger ikke noget præcist om forholdet mellem uddannelse og udgivelsesvilkår, men generelt ser det altså ud til, at en af de væsentligste barrierer mod at blive forfatter er af uddannelsesmæssig art. Med den tydelige sammenhæng mellem

Tabel 3.4. Udgivelsesforhold i forbindelse med bopæl

	Antal forf.	%				
		Hoved- stad	Større by*	By o. 10.000	By u. 10.000	Landet
Hele udsnittet	429	51	12	13	7	17
<i>Debut</i>						
Før 1945	68	50	15	18	4	13
1945-64	158	56	11	11	6	15
1965-75	203	47	12	13	8	20
<i>Genrer</i>						
Drama i bogform	40	40	10	13	13	25
Opført dramatik	103	55	8	10	8	19
Børne- og ungdomsbøger	128	45	13	13	7	23
Samfundsdebatbøger	121	53	12	10	5	20
<i>Udgivelsesformer</i>						
Billigbogsudgaver	81	54	14	6	7	19
Bogklubudgaver	42	45	10	10	7	29
<i>Udgivelsesmuligheder</i>						
Ikke-udgivet manuskript	168	48	13	17	7	16
Selvfinansieret udgivelse	155	44	17	14	10	15
Gyldendal	82	63	10	6	4	17
<i>Publiceringsmuligheder</i>						
Dagblade	135	50	11	13	6	20
Ugeblade	72	61	8	13	3	15
Tidsskrifter	110	46	16	16	10	12
Danmarks Radio	124	51	10	15	5	19
<i>Beregnet total indtægt pr. bog</i>						
0 kr.	47	45	19	15	13	9
1-4.999 kr.	120	51	10	17	8	15
5.000-9.999 kr.	81	53	9	12	6	20
10.000 kr. og derover	83	48	17	12	1	22
<i>Vurdering af de økonomiske vilkår</i>	%	Antal				
Meget tilfreds	7	17	6	4	1	2
Nogenlunde tilfreds	15	34	4	8	0	15
Hverken eller	23	41	13	13	6	18
Noget utilfreds	18	37	7	12	6	12
Meget utilfreds	37	71	19	17	13	27
I alt	100	200	49	54	26	74

* Større byer: Odense, Ålborg, Århus

uddannelse og social baggrund er denne barriere samtidig en sorteringsmekanisme, der især frasorterer de lavere sociale lag.

Arbejdsgruppen vedrørende forfatterens vilkår afholdt i 1975 et møde om *arbejderforfatterens situation* med repræsentanter for

arbejderforfattere og litteraturforskere for at belyse de forhold, der særligt knytter sig til uddannelse og erhverv. De indbudte var *Åge Hansen-Folehaven, Sigurd Kværndrup, Poul Steffensen og Louis Andersen.*

En lang række forhold, der vanskeliggør både produktions- og udgivelsesvilkår for ar-

bejderforfattere, blev drøftet ud fra to oplæg ved henholdsvis Åge Hansen-Folehaven og Sigurd Kværndrup. I Kværndrups oplæg hedder det bl.a. om produktionsvilkårene:

»Vi har kunnet konstatere 2 typer af motiver for at skrive: Den ene forfattertype er overvejende politisk i sit udgangspunkt (...) Den anden type har altid haft en uforklarlig lyst til at skrive, har tidligt gerne villet være forfatter. Den sidstnævntes udgangspunkt minder således om mellemlagsforfatterens, men der er den afgørende forskel, at de ikke typisk som disse privilegerede har kunnet »træde vande« i en længere periode som unge f.eks. i uddannelsessystemet for at kunne dygtiggøre sig og eventuelt debutere. De blev tværtimod tidligt tvunget til at arbejde, for det meste efter kun 7 års skolegang. De måtte således lære sig selv at skrive og lære meget andet, samtidig med at de arbejdede hårdt, stiftede familie og fik børn. Til vanskelighederne støder dernæst at »skrivning« som oftest ikke bliver betragtet som et arbejde i arbejderklassen, ...«

Med hensyn til udgivelsesvilkårene skal særligt to punkter fremhæves. For det første blev det på mødet anført, at arbejderforfatteres manuskripter som oftest ikke opfylder de litterære kvalitetskriterier, som forlagskonsulenterne anvender – og tilsvarende blokeringer gør sig gældende hos anmelderne ved modtagelsen af faktiske udgivelser. For

det andet mente deltagerne, at arbejdskammeraterne ofte reagerer med stor modvilje mod at læse skildringer fra et miljø (deres eget), som normalt ikke er genstand for litterær behandling, dels en modvilje mod at blive udleveret som erfaringsmateriale.

På denne baggrund blev der på mødet formuleret en række forslag til støtte af arbejderlitteratur/forfattere:

- a) Konsulentbistand til færdigredigering af manuskripter (støtten kan eventuelt formidles i fagforenings- eller forlagsregie (f.eks. gennem AR-LITT, en gruppe arbejdere, som virker for udgivelse af arbejderlitteratur)).
- b) Støtte til fagforeninger til bogproduktion.
- c) Støtte til arbejderforfattere af den del af en forventet fremtidig kunstfondstøtte, som rettes mod særligt udsatte grupper. – Hvor sociale hensyn opprioriteres på bekostning af udelukkende kvalitative.
- d) Bevidst satsning på anmeldelser i fagbevægelsens blade.
- e) Støtte til AR-LITT til agitationsfremstød på arbejdspladserne for arbejderlitteratur.
- f) Mulighed for friplads for arbejderforfattere på højskoler eller alternativ-højskoler i perioder af f.eks. et halvt år.
- g) Støtte bør ydes til projekter for at komme ud over eller supplere det traditionelle kvalitetsbegreb.«

3.4. Hvad lever danske forfattere af?

Forfatterens indtægter kan groft deles i forfatterindtægter – d.v.s. indtægter, der har direkte forbindelse med forfattererhvervet: publicerings- og formidlingsindtægter samt legater, priser og stipendier – og andre ind-

tægter – dels indtægter fra sideerhverv, dels indtægter som ikke stammer fra erhverv, f.eks. pension. Næsten lige mange forfattere havde over som under 80.000 kr. i indtægt i 1974.

Tabel 3.5. Forfatterens samlede indtægter i 1974

	Antal	%	% af 293 forfattere, som har besvaret
Ingen.....	2	0	1
1-49.999 kr.	89	21	30
50.000-99.999 kr.	79	19	27
100.000-149.999 kr.	67	16	23
150.000-199.999 kr.	35	8	12
200.000-249.999 kr.	8	2	3
250.000-299.999 kr.	7	2	2
300.000 kr. og derover	6	1	2
Ikke oplyst.....	123	30	-
Total.....	416	99	100

3.4.1. Forfatterindtægter

Meget få forfattere kan leve udelukkende af deres forfatterindtægter. Kun 23% havde ikke indtægtsgivende erhverv ved siden af forfattervirksomheden i 1974.

En nærmere undersøgelse af besvarelserne fra de pågældende 97 forfattere, som arbejdsgruppen vedrørende forfatternes vilkår har foretaget, afslører imidlertid, at kun knap halvdelen kan leve af forfatterindtægten (»leve af« definerede arbejdsgruppen som mindst 30.000 kr.) – altså kun 11% af forfatterne. De fleste af disse har dog haft »løse indtægter« af varierende størrelse. Resten – de, som har under 30.000 kr. i forfatterindtægt – har enten haft indtægt i form af pension (30 forfattere) eller er sandsynligvis afhængig af en ægtefælle-indtægt (20 forfattere).

I det samlede billede betyder legater m.v. meget lidt – 76% havde ingen indtægter herigennem, og over halvdelen af resten (13%) modtog under 15.000 kr. i 1974. De samlede publicerings- og formidlingsindtægter giver derfor et ganske godt indtryk af, hvad danske forfattere tjener som forfattere. (Royalty-indtægter m.v. vil blive behandlet særskilt i afsnit 3.5. om forfattere og bogmarkedet).

Tabel 3.6. Publicerings- og formidlingsindtægter i alt

	Antal	%
Ingen	14	3
1-4.999 kr.	95	23
5.000-9.999 kr.	53	13
10.000-29.999 kr.	87	21
30.000-49.999 kr.	51	12
50.000-74.999 kr.	34	8
75.000-99.999 kr.	18	4
100.000-124.999 kr.	18	4
125.000-149.999 kr.	6	1
150.000-199.999 kr.	10	2
200.000 kr. og derover ..	17	4
Ikke oplyst	13	3
Total	416	98

Sammenlagt havde 72% af de forfattere, som har besvaret dette spørgsmål, under 50.000 kr. i publicerings- og formidlingsindtægter. Gennemsnitsforfatteren tjente omkring 20.000 kr. – til sammenligning lå gen-

nemsnitslønnen for faglærte og ufaglærte arbejdere omkring 50.000 kr. i 1974 (Levevilkår i Danmark 1976, side 185).

Ideelt set har forfatterne adskillige indtægtsmuligheder i forbindelse med deres erhverv; men skønt mulighederne er mange, får kun få – og ofte de samme – lejlighed til at udnytte dem. Hovedparten er beskæftiget ved løst arbejde, og de ustabile ansættelsesforhold udgør sammen med de beskedne indtægter et meget ringe økonomisk sikkerhedsnet. I nedenstående tabel er de forskellige publicerings- og formidlingsindtægtskilder opstillet, idet der er foretaget en særlig angivelse af, hvor mange forfattere der tjener mere end 10.000 kr. ved de pågældende former.

3.4.2. Sideerhverv

Hovedparten af forfatterne har som nævnt indtægtsgivende erhverv ved siden af forfattervirksomheden. For omkring 2/3 af de 330 forfattere med sideerhverv er der tale om fast ansættelse, og næsten 90% betragter det øvrige erhverv som økonomisk hovederhverv. En stor del af forfatterne har arbejde inden for områder, der er rimelig nært beslægtet med forfattererhvervet – 37% er beskæftiget med undervisning og 23% med journalistisk arbejde. Sammenlagt finder 67% af forfatterne sideerhvervet tilfredsstillende – 40% finder det endog meget tilfredsstillende – mens kun 20% er utilfredse med sideerhvervet. Forfatternes øvrige erhverv er særlig interessant i forbindelse med, hvordan det påvirker deres vilkår som forfattere (tabel 3.8. side 30 og 3.9. side 31).

Deler man i første omgang forfatterne i to grupper: med og uden andet erhverv, er det ikke de store forskelle, der viser sig. Der er en tendens til, at især de ældre forfattere klarer sig uden sideerhverv. Gruppen er lidt mere produktiv end forfattere med andet erhverv som helhed, og de benytter i højere grad ikke-bogforlagsmæssige publiceringsmuligheder. Enkelte tal tyder på, at der er relativt flere veletablerede forfattere uden sideerhverv – f.eks. har 18% af denne gruppe fået udgivet bøger i bogklub mod kun 8% af resten. Dette afspejler sig imidlertid ikke generelt i de forventede bogindtægter. Ganske vist er der relativt færrest i 0-indtægtsgruppen, men ellers er forfatterne uden sideer-

Tabel 3.7. Indtægtsmuligheder i forbindelse med forfatterhvervet

Indtægtskilde	Antal forfattere	%	Heraf forfattere med 10.000 kr. el. derover	
			Antal	%
1. Biblioteksafgift	294	71	53	14
2. Royalties	270	65	60	14
3. DR - løst arbejde	160	39	34	8
4. Dagblade - løst arbejde	155	37	11	3
5. Radiokassen*	120	29	7	2
6. Foredrag, oplæsninger	98	24	6 ¹⁾	1 ¹⁾
7. Fagblade, tidsskrifter	64	15	3	1
8. Undervisning	56	13	24	6
9. Oversættelsesarbejde	51	12	14	3
10. Forlagsarbejde	43	10	12	3
11. Ugeblade	40	10	10	2
12. Dagblade - fast arbejde	35	8	22	5
13. Teateropførelser	21	5	7	2
14. DR - fast arbejde	13	3	9 ²⁾	2 ²⁾
15. Filmrettigheder	12	3	5	1
16. Biblioteksarbejde	10	2	3 ²⁾	1 ²⁾
17. Radio og TV i udlandet	8	2	2	1
18. Andre »forfatterindtægter«	35	8	9	2
Publicerings- og formidlingsindtægter i alt i 1974	389	93	241	58

Procentsatserne er angivet af 416 forfattere, som overhovedet har besvaret indtægtsspørgsmål, selvom ikke alle har besvaret pågældende spørgsmål.

1) Over 8.000 kr. - beløb herover ikke specificeret.

2) Over 20.000 kr. - beløb herunder ikke specificeret.

*) Jfr. afsnit 3.6.3.

hverv nogenlunde ligeligt repræsenteret i de øvrige indtægtsgupper.

For forfattere med sideerhverv ser det ikke ud til at spille nogen rolle for produktivitet, hvorvidt der er tale om fast eller løs ansættelse. Derimod er der tydeligt forskel på bogindtægterne. De fastansatte er markant overrepræsenteret i 0-indtægtsgruppen, hvilket sandsynligvis hænger sammen med, at de i højere grad vælger selv at finansiere en udgivelse fremfor ikke at få bogen udgivet.

Det kan derimod ikke undre, at den gruppe forfattere (9% af samtlige), der betragter sideerhvervet som biindtægtskilde generelt producerer flere titler og tjener mere pr. bog end den store gruppe, hvis hovedindtægt stammer fra sideerhvervet. Tilsvarende er det ret naturligt, at disse forfattere, som hovedsagelig lever af publicerings- og formidlingsindtægterne også i højere grad benytter de ikke-bogforlagsmæssige publiceringsmulig-

heder. Alt i alt er der ikke stor forskel på, om forfatterne ikke har andet erhverv, eller om de har et bierhverv ved siden af forfattervirksomheden. Tendensen er snarest, at forfattere med bierhverv tjener mere på forfattervirksomheden end forfattere uden andet erhverv.

Den mest udsatte gruppe - netop som forfattere betragtet - er den, hvor sideerhvervet er det økonomiske hovederhverv. Disse forfattere har generelt den laveste produktion - og de laveste bogindtægter. Forholdene farves i betydelig grad af de unge forfatters vilkår, som blev beskrevet i afsnit 3.3.3. (side 22) - over halvdelen af gruppens forfattere er fra de yngste generationer. Kun produktionen af samfundsdebatlitteratur er større her end blandt de øvrige forfattere, men dette hænger sandsynligvis sammen med, at der i denne gruppe findes en helt anden type forfattere.

Tabel 3.8. Udgivelsesforhold i forbindelse med sideerhverv

	Antal forfattere	Sideerhverv i %		
		Fast	Løst	Intet
Hele Udsnittet	422	52	25	23
<i>Debutår</i>				
Før 1945.....	67	34	28	37
1945-64.....	154	54	22	24
1965-75.....	201	57	26	16
<i>Antal Skønlitterære titler</i>				
1-3 bøger.....	161	55	26	19
4-.....	190	46	23	32
<i>Udgivelsesformer</i>				
Billigbogsudgaver.....	81	49	24	27
Bogklubudgaver.....	43	35	26	40
<i>Udgivelsesmuligheder</i>				
Ikke-udgivet manuskript.....	165	50	27	22
Selvfinansieret udgivelse.....	153	54	24	22
Gyldendal.....	86	54	20	27
<i>Påregnet total indtægt pr. bog</i>				
0 kr.	45	62	22	16
1-4.999 kr.	119	53	27	20
5.000-9.999 kr.	82	54	27	20
10.000 kr. og derover.....	81	52	27	21

Det drejer sig om en gruppe forfattere fra de to mellemgenerationer (d.v.s. 31-60 år), der rimeligvis betragter forfattervirksomheden som bierhverv (ikke kun økonomisk), men som ud fra deres egentlige erhverv er blevet ansporet til at skrive – først og fremmest om samfundsforhold. Disse samfundsdebat-forfattere har – foruden betydeligt højere total-indtægter – også publicerings- og formidlingsindtægter, der ligger en del over gennemsnittet. De er dermed noget atypiske for gruppen som helhed.

Skiller man således disse forfatter ud fra

gruppen, hvor sideerhvervet er hovedindtægtskilden, bliver tendenserne endnu klarere: Det er ubetinget en ulempe for de skønlitterære forfattere – både med hensyn til produktions- og udgivelsesforhold – at have et omfattende erhverv ved siden af forfattervirksomheden, hvorimod det er næsten ligeså klar en fordel for samfundsdebat-forfatterne. Derimod er det under de nuværende forhold tilsyneladende bedre for forfatterne at have et bierhverv ved siden af end slet intet erhverv.

3.5. Forfatterne og bogmarkedet

3.5.1. Ophavsret og forlagskontrakten

Forfatternes samfundsmæssige stilling – og dermed deres forhold til forlæggerinstitutionen – kan opfattes på flere måder. Debatten går bl.a. på, om forholdet forfatter-forlægger kan defineres som et forhold mellem ar-

bejdstager og arbejdsgiver, men det står fast, at der er tale om et forhold mellem tekstskælgere og tekstkøber.

Til at regulere forholdet traf forfatterforeningerne og forlæggerforeningerne i de nordiske lande i 1947 aftale om en normalkont-

Tabel 3.9. Udgivelsesforhold i forbindelse med karakteren af sideerhverv

	Antal forfattere	%		
		Øvrige erhverv		Intet
		Hoved- erhverv	Bierhverv	
Hele udsnittet	408	68	9	23
<i>Debutår</i>				
Før 1945	58	52	5	43
1945-64	152	66	9	24
1965-75	198	74	10	17
<i>Antal skønlitterære titler</i>				
1-3 bøger	153	73	7	20
4-	184	56	11	33
<i>Genrer</i>				
Skønlitteratur i alt	344	64	9	27
Heraf: Drama i bogform	39	54	13	33
Opført dramatik	100	55	11	34
Børne- og ungdomsbøger	126	64	6	30
Samfundsdebatbøger	116	74	7	19
<i>Udgivelsesformer</i>				
Billug-udgaver	78	58	14	28
Bogklubudgaver	41	39	20	41
<i>Udgivelsesmuligheder</i>				
Ikke-udgivet manuskript	158	65	11	23
Selvfinansieret udgivelse	149	70	7	23
Gyldendal	81	62	10	28
<i>Publiceringsmuligheder</i>				
Dagblade	124	56	15	30
Ugeblade	67	42	13	45
Tidsskrifter	101	59	16	25
Danmarks Radio	111	56	13	32
<i>Påregnet total indtægt pr. bog</i>				
0 kr.	45	82	2	26
1-4.999 kr.	116	67	12	21
5.000-9.999 kr.	78	68	12	21
10.000 kr. og derover	76	63	14	22
<i>Vurdering af de økonomiske vilkår som forfatter</i>	%	Antal		
Meget tilfreds	7	17	3	9
Nogenlunde tilfreds	15	25	10	22
Hverken eller	23	69	6	12
Noget utilfreds	18	51	8	11
Meget utilfreds	37	101	10	34
I alt	100	263	37	88

rakt, der skulle gælde ved udgivelser af »romaner, noveller, digtsamlinger og værker, der kan sidestilles hermed«.

For »alle aftaler om udgivelse i Danmark af videnskabelige og populærvidenskabelige værker, lærebøger, skolebøger samt bidrag« (med undtagelse af værker i oplag under 1.000 eksemplarer) gælder særlige »Minimumstakster og aftaleregler fastsat af Akademikernes Centralorganisation den 29. juni 1973 efter indstilling fra Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA).«

Der er den principielle forskel, at normalkontrakten er bindende for både sælger og køber, mens »Minimumstakster og Aftaleregler« kun er gældende for sælger, d.v.s. medlemmer af organisationer tilsluttet AC.

Med UBVA og Dansk Forfatterforening som forhandlere over for Danmarks Radio blev der i 1979 forhandlet kontrakt for bøger udgivet af Danmarks Radios publikationsafdeling. Endelig har Den danske Forlæggerforening og Dansk Forfatterforening i 1962 (med senere tillæg) indgået en overenskomst »vedrørende samleværker til brug ved undervisning, sammenstillet af bidrag fra et større antal ophavsmænd, jfr. ophavsretsloven § 16«.

Normalkontraktens paragraffer kan deles op i to grupper: de der giver forfatteren visse rettigheder, og de der giver forlæggeren rettigheder. De væsentligste af *forlæggerens rettigheder* er *at* udgive bogen på dansk, *at* fastsætte bogladeprisen, *at* sælge et restoplæg til nedsat pris, og *at* vente indtil udløbet af 8 måneder efter et kalenderårs udløb med at give forfatteren opgørelse og afregning for det givne års salg.

For *forfatterens* vedkommende drejer det sig væsentligst om, *at* forfatteren beholder »alle øvrige rettigheder til værket« – d.v.s. ud over retten til at fremstille og udgive værket i bogform på dansk – og *at* han skal have et honorar, en royalty, på 15% af bogladeprisen for hæftet eksemplar eksklusive moms.

Gennem en årrække har en del forlag – især de større – gradvist suppleret normalkontraktens bestemmelser således, at stadigt flere rettigheder overdrages. Typisk betyder dette, at forfatterne må dele indtægter for yderligere udnyttelse af værkerne med forlagene. Eksempler på sådanne udnyttelser er

oversættelser, filmatiseringer, trykning af uddrag eller føljetoner i blade o. lign.

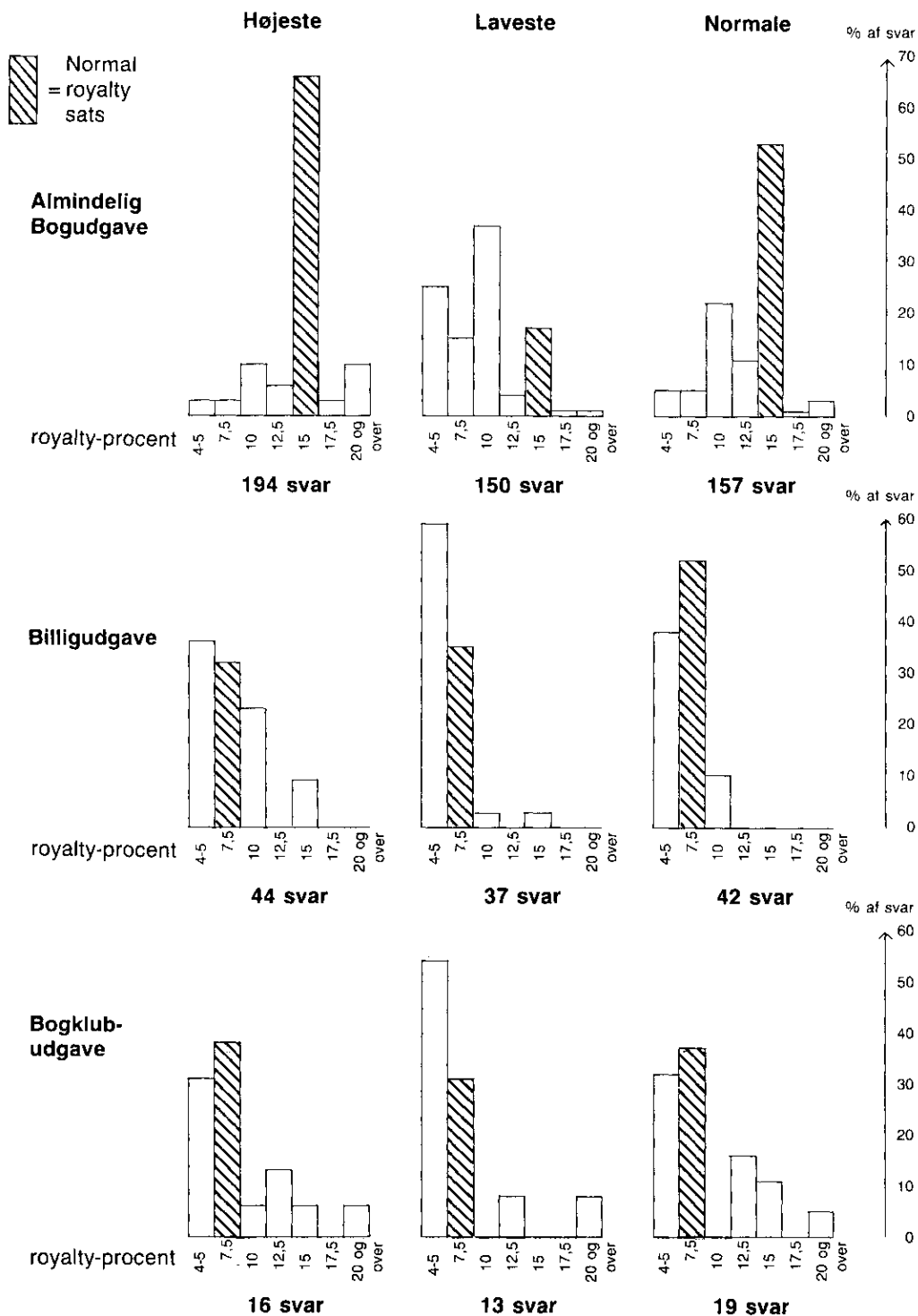
Ved salg af værker til udgivelse i udlandet opnår forfatteren som regel en royalty på 5-7,5% – ved store oplag (10-20.000 eksemplarer) dog op til 10-12,5% – heraf beregner det danske forlag sig et honorar på 25-50% af indtægten for formidlingen. Anvender forlaget en udenlandsk agent fratrækkes yderligere 10% til honorering af denne. Danmarks Radio beregner sig sædvanligvis 50% af royalty-indtægten ved formidling til udenlandsk udgivelse.

Der forekommer i øvrigt også hyppigt afvigelser fra normalkontraktens bestemmelser om honorarer. I forfatterundersøgelsen blev forfatterne bedt om at angive henholdsvis den højeste, den laveste og den normale royalty, som de havde modtaget på egne udgivelser i Danmark – for hver af de tre udgivelsestyper normaludgaver, billigudgaver og bogklubudgaver. Fordelingen er anskueliggjort på diagrammet i tabel 3.10.

Almindelige bogudgaver er langt den væsentligste udgivelsesform for forfatterudsnittet som helhed, mens billig- og bogklubudgaver kun opnås af få. Der er tydeligt en norm på 15% for den almindelige udgave, altså normalkontraktens minimumskrav, men netop i betragtning af, at de 15% er et minimumskrav, er der påfaldende mange, som angiver den normale royalty-procent til under 15. Normalkontrakten åbner ganske vist mulighed for en del undtagelser fra royaltysatsen, men af tabel 3.10. fremgår det, at næsten ligeså mange ligger under 15% som på 15% – og kun nogle få stykker over. Tabellen viser desuden, at royalty-satser på 15% for langt de fleste er maksimum, og at et meget stort flertal af forfatterne må acceptere – i hvert fald af og til – satser på under 15% for almindelige bogudgaver. Dog findes der ganske få forfattere med en virkelig »stærk« placering, f.eks. de, der angiver deres laveste eller normale royalty-sats til 17,5% og 20% eller mere.

Hvad angår billigudgaver siger normalkontrakten, at royalty-satsen skal være 5, 6 eller 7,5% – højest ved de mindste oplag. Her er det lykkedes forfatterne at gøre 7,5% til normen. Hertil skal føjes, at tendensen til at afløse billigudgaver med paperback-udgaver – i lidt dyrere udstyr og til priser mellem klassiske billigbøger og normaludgaver – sy-

Figur 3.10. Spredningen i royalty-satser

nes at være medvirkende til at presse royaltysatserne i vejret. Således opererer serien Gyldendals Paperbacks, lanceret i 1979-80, med en normal royaltysats på 7,5% for de første 8.000 eksemplarer (seriens normaloplag er 4.000 kr. titel), men fra og med de 8.000 stiger satsen til 10%.

Tallene for bogklub-udgaver er baseret på så få svar, at de kun siger noget om, hvilke royaltysatser der *kan* forekomme. I bogklub-gennembruddets første fase var den normale bogklub-royaltysats på 7,5%, men fra 1974 er normalsatsen blevet 5,7%. Det er normalsatsen i Gyldendals tre bogklubber, som er langt de vigtigste for danske skønlitterære forfattere, mens Lademanns Union og de øvrige klubber på undersøgelsestidspunktet opererede med engangsbeløb pr. eksemplar – men til gengæld oftest med højere gennemsnitsoplag (Lademann er dog i stigende grad gået over til royaltysatser). Tendensen siden 1979 synes at være, at Dansk Forfatterforening søger at aftale med de enkelte forlag fra sag til sag.

Kontrakten, som UBVA og Dansk Forfatterforening har forhandlet med Danmarks Radio vedrørende udgivelser, foretaget af Danmarks Radios publikationsafdeling, henviser til bestemmelserne i »Normalkontrakten« og »Minimumstakster og Aftaleregler«, og har som generel honorarsats 15% royaltysats med halvdelen udbetalt inden udgivelsen. Den er så forholdsvis ny, at det er vanskeligt at påvise nogen virkning af den.

Overenskomsten mellem Den danske Forlæggerforening og Dansk Forfatterforening vedrørende samleværker til undervisning henviser til ophavsretslovens § 16, der har følgende ordlyd:

»I samleværker til brug ved gudstjeneste eller undervisning, sammenstillet af bidrag fra et større antal ophavsmænd, er det tilladt at optage mindre dele af litterære værker og musikværker eller sådanne værker af ringe omfang, når 5 år er forløbet efter udløbet af det år, da værket blev udgivet. (...)

Værker, der er udarbejdet til brug ved undervisning, må ikke uden samtykke fra ophavsmanden gen gives i et samleværk med samme formål.

Ophavsmanden har krav på vederlag.«

(Lov nr. 158 af 31. maj 1961 om ophavsretten til litterære og kunstneriske værker).

Honoraret skal ifølge overenskomsten være et grundbeløb pr. påbegyndt normalside pr. 1.000 eksemplarer + et dyrtidstillæg. I 1982 betales kr. 17,10 pr. side prosa og 34,20 pr. side lyrik.

Skolebogsbenyttelsen er udtryk for, at samfundet har brug for forfatterens værk, hvilket naturligvis må være en tilfredsstillelse for forfatteren – samtidig med, at det giver en vis anseelse. Fra forfatterens synsvinkel kan det dog også opleves som et paradoks og en urimelighed: På den ene side erkender samfundet nytten af den type samleværker og bruger forfatteren, men samtidig beskærer det hans ophavsret til værket og fratager ham muligheden for at stille sine egne honorarkrav. Ophavsretsloven giver netop mulighed for at anvende en mindre del af et litterært værk – efter fem år – uden forud indhentet tilladelse, hvis vedkommende er kunstner, hvorimod »værker, der er udarbejdet til brug ved undervisning« ikke må benyttes uden samtykke fra ophavsmanden. Bag denne undtagelse fra »ekspropriationsreglen« ligger tydeligvis konkurrencehensyn, en indrømmelse til skolebogsforfatterens og skolebogsforlæggerens interesser.

»Minimumstakster og Aftaleregler« er kun bindende for forfatteren, og det hedder i § 1, at de kun i særlige tilfælde kan fraviges til ugunst for forfatteren. Reglerne foreskriver 15% royaltysats for enkeltværker og værker af flere forfattere uden faglig redaktion.

UBVA har som supplement til disse regler indgået overenskomster med en række af de betydningsfulde forlag, dels med hensyn til almindelige kontraktsformularer, dels kontrakter vedrørende bestemte typer af bøger, hvorved et væsentligt område af de faglitterære udgivelser er blevet dækket. I praksis har det dog vist sig, at forlagsvilkårene meget let bliver udhulet til forfatternes skade – både på grund af de forværrede forhold for denne type udgivelser på bogmarkedet, og fordi de statslige forskningsråd som et modkrav til publikationsstøtte forlanger, at fastansatte forskere med forskningspligt afstår fra forfatterhonorar for at nedbringe udsalgsprisen. Om disse problemer udtaler Statens humanistiske Forskningsråd i et brev til Bogudvalget af 9. september 1977 bl.a.:

»Statens humanistiske Forskningsråd mener at kunne konstatere voksende problemer for udgivelse af hu-

manistisk litteratur, der hænger sammen med de stigende omkostninger inden for bogproduktionen og giver sig udslag i stigende bogpriser, faldende oplag og mere restriktiv udgivelsespolitik på dette område. Følgerne er dels, at en række arbejder kun med vanskelighed eller slet ikke finder nogen forlægger, dels at de på grund af høj prissættelse ikke når frem til deres potentielle publikum, og her tænkes ikke mindst på de studerende, hvis generelle økonomiske vilkår som bekendt også er blevet forringet i de seneste år. (...)

Disse vilkår har medført et øget pres på Statens humanistiske Forskningsråds midler: antallet af ansøgninger om udgivelsesstøtte steg fra 64 ansøgninger på tilsammen 2.837.000 kr. i finansåret 1975-76 til 85 ansøgninger, på i alt 3.297.000 kr. i 1976-77. Heraf kunne rådet i 1975-76 imødekomme 42 ansøgninger med en samlet bevillingssum på 1.936.000 kr. og i 1976-77 67 ansøgninger med i alt 2.066.000 kr. For at opnå en bedre udnyttelse af midlerne og begrænse stigningen mest muligt har rådet i 1975 tilknyttet en konsulent i reproduktionsspørgsmål.

En anden følge af udgivelsesvilkårene er, at en voksende gruppe udgivelser kun kommer i stand, fordi forfatterne helt eller delvis afstår fra royalty. Rådets politik er, at reduceret royalty er en forudsætning for tilskud, hvor der er tale om fastansatte forskere med forskningsforpligtelse, men i en lang række tilfælde tvinger vilkårene på bogmarkedet forfattere til at afstå fra honorar, selv hvor de ikke har en sådan forpligtelse eller ansættelse eller har udarbejdet den pågældende publikation i deres fritid, og det må forudses, at disse problemer tages op af ophavsorganisationerne.«

3.5.2. Hvad tjener man på en bog?

Forfatternes indtægter fra bogudgivelser angives summarisk i tabel 3.11. Der er her kun tale om royalty-indtægter, idet indtægter fra teateropførelser, filmrettigheder, Danmarks Radio o. lign. var opført særskilt på spørgeskemaet.

Tabel 3.11. Fordelingen af forfatternes royalty-indtægter i 1974

Indtægt	Antal forfattere	% af samtlige	% af 268 forf. med indtægt
Ingen indtægtsoplysninger	25	6	-
Ingen indtægt	143	33	-
1-2.999 kr.	93	21	35
3.000-14.999 kr.	115	26	43
15. 000-39.999 kr.	30	7	11
40.000 kr. og derover	30	7	11
I alt	436	100	100
Uoplyst i øvrigt	5	-	-

Det mest bemærkelsesværdige ved ovenstående tabel er, at en trediedel af forfatterne overhovedet ikke havde royalty-indtægter i 1974. Hertil må der dog knyttes nogle forbehold. For det første udbetales royalty'en portionsvis over (mindst) 6 år. En forfatters produktivitet - d.v.s. antallet af titler - gennem årene op til 1974 er altså afgørende for, hvilken indtægtsgruppe vedkommende havner i her. For det andet indicerer andre af forfatterundersøgelsens resultater, at der trods alt er flere end 67%, der normalt opnår royalty for deres udgivelser. Med disse forbehold er der alligevel interessante tendenser at læse ud af tallene.

Den altovervejende hovedpart har uhyre

lave royalty-indtægter - 35% af dem, der overhovedet har (opgivet) indtægt, fik under 3.000 kr. og endnu 43% mellem 3.000 kr. og 15.000 kr. Kun få - 11% - har mellem 15.000 kr. og 40.000 kr.

Sammenligner man resultatet med Dansk Forfatterforenings indtægtsundersøgelse fra 1970, viser det sig, at forfatternes indtægter fra bogudgivelser generelt har en faldende tendens. Prisudviklingen fra 1970 til 1974 har været sådan, at indtægtsgrupperne i de to undersøgelser ikke kan blive fuldt sammenlignelige, men ved at inddele materialet i hovedgrupperne lavere indtægter, mellemindtægter og højere indtægter, kan man danne sig et skøn over udviklingen.

Tabel 3.12. Forfatternes bogindtægter 1970 og 1974

	1970		1974	
	Antal	%	Antal	%
<i>Lavere indtægter:</i>				
Under 10.000 kr.	153	72	–	–
Under 15.000 kr.	–	–	351	85
<i>Mellem-indtægter:</i>				
10.000-30.000 kr.	46	21	–	–
15.000-40.000 kr.	–	–	30	7
<i>Højere indtægter:</i>				
Over 30.000 kr.	14	7	–	–
Over 40.000 kr.	–	–	30	7
Antal forfattere	213		411	

Kilde: Danske forfatters indtægtsforhold 1970, og Bogudvalgets forfatterundersøgelse 1975.

Tendensen i ovenstående tabel er klar: Både i 1970 og i 1974 har kun 7% af forfatterne højere royalty-indtægter, og de markante ændringer består i, at lavindtægsgruppen er vokset fra 72 til 85% på de fire år, mens mellemindtægsgruppen er skrumpet ind fra 21 til 7%. Dette stemmer med, at perioden 1970-74 også på bogmarkedet har været karakteriseret ved lavere salg og gennemsnitsoplæg for hovedparten af forfatterne. Denne tendens til stadigt lavere royalty-indtægter for hovedparten af forfatterne er sandsynligvis fortsat og særligt forværret siden 1978, hvor der er indtrådt et fald i bogomsætningen regnet i faste priser (jfr. afsnit 4.1. side 64 f).

Forfatterundersøgelsen viser, at royalty-indtægternes størrelse hænger sammen med både litterære og udenomslitterære faktorer (tabel 3.13. side 37). En af de mest iøjnefaldende er produktiviteten, d.v.s. den litterære produktions omfang, men vigtige er også faktorer som forfatterens markeds-mæssige placering og status. Begge typer faktorer spiller formentlig ind i forhold til debutår, idet den yngste generation er overrepræsenteret i grupperne 0-indtægt og indtægt op til 3.000 kr. – og tilsvarende underrepræsenteret i grupperne med højere royalty-indtægter. Dette stemmer med, at det især er de unge og yngste, som har fast sideerhverv, hvilket naturligvis hæmmer deres litterære produktivitet (jfr. afsnit 3.4. side 27 ff). Men på den anden side er det også de unge og yngste, som er nødt til at have sideerhverv, fordi de gene-

relt har ringere vilkår end de ældre og bedre placerede forfattere.

I det hele taget er det tydeligt, at en gruppe svagere forfattere markerer sig over for en gruppe stærkere forfattere. Der er ikke bare en direkte sammenhæng mellem på den ene side den samlede royalty-indtægt og på den anden side den påregnede totalindtægt pr. bog og den generelle vurdering af de økonomiske vilkår som forfatter. Der er også en sammenhæng mellem royalty-indtægter og genre. Dårligst klarer de skønlitterære forfattere sig; bedre står det for forfattere af samfundsdebatte-rende bøger. Også børne- og ungdomsforfattere er relativt pænt placeret, men bedst stillet er tilsyneladende forfattere med opført eller udgivet dramatik.

Dette sidste må nok forklares med ikke-genremæssige forhold. Flertallet af disse forfattere arbejder formentlig med dramatik ved siden af andre genrer. Kun 40 af undersøgelsens svarpersoner, d.v.s. 9% har udgivet drama i bogform, hvilket sandsynligvis hænger sammen med, at bogudgaver af dramatiske tekster er blevet stadigt sjældnere, oplagene er lave og normalsalget endnu mindre. Når forfattere inden for denne eksklusive gruppe alligevel har høje indtægter fra bog-royalties i det hele taget, skyldes det formentlig, at forlagene kun tør satse på at udgive dramatik, hvor der enten er tale om tekster med stor succes på teatret, eller om så kendte forfattere med et så stort publikums- og bibliotekssalg, at det smitter af også på deres dramatik i bogform, eller – allerhelst –

Tabel 3.13. Forfatterens royalty-indtægter i forbindelse med andre forfatter- og udgivelsesforhold

	Antal forf.	%				
		0 eller uoplyst	1- 2.999	3.000- 14.999	15.000- 39.999	40.000 og derover
Hele udsnittet	436	39	21	26	7	7
<i>Debutår</i>						
Før 1954.....	70	41	16	24	9	10
1945-64.....	151	30	22	29	11	8
1965-75.....	205	44	22	25	3	5
<i>Antal skønlitterære titler</i>						
1-3 bøger	164	54	22	17	3	4
4-.....	199	31	21	29	9	11
<i>Genrer</i>						
Skønlitteratur i alt	363	42	22	23	6	7
Heraf: Drama i bogform	40	28	20	32	10	10
Opført dramatik	104	28	22	29	9	13
Børne- og ungdomsbøger	130	27	22	29	9	12
Samfunds-debatbøger	123	24	24	33	13	7
<i>Udgivelsesform</i>						
Billigbogsudgave	84	20	16	39	11	15
Bogklubudgave	43	12	12	23	28	26
<i>Udgivelsesmuligheder</i>						
Ikke-udgivet manuskript	170	49	25	17	5	3
Selvfinansieret udgivelse	157	51	27	14	6	2
Gyldendal.....	88	24	18	38	7	14
<i>Publiceringsmuligheder</i>						
Dagblade	136	35	26	27	3	10
Ugeblade	73	38	16	27	4	14
Tidsskrifter	110	36	29	25	5	6
Danmarks Radio	124	32	27	27	4	11
<i>Påregnet total indtægt pr. bog</i>						
0 kr.	48	73	20	2	4	0
1-4.999 kr.	122	35	37	22	3	3
5.000-9.999 kr.	83	27	15	49	7	1
10.000 kr. og derover	83	18	12	32	15	24
<i>Vurdering af de økonomiske vilkår som forfatter</i>	%	Antal				
Meget tilfreds	7	11	4	4	5	6
Nogenlunde tilfreds	15	14	7	18	8	15
Hverken eller.....	23	30	16	29	11	6
Noget utilfreds	18	20	19	32	2	1
Meget utilfreds	37	73	44	29	4	2
I alt	100	148	90	112	30	30

begge dele. Med andre ord: Kriterierne »opført drama« og især »drama i bogform« kan betragtes som generelle indikatorer for succes og høj status inden for det litterære system.

De særligt stærke forfattere med høje royalty-indtægter er primært forfattere fra mellemgenerationen (debut 1945-65) med fire eller flere skønlitterære titler bag sig og til en vis grad med publikationsmuligheder i dag- og ugeblade, tidsskrifter samt radio/tv. Og det er forfattere, som udkommer på Gyldendal, som har opnået at komme i billigudgaver og bogklub og at blive solgt til andre lande. Heroverfor findes en gruppe svage forfattere – især blandt de ældste og yngste – med lille produktion, primært skønlitterær og mange ikke-udgivne manuskripter og selvfinansierede udgivelser.

Dette mønster, der er kaldt forfatterens indtægtshierarki, indikerer, at indtægtens størrelse ikke blot afhænger af den enkelte forfatters produktivitet, men også af andre faktorer. Afgørende er naturligvis royaltysatsen men tillige oplagets størrelse og salgsforløbet: jo hurtigere salg, desto hurtigere afregning uden inflationstab, og desto større chance for optryk, genudnyttelse i bogklub (og billigserie) eller salg til udlandet. I praksis afhænger royalty-satsen desuden af det forventede salg. Disse faktorer er således forbundet i et selvforstærkende vekselspil.

Mekanismen får konkret udslag i, at de bedst solgte forfatters royaltysats som regel stiger ved højere oplag – normalt fra og med 3.000 eksemplarer – fra de kontraktmæssige 15% til 17,5%. Praksis viser, at denne stigning fungerer som en art »forfremmelse«. Den unge og mindre kendte forfatter vil følge normalkontraktens 15%, det samme vil den midaldrende eller ældre, men mindre kendte/solgte forfatter. Har en forfatter derimod med én eller flere titler opnået et gennembrud – primært salgsmæssigt – vil forlaget ofte i de følgende kontrakter lade ham avancere til 17,5% royalty fra 3.000 eksemplarer.

Enkelte forfattere opnår satser på 20% for højere oplag (som regel fra og med 7.000 eksemplarer), og der findes ganske særlige tilfælde, hvor forfattere har opnået højere procenter for hele oplaget. Ved royaltysatser på 17,5, 20 og 22,5% er det normal praksis, at de privilegerede procentsatser fastholdes for

forfattere, som én gang har opnået dem, også i perioder hvor deres bøger sælges mindre godt. Anerkendelsen går således primært på markedsværdi, men dog også i nogen grad på generel litterær status.

Et andet spørgsmål i forfatterundersøgelsen drejede sig om den forventede totalindtægt pr. bog (tabel 3.14. side 39). Kun 25% regnede med en indtægt på over 10.000 kr., svarende til 1-2 månedslønninger for faglærte arbejdere i 1974. Og dog mente 2/3 af forfatterne at måtte forudse endnu mindre. Det er bemærkelsesværdigt, at så stor en gruppe som 14% på forhånd skønnede, at en bog intet ville indbringe dem.

Arbejdsgruppen efterkontrollerede de enkelte spørgeskemaer (48), der opgav 0 kr. som forventet bogindtægt. Det drejede sig ikke mindst om forfattere, der havde udgivet på alternativt eller eget forlag (ialt 33 ud af 48), om lyrikere – men i øvrigt er alle genrer repræsenteret – og om fortrinvis *unge* forfattere (25 af 48 er født 1940 eller senere). Endelig er der hovedsagelig tale om mænd (kun 3 kvinder). Dette bidrager altsammen til karakteristikken af, hvor de svage forfattere findes. Det må dog tilføjes, at O-indtægtsgruppen delvis kan være et tidsbestemt fænomen på grund af de alternative forlags betydelige mængde udgivelser i 70'ernes første halvdel.

Der er en klar sammenhæng mellem den forventede bogindtægt – og ikke bare (debut-)alder, men også antal af skønlitterære udgivelser. Generelt står de skønlitterære forfattere (i modsætning til samfundsdebatterende forfattere) svagest placeret; på den anden side er forfattere med flere skønlitterære titler bag sig kraftigst repræsenteret i de høje bogindtægts-grupper, mens forfattere med færre titler omvendt er overrepræsenteret i gruppen med forventet 0-indtægt og indtægt under 5.000 kr. Tallene peger med andre ord igen på tendensen til, at jo flere titler er forfatter har produceret, desto højere beløb får – eller forventer – han/hun af den enkelte titel. Dette bekræftes af en klar korrelation imellem på den ene side forventet indkomst på 10.000 kr. og derover – og på den anden side udgivelse i billig- og bogklubudgave. Samme tendens, men med modsat fortegn, ses for forfattere, som har ikke-udgivne manuskripter liggende eller selv har

Tabel 3.14. Påregnet totalindtægt pr. bog (1975) i forbindelse med andre forfatter- og udgivelsesforhold

	Antal forfattere	%			
		0 kr.	1- 4.999	5.000- 9.999	10.000 og derover
Hele udsnittet	334	14	36	25	25
<i>Debutår</i>					
Før 1945	45	9	27	36	29
1945-64	123	7	41	25	28
1965-75	166	22	36	21	22
<i>Antal skønlitterære titler</i>					
1-3 bøger	123	22	37	21	20
4-	156	10	39	24	26
<i>Genrer</i>					
Skønlitteratur i alt	279	15	38	23	23
Heraf: Drama i bogform	26	15	39	19	27
Opført dramatik	78	5	40	23	32
Børne- og ungdomsbøger	91	2	42	25	31
Samfundsdebat-bøger	100	11	30	25	34
<i>Udgivelsesformer</i>					
Billigbogsudgaver	70	4	23	33	40
Bogklubudgaver	39	3	15	21	62
<i>Udgivelsesmuligheder</i>					
Ikke-udgivet manuskript	135	17	42	23	18
Selvfinansieret udgivelse	128	34	39	13	14
Gyldendal	50	4	96		
<i>Publiceringsmuligheder</i>					
Dagblade	113	11	37	23	29
Ugeblade	61	8	31	23	38
Tidsskrifter	96	16	43	21	21
Danmarks Radio	107	6	45	22	27
<i>Køn</i>					
Mænd	271	17	35	22	26
Kvinder	65	5	40	37	19
<i>Samlede indtægter i 1974</i>					
0 kr. eller uoplyst	108	16	34	26	24
1-24.999 kr.	35	20	37	26	17
25.000-74.999 kr.	64	20	41	23	16
75.000-149.999 kr.	86	11	38	28	23
150.000 kr. og derover	43	5	30	16	49

måttet finansiere udgivelser. Sammenholdt med forfatternes samlede indkomst altså inklusive sideerhverv og andre indtægtskilder – i 1974, viser der sig en klar tendens til, at lave forventninger til indkomsten for en bog følges med lave indkomster i det hele taget, mens forfattere med høje totalindkomster

også har de største forhåndsforventninger til, hvad de får ud af den enkelte bog.

Afstanden mellem de »stærke« og de »svage« forfattere viser sig således også i spørgsmålet om »normal« indtægt for en bog. Det synes som regel først at være, når en forfatter har bevist sin gennemslagskraft, at

han/hun kan regne med større betaling for sit arbejde, kommer ud i bogklub eller i billig-udgave – og så videre. Det ene trækker det andet med sig i en selvforstærkende proces, hvor nogle få forfattere gradvis opnår stadig større andel i bogsælget, medieopmærksomheden og de direkte og afledte indtægter.

Med til billedet af den store gruppe »svage« forfattere hører også problemerne med i det hele taget at få udgivet deres værker. Ialt havde 170 forfattere svarende til 39% færdige manuskripter, som de ikke havde kunnet få udgivet i Danmark. Godt halvdelen af disse havde 3 eller flere manuskripter liggende. Næsten alle forfatterne med kontor- og handels-håndværks-faglig uddannelse (93%) og halvdelen af forfatterne med anden videregående uddannelse havde ikke-udgivne manuskripter.

Dertil kommer 157 forfattere eller 38%, som enten selv havde bekostet en udgivelse eller stillet økonomisk garanti ved udgivelse.

sen. For begge grupper gælder, at der er relativt mange unge forfattere i blandt, og at såvel forfatterindtægterne som de samlede indtægter i 1974 var meget lave.

Intet tyder på at situationen er blevet bedre siden 1974 – snarere tværtimod. I de senere år har der været en stigende tendens til, at de store forlag overlader stadig større andele af især lyrikken til små og alternative forlag. Mange forfattere »betaler« for sådanne udgivelser gennem nedsat royalty, hvis de i det hele taget honoreres. Desuden ser det ud til, at stadigt flere – også anerkendte – forfattere må ty til »eget forlag« evt. camoufleret af små kortvarige selvudgiverforlag for at få deres værker udgivet. Disse udgivelser optages til gengæld i stigende grad i Dansk Bogfortegnelse, hvorved der let sker en fordrejning af statistikkerne over udgivelsen af dansk skønlitteratur, hvis der sammenlignes med tidligere år, hvor »alternative« udgivelser ikke figurerede i samme omfang.

3.6. Forfatterne og de øvrige medier

Forfatterne har som nævnt i afsnit 3.4.1. (side 28) også muligheder for at publicere noveller, digte o. lign. uden for selve bogmarkedet. Godt halvdelen af undersøgelsens forfattere har ikke-bogforlagsmæssige publiceringsmuligheder.

så provinsbladene havde tillæg eller weekend-tjenester. Desuden bragte slet ikke så få blade en ugentlig novelle. Alle disse muligheder er i dag så godt som forsvundet. Offentliggørelse af digte sker meget undtagelsesvis i den danske dagspresse, og kun enkelte aviser bringer lejlighedsvis noveller.

Også den litterære artikel, som dagbladene har stillet kronikplads til rådighed for, har trangere kår, men der findes (mindst) to store og et par mindre hovedstadsblade, der på denne måde tager litterært stof. I provinsen findes omkring tyve aviser med kronik.

De faglitterære forfattere har langt bedre muligheder. Foruden bladene i hovedstaden anvender alle de lidt større provinsblade faglitterært stof.

Der findes ingen ordning med hensyn til honorarfastsættelse for kronikker, noveller, debatindlæg o. lign. Generelt får »de store navne« betydeligt højere honorar end de mindre kendte forfattere. En overenskomst ville kun have betydning, hvis Dansk Forfatterforening forhandlede med bladudgivere i samarbejde med såvel journalisternes som akademikernes organisationer. I modsat fald ville de, der kommer til at stå udenfor en så-

Tabel 3.14. Øvrige publiceringsmuligheder for noveller, digte o. lign.

	Antal	% af 441
Total	246	56
Dagblade	136	31
Ugeblade	73	17
Tidsskrifter	110	25
Danmarks Radio	124	- 28
Andet	50	11

3.6.1. Dagblade, ugeblade og tidsskrifter

I gennem de sidste tyve år er publiceringsmulighederne – særligt for skønlitterære forfattere – i dagbladene blevet væsentligt forringet. Tidligere kunne der afsættes en del skønlitterært stof til aviserne, der så godt som alle havde en eller anden form for weekendlæsning. De store hovedstadsblade havde søndags-tillæg, ofte med ret seriøst indhold, og-

dan aftale, let kunne blive bladenes billige arbejdskraft.

Forfatterundersøgelsen viser da også, at selvom næsten en trediedel af alle forfattere – i alle aldersgrupper – har publiceringsmuligheder i dagblade, så havde kun 8% en indtægt herfra i 1974 på 10.000 kr. eller derover. Blandt forfattere med denne publiceringsmulighed er der i øvrigt relativt flere, der ikke har andet erhverv ved siden af end blandt forfatterne som helhed – og de, der har sideerhverv, har det især som bierhverv. De samlede publicerings- og formidlingsindtægter ligger lidt over gennemsnittet.

Antallet af ugeblade er gennem de sidste årtier blevet en del reduceret, samtidig med at antallet af hobbyblade og tegneserieblade er steget. Der er således også tale om en forringelse af forfatternes muligheder for at sælge stof til ugebladene. Der findes omkring 12 ugeblade, hvoraf ca. 10 bruger et par noveller hver uge foruden romanføljetoner. en stor del af ugebladenes fiktionsstof er dog oversat litteratur – især fra engelsk. Faglitterære forfattere vil stadig kunne få en god ekstraindtægt ved ugebladene, der i de senere år er begyndt at bringe flere artikler af meget blandet indhold. Også på dette område savnes en overenskomst, men ugebladenes honorarer er i reglen højere end dagbladenes.

Det er fortrinsvis de etablerede forfattere, der har publiceringsmuligheder i ugeblade. Det vil sige forfattere fra den anden generation (1915-29) med relativt høje royalty-indtægter, og hvis samlede publicerings- og formidlingsindtægter i 1974 lå betydeligt over gennemsnittet.

Salg af stof til tidsskrifter er en mulighed, der – som de øvrige – især kan have større betydning for faglitterære forfattere. Der findes omkring 1500-2000 tidsskrifter – alt taget i betragtning, men mange af disse er ganske små foreningstidsskrifter, der ikke optager skønlitterært stof. I perioden 1973-78 kørte LO's fagbladsservice i samarbejde med Danmarks Biblioteksforening en serie noveller med tilhørende forfatterpræsentationer, »Arbejdslivet i litteraturen«, omfattende ca. fire litterære bidrag årligt. Som en udløber af denne serie bringer en del fagblade stadig lejlighedsvis noveller o. lign. Digte offentliggø-

res yderst sjældent i almindelige tidsskrifter, der dog ofte står åbne for debatindlæg m.v.

Egentlige litterære tidsskrifter er absolut en mangelvare. I de senere år har kun 2-3 »rent« litterære tidsskrifter vist sig levedygtige, foruden et par mere teoretisk orienterede litteraturtidsskrifter, der lejlighedsvis bringer digte, noveller o. lign. Dette må særligt beklages, da tidsskrifterne især synes at have en funktion som kanal for debutanter/unge forfattere.

3.6.2. Teater og film

Hverken teater eller film frembyder de store afsætnings- eller indtjeningsmuligheder for danske forfattere. Det er overvejende de små teatre, børne- og gruppeteatrene, der spiller dansk dramatik, mens danske forfattere er mere sparsomt repræsenteret på de store scener. I de senere år har enkelte af de større teatre dog genoptaget traditionen med en fastansat »huspoet«. Tilsvarende er produktionen af danske film så lille, at det ikke har nævneværdig betydning for danske forfattere.

I 1982 sluttede Danske Dramatikeres Forbund og Foreningen af danske Filmproducenter overenskomst om aftaler vedrørende filmret, der indgås af de to organisationers medlemmer.

Aftalen går i hovedtrækkene ud på, at producenten kan opnå option (køberet til filmatisering) ved et honorar på mindst 20.000 kr. Hvis optionen ønskes udnyttet har forfatteren ret til et honorar på mindst 30.000 kr. for overdragelse af filmretten til et litterært værk, mindst 15.000 kr. for udarbejdelse af synopsis og/eller mindst 60.000 kr. for udarbejdelse af manuskript på basis af et litterært forlæg. Af filmens visningsindtægter tilkommer der forfatteren en royalty på 5%, hvor de tre ovenfor anførte honorarer betragtes som forskud. Alle minimumshonorarerne pristalsreguleres i forhold til januar 1981.

Producenten har ved kontraktens underskrivelse overtaget såvel indspilningsretten som visningsretten, men har pligt til at underrette forfatteren om projektet og mindre ændringer i manuskriptet – væsentlige ændringer må ikke foretages uden forfatterens samtykke.

Ved teatrene er dramatikere altid blevet honoreret på royalty-basis. Honoraret har sæd-

vanligvis udgjort 10% af billetindtægten. Dramatikerne har derimod aldrig opnået at få del i de offentlige tilskud. Efterhånden som disse er vokset, er dramatikerens andel i teatrenes indtægt derfor faldet.

Det eneste beløb, dramatikerne modtager fra det offentlige, er »antagelseshonoraret«. Ved enhver urpremiere på et nyt dansk helafsnitsstykke udbetales der fra kulturministeriet 5.000 kr. til forfatteren (2.500 kr. for énaktere og dramatik for børn). Beløbet er en præmiering, der har til formål at støtte dansk dramatik, jfr. teaterlovens § 28.

Danske Dramatikeres Forbund har igennem en årrække forhandlet aftaler om honorering af dramatikere med Landsdelsscenerne og Det kgl. Teater. Kun i forholdet til Den storkøbenhavnske Landsdelsscene er der endnu ikke fundet en tilfredsstillende løsning.

Kun ganske få af undersøgelsens forfattere havde indtægter fra teater og film. I alt havde 5% indtægter fra teateropførelser og 3% fra filmrettigheder.

3.6.3. Forfatterne og Danmarks Radio

Radio og TV hører til de vigtigste medier for forfatterne – udover bogen. I alt havde 42% af undersøgelsens forfattere indtægter fra Danmarks Radio, og 28% havde indtægter fra »radiokassen«.

Dansk Forfatterforening og Danske Dramatikeres Forbund har dels sammen, dels hver for sig sluttet overenskomst om honorarer med Danmarks Radio. Forfatterhonorarer deles op i afgiftshonorarer, der udbetales via radiokassen, og i originalhonorarer, som udbetales direkte fra Danmarks Radio i henhold til overenskomsterne eller Danmarks Radios honorarregulativ.

Radiokasse-overenskomsten omhandler retten til »i radio- og fjernsynsudsendelser at udsende de af Dansk Forfatterforening i henhold til lov nr. 158 af 31. maj 1961 om ophavsretten til litterære og kunstneriske værker repræsenterede værker«. For denne ret betaler Danmarks Radio til Dansk Forfatterforenings radiokasse 0,61% af fælleslicensprovenuet (eksklusive farvetillæg og moms) plus 1,1% af ren radiolicens (eksklusive moms). Afgiften var i 1974 2.262.461 kr. og i 1980 4.199.400 kr. De enkelte forfatterhonorarer beregnes af radiokassens administra-

tion efter en minuttakst, der i 1974 og 1980 var henholdsvis 50/86 kr. for prosa og 120/186 kr. for lyrik. Udbetalingerne til forfatterne finder sted kort efter udsendelsen, og det skal bemærkes, at radiokassen udbetaler honorarer til alle berettigede forfattere, uanset om de er medlemmer af Dansk Forfatterforening.

Udover aftalen om radiokassen findes der som nævnt to andre aftaler, der regulerer forfatternes »originalhonorarer«, – en overenskomst mellem Danmarks Radio og Dansk Forfatterforening om antagelse og honorering af litterære værker m.v., samt en overenskomst mellem Danmarks Radio og Danske Dramatikeres Forbund angående ikke tidligere offentliggjorte dramatiske værker. Indtil 1977 var de to overenskomster samlet i én med tre aftaleparter.

Forskellen på de to overenskomster ligger væsentligst i, at den for Dansk Forfatterforening gældende overenskomst lægger hovedvægten på høj indtægt ved genudsendelse (dobbelthonorar) – tilsyneladende for at anspore Danmarks Radio til at antage flere værker – mens overenskomsten, der gælder for Danske Dramatikeres Forbund har flyttet hovedindtægten frem til første-udsendelsen, således at genudsendelses-honoraret kun udgør 50%. Dansk Forfatterforenings overenskomst er desuden fortrinsvis baseret på anvendelse i Radio- og TV-teaterafdelingerne, mens dramatiske værker, der ikke kan placeres i disse afdelinger, herunder dramatiske værker for børn og unge, honoreres betydeligt lavere.

Originalhonorarerne kan desuden deles op i honorarer for »egentlig forfattervirksomhed« – d.v.s. dramatik skrevet direkte for radio og TV, litterære montager m.v. – og for »anden forfattervirksomhed«. De første udbetales efter de nævnte overenskomster, mens de sidstnævnte udbetales i henhold til andre organisationers overenskomster eller taksterne i Danmarks Radios honorarregulativ.

Ved indleveringen af et litterært værk har Danmarks Radio ret til at vente 3 måneder med at give svar – i særlige tilfælde 5 måneder – for ikke-dramatiske værker er fristen 8 uger. I den tid må forfatteren ikke udnytte den idé, der ligger til grund for arbejdet, til andet formål. Danmarks Radio er ikke for-

pligtet til på forhånd at meddele, hvornår et værk agtes udsendt.

Forfatterundersøgelsen viser, at det især er forfattere fra de to mellemgenerationer (1915-44), som har publiceringsmulighed i Danmarks Radio, og at disse forfattere havde publicerings- og formidlingsindtægter i 1974, der lå over gennemsnittet.

I »Forfatternes ytrings- og indtjeningsmuligheder gennem Danmarks Radio/TV«, (Rapport nr. 3 fra Bogudvalget, 1981), analyserer forfatteren Eiler Jørgensen bl.a. et talmateriale, udarbejdet for 1976 af radiokassen.

Heraf fremgår det, at 212 forfattere havde indtægter i 1976 fra radiokassen til et samlet beløb på 897.453 kr. Disse fordelte sig på 132

skønlitterære forfattere (prosa for voksne, herunder samfundsdebatterende litteratur), 31 lyrikere og 29 børne- og ungdomsbogsforfattere.

Opdelte efter fødselsår viser det sig, at aldersgrupperne fra 1921-30 og 1931-40 er stærkest repræsenteret både med hensyn til antallet af forfattere – henholdsvis 49 og 54 – og med hensyn til gennemsnitsindtjening – henholdsvis 4.944 kr. og 4.797 kr., mod gennemsnit for samtlige på 4.233 kr.

Eiler Jørgensen har også fået oplysninger fra Danmarks Radio om de 249 forfattere omfattet af Bogudvalgets forfatterundersøgelse, der i 1974 modtog honorarer fra Danmarks Radio. Disse forfattere havde i 1976 følgende indtægter fra Danmarks Radio:

Årtigruppe	Antal forf.	Radio-kasse	Original honorar	I alt	%
1890-1899	8		25.500		
1900-1909	24	80.315	311.500	417.315	9
1910-1919	42	125.790	562.500	688.290	15
1920-1929	56	221.430	765.500	986.930	21
1930-1939	53	260.220	901.500	1.161.720	25
1940-1949	59	187.960	1.148.000	1.335.960	29
1950	7	7.220	25.500	32.720	1
I alt	249	882.935	3.740.000	4.622.935	100

Kilde: »Forfatternes ytrings- og indtjeningsmuligheder gennem Danmarks Radio/TV« side 86.

Af disse 249 forfattere havde kun 83 indtægter fra »egentlig forfattervirksomhed«. Hertil knytter Eiler Jørgensen følgende kommentarer:

»1) Kun 15% af originalhonorarerne er konto 41-indtjening, d.v.s. størrelsesbestemt udfra honoreringsreglerne i overenskomster mellem Danmarks Radio og de to egentlige forfatterorganisationer. (...)

2) Mediantallet for de 249 forfatters samlede indtjening er kr. 4.140. (...)

For de 83 forfatters konto 41-indtjening er mediantallet kr. 2.479. (...)

Men 83 forfatters samlede indtjening af konto 41-honorarer og »andre konti« – honorarer er praktisk talt af samme størrelse som de 166 forfatters, hvis indtjening udelukkende består af honorarer for »anden forfattervirksomhed«. (...) Og mediantallet for de 83 forfatters samlede indtjening af begge slags honorarer er kr. 10.660 (...).

Endvidere kan det ses af tavle 12 A, at 56 forfattere fra 1930-1940-generationen (d.v.s. 67% af de 83 forfattere) i 1976 indtjente 83% (kr. 1.550.955) af den

samlede konto 41- og »andre konti« – honorarsum, udbetalt til de 83 forfattere.

Disse tal afspejler indtjeningsmæssige muligheder, men viser også, at ytringsmuligheden kun udnyttes af (gives til?) et snævert antal forfattere.« (op cit. side 86-87, forf.s fremh.).

Af rapporten fremgår desuden, at der er forskel på TV's og radioens benyttelse af forfatterne. Radioen fremstår som den mest åbne og eksperimenterende del af mediet. Af 71 honorerede radiospil i perioden 1974-76 var de 36 bestilt, mens 35 var ikke-bestilt.

I samme tidsrum opførtes 71 TV-spil, heraf var 64 bestilt, mens kun 7 var indsendt uopfordret. Disse i alt 142 radio/TV-spil havde 86 forfattere. Hertil knyttes følgende kommentar:

»Sammenlignet med forfatternes andre indtjenings- og ytringsmuligheder (bogudgivelse, teater, film, kronikker, tidsskriftartikler, foredrag) er radiospil og TV-spil ikke blot de to mest ydende indtægtskilder

pr. værk, men også den udtryksform, der på kortest tid har det største publikum, d.v.s. den største mulighed for indvirkning.

Derfor kan det være væsentligt at overveje, om det ringe antal radio- og TV-dramatikere skyldes, at der kun findes få talenter . . . eller om de eksisterende vilkår for at manifeste og opøve et talent tvinger forfatterne bort fra radio-/TV-spil-udtryksformen.» (side 88)

Da hovedparten af forfatterne original-honorarer udgøres af honorarer for »anden forfattervirksomhed« – altså ikke underlagt de »egentlige« forfatterforeningers overenskomster – behandler rapporten også de øvrige kontrakter indgående. Det hedder herom i rapportens konklusionsafsnit:

»I honorarregulativets § 1 og i flere overenskomster bestemmes, at en skriftlig aftale skal være afsluttet, inden den pågældendes medvirken påbegyndes. (...)

Til sådanne aftaler anvender Danmarks Radio forskellige kontrakter (...). På alle gennemskrivningsformularkontrakter er specifikationer givet i forkortelser og kodetal (...).

Ved alle gennemskrivningsformularerne forventes det, at forfatteren underskriver en kontrakt, hvis indhold han ikke umiddelbart kan aflæse på grund af de anvendte koder og forkortelser, (...).

Forskellighederne i kontrakterne bør mindskes.

Anvendte forkortelser og koder bør forklares. Honoreringsberegning bør specificeres. På kontrakten bør være en rubrik til at angive, om forfatteren ønsker sit honorar behandlet med A-skat eller som B-skat.

Hvis kontrakt på grund af fejl fra DR's side ikke er afsluttet inden medvirken, bør forfatteren være berettiget til f.eks. næstfølgende honorarsats.

Ved fremsendelse af honorarcheck anvender Danmarks Radio en anvisningsformular (...), der som en gennemskrivning af kontrakten giver alle oplysninger om honorarets sammensætning og art med en del specifikationer givet i kode. (...)

Ved at rekvirere den kodeforklaring, der omtales på anvisningsformularen, kan forfatteren læse sig til, at kodetallet, der er anført under »Uds.art«, er en »kode for den enkelte kategori af udsendelser«, og at de to første cifre i 3112 er »overenskomsten efter hvilken honoraret udbetales«. Noget svar på udsendelsens eller overenskomstens art giver »kodeforklaringen« ikke, og betydningen af kodetallet i anvisningens første kolonne omtales ikke.

Ved anvisning af honorar bør (som ved udfærdigelse af kontrakt) gives fyldestgørende oplysninger om honorarets art og sammenhæng.» (op cit. side 92-94, forf.s fremh.).

3.7. Oversættere

Hvad oversættelse egentlig er, har i en del år været diskuteret inden for sprogvidenskab. I denne aktuelle og mere konkrete sammenhæng kan man sige, at oversættelse er genskabelse af et fremmedsproget litterært værk eller af en fremmedsproget tekst iøvrigt. Denne genskabelse må være tro overfor originalen, men den må også have kunstnerisk værdi på sit eget sprog, hvis dette er tilfældet på originalsproget.

I dag er oversættelse et avanceret, professionelt arbejde, der forudsætter, at oversætteren har et indgående kendskab til det sprog, han eller hun oversætter fra. Desuden kræves der kendskab til det pågældende lands kultur, historie, samfundsmæssige og herunder også praktiske forhold samt til udenlandske fænomener og forhold, der kan have påvirket dem.

Hertil kommer at oversætteren må være i stand til at bedømme forholdet mellem sproget i det værk, han eller hun skal oversætte, og sproget i almindelighed i det område,

hvor værket er blevet til. Oversætteren må endvidere kunne foretage en litterær analyse, der tager sigte på at forstå værkets indhold, stil, mulige referencer og citater m.v. Lige så vigtigt er det imidlertid, at oversætteren mestrer sit eget sprog: ældre sprog, akademisk sprog, slang o.s.v. og har sans for sit eget sprogs tonelejer og musikalitet, med andre ord hans eller hendes evne til at realisere dets kunstneriske muligheder.

Oversætteren må under sit arbejde ofte løse problemer i den rækkefølge de dukker op, og disse problemer kan have højt forskellig karakter. Poesi, roman og novelle, essayistik og dramatik stiller forskellige krav ligesom der kan knytte sig særlige problemer til oversættelsen af ældre litteratur, herunder den klassiske. Af disse grunde kan det være vanskeligt at forestille sig en standardiseret uddannelse af litterære oversættere.

Derimod forekommer det nyttigt, at oversættere får øget mulighed for at opholde sig i det eller de lande, hvis sprog han eller hun

oversætter fra, i tilstrækkelig lange perioder til at kunne gøre sig fortrolig med sproget på alle niveauer og med landets kultur og livsform m.v. Specielt bør oversættere have mulighed for at orientere sig grundigt i landets litteratur, såvel den ældre som den samtidige, i dets litterære debat og ikke mindst i de forfatterskaber, han eller hun skal arbejde med. I denne forbindelse er det ofte værdifuldt for oversætteren at få lejlighed til at møde forfatteren og diskutere det pågældende værk.

Da oversætteren som oftest må udføre sit arbejde alene, er det af afgørende betydning, at de nødvendige hjælpemidler er til stede. Det drejer sig specielt om ordbøger og håndbøger, som er omfattende, pålidelige og up-to-date.

Selv om oversættelse er et heltidsarbejde, kan ingen idag leve af at være oversætter, stort set alle danske oversættere har et andet hovederhverv. Man kan diskutere, om det at oversætte bør være et selvstændigt erhverv, men man må slå fast, at oversættelse af et væsentligt værk stiller så store krav, at det, mens arbejdet står på, bliver en hovedbeskæftigelse.

Der findes i Danmark omkring 300 professionelle oversættere, heraf er ca. 240 organiseret i O-gruppen under Dansk Forfatterforening. Ved »professionelle oversættere« forstås en person, der er kendt som oversætter af skønlitteratur; oversættelse af faglitteratur er i høj grad accidensarbejde, som oversætteren inddrages i på grundlag af sin faglige ekspertise. Disse professionelle oversættere leverer hvert år omkring 500 nyoversættelser af skønlitteratur til det danske bogmarked. (Vedr. oversættelser iøvrigt henvises til afsnit 4.4.4.)

I 1980 indgik Dansk Forfatterforening og Den danske Forlæggerforening aftale om en normalkontrakt for oversættelser. Aftalen anbefaler et arkhonorar på mindst 650 kr. pristalsreguleret (reguleringspristallet januar 1980 = 100) »men at der ved fastsættelsen af individuelt honorar bør tages hensyn til såvel opgavens sværhed som oversætterens kvalifikationer«. Et ark er i denne sammenhæng lig 16 sider á 2.000 typeenheder. For forlagets brug af oversættelsen til bogklubudgivelse og billigbogsudgave i et første oplag på over 5.000 eksemplarer oppebærer oversætteren et honorar på 50% af, hvad en nyoversættelse ville koste. For øvrige bogklub- og billigbogsudgivelser oppebærer oversætteren 25%. Normalkontrakten indeholder desuden bestemmelser om, at oversætteren har krav på et honorar på 50% af, hvad en nyoversættelse ville koste, ved øvrige udnyttelser af oversættelsen, såfremt der ikke træffes særskilt aftale.

Bogudvalgets arbejdsgruppe vedrørende oversættelseslitteraturens og oversætterens problemer*) stillede i sin indstilling til Bogudvalget følgende forslag med hensyn til oversætterne:

- »A Tillægshonorar for en veludført oversættelse.
- B Arbejdslegat for at sikre oversætteren mulighed for at koncentrere sig om større arbejder.
- C Legater til rejser og bogindkøb.
- D Forbedring af biblioteksafgiften.
- E Udvidelse af antallet af finanslovsydelser.«

*) Vedr. arbejdsgruppens sammensætning henvises til afsn. I ovenfor.

3.8. Statens ydelser til forfattere og oversættere

Statens ydelser til litterære formål er fordelt over mange poster på finansloven. Egentlig burde bevillingerne til teatre og biblioteker regnes med foruden en lang række enkelt-ydelser, der stammer fra tipsmidlerne til forskellige litterære institutioner m.v. Af ydelser direkte til forfattere er tre poster på finansloven af større betydning: Biblioteksafgiften, ydelser fra Statens Kunstfond og finanslovsydelser. Desuden går der regelmæs-

sigt beløb af tipsmidlerne til forfattere og oversættere bl.a. via litterære priser.

3.8.1. Biblioteksafgiften

Af statens ydelser til forfattere er biblioteksafgiften den mest omfattende og den ydelsesform, der kommer flest forfattere til gode. I 1981 modtog således knap 5.000 personer en ydelse fra staten gennem denne afgift.

Biblioteksafgiften blev indført i 1946 i for-

bindelse med en revision af biblioteksloven. Formålet med afgiften er, at det offentlige yder et vederlag til danske forfattere for den brug, folke- og skolebibliotekerne gør af deres bøger. Afgiften administreres af Bibliotekstilsynet og ydes til forfatterne med et beløb for hvert bind, hvormed de er repræsenteret på folke- og skolebibliotekerne.

Indtil udgangen af 1982 ydes biblioteksafgiften i henhold til § 19 i lov om folkebiblioteker (lov nr. 171 af 27. maj 1964, som ændret ved lov nr. 314 af 26. juni 1975 og lov nr. 280 af 16. juni 1980). Frem til april 1975 blev afgiften pr. bind regnet ud som forholdet mellem den totale bevilling – 6% af statens driftstilskud til folke- og skolebibliotekerne – og antallet af bind på bibliotekerne. Fra april 1975 blev udgangspunktet en fast betaling pr. bind, nemlig 1,60 kr. pristalsreguleret. Berettigede efter denne ordning var danske forfattere (hhv. efterlevende ægtefælle og børn), hvis værker var repræsenteret på bibliotekerne med mindst 50 bind, forudsat at værket havde højst én forfatter og hidrørte fra »selvstændigt skabende forfattervirksomhed«.

Vederlaget til forfatterne udgjorde i 1981 2,58 kr. pr. bind. Der blev optalt 15.916.360 bind af de anmeldte forfatters bøger, svarende til et samlet vederlag på 40.517.175 kr.

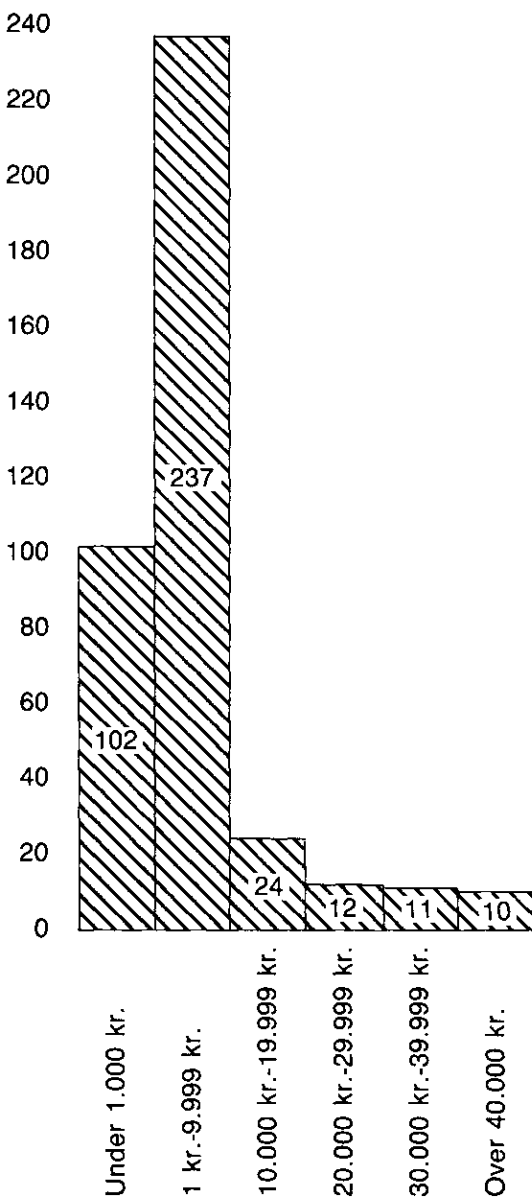
Siden 1964 har der også været afsat et beløb til oversættere, der i særlig grad er repræsenteret i folke- og skolebibliotekerne. 1975-loven bestemte, at 220.000 kr. (pristalsreguleret) skulle afsættes til dette formål. Uddelingen foregik efter ansøgning, og fordelingen blev varetaget af et udvalg bestående af et medlem udpeget af kulturministeriet og to medlemmer udpeget af Dansk Forfatterforening.

Til oversætterne var der i 1981 et beløb på 325.600 kr. til rådighed, som blev udbetalt i portioner på 5.150 kr., 3.670 kr., 2.410 kr. og 1.275 kr. til ialt 176 oversættere.

Biblioteksafgiften ydes efter 1. januar 1983 i henhold til lov om biblioteksafgift (lov nr. 307 af 9. juni 1982), som i vid udstrækning bygger på et forslag, stillet af Bogudvalget, jfr. udvalget delbetænkning Biblioteksafgiften, bet. nr. 877/1979. Med den nye lov er kredsen af vederlagsberettigede blevet udvidet til foruden forfattere også at omfatte komponister, billedkunstnere, fotografer og andre, hvis værker i bogform benyttes i fol-

kebiblioteker, folkeskolens biblioteker m.v. (§1). Forfattere til litterære værker, som er indspillet på lydbånd, er ligeledes berettigede til afgift. Mindstegrænsen for at modtage afgift er sat op til 100 bind, og der er indført en graderet afgiftsskala, således at der fra

Fig. 3.16. Fordeling af biblioteksafgiftsindtægter i 1974 blandt undersøgelsens forfattere.

finansåret 1987 ydes et grundbeløb på 3,36 kr. (pristalsreguleret i forhold til 1980) pr. bind for de første 20.000 bind, 1/2 af grundbeløbet for de næste 20.000 bind, 1/3 for de næste 20.000 bind og så fremdeles. I overgangsperioden gælder andre graduerede satser fastsat af ministeren for kulturelle anliggender.

Derudover ydes der årligt et beløb på 350.000 kr. (pristalsreguleret) til fordeling efter ansøgning fra forfattere m.fl., som ikke umiddelbart falder ind under kredsen af vederlagsberettigede. Der er her specielt tænkt på forfattere til værker med flere ophavs-mænd og på visse kategorier af ophavs-mænd, som bliver underrepræsenteret ved optælling på grundlag af de hidtil anvendte katalogiseringsprincipper.

Til oversætterne stilles der årligt 970.000 kr. til rådighed (pristalsreguleret), som fordeles efter ansøgning til de oversættere, der i særlig grad er repræsenteret på folke- og skolebibliotekerne.

Det mest karakteristiske for biblioteksafgiften er den store spredning i ydelserne, så-

dan at forstå, at meget få forfattere får store beløb, de fleste får ret små beløb. I 1974 (året for Bogudvalgets forfatterundersøgelse) var bindbetalingen 1,17 kr., hvilket gav en forfatter på bundgrænsen med 50 bind knap 60 kr. det år, og der skulle 855 bind til at give et vederlag på 1.000 kr. 25% af de forfattere, der i undersøgelsen svarede på indtægts-spørgsmål, modtog mellem bundgrænsen og 999 kr. i biblioteksafgift. I fig. 3.16. s. 46 er de positive besvarelser angivet grafisk i 10.000 kr's-intervaller.

Det fremgår således, at langt størstedelen modtog relativt beskedne beløb; kun 15% af undersøgelsens forfattere modtog 10.000 kr. eller derover i biblioteksafgift.

Ser man på fortegnelsen over forfatternes bindantal i 1981, er især to ting påfaldende: For det første at listens øverste 25 pladser domineres af forfattere til børne- og ungdomslitteratur (både hæfter og bøger til supplerende læsning i folkeskolen og egentlig skønlitteratur for børn og unge); for det andet at kun de bedst etablerede forfattere til skønlitteratur for voksne er blandt disse 25 forfatte-

Tabel 3.17. Biblioteksafgift til vederlagsberettigede forfattere i 1981 – efter dagældende lov og ny lov.

Vederlaget:			Forfatterne:	
Bindtal 1000 bd.	Gældende lov Kr.	Lov om bibl.afg. Kr.	Bindtal 1000 bd.	Antal for- fattere
1	2.580	3.760	- 1	2.816
2	5.160	7.520	1- 2	716
3	7.740	11.280	2- 3	347
10	25.800	37.600	3- 10	620
15	38.700	56.400	10- 15	111
20	51.600	75.200	15- 20	50
30	77.400	94.000	20- 30	72
40	99.200	112.800	30- 40	28
45	111.600	122.200	40- 45	8
50	124.000	131.600	45- 50	6
60	148.800	150.400	50- 60	11
90	223.200	187.900	60- 90	16
120	297.600	225.600	90-120	4
150	372.000	253.800	120-150	6
200	496.000	300.800	150-200	2
225	558.000	319.550	200-225	1
300	744.000	376.000	225-300	2
				4.816

Kilde: Folketingets kulturudvalgs betænkning af 19. maj 1982 over Forslag til lov om biblioteksafgift.

re. De store beløb fra biblioteksafgiften, i 1981 fra 150.000 kr. og opefter, er således tilfaldet forfattere, der i forvejen er sikret en rimelig indtægt enten gennem deres hovederhverv (folkeskolelærer el. lign.) eller gennem deres forfatterskab.

Denne fordeling er ændret med den nye biblioteksafgiftslov. Herefter vil forfattere med indtil 60.000 bind få mellem 45% og 1% mere i afgift, mens forfattere med over 60.000 bind vil gå tilsvarende ned i indtægt.

3.8.2. Statens Kunstfond

De første forfatterydelser fra Statens Kunstfond blev udbetalt i januar 1965, og hermed iværksattes det vel nok væsentligste initiativ i kunststøttens historie i Danmark. Statens Kunstfond skal »virke til fremme af dansk

skabende kunst« (lov nr. 163 af 12. april 1978, § 1). Fondens hovedvirksomhed består i at yde direkte støtte, fortrinsvis til unge og yngre kunstnere. (Jfr. iøvrigt afsnit 4.6.1. om den offentlige udgivelsesstøtte.)

Fondets midler til litterære formål administreres af et udvalg bestående af tre litteraturkyndige medlemmer som beskikkes for tre år. Den direkte støtte til forfattere fordeler sig på 4 områder: 3-årige stipendier á 80.000 kr. (1981), rejsestipendier, engangsydelser, begge af variabel størrelse med særlig begrundelse i det enkelte tilfælde samt produktionspræmier til forfattere af værker, hvor indtægten ikke har stået i rimeligt forhold til den kunstneriske indsats. Derudover kan der ydes støtte til efterladte efter forfattere.

I 1981 fordeltes rådighedssummen således:

3. rate af 4 3-årige stipendier, bevilget 1979	240.000 kr.
2. rate af 4 3-årige stipendier, bevilget 1980	240.000 kr.
1. rate af 2 3-årige stipendier, bevilget 1981	120.000 kr.
	600.000 kr.
8. rejsestipendier	80.000 kr.
7 produktionspræmier	70.000 kr.
55 engangsydelser	750.000 kr.
17 legater til efterladte	79.000 kr.
	1.579.000 kr.

Statens Kunstfond finansieres af årlige statstilskud fastsat i loven, som dog ikke indeholder bestemmelser om pristalsregulering, hvorfor det har været nødvendigt at forhøje bevillingen ved lovændringer et antal gange siden 1964. Fra 1978 er reguleringen søgt gennemført uden lovændringer i h.h.t. bemærkningerne til 1978-loven. Forhøjelserne har imidlertid aldrig været tilstrækkelige til at opretholde midlernes oprindelige købekraft, bl.a. fordi de i et par tilfælde er faldet sammen med udvidelser af kunstfondets virkeområde. Det manglende lovgrundlag for pristalsreguleringen er blevet stærkt kritiseret såvel fra kunstnerorganisationerne som fra kunstfondets repræsentantskab (jfr. Bilag 2 og 3).

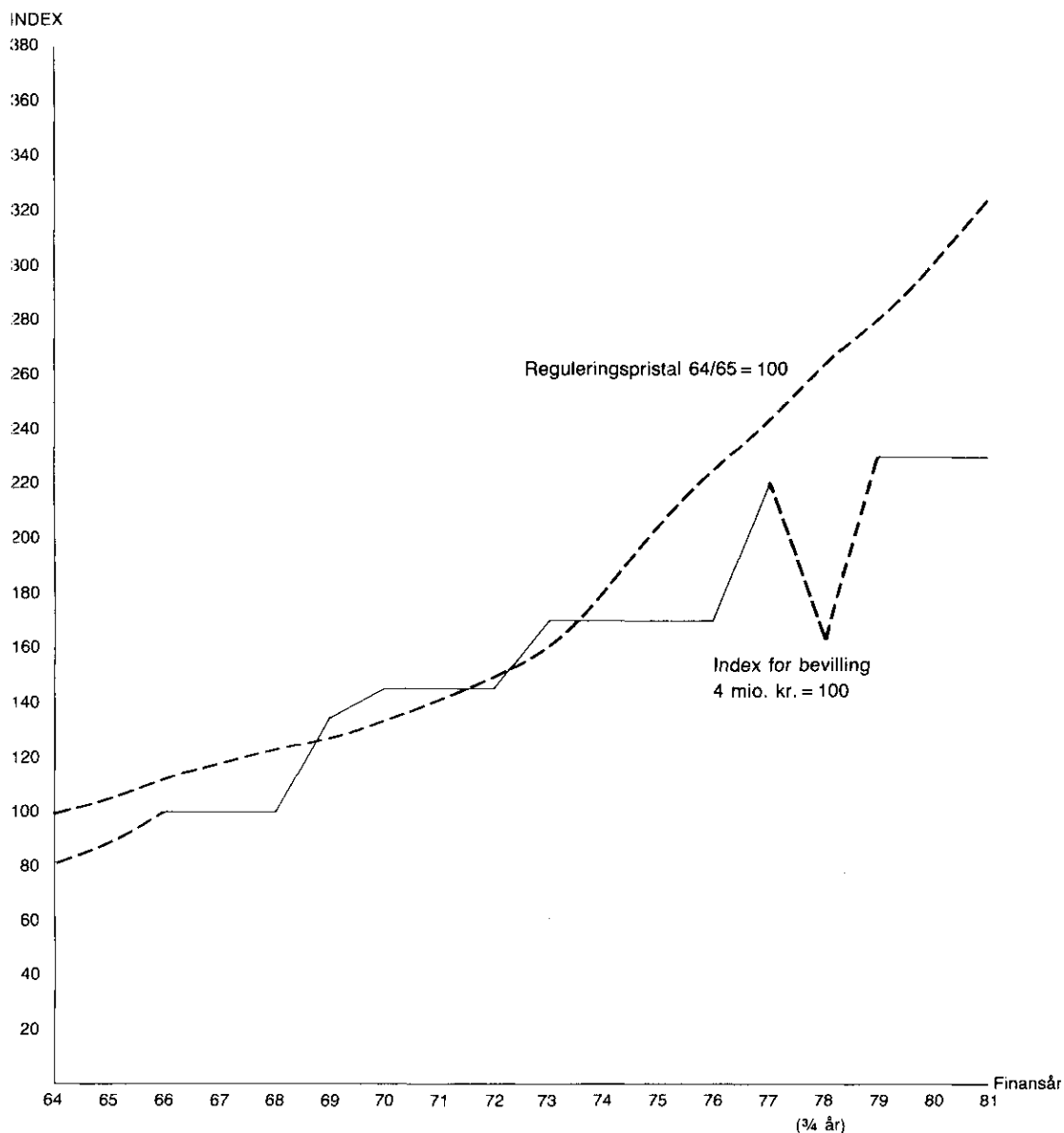
Den utilstrækkelige pristalsregulering er især særlig grad gået ud over rådighedssummen til den litterære kunst. Ved lovændringen i 1978 blev oprettelsen af arkitekt-udvalget alene finansieret gennem midler fra det litterære udvalg, idet den samlede bevilling ikke blev forhøjet.

I fig. 3.18. ses udviklingen i den samlede bevilling til Statens Kunstfond 1964-81 med index-tal sammenlignet med det lønregulerende pristal. Udviklingen i rådighedsbeløbet til de tre »gamle« udvalg fremgår af fig. 3.19.

De litterære udvalgs fordeling af rådighedssummen på de frie områder kan aflæses af tabel 3.20. Oversigten har form af et regnskab over de udbetalte ydelser i de respektive funktionsperioder, og kolonnen »Total sum« angiver således forfatterens andel af kunstfondets midler. I perioden 1974-79 overstiger den totale sum den faktiske bevilling som følge af en folketingsbeslutning (Akt 244 af 27. marts 1974) om ikke at foretage nye tildelinger af livsvarige ydelser til kunstnere. De midler, der herved blev til rådighed, overgik til fordeling af kunstfondets daværende fire udvalg.

Der er i bemærkningerne til kunstfondlovene givet visse retningslinier for uddelingspraksis. Disse har dog næsten alle haft vejledende karakter – bortset fra »at det afgøren-

Fig. 3.18. Udviklingen i bevillingen til Statens Kunstfond sammenlignet med det lønregulerende pristal.

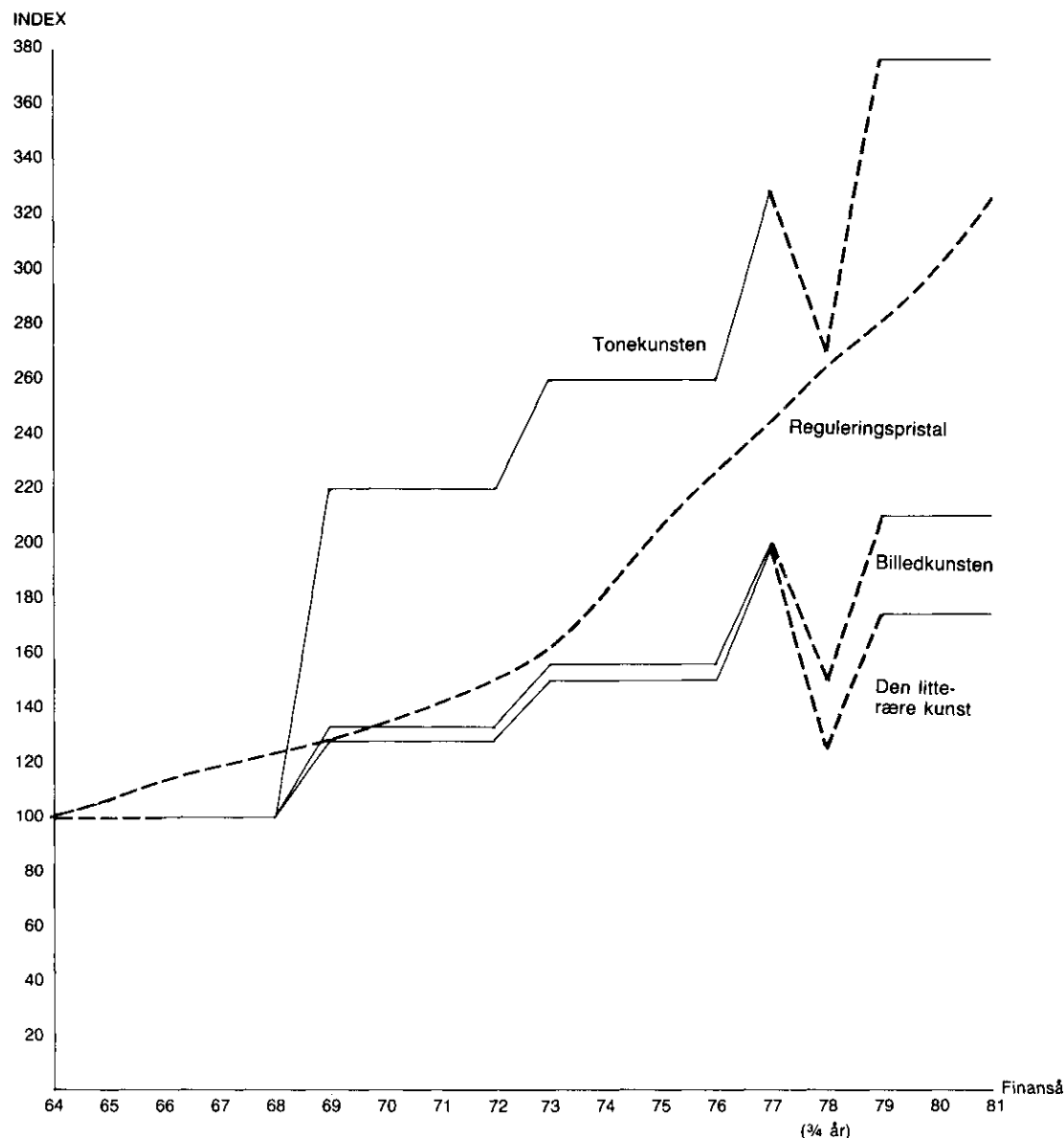
Kilder: Oplysninger fra Ministeriet for kulturelle anliggender + Statistisk årbog 81 og 82.

de kriterium for, om støtten kan ydes gennem fondet, må være kvaliteten af kunstnerens talent eller den kunstneriske produktion« (bem. til 1964-loven).

Oprindeligt blev der foreslået 20 3-årige stipendier à 20.000 kr. til forfatterne, men som det fremgår af oversigten har den grad-

vise udhuling af rådighedsbeløbet betydet en halvering af antallet. Maximumsgrænsen for 3-årige stipendier blev med 1978-loven sat til 600.000 kr. eller 40% af det litterære udvalgs midler. Den drastiske nedskæring i antallet skyldes, at de litterære udvalg har foretrukket at bevare stipendiernes oprindelige vær-

Fig. 3.19. Udviklingen i rådighedsbeløbet til den litterære kunst, billedkunsten og tonekunsten sammenlignet med det lønregulerede pristal.

Kilder: som figur 3.17.

di. Antallet af engangsydelser har stort set været konstant, selvom udvalgene også her har søgt at regulere størrelsen, således at den reelle værdi er bevaret. Derimod har både størrelsen og antallet af produktionspræmier varieret meget. Denne støtteform har i stigende grad givet anledning til betænkeligheder. Problemet ligger deri, at et fremragende

kunstnerisk værk præmieres, netop fordi det *ikke* er nået bredt ud til publikum. Tendensen er, at produktionspræmiernes betydning med tiden er søgt begrænset – særligt under de sidste tre udvalg. Det gennemsnitlige kronebeløb var i 1981 det samme som i 1965, hvilket vil sige, at den reelle værdi er kraftigt formindsket.

Tabel 3.20. De litterære udvalgs fordeling af rådighedssummen.

Funktions- periode	Engangsydelser				Produktionspræmier				3-årige stipendier				Rejsestipendier			
	Sum 1.000 kr.	%	Antal	Gennemsnit 1.000 kr.	Sum 1.000 kr.	%	Antal	Gennemsnit 1.000 kr.	Sum 1.000 kr.	%	Antal	Gennemsnit 1.000 kr.	Sum 1.000 kr.	%	Antal	Gennemsnit 1.000 kr.
1/1 65-31/3 65	567	44	67	3,687	200	35	20	10	120	21	6	20	-	-	-	-
1/4 65-31/3 66	782	48	53	7,113	100	13	10	10	260	32	13	20	45	6	3	15
1/4 66-31/12 67	1055,5	52	80	6,850	80	8	8	10	400	38	20	20	27,5	3	4	6,9
1/1 68-31/12 68	941,5	37	51	6,872	170	18	20	8,5	400	43	20	20	21	2	4	5,3
1/1 69-31/12 69	1062	50	74	7,189	100	9	12	8,3	410	39	20	20,5	20	2	4	5
1/1 70-31/12 70	1106	45	60	8,358	180	16	27	6,7	395	36	18	21,9	29,5	3	3	5,9
1/1 71-31/12 71	1260,5	49	70	8,871	200	16	26	7,7	375	31	17	23,2	24,5	2	4	6,1
1/1 72-31/12 72	1173	45	64	8,328	180	15	26	6,9	400	34	16	25	60	5	8	7,5
1/1 73-31/3 74	1483	47	72	9,736	295	20	26	11,3	455	31	17	25,3	32	2	5	6,4
1/4 74-31/3 75	1300	50	73	8,904	135	10	11	12,3	485	37	17	28,5	30	2	4	7,5
1/4 75-31/3 76	1249	55	59	11,68	70	6	4	1,5	465	37	15	31	15	1	2	7,5
1/4 76-31/3 77	1674,5	56	75	12,45	155	9	14	11	485	29	14	34,6	70	4	6	12
1/4 77-31/3 78	1745,5	58	62	16,27	100	6	10	10	545	31	12	45,4	57	3	7	8,1
1/4 78-31/12 78	1415	48	52	13,10	110	8	11	10	560	40	11	50,9	44	3	7	6,3
1/1 79-31/12 79	1777	52	76	12,24	170	10	17	10	600	34	10	60	76,5	4	12	6,4
1/1 80-31/12 80	1754,5	55	75	12,93	140	8	14	10	600	34	10	60	44,5	3	8	5,6
1/1 81-31/12 81	1500	50	55	13,64	70	5	7	10	600	40	10	60	80	5	8	10

I fig. 3.21. og 3.22. illustreres forholdet mellem de fire ydelsessatser grafisk – h.h.v. ydelsernes gennemsnitlige værdi efter korrektion med reguleringspristallet og det faktiske kronebeløb anvendt til hver ydelsessat. De noget svingende beløb i fig. 3.22. f.eks. for engangsydelserne skyldes til dels den varierende længde af hver funktionsperiode, der ikke altid har fulgt finansåret (se tabel 3.20.).

Ud over den direkte forfatterstøtte har Statens Kunstfond ydet enkelte andre ydelser, bl.a. udgivelsesstøtte og støtte til forfatterseminarer. Som det fremgår af figur 3.22. er det yderst begrænsede beløb, der er anvendt på denne måde, selvom muligheden herfor har eksisteret i kunstfondets lovgrundlag fra begyndelsen. Baggrunden herfor ligger naturligt i, at kunstfondets bevilling er aldeles for lille til, at udvalgene har kunnet bevæge sig ret meget udenfor den direkte forfatterstøtte; end ikke på dette punkt er det muligt at støtte tilnærmelsesvis alle kvalificerede ansøgere.

Ialt har 384 forfattere modtaget støtte fra Statens Kunstfond i perioden 1964-81. Forfattere af næsten alle genrer er repræsenteret, men hovedvægten ligger på den eksperimenterende prosa og lyrik for voksne. De fleste har modtaget støtte 1-5 gange på ialt mellem 5.000 og 50.000 kr., omkring 120 forfattere har dog fået regelmæssige ydelser enten fra kunstfondets start eller fra deres debut. Disse forfattere – hvortil de fleste 3-års stipendiat er hører – har modtaget op mod tre fjerdedele af det samlede beløb uddelt af de litterære udvalg. Der kan ikke umiddelbart spores nogen dominans m.h.t. litterær retning, hvis der ses bort fra produktionspræmierne. Stort set alle »finlitterære« retninger er repræsenteret blandt modtagerne, særligt fra omkring 1974 finder man stor bredde i tildelingerne.

For produktionspræmiernes vedkommende er der dog tale om en ret markant modernistisk dominans, hvilket naturligvis kan have mange forklaringer. De mest oplagte er, at modernismen helt frem til midten af 1970'erne var den dominerende litterære retning, og samtidig den retning, som havde det relativt mindste publikum.

Aldersmæssigt er der også en relativt stor spredning, men hovedvægten ligger – som retningsslinierne foreslår – på de unge og yngre forfattere, d.v.s. forfattere som har debuteret

mellem 1960 og 1969. Kønsfordelingen af modtagerne svarer stort set til den, der blev fundet blandt forfatterne i forfatterundersøgelsen: 79% af modtagerne var mænd, 21% kvinder. Med til billedet hører dog, at kvindernes andel af den samlede sum kun beløber sig til ca. 18%, hvilket fremgår af fig. 3.23.

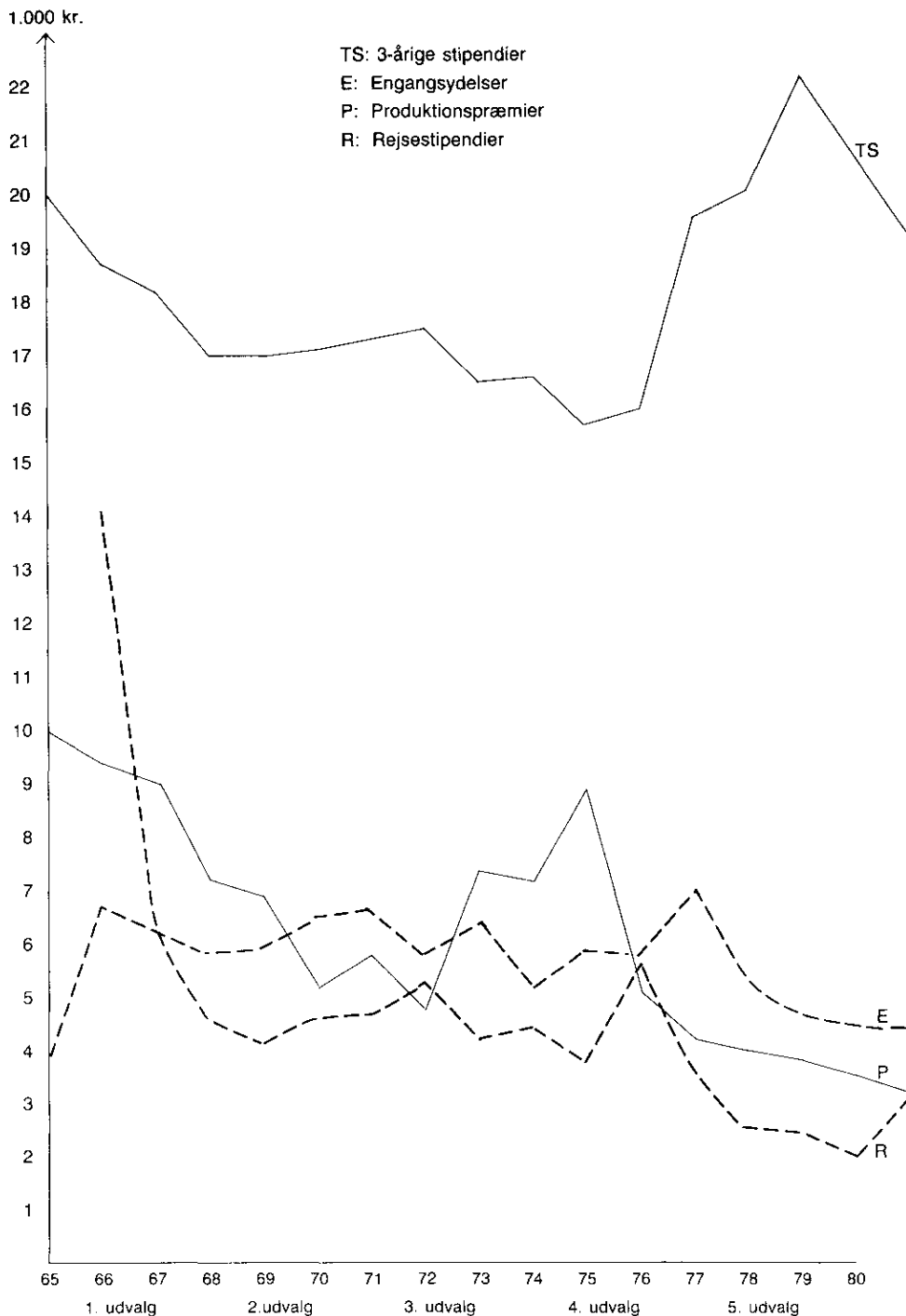
Et af elementerne i denne dobbelte skævhed ligger i kvindernes markante underrepræsentation blandt modtagerne af 3-årige stipendier. Indtil 1980 blev der uddelt 83 stipendier til 80 forfattere, heraf var kun 10 kvinder, svarende til 12,5%.

Hovedparten af de 80 3-års stipendiat er udgør som nævnt kunstfondets litterære »top«, de udgør kun 21% af samtlige støttede forfattere, men har modtaget 62% af den samlede sum til litterære formål. Langt de fleste er voksen-skønlitterære forfattere – nogenlunde lige mange prosaister og lyrikere – men i øvrigt er alle genrer, som falder ind under kunstfondets rammer repræsenteret, d.v.s. skuespil, børne- og ungdomslitteratur, oversættelser og alment kulturel litteratur. Med hensyn til litterær tendens er der lige så stor spredning blandt 3-års stipendiaterne som blandt modtagerne generelt. De fleste førende retninger bliver repræsenteret omkring 5 år efter forfatterens debut. Det mest karakteristiske i denne henseende er således, at kunstfondet fortrinsvis støtter den litteratur, som allerede er slået igennem snarere end at medvirke til at udvikle og fremme bestemte retninger.

Ud over det lovbestemte kvalitetskrav har de litterære udvalg ved udvælgelsen af kandidater til de 3-årige stipendier tillige anvendt et kvantitetskrav. Dette viser sig både direkte i beretningerne og indirekte derved, at op mod 95% af alle 80 forfattere i 1977 havde en produktion på mere end 4 bøger bag sig, hvor forfatterundersøgelsen viste, at kun 55% af de aktive forfattere i 1974 tegnede sig for en tilsvarende produktion.

Ud fra forfatterundersøgelsen kan der iøvrigt skønnes over, hvor stor en del af danske forfattere, der nyder godt af kunstfondet. 13% af de forfattere, der har svaret på indtægtsspørgsmål for 1974, havde modtaget en eller anden ydelse fra Statens Kunstfond det år. Næsten halvdelen af dem, der fik arbejdslegater (engangsydelser), modtog under 10.000 kr.: 9% af svarpersonerne modtog over 10.000 kr.

Fig. 3.21. Den gennemsnitlige størrelse på de fire ydelsesformer fra de litterære udvalg korre-
geret efter reguleringspristallet.

Kilder: Beretningerne til ministeren + Statistisk årbog 81 og 82

Fig. 3.22. Statens Kunstfonds forfattergydelser 1965-81 fordelt på ydelsesarter.

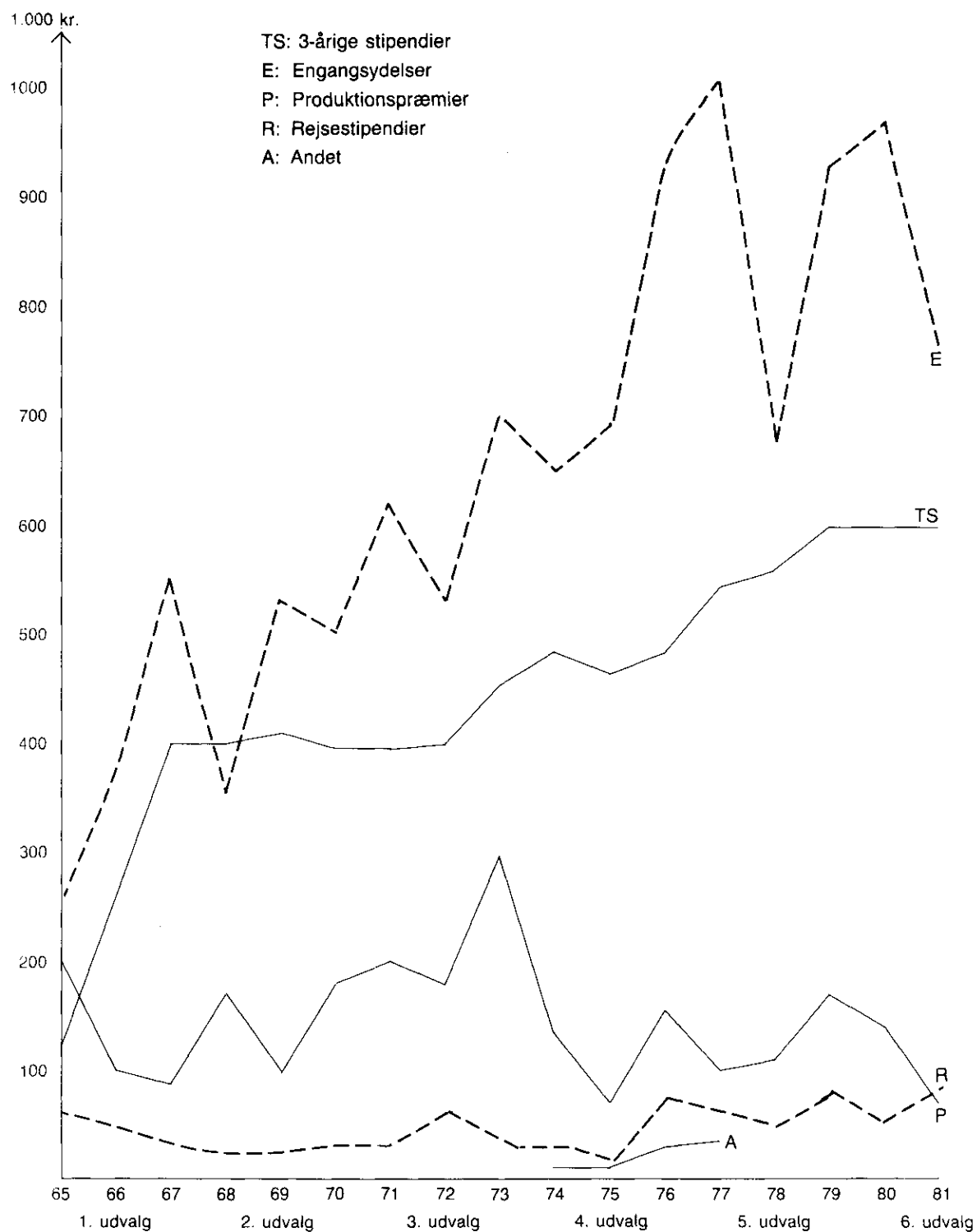
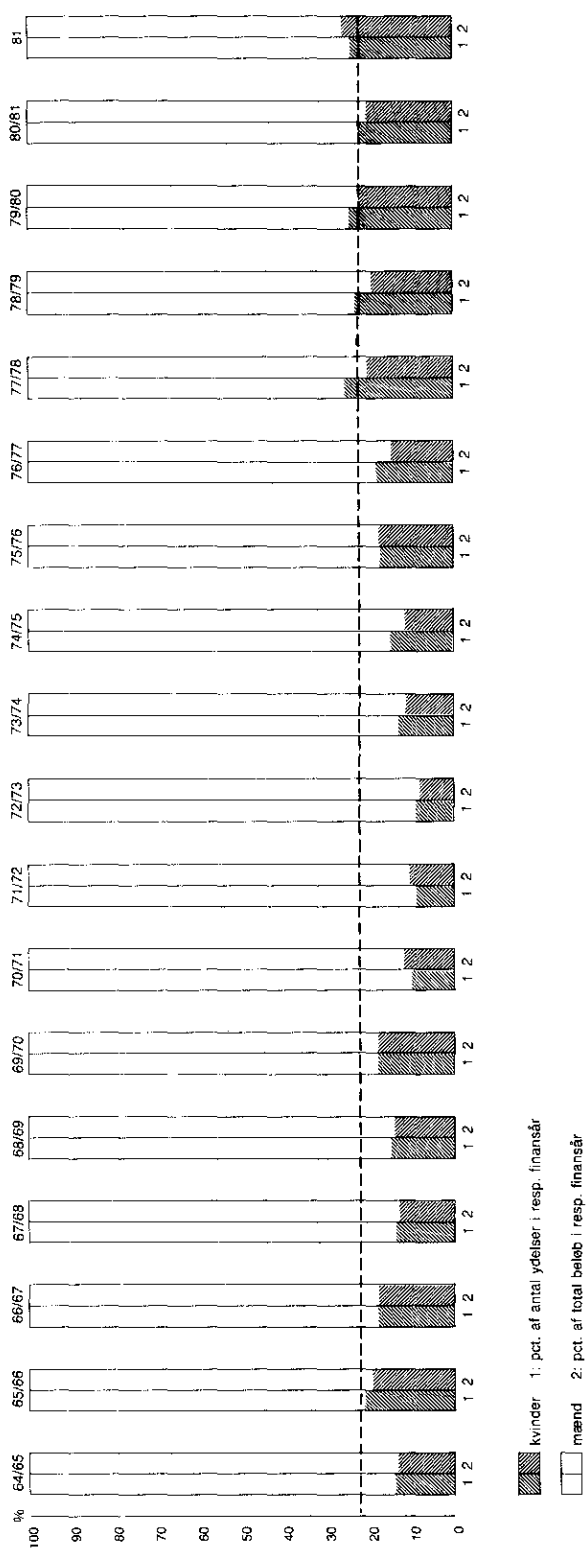

Fig. 3.23. Statens Kunstfonds ydelser til forfattere 1964-81 – fordelt på køn

3.8.3. Finanslovsydelser

Finanslovsydelserne er den ældste af de tre former for statslige ydelser til kunstnere, idet den har rødder tilbage i den enevældige stats mæcenvirksomhed. Under forskellige former er den blevet videreført helt op til i dag. Fra 1931 til 1964 eksisterede det såkaldte forfatterudvalg, der havde til opgave at rådgive Folketinget/finansudvalget ved udpegningen af nye ydelsesmodtagere, og denne funktion overgik i 1964 til Statens Kunstfonds repræsentantskab. I 1964 – samtidig med oprettelsen af Statens Kunstfond – gennemførtes en kraftig udvidelse af bevillingen til finanslovsydelserne, og de blev lagt i de rammer, som stort set har været gældende frem til 1979.

For disse rammer og forslag til nyordning er der gjort rede i Betænkning om Statens Kunstfond (bet. nr. 783/1976), et resultat af det såkaldte Wechselmann-udvalgs arbejde.

Omlægningen af finanslovsydelserne i 1964 bestod dels i, at antallet af ydelser blev forøget: hædersgaverne fra 4 til 22 og de faste ydelser fra 93 til 108, dels i at ydelserne

blev fastsat til at bestå af et grundbeløb plus et procenttillæg, der steg i takt med priserne. I 1969 blev antallet af faste ydelser forøget til 119. Forfatterens andel af finanslovsydelserne fremgår af tabel 3.24., der også oplyser om ydelsernes størrelse. Det fremgår at forfatterne fik næsten halvdelen af finanslovsydelserne til kunstnere, det vil sige godt 50 faste ydelser og 10 hædersgaver.

Hædersgaverne – som dog kun har betydning for ganske få – er de eneste, som ligner en årsindtægt, og er som sådan enestående blandt samtlige danske legater og stipendier. Men også de faste årlige ydelser har været af væsentlig værdi. En forfatters årsindtægt består typisk af en række små indtægter, som kan være meget svingende, derfor kan en sikker og konstant finanslovsydelse danne et stabilt grundlag – uden at man dog har kunnet tale om et egentligt sikkerhedsnet, dertil har udhulningen af dens reelle værdi været for kraftig.

Af forfatterundersøgelsens udsnit oplyste 23 forfattere, at de havde modtaget finans-

Tabel 3.24. Finanslovs-ydelser til forfattere 1964-1981

Finans år	Hædersgaver		Faste ydelser		Andre ydelser		SUM	INDEKS
	antal	kr. pr. ydel- se pr. år	antal	kr. pr. ydel- se pr. år	antal	sum		
64/65	2	29.952	60	9.984	3	17.946	676.890	100
65/66	10	32.544	52	10.848	5	13.153	902.689	133
66/67	8	34.272	51	11.424	5	13.852	870.652	129
67/68	10	35.136	52	11.712	5	14.200	974.584	144
68/69	10	37.723	52	12.576	5	15.248	1.046.480	155
69/70	10	38.592	52	12.864	4	13.443	1.068.291	158
70/71	10	41.184	52	13.728	3	12.046	1.137.742	168
71/72	10	43.309	52	14.436	2	11.513	1.195.265	177
72/73	10	45.828	53	15.276	2	12.183	1.280.091	189
73/74	9	49.603	52	16.536	2	13.188	1.319.532	195
74/75	7	53.388	51	17.796	2	14.191	1.295.503	191
75/76	5	60.948	49	20.316	2	16.221	1.316.445	195
76/77	5	65.532	49	22.450	2	17.904	1.445.614	214
77/78	5	68.028	47	23.685	2	18.889	1.472.224	218
78	5	70.524	46	24.921	2	19.875	1.518.861	224
79	4	75.280	33	27.235	2	21.710	2.078.805 ¹⁾	307
			21	40.820*				
80	4	79.024	32	29.120	2	23.212	2.622.872 ¹⁾	388
			31	43.604*				
81	4	80.272	28	31.006	1	16.813	3.064.949 ¹⁾	453
			40	46.472*				

* Indtægtsregulerede ydelser, det maksimale beløb er angivet.

1) Den maksimale sum er angivet, jf. ovenfor.

lovsyldelse i 1974. Det svarer til 6% af de forfattere, som har svaret på indtægts spørgsmål.

I perioden 1974-78 blev der imidlertid standset for nytildelingen af finanslovsydelse, idet man ventede på en omlægning af ydelserne. De besparede beløb blev overført til disposition for Statens Kunstfond.

Med virkning fra 1. januar 1979 er der gennemført en nyordning, hvorefter de to forskellige ydelse er erstattet af én livsvarig ydelse: et grundbeløb på 31.400 kr. plus dyrtidstillæg. I 1981 udgjorde den 46.472,04 kr.

Det samlede antal ydelser er fastsat til 207, der kan tildeles samme kreds af kunstnere, som hidtil har kunnet opnå statsydelse. Af disse tilfalder 73 skønlitterære forfattere, 12 forfattere af almen kulturel litteratur og 4 oversættere. Resten anvendes til de øvrige grupper af skabende kunstnere. Ydelserne er samtidig blevet indtægtsregulerede. Oprindeligt blev indtægtsgrænsen sat til 90.000 kr. – og dette beløb var ikke pristalsreguleret – således at ydelsen reduceres med 75% af den overskydende indtægt, idet en kunstner dog altid vil få udbetalt et mindstebeløb, der i 1981 udgjorde 8204,52 kr. Med en ny bekendtgørelse fra 1982 (nr. 431 af 22. juli 1982) er indkomstgrænsen imidlertid også blevet pristalsreguleret. Reguleringen finder sted med 1/1 1980 som basisår, hvor indtægtsgrænsen ville have været 107.000 kr., i 1981 var indtægtsgrænsen 119.000 kr.

Det er repræsentantskabet for Statens Kunstfond, der indstiller til ministeren for kulturelle anliggender, hvilke kunstnere, der bør tildeles livsvarig ydelse på finansloven. Indstillingen skal derefter forelægges for Folketingets finansudvalg. Forfattere og andre kunstnere, der allerede har modtaget de ikke-indtægtsregulerede hædersgaver og faste årlige statsydelse efter den gamle ordning, har ret til at beholde disse, hvis de ønsker det. Det er i hovedsagen kun, når ydelserne bliver ledige, at det nye system med indtægtsregulerende beløb tages i anvendelse.

3.8.4. Andre statslige ydelser, litteraturpriser o.lign.

Forfattere, oversættere, deres organisationer m.v. har udover de ovenfor nævnte støtteformer mulighed for at modtage offentlig støtte gennem tipsmidlerne, idet en del af

overskuddet fra Dansk Tipstjeneste anvendes til almen kulturelle formål (jfr. afsnit 4.6.2. om offentlig udgivelsesstøtte). Midlerne fordeles bl.a. over en række litterære priser og forskellige engangsydelser efter ansøgning.

Der har i en årrække været ydet tilskud til 3 litteraturpriser, administreret af Dansk Forfatterforening. Det drejer sig om 1) den til Holberg-medaillen knyttede pris, hvortil der i 1982 blev ydet et tilskud på 8.000 kr., 2) Oversætterprisen på 10.000 kr. og 3) en populærvidenskabelig pris ligeledes på 10.000 kr. Desuden ydes der tilskud til Illustratørprisen, Børnebogsprisen og en litterær kritikerpris hver på 10.000 kr. Det danske Akademi har tilsvarende i en årrække modtaget betydelige beløb fra tipsmidlerne, først og fremmest til Forfatterprisen på 50.000 kr., men også tilskud til akademiets drift og huslejetilskud til Rungstedlundfonden.

Andre institutioner og enkeltpersoner kan ligeledes hvert år søge om andel i tipsmidlerne. I 1982 blev der til litterære formål bevilget støtte til bl.a. Dansk Forfatterforening til gennemførelse af et kursus inden for lyrik, forfatteren Klaus Rifbjerg til et forfatterseminar mellem grønlandske og danske skribenter i Nuuk, forfatteren Ole Storm til udgivelse af værket Magasinet, Politikens søndagstillæg 1922 – 62. Endelig afsættes der årligt et beløb på 400.000 kr. (1982) til fremme af litteraturudveksling med udlandet, ligesom der sædvanligvis ydes støtte til oversættelse af et standardværk.

En af de største priser til forfattere, som staten medvirker til, er Nordisk Råds Store Litteraturpris, som i 1982 var på 75.000 kr.

3.8.5. Private legater, litteraturpriser m.v.

Foruden de statslige ydelser findes der en lang række private fonds m.v., som uddeler større eller mindre legater og priser. En stor del af disse administreres og uddeles af Dansk Forfatterforening, i enkelte tilfælde medvirker ministeriet for kulturelle anliggender. De største af disse er H.C. Andersen-legatet på 10.000 kr. (1982) og Henrik Pontoppidans mindefond, der uddelte en portion á 10.000 kr. og tre portioner á 2.000 kr. i 1982.

Desuden kan nævnes Boghandlernes Gyldne Laurbær på 5.000 kr., som administreres af Boghandlerklubben, Søren Gyldendal-

prisen, som uddeles af Gyldendal og i 1982 var på 30.000 kr. delt mellem to forfattere, og Jeanne og Henri Nathansens mindelegat på 60.000 kr.

Af forfatterundersøgelsen fremgår det, at

disse »andre« legater og priser ikke har den store økonomiske betydning for forfatterne. Kun 8% af undersøgelsens forfattere havde i 1974 modtaget en sådan støtte, og hovedparten fik mellem 1.000 kr. og 5.000 kr.

3.9. Forfatternes organisationsforhold

Dansk Forfatterforening

Dansk Forfatterforening stiftedes i 1894 – et år efter den svenske og samtidig med den norske, med det formål at virke som fagorganisation.

Foreningen kom dog hurtigt til snarere at virke som en litterær klub, idet man, for at blive optaget, skulle have udgivet mindst 2 bøger, som af foreningen skønnedes at være af høj litterær kvalitet. I 1972 vedtoges nye vedtægter, som igen gjorde foreningen til faglig organisation. Således kan enhver med ophavsret til bare et enkelt værk nu optages i foreningen.

I april 1981 havde foreningen ca. 1.400 medlemmer, fordelt på 5 grupper og 3 fraktioner.

Foreningens arbejde fordeler sig på to hovedområder:

1. Organisationsstøtte til medlemmerne.
2. Administration af Radiokassen.

Ad 1: Under dette arbejdsområde hører først og fremmest den juridiske hjælp, som foreningen yder sine medlemmer, når de skal afslutte kontrakter eller kommer i konflikt med udgivere, som ikke overholder de regler, der er aftalt mellem organisationerne. Foreningen prøver også at hjælpe sine medlemmer med skattepørgsmål og med generelle juridiske problemer, der måtte opstå i forbindelse med forfatteres stilling som ophavs-mænd. Desuden ydes rådgivning med hensyn til internationale aftaler, og vedr. medlemmernes forhold til en række offentlige organisationer.

Foreningen forhandler på medlemmernes vegne overenskomster med udgiverne, og har f.eks. fået gennemført den såkaldte normalkontrakt, der sikrer forfatteren en royalt på 15% for normaludgaver (jfr. herom nærmere afsnit 3.5, forfatteren og bogmarkedet). I 1980 sluttedes desuden overenskomst med Den danske Forlæggerforening om en normalkontrakt for oversættere. Foreningen ad-

ministrerer ialt 40 legater, har sæde i Statens Kunstfonds repræsentantskab og indstiller desuden forfattere til udlandsophold i forbindelse med kulturministeriets kulturudvekslingsaftaler.

Ad 2: Dansk Forfatterforening administrerer »Radiokassen«, der står for udbetalingen af honorar for brugen af litterære værker i Danmarks Radio. Radiokassens administration kontrollerer hver dag udsendelserne i radio og TV og beregner honorarer for Danmarks Radios brug af forfatterne værker.

Dansk Forfatterforening ledes af en bestyrelse, der består af en formand og 3 repræsentanter fra hver primærgruppe – sidstnævnte vælges for 2 år ad gangen. Formand og næstformand er lønnede. Bestyrelsen varetager den daglige ledelse og mødes 1 gang om måneden eller oftere, hvis det er påkrævet.

Desuden findes et repræsentantskab hvor samtlige grupper og fraktioner har sæde. Repræsentantskabet mødes højst 4 gange om året og drøfter kun de vigtigste sager. Bestyrelsen og repræsentantskabet koordinerer gruppernes arbejde og repræsenterer foreningen udadtil.

Dansk Forfatterforening er delt op i flg. grupper: Lyrikergruppen, den skønlitterære gruppe, børne- og ungdomsgruppen, den faglitterære gruppe og oversættergruppen. For at en interessegruppe kan dannes, skal mindst 30 medlemmer ønske det. Gruppen opløses, når den har under 20 medlemmer. Grupperne har hver sin styrelse, men arbejder under foreningens vedtægter, således at individuelle handlinger ikke må stride mod disse.

Af fraktioner findes: Den fynske Interessegroupe, Socialistisk Forfatterfraktion, Kvindefraktionen, Jyske Forfattere. Disse fraktioner fungerer som interessegrupper, og har ingen direkte, vedtægtssikret indflydelse.

Danske Dramatikeres Forbund (DDF)

DDF stiftedes i 1906, og havde i første omgang som hovedopgave varetagelsen af forholdet til teatrene og direktørerne for disse. Der forelå på dette tidspunkt ingen overenskomst eller normalkontrakt. Dette udmundede i den senere formålsparagraf, som stadig gælder:

»Forbundet har til formål at varetage danske dramatikeres faglige og økonomiske interesser, samt at virke for de gunstigst mulige udviklingskår i dansk dramatik.«

DDF er organiseret dels som en fagforening – dog uden arbejdsløshedskasse – dels som et agentur med eneret til at slutte kontrakter på medlemmernes vegne om opførelsen af de dramatiske værker. Desuden søges udviklet uddannelsesmuligheder for dramatikere. Som aktive medlemmer kan optages forfattere, der har fået opført et skuespil, og/eller film, radio/TV-spil af mindst 90 minutters varighed. Desuden arvinger til, oversættere og bearbejdere af ovennævnte værker.

Som passive medlemmer kan antages forfattere, der har fået et stykke antaget ved et teater eller DR, eller som har fået udgivet dramatiske værker på et dansk forlag.

I 1981 havde foreningen 275 medlemmer – heraf 197 nulevende forfattere og 78 arvinger, hvis interesser DDF kan varetage indtil 50 år efter ophavsmandens dødsår. Siden 1973 er DDF blevet kollektivt ledet af en bestyrelse, som består af 6-12 personer, med en arbejdsgruppe på 3 medlemmer i spidsen.

Som nævnt fungerer DDF også som agentur. Man har helt tilbage til starten i 1906 forsøgt at holde en royalty på 10% af billetindtægten til forfatteren og 2% til oversætteren. I 1982 sluttede DDF overenskomst med Foreningen af danske Filmproducenter om filmatiseringsrettighederne (se herom afsnit 3.6.2.).

For agenturvirkomheden tager DDF en provision, der andrager 7,5% af det samlede honorar for dramatiske værker til danske scener, for radio/TV 5-10%, for film 5%, oveni beregnes 1% til DDF's støtte og lånefond.

Drama-ret

Drama-ret er en fællesorganisation, som har til formål at varetage danske og uden-

landske dramatikeres interesser. Dette sker især ved forvaltning af rettighederne til offentlig opførelse af de dramatiske værker. Organisationen er i medfør af den herom gældende lovgivning statskoncessioneret. Medlemmerne kan dels være enkeltpersoner, dels forlag og organisationer m.v., således er f.eks. Danske Dramatikeres Forbund medlem som organisation.

Der sondres mellem aktive og passive medlemmer. For at blive aktivt medlem skal den pågældende opfylde visse betingelser bl.a. i henseende til antal af repræsenterede rettigheder. Opfyldes disse krav ikke, kan pågældende i stedet optages som passivt medlem.

Dansk Kunstnerråd

Dansk Kunstnerråd er en sammenslutning af 18 kunstfaglige organisationer repræsenterende ca. 10.000 skabende og udøvende kunstnere. Rådets formål er at arbejde for medlemmernes kulturpolitiske, kunstfaglige, sociale og økonomiske interesser samt at skabe et samlet kunstnerforsvar for ytringsfriheden. Rådet administrerer enkelte friboliger for kunstnere og er repræsenteret i en række institutioner indenfor det kulturpolitiske område.

Medlemsorganisationernes formænd eller deres befuldmægtigede er fødte medlemmer af rådet. Rådet vælger ud af sin midte eller uden for rådet en formand, denne skal dog tilhøre en af de tilsluttede organisationer. Formanden står for den daglige ledelse.

Medlemsorganisationer er: Aktive Auto-orer, Billedkunstnernes Forbund, Dansk Forfatterforening, Danske Jazz-, Beat- og Folkemusikautorer, Dansk Komponistforening, Dansk Skuespillerforbund, Danske Arkitekters Landsforbund, Danske Dramatikeres Forbund, Danske Kunsthåndværkeres Landssammenslutning, Danske Populærautorer, Foreningen af Danske Sceneinstruktører, Filmarbejderforeningen, Foreningen af Illustrationer, Fotografisk Landsforbund, Industrielle Designere Danmark IDD, Sammenslutningen af Danske Filminstruktører, Sammenslutningen af Danske Scenografer og Tegnerforbundet.

Akademikernes Centralorganisation (AC) og Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA)

En række akademiske forfattere organiser-

ret i AC er ikke medlemmer af Dansk Forfatterforening, selvom de er berettigede hertil. AC har derfor oprettet et udvalg til beskyttelse af videnskabeligt arbejde (UBVA), med repræsentation fra alle AC's medlemsorganisationer. Udvalget arbejder specielt med henblik på magisterområdet og det naturvidenskabelige område. Det varetager medlemmernes faglitterære interesser og beskæftiger sig først og fremmest med ophavsretlige problemer, herunder forhandling af kontrakter med forlagene.

3.9.1. Forfatteruddannelser

Der eksisterer ikke nogen organiseret forfatteruddannelse i Danmark i stil med den, der findes på nogle amerikanske universiteter. Men der er flere gange fra forskellige forfatterside gjort forsøg på at oprette en art forfatterskoler. Således startede forfatteren Poul Borum i midten af 60'erne et kursus på Kunsthøjskolen i Holbæk, og i slutningen af 60'erne - denne gang sammen med forfatterne Hans Jørgen Nielsen og Erik Thygesen -

kørte han et andet kursus under fritidsloven, der fik karakter af en eksperimentel diskussionsklub. Desuden har Poul Borum forsøgt at samle nogle af forfatterne omkring litteraturtidsskriftet Hvedekorn. Ingen af disse tilfælde til forfatteruddannelser eksisterer længe.

De nyeste forsøg på at danne forfatterskoler er dels et amatørværksted, udsprunget af et aftenskolekursus på Nyboder Skole, og dels Socialistisk Kulturfront, som afholder et årligt, ugelangt kursus på Tvind, fortrinsvis for arbejderforfattere.

Tanker om at uddanne forfattere støder ikke sjældent på en vis modstand, formentlig på grund af forestillinger om, at man ikke kan uddannes til forfatter. Erfaringerne fra de gennemførte forsøg har imidlertid vist, at især yngre og uøvede forfattere har et stort behov for at blive vejledt af ældre kolleger. Det er da også velkendt fra andre kunstarter - f.eks. musikken og billedkunsten - at den skabende kunstner med stort udbytte kan undervises i de grundlæggende teknikker.

3.10. Bogudvalgets overvejelser

Gennemgangen i det foregående viser, at forfatternes og oversætternes arbejds- og indtjeningsvilkår langt fra kan betegnes som tilfredsstillende. Det benyttede talmateriale stammer - for forfatternes vedkommende - ganske vist for en stor del fra midten af 70'erne, men der er intet som tyder på, at forholdene siden da har ændret sig til det bedre - snarere tværtimod. Det offentliges investering i forfatter- og oversættelsesvirksomheden - gennem Statens Kunstfond, systemet med forfatterydelse på finansloven, forskellige litterære priser og en sporadisk støtte til udgivelser - må karakteriseres som beskedne, og den er tilmed af aftagende betydning, jfr. især den udhuling, der har fundet sted af realværdien af Statens Kunstfonds bevillinger.

Det er på denne baggrund, at det flertal af udvalgets medlemmer, der i afsnit 9 stiller forslag om oprettelse af en bogfond, foreslår en væsentlig del af bogfondens midler anvendt til forskellige former for forfatter- og oversætterstøtte. Udvalgets mindretal, der ikke kan gå ind for forslaget om en bogfond,

er imidlertid også af den opfattelse, at der er behov for øget støtte til forfattere og oversættere, jfr. udtalelsen s. 203 om at man bør »styrke de bestående fonde og støtteordninger, herunder Statens Kunstfond, og i det hele udvide støttemulighederne for forfattere og oversættere.«

Et særligt problem for forfatterne, som har været forelagt Bogudvalget, er beskattningen af royaltyindtægterne. Hovedreglen er, at royalties beskattes med almindelig indkomstskat (som regel B-skat) i det år, hvor beløbet forfalder til betaling. Under visse betingelser er det dog muligt at få særligt store honorarer beskattet som særlig indkomst, men denne mulighed har ofte ingen interesse for forfatterne. Dette hænger sammen med, at den særlige indkomstskat pålignes med en fast procentsats. Overstiger denne sats skatteyderens »almindelige skatteprocent« frembyder den særlige indkomstskat ingen fordel.

For mange forfattere er det et problem, at de som regel får hovedparten af royaltyindtægterne for en given bog på én gang. Ind-

tægten kommer derfor til beskatning i ét år, også selv om den pågældende bog er skrevet over flere år eller indtægterne skal bruges over flere år, mens forfatterens næste værk skabes. Med en progressiv beskatning betyder dette, at forfatteren kommer til at betale mere i skat end tilfældet ville være, hvis indtægterne kom løbende over flere år.

Problemer af denne art kendes også for andre kunstnergrupper, f.eks. bildende kunstnere. Sagen har været rejst over for ministeriet for skatter og afgifter af Dansk Kunstnerråd, der har henvist den den ordning, som er indført i Sverige med de såkaldte ophavsmandskonti.

De svenske regler findes i loven om konto for ophavsmænd (SFS 1979:611). Det bestemmes heri, at ophavsmændene kan indbetale indtægter for deres værker på en ophavsmandskonto i et pengeinstitut. Hvis visse nærmere betingelser er opfyldt, er sådanne indskud fradragsberettigede. Til gengæld beskattes de i det år, hvor beløbene hæves, senest 5 år efter indskuddet. Blandt betingelserne for udnyttelse af ordningen gælder

navnlig, at ophavsmandens samlede indtægter i det år, hvor fradraget sker, skal overstige de tilsvarende indtægter i et af de to nærmest foregående år med mindst 50 procent. Iøvrigt er der fastsat forskellige beløbsgrænser, dels for hvor store beløb, der kan fratrækkes, dels for hvor stor en nettoindtægt ophavsmanden skal have i det pågældende år.

Udvalget finder, at den ujævne fordeling af forfatterens indkomster frembyder et reelt problem. Det fremgår af den for udvalget foretagne forfatterundersøgelse, at forfatterne generelt har beskedne indtægter, og der er næppe sket nogen afgørende ændringer i dette siden undersøgelsen blev foretaget. Det kan ikke anses for rimeligt, at en gruppe med lave indtægter udsættes for en hårdere beskatning, fordi fordelingen af indtægterne er mindre jævn end tilfældet iøvrigt er for de fleste skatteydere. Udvalget kan derfor tilslutte sig, at der, evt. med forbillende i den beskrevne svenske ordning, bør etableres en mulighed for skattemæssig udligning af særligt svingende forfatterindtægter.

4. Bogproduktionen

4.1. Den historiske baggrund, bogproduktionen og -distributionen

Forholdene omkring produktion og distribution af bøger i nutiden adskiller sig på en del punkter fra de iøvrigt kendte erhvervsmønstre. Årsagerne hertil ligger i høj grad i, at bogen som vare betragtet er særpræget, og dette har gennem tiderne influeret på bogbranchens udvikling. Udviklingen er præget af samspillet mellem forlæggere, trykmetoder, distributionsmetoder og publikum, men især er boghandelens og forlagenes historiske udvikling tæt forbundet.

Systematisk produktion og salg af bøger kendes allerede fra før bogtrykkerkunstens opfindelse i 1440. Således eksisterede der både i Athen fra omkring det 5. århundrede f. Kr. og i Rom i den klassiske epoke atelierer for skrivere, hvor mangfoldiggørelsen af håndskrifter var sat i system. Slaver i større antal foretog kopieringen efter fælles diktat. Kopierne blev derefter udbudt til salg i egentlige boglader eller gennem omrejsende boghandlere. De største »oplæg«, der nævnes – og de var sjældne – oversteg dog aldrig nogle få hundrede eksemplarer.

Efter romerrigets fald fulgte der en århundredlang periode, hvor boglig virksomhed kun dyrkedes i klostre og ved enkelte fyrstehoffer. En opblomstring skete igen i de sidste århundreder før bogtrykkerkunstens opfindelse knyttet til oprettelsen af universiteter og til den samtidigt begyndende papirfabrikation.

Sidst i middelalderen var der i storbyen kommercielle skrivestuer, og en teknisk og forretningsmæssig arbejdsdeling i produktionen og distributionen af håndskrevne bøger begyndte. Mens nogle beskæftigede sig med den egentlige afskrivning og andre med illustrationen, tog atter andre sig af handelen med publikum.

Omkring 1430 begyndte man at fremstille trykte bøger, idet man udskar hele bogsiden i en træplade, hvorfra der blev taget aftryk,

det såkaldte bloktryk. Disse blokbøger var af begrænset størrelse (25-50 blade) og indeholdt oftest folkelig litteratur.

Handelen med trykte bøger i Danmark begyndte i 1480'erne, hvor hanseatiske købmænd medtog dem i varesortimentet. Samtidigt tryktes de første bøger her i landet på kirkens foranledning.

Egentlig forlagsboghandel startede i det små omkring 1490. Det var hovedsagelig bogtrykkere og senere også bogbindere, som solgte egne produkter. I en lang årrække befandt boghandelen sig på et ret primitivt stade set med nutidsøjne. Forfatterne modtog ikke direkte honorar for trykningen af deres værker. I stedet søgte de at skaffe sig økonomisk godtgørelse på anden måde, f.eks. ved at dedicere deres bøger til venligsindede – og velhavende – standspersoner, eller de blev regulært finansierede af mæcener, f.eks. ansat på sineureposter ved hofferne. Forlæggerne søgte at sikre deres investeringer ved at hindre andres eftertryk af bøgerne. Fra begyndelsen af 1500-tallet blev det almindeligt at søge om kongeligt privilegium til at udgive den enkelte bog. Disse privilegier udviklede sig til at blive fyrstемagtens middel til at regulere ytringsfriheden gennem det nye magtfulde medium, bogtrykket. Privilegierne havde normalt en varighed af 3-4 år, fra 1600-tallet blev 10 år dog det almindelige. En generel beskyttelse mod eftertryk blev indført ved forordning i 1741, men først i begyndelsen af det 19. århundrede lykkedes det at få effektiviseret retshåndhævelsen.

Nogen egentlig organisering af den tidlige bogproduktion fandtes ikke. Bøgerne solgtes fra forlæggerens (eller forfatterens) bopæl, på markeder eller af omrejsende kolportører, men handelen gik træt. Den hæmmedes af kommunikationsvanskeligheder og besværliggjordes yderligere af censuren.

I midten af det 18. århundrede blev det

skik at sælge bøgerne forud ved prænumeration, og forfatterne måtte ofte sikre udgivelsen af deres bøger ved sådan forudbestilling.

En vis organisering af boghandelen i Danmark fandt sted, da Københavneren Søren Gyldendal efter at have åbnet sin »Boghandling« i 1770 fik forbindelse med forhandlere over hele landet og opkøbte restoplæg fra andre forlag. En egentlig boghandel i moderne forstand opstod i 1814, da Søren Gyldendals efterfølger, Jacob Deichmann, begyndte en regelmæssig forhandling af andre forlæggeres bøger. En tæt sammenhæng mellem forlag og boghandlere bestod dog fortsat og gav sig udtryk i den struktur, som branchens organisationer fik.

Den første organisation var Den Københavnske Boghandlerforening, der stiftedes i 1837, og stadig eksisterer som Den danske Forlæggerforening. Foreningen havde i medlemsskaren den væsentlige del af danske forlæggere og bogimportører dvs. den fagkyndige københavnske boghandel. Dannelsen af foreningen var en reaktion mod, at boghandelen havde lidt under, at alle frit kunne etablere sig i faget. Foreningen fik gennemført en organisation af branchens forhold, der i hovedtrækkene er bibeholdt i nutidens samhandelsregler. Først og fremmest sikrede man en fast bogladepris og faste regler for, hvilken rabat, boghandlerne måtte yde kunderne. Desuden blev det pålagt forlagene kun at yde forhandlerrabatter til medlemmer af foreningen eller boghandlere, som var godkendt af denne. Ved disse godkendelser fik foreningen et middel til at kontrollere etableringerne, og man tilstræbte herigennem at sikre de allerede antagne boghandleres eksistensmuligheder ved at føre en restriktiv godkendelsespolitik på de pladser, hvor der allerede fandtes rabatberettigede boghandlere.

De tekniske fremskridt, der fandt sted inden for bogfremstillingen i løbet af det 19. århundrede, fik stor betydning for forlagsboghandelens udvikling. I stadigt stigende grad markerede den sit særpræg som en selvstændig del af det litterære system. En række nye forlag opstod i århundredets midte og sidste halvdel, bl.a. Gad, Gjellerup, Hagerup, Jespersen og Schønberg. Henimod århundredets slutning indtog Gyldendal en fuldstændig dominerende stilling, men efter 1895, da Det nordiske Forlag dannedes, begyndte en konkurrence mellem disse to forlag, som i

1903 resulterede i sammenslutningen A/S Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.

De boghandlere, som var medlemmer af Den Københavnske Boghandlerforening, var for flertallets vedkommende tillige forlæggere eller importører af udenlandske bøger. Provinsboghandlere kunne ikke blive medlemmer, men en lang række blev efterhånden antaget som rabatberettigede. Da det mest trængende behov for provinsboghandlere var dækket, strammede foreningen sin antagelsespolitik, men ikke i så høj grad som de allerede antagne kunne ønske sig. Der opstod derfor blandt provinsboghandlerne et ønske om indseende med nytantagelserne. Desuden var der i provinsen et udbredt ønske om at få forhøjet de af foreningen godkendte forhandlerrabatter, der bl.a. skulle finansiere den til tider ret kostbare transport. På baggrund af disse forhold og den forestående møntreform stiftedes i 1874 den første provinsboghandlerforening, som dog opløstes i 1890 uden at have opnået nævneværdige resultater. En ny og mere levedygtig forening, Den danske Provinsboghandlerforening, blev dannet i 1891. 1893 stiftedes en tilsvarende forening for københavnske boghandlere, Sortimentboghandlerforeningen i København, fra 1917 Københavns Boghandlerforening. Der var hermed etableret et organisatorisk modstykke til den af forlæggerne dominerede Boghandlerforening. De to sortimentsboghandlerforeninger havde et udstrakt samarbejde, indtil de i 1963 blev slået sammen under navnet Den danske Boghandlerforening. Den Københavnske Boghandlerforening skiftede i 1905 navn til Den danske Boghandlerforening, indtil man i 1944 antog det nuværende navn, Den danske Forlæggerforening. Navnet Den danske Boghandlerforening har således været brugt af såvel forlæggernes som boghandlerens organisation.

Alle danske boglader har idag status som A-boghandlere. Herved forstås boghandlere som af Den danske Forlæggerforening er antaget som samhandelsberettigede. Udover A-boghandlerne fandtes der indtil 1980 et lille antal B-boghandlere (Gyldendal-forhandlere). B-boghandelen opstod omkring 1917. I tiden forud havde der været spændinger mellem boghandelen og forlagene vedrørende salget af bøger ved subscription. Dette hang

sammen med, at forlagene var begyndt selv at overtage ekspeditionen af dette salg, som tidligere havde været fordelt mellem de stedlige boghandlere. Som følge af uoverensstemmelserne udmeldte Gyldendal sig i 1917 af Boghandlerforeningen, og forlaget oprettede derefter sit eget net af forhandlere. Ved ændring af samhandelsreglerne blev der dog åbnet mulighed for, at Gyldendal dels stadig kunne afsætte bøger gennem A-boghandlerne, dels levere andre forlags udgivelser til sine egne forhandlere (B-boghandlerne).

Til en begyndelse antog B-boghandelen et imponerende omfang. I løbet af 1918 kom antallet af forhandlere op på 1.500, men på længere sigt lykkedes det ikke at opretholde denne spredning i bogdistributionen. I de senere år er systemet helt afviklet, idet en del B-forretninger er nedlagt, mens andre er antaget som samhandelsberettigede A-boghandlere. (Siden først i 50'erne har 6 års virke som Gyldendal-forhandler været tilstrækkelig baggrund for antagelse). Systemet ophørte endeligt i 1980. B-boghandlerne var af meget varierende størrelse, idet der på den ene side fandtes rimeligt assorterede »rigtige« boglader, og på den anden side var der dagligvareforretninger med et begrænset bogudvalg, hvor især skolebogsleverancerne havde betydning for omsætningen. B-boghandlen betød en spredning i distributionsnettet, idet mange boghandlere etablerede sig på steder, hvor en boghandel savnedes, og desuden synes systemet at have medført en opblødning af Forlæggerforeningens ellers meget restriktive antagelsespolitik.

Trods Gyldendals dominerende stilling voksede antallet af forlag stærkt, og under 1. verdenskrig startedes flere betydelige forlag, bl.a. Aschehoug, Dansk Forlag, Munksgaard og Nyt Nordisk Forlag.

Den udvikling, der var blevet indledt i 1890'erne med stiftelsen af særlige sortimentsorganisationer, førte til en stadig klarere adskillelse af sortiments- og forlagsboghandlen. I 1897 var Boghandlerforeningens Forlæggerråd blevet oprettet for at varetage forlæggernes interesser (samhandelsbetingelserne), mens et fællesudvalg skulle tage sig af de to parter fællesinteresser. Dette blev i 1922 afløst af Boghandlerrådet.

Under 2. verdenskrig opstod som følge af den stigende læselyst en mængde nye forlag. Den danske Boghandlerforening ændrede i

1944 som nævnt navn til Den danske Forlæggerforening, og ved en vedtægtsændring i 1947 blev der åbnet adgang for alle egentlige forlag til at indmelde sig i foreningen.

Blandt de ting, der blev gennemført ved Den Københavnske Boghandlerforenings stiftelse i 1837 var som nævnt en eksklusivitetsklausul, hvorefter foreningens medlemmer havde pligt til kun at sælge deres bøger gennem de antagne boghandlere. Boghandlerne var på den anden side ikke forpligtet til alene at føre bøger fra foreningens medlemmer. Dog havde de to sortimentsboghandlerorganisationer i deres love bestemmelser om, at samhandel med forlag uden for Forlæggerforeningen krævede bestyrelsens tilladelse.

Oprettelsen af brugsforeningsbevægelsens Det danske Forlag medførte i 1941 at samhandelsreglerne ændredes, så boghandlere ikke kunne forhandle bøger fra forlag uden tilknytning til Forlæggerforeningen eller aftalesystemet. Det danske Forlag blev hermed afskåret fra at sælge bøger til boghandlerne, idet man ikke kunne tiltræde samhandelsreglerne. Forlaget indgav klage til det daværende priskontrolråd over at være udelukket fra at sælge til boghandlerne. Udgangen på sagen blev, at forlaget tiltrådte samhandelsreglerne mod at få adgang til at levere til brugsforeningerne under visse betingelser, herunder at der skulle være mindst 5 km fra den pågældende brugs til nærmeste boghandler. Forlaget opnåede et betragteligt salg gennem brugsforeningerne, men efterhånden dalede det, og omkring 1953 ophørte man med at satse på dette salg. Det danske Forlag ophørte 31. december 1980.

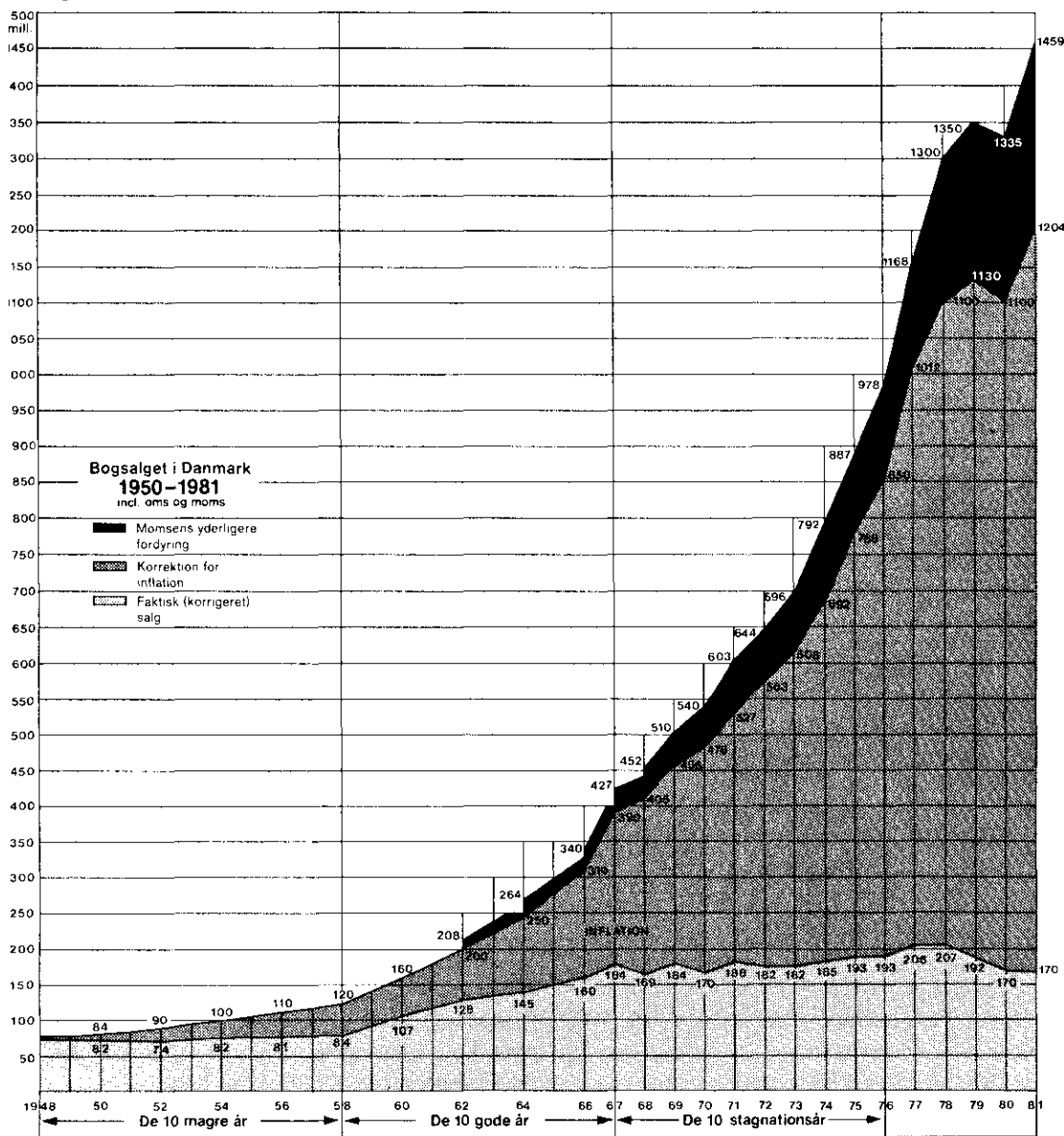
I årene efter 2. verdenskrig og især fra 1950 indtrådte en afmatning i bogsalget, som varede indtil 1958. I det derefter følgende 10-år skete der en betydelig opblomstring, idet det samlede salg målt i faste priser i 1967 var mere end fordoblet i forhold til 1958. Derefter stagnerede salget, og det holdt sig i det væsentlige uændret frem til 1976. I årene 1977 og 1978 var der en svagt stigende tendens, som dog blev afløst af et fald fra 1979. I 1980 er bogomsætningen i inflationsrensede priser tilbage til 1968-niveauet.

Udviklingen i bogsalget siden 1948 fremgår af figur 4.1. Der er tale om totalomsætningen baseret på Forlæggerforeningens sta-

tistik, der dækker de fleste medlemmer af foreningen og søger at skønne om omsætningen hos ikke-medlemsforlag. Den øverste kurve viser bogsalget i løbende priser incl. oms og moms. Den mellemste kurve (under-

kanten af det sorte felt) angiver omsætningen i løbende priser excl. forbrugsgifter og den nederste (overkanten af det lysegrå felt) viser omsætningen i inflationsrensede priser med pristallet i 1948 som udgangspunkt. Denne

Fig. 4.1.

Det samlede bogsalg i Danmark skønnes at andrage ca. 1.5 milliarder kr. incl. moms. På kurven i den grafiske fremstilling af bogsalget 1948-1980 viser de øverste tal omsætningen i bogladekroner (forbrugerkrone) incl. moms. Kurve nr. 2 viser bogsalget i bogladekroner uden moms. Nederst det faktiske salgs udvikling siden 1948 efter korrektion for inflation.

Kilde: Det danske Bogmarked 1982, side 1324.

sidstnævnte kurve giver således et ganske præcist billede af udviklingen i branchens totale omsætning. Det ses af kurven, at 10-året 1948-1958 var præget af en svag nedgang i omsætningen gennemsnitligt svarende til ca. 0,3% årligt i perioden indtil 1956. I årene 1958 til 1967 kunne man notere sig en betydelig stigning i omsætningen, i alt godt og vel

en fordobling. I de følgende år stagnerede udviklingen, bl.a. var der i årene 1968 og 1970 en faldende omsætning. Fra 1972/73 og frem synes udviklingen at have stabiliseret sig, omend den årlige stigningstakst har været beskeden. De seneste tal med reelle fald i 1979 og 1980 tyder dog på, at der også fortsat kan blive tale om en usikker udvikling.

4.2. Forlagenes størrelse og struktur

Hovedparten af Forlæggerforeningens medlemsforlag er – som industrivirksomheder betragtet – af meget begrænset størrelse. I 1980 stod disse 74 forlag således for en samlet omsætning på 645 mio. kr. (excl. moms). Med hensyn til de enkelte forlags størrelse foreligger der ikke komplette oplysninger. De ti største forlag var i 1980 følgende:

	Omsætning af bøger i mio. kr.
1. Gyldendal	180
2. Lademann	152,2
3. Munksgaard	77,6
4. Nyt Nordisk Forlag - Arnold Busck	39,3
5. Gjellerups Forlag	35,9
6. Carlsen if	32,8
7. Politikens Forlag	30,2
8. G.E.C. Gads Forlag	23,3
9. Aschehoug Dansk Forlag ..	21,6
10. Grafisk Forlag	20,5

(Kilde: oplysninger fra forlagene).

I 1971 var den tilsvarende fordeling således:

	Omsætning af bøger i mio. kr.
1. Lademann	70
2. Gyldendal	69
3. Munksgaard	24
4. Gjellerups Forlag	21
5. Politikens Forlag	17
6. G.E.C. Gads Forlag	13
7. Nyt Nordisk Forlag - Arnold Busk	12
8. Aschehoug Dansk Forlag ..	9,4
9. P. Haase & Søn	6,5
10. Carlsen if	6,5
11. Grafisk Forlag	5,5

(Kilde: Bo Bramsen: Bogens vilkår i Danmark, Kbh. 1973, side 16).

Disse omsætningsstørrelser må ses i sammenhæng med en samlet nettoomsætning på 752 mio. kr. i 1980 og på 353 mio. kr. i 1971. Da tallene for de enkelte forlag kan være opgjort på forskellig måde i de to år, er det ikke muligt at udlæse sikre udviklingstendenser heraf. Specielt m.h.t. de to største forlag findes der en sammenlignelig opgivelse for årene 1971, 1977 og 1979.

Skøn over danske forlags nettosalg i mio. kr. (i forlagsleddet excl. moms.)			
År	Salg ialt	Heraf Lademann	Heraf Gyldendal
1971	353	70 = 19,8%	69 = 19,5%
1977	681	155 = 22,8%	140 = 20,6%
1978	745	136 = 18,3%	180 = 24,2%

Kilde: Hans Hertel: Litteraturen mellem markedet og staten, Information d. 30. januar 1980.

Disse forlags samlede markedsandel har, såfremt ovennævnte skøn lægges til grund, udviklet sig fra 39,3% i 1971 til 43,4% i 1977 og 42,5% i 1978.

Blandt de mindre forlag, som var medlemmer af Forlæggerforeningen, var der i 1971 15 forlag med en omsætning mellem 2 og 5 mio. kr., 7 forlag mellem 1 og 2 mio. kr. og 29 forlag, hvis omsætning var uoplyst (og begrænset) eller under 1 mio. kr. I 1978 havde 12 af Forlæggerforeningens medlemsforlag en omsætning på 15 mio. kr. og derved, 1 forlag havde en omsætning mellem 9 og 15 mio. kr., 4 forlag lå mellem 5 og 9 mio. kr. og 11 forlag lå mellem 2 og 5 mio. kr.

Udviklingen omkring 1979 må ses i sammenhæng med, at tilgangen af medlemsforlag i forlæggerforeningen har været kraftigt stigende i de seneste år. Op igennem 1970'erne lå medlemstallet nogenlunde fast på omkring 65, men i 1979 og 80 har der været en betydelig stigning. I 1981 synes med-

lemstallet at have stabiliseret sig på ca. 75. Heri er fraregnet et mindre antal »dobbel-medlemskaber«, hvor samme forlag benytter flere navne.

Ved vurderingen af de større forlags indbyrdes forhold må det bemærkes, at de anvendte distributionsformer i nogen grad påvirker tallene. Lademanns Forlag har således i vid udstrækning kanaliseret salget direkte til forbrugerne via bogklubberne, mens Gylendals salg i højere grad er kanaliseret gennem boghandlerne, hvilket gælder både et større salg af almindelige udgivelser og for så vidt også bogklubbøger, der for en større dels vedkommende leveres gennem boghandlerne.

Selv om usikkerheden omkring beregningen af de enkelte forlags omsætning i oversigten ovenfor side 66 medfører, at der ikke kan foretages procentuelle beregninger, synes tallene dog at vise, at man ikke med rimelighed kan tale om monopol- eller oligopol-lignende tilstande på det danske marked set under et. (Herved forstås at én eller ganske få virksomheder i det væsentlige behersker hele markedet). Derimod kan man muligvis tale om sådanne tilstande i relation til enkelte genrer og udgivelsesformer.

En karakteristisk forskel mellem det store og det lille forlag er, at det store har en større spændvidde i produkterne. Dette gælder bl.a. med hensyn til, hvor mange typer bøger det enkelte forlag udgiver. Hvor de mindre forlag sjældent beskæftiger sig med mere end 4-5 forskellige typer, har de større ofte et langt bredere udgivelsesspektrum. Også for distributionsformerne gør dette sig gældende. Specielt med hensyn til bogklubber har de større forlag i kraft af deres kapitalgrundlag en force sammenlignet med de mindre. I de seneste år har visse mindre forlag startet egne klubber, men hovedreglen synes dog stadig at være, at de mindre forlag sælger bogklubrettighederne til egnede bøger til de større forlags klubber. Spredningen ses også i forhold til ikke-boglige produkter såsom tidsskrifter, ugeblade, grammofonplader, film, audiovisuelle undervisningsmidler, lydbøger, postkort, landkort o.lign.

Et interessant eksempel på produktspredning er Lademanns Forlag, der op igennem 70'erne gjorde en række storstilede fremskud i forskellige sektorer, idet man i høj grad be-

nyttede forlagets veludbyggede net af bogklubber som basis. Mest markant er Unikøb, en indkøbscentral, hvorigennem bogklubmedlemmerne kunne bestille så forskellige varer som kaffe, tekstiler, møbler, hårde hvidevarer, radioer m.v., værktøj o.s.v. I perioder hørte Unikøb – som fjernvarehus betragtet – til blandt de største i landet, men efter nogle år faldt omsætningen og regnskabet viste underskud. Hovedparten af Unikøbs aktiviteter blev afviklet i 1980, dog fortsatte en kaffeafdeling med at fungere. I 1973 oprettede koncernen endvidere et filmselskab, og i 1976 overtog man et selskab, som udlejede film til biografer og drev en større biografkæde. Herigennem opnåedes kontrol over såvel salget af en bog som produktion og distribution af filmatiseringen. På trods af bemærkelsesværdige resultater i den første periode lykkedes denne kombinerede markedsføring dog ikke, og fra 1979 afviklede forlaget engagementet i filmbranchen.

Tendenser af denne art kan iøvrigt også gøre sig gældende på den anden led, således at forstå, at større koncerner i medieverdenen tillige inddrager forlagsvirksomhed under deres arbejdsområde. Et eksempel herpå er Gutenberghus' opkøb af Aschehoug-gruppen i 50'erne, samme koncerns overtagelse af Danske Bogsamlers Klub i 1978 og starten på et nært samarbejde med Alle Børns Bogklub i 1979.

Endnu et karakteristisk træk ved de store forlag er, at de i højere grad tiltrækker manuskripter, fordi de i kraft af deres størrelse og position har en lang række særlige muligheder at spille på over for forfatterne. I visse tilfælde kan forlaget således knytte forfatterne tættere til sig som konsulenter eller oversættere, og forlaget kan være i stand til at tilbyde bedre økonomiske vilkår for visse forfattere, f.eks. i form af højere forskudshonorarer. Det store forlags salgsskemat, gode internationale kontakter, større genremæssige spændvidde, store bogklubsalg og evne til at tåle tabsgivende udgivelser hører ligeledes til de forhold, som appellerer til forfatternes behov for tryghed i udgivelsesprocessen.

Enkelte større forlag ejer selvstændige daterselskaber, som varetager den tekniske produktion, d.v.s. sætning, tryk og hæftning/indbinding. Fordelene ved denne »vertikale integration« er, at den kan have en usikkerhedsabsorberende virkning. Svigter

interessen for forlagets bøger, kan koncernen måske holdes økonomisk kørende på trykkeriets indtægter, som det var tilfældet med Gyldendal i 1930'erne – eller omvendt kan et trykkeri og et dagblad nyde godt af forlagets overskud, som tilfældet var for Politiken i 1960'erne.

Overfor disse fordele, som kommer det større forlag tilgode ligger der andre fordele, som især gavner de mellemstore og de mindre forlag. Et mindre forlag kan således via dets særlige udgivelsesprofil have en tiltrækningskraft på netop de relevante forfattere. Endvidere kan produktionen af den enkelte bog som regel gennemføres hurtigere, idet der er tale om et mere overskueligt apparat. Herved kan der efter omstændighederne opnås en betydelig rentebesparelse. De mindre forlags mere begrænsede kapitalkrav kan desuden ofte imødekommes uden offentlig aktietegning eller lignende foranstaltninger. Der er således tale om virksomheder, som kan udnytte deres flexibilitet, og som tillige kan slå igennem med specialiserede udgivelsesprogrammer og utraditionelle afsætningsformer.

Således har f.eks. forlaget Arena – der iøvrigt i høj grad er forfatterstyret – i perioden 1953-78 og igen fra 1980 skabt basis for udgivelserne ved hjælp af en fast stamme af abonnenter. Et andet forlag Lindhart & Ringhof har introduceret »månedens bog« – systemet, hvor prisen på en nyudkommen paperback-udgave sættes lavere i en måned, hvorefter den stiger til normal pris.

Nogle store forlag har – formentlig i erkendelse af de ovennævnte fordele samt under hensyntagen til divisioneringstanken og et smidigere produktionsapparat – oprettet et antal mindre »satellitforlag«, f.eks. Albatros (Lademann) og Vindrose (Gyldendal). Af disse blev Albatros dog nedlagt allerede efter 1½ års forløb som følge af voksende afsætningsproblemer for Lademann-koncernen generelt.

Der hersker en vis uenighed om, hvorledes forlagsudviklingen i 1960'erne og 1970'erne kan beskrives. Uenigheden går først og fremmest på, om man – med hensyn til de skønlitterære udgivelser – med rimelighed kan tale om forlagskoncentration.

I løbet af 60'erne var der 20-25 forlag der enten ophørte eller afskrev udgivelsen af skønlitteratur som urentabel. I 1980 angav

Hans Hertel i en artikelserie om bogbranchen i Information, at kun 6-10 af Danmarks ca. 80 etablerede forlag havde en generel og regelmæssig produktion af ny dansk og oversat skønlitteratur for voksne (defineret som mindst 10 titler om året). Hertil kommer 12-15 forlag med sporadiske udgivelser og 5-6 religiøse forlag samt udgivelser fra visse alternative forlag.

Fra branchens side anføres det, at ikke blot de alternative, men også en række andre nytilkomne forlag har trukket udviklingen i den modsatte retning, og at man derfor ikke kan tale om tendens til forlagskoncentration. Forlæggerforeningens direktør, Erik V. Krustrup peger således i »Bogbranchen«, 1979, på at skønt to forlagsgrupper – Gyldendals og Lademanns – tilsammen tegner sig for en markedsandel på 40%, udkommer over 80% af bogmængden – defineret som antallet af titler – på andre forlag end Gyldendal og Lademann.

Heroverfor er der af andre henvist til, at Gyldendal og Lademann tilsammen tegnede sig for mellem 1/4 og 1/5 af den nye titelproduktion. Og at de to forlagsgruppers dominans på markedet tydeligst kommer til udtryk i lekturmængden, idet Gyldendals markedsandel – defineret som antal solgte bind – i 1978 var på 22,4% og Lademanns 31,7%, tilsammen tegnede de sig altså for 54,1% af det samlede antal solgte bind. Når dominansen er større m.h.t. antallet af solgte bind end m.h.t. bogomsætning i kroner, skyldes det i høj grad de to forlags store bogklubber, da bogklubudgaverne har en lavere gennemsnitspris end normaludgaverne. Det fremhæves, at koncentrationstendenserne både forstærker og forstærkes af bogklubberne og den generelle omlægning til stordrift, hvilket giver sig udslag i dels en tendens til titelkoncentration (der udgives relativt færre titler i større oplag), dels en tendens til udgivelseskoncentration – navnlig af skønlitteraturen – på stadig færre forlag.

Uenigheden fremstår således som divergerende opfattelser af, hvilke faktorer der bør tillægges størst vægt, når man taler om koncentrationstendenser på bogmarkedet. Fra branchens side lægges hovedvægten på den forretningsmæssige omsætning i kroner og på antallet af titler, mens andre lægger større vægt på antallet af nye udgivelser og omsætningen i antallet af bind.

Uanset denne uenighed kan det konstateres, at der siden 60'erne er sket visse strukturelle ændringer i forlagsbranchen, ikke mindst i relation til nyudgivelser af såvel oversat som dansk skønlitteratur. Disse ændringer består bl.a. i, at en række mellemstore forlag, som tidligere kombinerede en regelmæssig udgivelse af skønlitterære bøger med udgivelsen af fag- og lærebøger, enten er lukket eller har omlagt produktionen således, at skønlitteraturen stort set er gledet ud. Derved er produktionen af skønlitterære udgivelser koncentreret omkring enkelte store forlag. Modsat er der tillige sket en spredning, idet mange mindre forlag, der hver især kun udgiver enkelte skønlitterære bøger tilsammen tegner sig for en større del af de skønlitterære udgivelser. Denne udvikling har ført til, at udgivelsen af ny dansk såvel som oversat skønlitteratur er blevet betydeligt mere sårbar. Et stort forlag med en betydelig bredde i udgivelserne – herunder også et stort antal

marginale udgivelser – indebærer en risiko, dels fordi udvælgelsen af manuskripter koncentrerer, dels fordi det kun er en enkelt virksomheds økonomi, som er afgørende for en væsentlig del af det samlede udbud. Omvendt er et stort forlag mindre afhængig af konjunktursvingningerne og fastholder derved lettere sin markedsandel i krisetider, mens de mindre forlags eksistens i højere grad afhænger af konjunkturudviklingen, idet de har et mindre sortiment at fordele de tab over, som uvægerligt lides ved visse af udgivelserne.

Skønlitteraturen for voksnes andel af det samlede antal udgivelser (heri ikke medregnet uændrede optryk) er fra 1971 til 1980 faldet fra ca. 23% til ca. 12%. I samme tiår er 1. udgaver af dansk skønlitteratur faldet fra 6,8% til 4,2% af det samlede antal udgivelser og 1. udgaver af oversat skønlitteratur er faldet fra 10% til 5,3%, jfr. tabel 4.3., side 74.

4.3. Alternative forlag¹

Spektret af forlag i Danmark har i mange år været meget bredt og præget af betydelige forskelle i virksomhederne imellem. I perioden efter 1968 opstod der imidlertid en række forlag, der ofte sammenfattende karakteriseres som alternative. Forud for disse bestod der dog enkelte forlag som – uanset om man vil rubricere dem i denne gruppe – på forskellige måder adskilte sig fra det sædvanlige mønster.

Af disse kan forlaget Arena nævnes. Dette forlag oprettedes i 1953 som en reaktion mod de vanskeligheder, som yngre fiktionsforfattere havde med at få deres værker udgivet på de traditionelle forlag. Forlagets udgivelsesprofil prægedes af dette, idet det dels fungerede som en »appellinstans« for eksperimenterende skønlitteratur, der var afvist af andre forlag, dels udgav en del værker af udenlandske modernister. Grundstammen for forlaget var en kreds af abonnenter, som modtog udgivelserne til favorpris. Endvidere solgtes bøgerne på traditionel vis gennem boghandelen, der dog også kunne levere abonnenter.

De egentlige alternative forlag opstod i 1968 og de følgende år. Baggrunden herfor må formentlig søges i en række faktorer. Det samlede bogsalg var i denne periode netop kommet ind i en fase, præget af stagnation, men samtidig var der en stor produktion af tekster. Endvidere var den politiske venstrefløj genstand for betydelig strukturelle omskiftelser, som betød nye behov for politisk/ideologisk litteratur. Endelig havde den tekniske udvikling gjort det økonomisk mere overkommeligt at trykke bøger og pjecer, især hvis man ville give afkald på den traditionelle bogæstetik.

Inden for fiktionslitteraturen var de tidlige alternative forlag især præget af lyrikudgivelser. Sigvaldis Forlag startede i december 1968 og blev hurtigt kendt, idet salget skete fra en barnevogn, som forlæggeren – ikklædt farverige gevandter – trak op og ned ad Strøget i København og i Århus. Hovedparten af Sigvaldis publikationer var i pjecudstyr – d.v.s. hefter uden fast ryg – og de blev udgivet i serier. Udover lyrikken udgav forlaget tekster og tegninger, lavet af børn og eksperimentelle tegneserier. Ved siden af salget fra barnevognen distribueredes udgivelserne i abonnement, via postordre og igennem Hu-

¹) Oplysningerne i dette afsnit stammer i det væsentlige fra Henning Olsen: Venstrefløjens bogmarked, Århus 1980 (Stencil).

sets Bogcafé i København. Sigvaldi stod for alle forlagsfunktionerne bortset fra trykningen – og priserne kunne derfor holdes lave. Dette har formentlig været medvirkende til forlagets succes. Det gennemsnitlige oplag for forlagets første 33 publikationer blev således omkring årsskiftet 1971/72 opgivet til godt 8000 eksemplarer, hvilket efter en traditionel målestok er meget højt for lyrikudgivelser. Forlaget ophørte i 70'erne.

Et andet tidligt alternativt forlag var Arena Subpub, der startedes af forlaget Arena. Subpubformen var et forsøg på en decentraliseret forlæggerfunktion, idet forfatteren udover at levere teksten også skulle varetage alle de øvrige funktioner. Forlaget bestod så at sige kun af én person, som vejledte forfatterne i brugen af den duplikator m.v., som man stillede til rådighed. Forfatteren måtte selv betale papir og andre materialer, foretage trykningen og distribuere udgivelserne. Efter de første 10 måneder i Arenas regie, hvor der blev produceret 54 udgivelser – fortrinsvis lyrik – overgik forlaget i midten af 1970 til Husets Bogcafé i København. Fra dette tidspunkt og frem til bogcaféen lukkede knap 5 år senere, blev der udgivet ca. 75 publikationer.

I 1971 blev linien fra Sigvaldis forlag og subpub'en fulgt op af nye forlag som Attika og Jorinde & Joringel. Attika benyttede til dels distributionen til den etablerede boghandel, men satsede endvidere på en abonnementsordning samt på forfatternes eget salgsarbejde. I forlagets første år foretog man ikke nogen manuskriptudvælgelse, alle kunne få deres ting udgivet, men måtte til gengæld selv betale produktionsomkostningerne. Efter et år forlod man dette princip og i stedet indførtes en konsulentordning, der dog på mange måder var præget af et ønske om at demokratisere udvælgelsesprocessen. Forlaget styres af de forfattere, der udgives på forlaget.

Forlaget Jorinde & Joringel satsede navnlig på de alternative salgskanaler, herunder navnlig abonnementssalget. I lighed med Attika måtte forfatterne selv finansiere udgivelsen, men til gengæld foretog forlaget ingen udvælgelse før begyndelsen af 1978.

Inden for debat og samfunds.itteraturen hørte de fleste alternative forlag 'hjemme på den politiske venstrefløj. Forlaget Demos startede i foråret 1968 på et traditionelt

grundlag, men i 1969 reorganiseredes det og blev tilknyttet Vietnamkomiteerne. Forlagets udgivelseslinie var især præget af bøger om imperialismen og om befrielseskampen i den 3. verden. Omkring 1971 udvidede man med bl.a. politisk lyrik og man startede udgivelsen af gramofonplader. På dette tidspunkt begyndte man at aflønne visse af medarbejderne. Forlaget distribuerede en del af oplagene gennem dets bogcafé, der startede i 1970. Endvidere solgtes bøgerne i abonnement, gennem politiske organisationer og gennem bogcaféerne i provinsen. En betydelig del af bøgerne afsattes dog også gennem den traditionelle boghandel. Forlaget ophørte i 1979.

Forlaget Røde Hane startede ligeledes i 1968 og var i nogen grad tilknyttet partiet Venstresocialisterne. Dette prægede især forlagets tidlige udgivelser, som var led i den interne diskussion i partiet. Efterhånden rettede udgivelserne sig mere generelt mod venstrefløjen. I 1971 begyndte forlaget at udgive specialeopgaver fra universiteterne. Distributionen skete via postordresalg, abonnementsordninger igennem partiforeninger, bogcaféer og lignende samt gennem boghandelen (ca. 1/3).

Udover de her nævnte forlag, der formentlig var de mest kendte, opstod mange andre forlag, knyttet til forskellige politiske grupperinger og partier. Desuden påbegyndtes i årene 1970-75 en livlig udgivelsesaktivitet i tilknytning til universiteterne. Den blomstrende fagkritiske bevægelse gav anledning til mange specialeopgaver, specielt fra de samfunds-faglige og humanistiske hovedområder, hvor den hidtidige forsknings samfundsmæssige aspekter og ideologiske grundlag analyseredes (intern fagkritik). En del af disse specialer publiceredes, bl.a. af forlagene GMT, Kurasje og Medusa. Endvidere udgav studenterorganisationerne rapporter om forskellige undersøgelser navnlig af arbejdsmiljø – den såkaldte eksterne fagkritik. I Århus gav disse udgivelser grundlaget for oprettelsen af forlaget Modtryk.

Der hersker en vis uenighed om definitionen af, hvornår et forlag er alternativt, og en egentlig definition vil ikke blive forsøgt her. Det er dog muligt at fremhæve en række karakteristiske træk ved de forlag, som startede i 1968 og de følgende år, og som i almindelig-

hed opfattedes som alternative. Forlagene var dog præget af betydelige indbyrdes forskelle, og som følge heraf vil der næppe kunne udpeges ét forlag, som på alle punkter indeholdt disse træk.

Forlagene var kun i ringe grad »professionelle«, forstået på den måde, at man kun i ringe grad benyttede sig af lønnet medhjælp. Lyrikforlagene var især baseret på forfatterens aktive medvirken i det praktiske arbejde og de faglitterære, politiske forlag betjente sig af ulønnet eller lavtlønnet arbejdskraft – »aktivister«. Tanken var ofte, at forlagsarbejdet måtte betragtes som politisk arbejde, der udførtes i fritiden. Tilsvarende udbetalte disse forlag normalt heller ikke royalti til forfatterne eller vederlag til oversætterne. For lyrikforlagenes vedkommende var forholdet til forfatterne anderledes. Sigvaldis Forlag udbetalte royalti med den normale 15% sats, og på de øvrige forlag, hvor forfatteren selv måtte foretage investeringen i trykningen, kunne han/hun til gengæld i det væsentlige selv indkassere et eventuelt overskud. Disse produktionsvilkår gav et lavt omkostningsniveau, som sammen med udgivelsernes spartanske udstyr var medvirkende til at holde salgspriserne meget lavt. Denne tendens styrkedes iøvrigt af, at forlagene oftest var non-profit foretagender, som bevidst satte priserne så lavt som muligt.

Forlagene kunne som følge af disse forhold koncentrere sig om nogle marginale udgivelseslinier. Ofte udgav man værker, som næppe havde mulighed for at udkomme på de traditionelle forlag. I andre tilfælde udgav man værker, især af politisk analyserende art, som nok kunne være udkommet på traditionelle forlag. Når disse værker i stedet udkom på de alternative forlag hang det sammen med, at disse forlag via deres nære tilknytning til brugernes miljøer havde føling med den aktuelle debat og dermed også behovene for litteratur. De alternative forlag er således også normalt karakteriseret ved en meget markant udgivelsesprofil.

Endelig benyttede man i vid udstrækning andre distributionsformer end den etablerede boghandel. Hovedparten af de alternative forlag havde ikke underskrevet samhandelsreglerne, og de var i det væsentlige henvist til at benytte andre kanaler. Enkelte forlag havde tiltrådt reglerne, men forsøgte i videst muligt omfang også at benytte andre kanaler.

Det må bemærkes, at i de første år efter de alternative forlags opblomstring omkring 1968 eksisterede der kun enkelte bogcaféer, og denne distributionskanal havde derfor kun ringe betydning, jfr. afsnit 5.7.

Endelig kan det anføres som et karakteristisk træk, at forlagene dels i kraft af deres begrænsede størrelse, dels i kraft af de anvendte mangfoldiggørelsesmetoder, ofte muliggjorde, at man selv udførte hele arbejdet eller betydelige dele heraf. Forlagene var overskuelige på en sådan måde, at man modvirkede den fremmedgørelse, som ellers let kan opstå i forbindelse med forlagsvirksomhed.

Mange af de her nævnte træk kan fortsat ses ved forlagenes udvikling siden perioden fra 1968-1972/73. En lang række forlag er opstået med forskellige specialer, f.eks. børnebøger, fagkritik, kvindelitteratur m.v. Som oftest er der dog sket en professionalisering i takt med de enkelte forlags alder. Man har benyttet lønnet arbejdskraft i stigende omfang, selve produktionprocessen er ofte overført fra forlaget til udenforstående sætteri- og trykkerier og man har i stigende grad benyttet sig af det eksisterende bogladet til distributionen. Hertil kommer, at bogcaféerne efterhånden er kommet til at udgøre en effektiv alternativ salgskanal, jfr. afsnit 5.7.

Skellene mellem de traditionelle og de alternative forlag er derved blevet mindre, og i takt hermed har de alternative forlags priser tilnærmet sig niveauet på det etablerede marked.

Også på andre måder er skellene blevet mindre. Flere af de alternative forlag har udvidet udgivelsesspektret til også at omfatte skønlitteratur og forlag med speciale heri er opstået, eksempelvis Husets Forlag/Århus, Prometheus, Sommersko og Swing. Disse forlag har kun i ringe grad distribueret gennem bogcaféerne, der oftest har lagt hovedvægten på politisk relevante udgivelser. I stedet har man benyttet sig af boghandelen og af direkte salg under forskellige former. Flere af forlagene har haft et vist salg til bibliotekerne. Endvidere er en del forlag begyndt at honorere forfattere og oversættere.

Visse forlag har i øvrigt også forsøgt at udnytte bogklubformen enten ved selv at starte en klub (f.eks. Socialistisk Bogklub, administreret af Modtryk) eller ved at sælge egnede

bøger til udgivelse i »etablerede« bogklubber.

På den anden side har en del forlag så vidt muligt fastholdt en nær tilknytning til den alternative distribution gennem bogcaféerne også efter forlagenes tiltrædelse af samhandelsreglerne.

I takt med de her beskrevne udviklingstendenser har forlagene i nogen grad opgivet alternativbetegnelsen og i stedet opfattet sig som venstrefløjsforlag, og i 1978 stiftede en gruppe således Venstrefløjs Forlagsforening. Betegnelsen venstrefløjsforlag benyttes tillige om en række »traditionelle« forlag, hvis udgivelseslinje er socialistisk præget, og som ikke er medtaget i ovenstående beskrivelse.

Under ét skønnes de alternative forlags markedsandel at udgøre omkring 1% af det samlede bogsalg.

Venstrefløjs Forlagsforening omfatter 25 forlag, dog ikke forlag med egentlig partitilknytning og heller ikke de ikke-socialistiske alternative forlag. Foreningen har arbejdet for en intern koordinering og information, og den har endvidere især varetaget forlagenes interesser i forhold til bogcaféernes organisation. BID.

Bogudvalget nedsatte i oktober 1972 et underudvalg for alternative produktions- og distributionsformer, som afgav en upubliceret

betænkning i juli 1974. Udvalget bestod af Jan Schultz-Lorentzen (formand), Hans Hertel, Per Kofod, forlagsboghandler Jarl Borgen, boghandler Mogens Ege og cand. mag. Preben Wilhjelm. De tre sidstnævnte havde – i modsætning til de øvrige medlemmer – ikke samtidig sæde i Bogudvalget.

Underudvalget lagde i sine præmisser vægt på, at den alternative bogproduktion kun har en begrænset andel af den samlede bogproduktion. På den anden side består produktionen i hovedsagen af bøger, som ud fra en traditionel kommerciel betragtning ikke er lønsomme og/eller ikke vil kunne sælges til en pris fastsat ud fra en normal forlagskalkule. Disse marginale udgivelser kan imidlertid tillægges en ikke ringe betydning, både fordi de repræsenterer en betydelig mængde viden og analyse, som ellers kun ville opnå en yderst begrænset udbredelse og fordi de påviser nogle behov for litteratur, som ikke er erkendt af det »traditionelle« system. Endelig bemærkedes, at de alternative forlags struktur fremmer en decentralisering og geografisk spredning af udvælgelsesprocessen og dermed af udgivelsesprogrammerne. Underudvalget fremkom med en række forslag til støtteordninger, som drøftes nedenfor i afsnit 9.

Underudvalgets overvejelser med hensyn til forholdet til samhandelsreglerne gengives nedenfor i afsnit 5.1.7.

4.4. Antallet af udgivelser

Det samlede antal titler, som blev udgivet i 1980, udgjorde 9.256. Dette tal dækker formentlig over langt flere end dem, et læsende publikum opfatter som bøger. Blandt udgivelserne er medtaget statslige og kommunale betænkninger, offentlige afhandlinger,

skole- og lærebøger, bøger af udpræget lokalt tilsnit, publikationer, som kun er udgivet med henblik på en snæver kreds o.lign.

Af tabel 4.2. fremgår det samlede antal udgivelser i 1980, opgjort på forskellige kategorier.

Tabel 4.2. Antal udgivelser i 1980

	bøger	småtryk	ialt	heraf:	
				skolebøger	børnebøger
skønlitteratur	1.459	556	2.015	203	729
faglitteratur	4.699	2.542	7.241	806	224
udgivelser ialt	6.158	3.098	9.256	1.009	953

Kilde: Statistisk Årbog 1981/Dansk Bogfortegnelse, udarbejdet af bibliotekscentralen.

Ved vurderingen af disse tal må det bemærkes, at uændrede optryk ikke registreres. Fagbøger vil ofte blive revideret i forbindelse med nye optryk, hvorimod dette sædvanligvis ikke er tilfældet med skønlitteratur. Opgørelsen giver derfor ikke et fuldstændigt billede af aktiviteten på det skønlitterære område.

Den danske bogstatistik har fra og med 1958 fulgt UNESCO's bogkriterier, og der skelnes derfor mellem småtryk (16-48 sider) og bøger (49 sider og derover). Bogfortegnelsen medtager alle ikke-private og ikke-periodiske publikationer over 16 sider, og normalt er småtryk indregnet i det samlede årlige titeltal. Fra og med 1967 har Bibliotekscentralen fuldt ud fulgt UNESCO's anbefalinger: Således medregnes kioskboøger, mens værker i flere bind kun tæller for 1. Endvidere udelades uændrede optryk, årbøger og andre periodica, kommissionsartikler for udenlandske forlag samt noder, skrivehefter, kalendere m.v. Den svingende praksis har givet betydelige udsving i bogstatistikens sluttal, så tallene fra før 1967 kan kun med forsigtighed benyttes til sammenligning.

Af det samlede antal udgivne bøger i 1980 udgjorde 1. udgivelserne ca. 82% eller 5.081, hvoraf 1.131 var skønlitterære. De skønlitterære 1. udgivelser fordelte sig på genrer som følger:

	1980	1979
Romaner og noveller	582	604
Skuespil	18	22
Digte	97	112
Humor, tegneserier etc.	42	36
Børne- og ungdomsbøger	392	401

85 digtsamlinger udkom i småtryk som 1. udgave. (I 1979 var tallet 54).

I tabel 4.3. vises udviklingen i antallet af udgivelser fra 1935 til 1980.

I Fig. 4.4. er udviklingen i antallet af udgivelser i årene 1958-79 angivet grafisk. Kurven over det samlede antal udgivelser viser betydelige udsving i sit forløb. Der er dog tale om en klart stigende tendens, især påvirket af forløbet af det meget store antal faglitterære udgivelser. Som nævnt i forbindelse med tabel 4.2. må opgørelserne læses med det forbehold, at uændrede optryk ikke regi-

streres, hvilket medfører højere tal for faglitteraturen. M.h.t. skønlitteraturen må det i øvrigt bemærkes at de uændrede optryks antal har været stigende i løbet af 70'erne. Som det ses af fig. 4.6., hvor antallet af faglitterære udgivelser er angivet i totale tal og i procent af det samlede antal udgivelser, har disse udgivelser haft en rimeligt konstant andel på mellem 2/3 og 3/4 af de samlede udgivelser. I fig. 4.4. er kurven over det samlede bogsalg excl. moms i 1948-priser fra fig. 4.2. tillige indtegnet med en forholdsvis kraftig udhævning af stigninger og fald. Det er navnlig markant her, at den stagnerende udvikling i bogsalget i årene 1967-70 medførte en »fastfrysning« af udgivelsen af faglitteratur, og at de skønlitterære udgivelser med et års forsinkelse direkte gik tilbage. Betragter man specielt børnelitteraturen er det interessant, at bogsalgets svingninger kun i begrænset grad slår igennem. Af den kraftigere udhævede kurve i fig. 4.7. ses således, at den kraftigste »dyk« i antallet af børnebogsudgivelser i de senere år fandt sted, hvor bogsalget ikke var specielt vigende. Modsat steg udgivelsestallet totalt og procentvist i de salgsmæssigt usikre år 1967-70. Først i 1971 slog usikkerheden igennem, og da skete det i et ret afsvækket omfang.

Ser man længere tilbage, vil man bemærke, at årene lige efter 1925 nærmest var kendetegnet af en nedgang i antallet af titler. Bogmarkedet syntes påvirket af 20'ernes krisear. Fra 1929 til 1935 var bogproduktionen ret konstant, men i 1936 kom et nyt og pludseligt fald. Derefter faldt udgivelsestallet støt frem til 1940. Formentlig på grund af mørkelægning, udgangsforbud, mangel på andre varer etc. steg læselysten jævnt i krigsårene. Til trods for papirrationering, censur og mangel på kontakt med udlandet gav det sig udslag i en stigning i antallet af udgivne titler, og da papiret tilmed efterhånden blev lettere for forlæggerne at få fat på, steg bogproduktionen voldsomt i årene lige efter krigsafslutningen. Denne udvikling hang også sammen med den stadige mangel på varer i almindelighed, således at bøger måtte blive en særlig efterspurgt gaveartikel. Et brat produktionsfald med efterfølgende forstærket stigning i 1947-48 må forklares med den langvarige typografstrejke i 1947, som standse bogproduktionen i flere måneder, medens forsinkede udgivelser fra dette år får tal-

Tabel 4.3. Dansk bogstatistik 1935-80

År	Samlet antal ud- givelser	Skønlitt. ialt (for voksne)	Dansk skønlitt. i 1. udg. (v)	Oversat skønlitt. 1. udg. (v)	Faglitt. (incl. skole- bøger)	Skole- bøger (excl. lære- bøger)	Børne- bøger ialt	Billig- bøger ialt	Skønl. billig- bøger	Uændret optryk	Ikke i boghan- delen
1935 B BP	3.243	-	202	134	-	-	-	-	-	-	-
1940 B BP	2.196-	-	169	118	-	-	-	-	-	-	-
1945 B BP	3.351	738	305	290	2.333	329	280	-	-	-	-
1950 B BP	3.896	651	277	242	3.039	399	206	-	-	-	-
1952 B BP	2.970	498	213	171	2.327	326	145	-	-	-	-
1956 B BP	3.029	573	161	285	2.143	518	313	-	-	-	-
1958 B BP	2.601 3.267	620	135	304	2.329	428	318	70	-	-	-
1959 B BP	2.849 3.515	680	116	347	2.525	455	310	111	-	-	-
1960 B BP	2.823 3.521	589	139	207	2.593	477	339	150	-	-	-
1961 B BP	3.091 3.967	589	115	194	3.069	614	309	172	-	-	-
1962 B BP	3.289 4.157	667	106	227	3.251	736	239	360	206	-	-
1963 B BP	3.697 4.753	782	142	232	3.659	833	312	428	259	-	-
1964 B BP	3.709 4.658	765	137	226	3.582	777	311	404	257	-	-
1965 B BP	3.784 4.768	755	157	247	3.625	765	388	383	246	-	-
1966 B BP	4.157 5.536	946	191	310	4.146	767	444	380	267	-	-
1967 B BP	3.705 4.895	1.287	291	685	3.259	455	349	1.036	764	-	-
1968 B BP	3.771 4.972	1.308	303	738	3.282	537	382	959	753	-	-
1969 B BP	3.642 4.978	1.152	350	534	3.405	537	421	804	611	-	-
1970 B BP	3.751 5.052	1.060	281	504	3.407	526	585	698	544	879	-

B betegner tal for udgivne bøger (49 sider og derover)

BP betegner det samlede tal for udgivne bøger og pjaser (16-48 sider).

Kilder: Statistikken over dansk bogproduktion, udarbejdet af Bibliotekscentralen på grundlag af bogfortegnelsen og offentliggjort i Det danske Bogmarked. Sammenstillingen er foretaget af Hans Hertel. For 1975 er statistikken baseret på 54 ugefortegnelser, for 1976 på 50 ugefortegnelser. Signaturen »-« betyder, at den pågældende opgørelse ikke er foretaget dette år.

Tabel 4.3. Dansk bogstatistik 1935-80 (fortsat)

År		Samlet antal ud- givelser	Skønlitt. ialt (for voksne)	Dansk skønlitt. i 1. udg. (v)	Oversat skønlitt. 1. udg. (v)	Faglitt. (incl. skole- bøger)	Skole- bøger (excl. lære- bøger)	Børne- bøger ialt	Billig- bøger ialt	Skønl. billig- bøger	Uændret optryk	Ikke i boghan- delen
1971	B BP	3.975 5.339	1.229	362	662	3.549	436	561	783	678	989	-
1972	B BP	4.653 6.547	1.196	444	546	4.643	573	708	580	485	1.039	-
1973	B BP	4.421 6.500	1.039	411	440	4.770	504	691	490	409	1.070	-
1974	B BP	4.589 6.822	1.126	416	525	5.065	442	631	451	397	1.251	-
1975	B BP	4.770 7.068	837	308	373	5.432	599	799	264	205	1.260	-
1976	B BP	4.547 6.836	872	299	399	5.174	616	790	-	-	1.380	-
1977	B BP	5.219 8.021	1.110	362	538	5.975	705	934	-	-	1.536	48%
1978	B BP	5.642 8.642	1.100	377	520	6.565	930	952	-	-	1.571	48%
1979	B BP	6.359 9.415	1.138	393	478	7.285	1.059	1.041	-	-	1.543	49,7%
1980	B BP	6.158 9.256	1.143	389	489	7.015	1.009	953	-	-	1.356	52,2%

B betegner tal for udgivne bøger (49 sider og derover)

BP betegner det samlede tal for udgivne bøger og pjecer (16-48 sider).

Kilder: Statistikken over dansk bogproduktion, udarbejdet af Bibliotekscentralen på grundlag af bogfortegnelsen og offentliggjort i Det danske Bogmarked. Sammenstillingen er foretaget af Hans Hertel. For 1975 er statistikken baseret på 54 ugefortegnelser, for 1976 på 50 ugefortegnelser. Signaturen »-« betyder, at den pågældende opgørelse ikke er foretaget dette år.

let til at stige ekstraordinært i 1948. De første år af 1950'erne gik bogproduktionen atter tilbage, idet bogpriserne steg og andre varer var kommet frem, således at forbrugerne fik større muligheder i deres forbrugsvalg. Der må også peges på de stigende råvarepriser efter Koreakrigen, og fra slutningen af 1950'erne på konkurrencen fra fjernsynet - i hvert fald i den første periode efter fremkomsten. Op gennem 60'erne er bogproduktionen igen gået i vejret. Vælstadstigningen er formentlig også kommet bogsaltet til gode, ligesom udviklingen på uddannelsesområdet og udbygningen af folkebibliotekssystemet i denne periode har påvirket udgivelsestallene. I denne forbindelse kan henvises til den ny skoleordning fra 1958, stigningen

i den højere undervisning samt væksten i disse års billigbogsproduktion.

Betrages fig. 4.4., er det vigtigt at bemærke (som tidligere nævnt), at kurvernes forløb efter 1967 på grund af en omlægning af statistikken kun med forsigtighed kan sammenlignes med perioden før. Betragtes derfor alene perioden efter 1967, fremgår det af figuren, at der er sket en voldsom stigning i det totale antal udgivelser frem til 1972 - fra 4.895 til 6.547 - men produktionen i 1973 var stagnerende, formentlig på grund af de foregående års usikre salgsudvikling. Igen i 1974 og 1975 skete der imidlertid atter forøgelse i antallet af udgivelser, og det samlede antal nåede i 1975 over 7.000. Det bør i denne sammenhæng bemærkes, at bogfortegnelse

Fig. 4.4. Antal udgivelser 1958-1980, totalt og opdelt på hovedgrupper (tallene omfatter både bøger og pjecer)

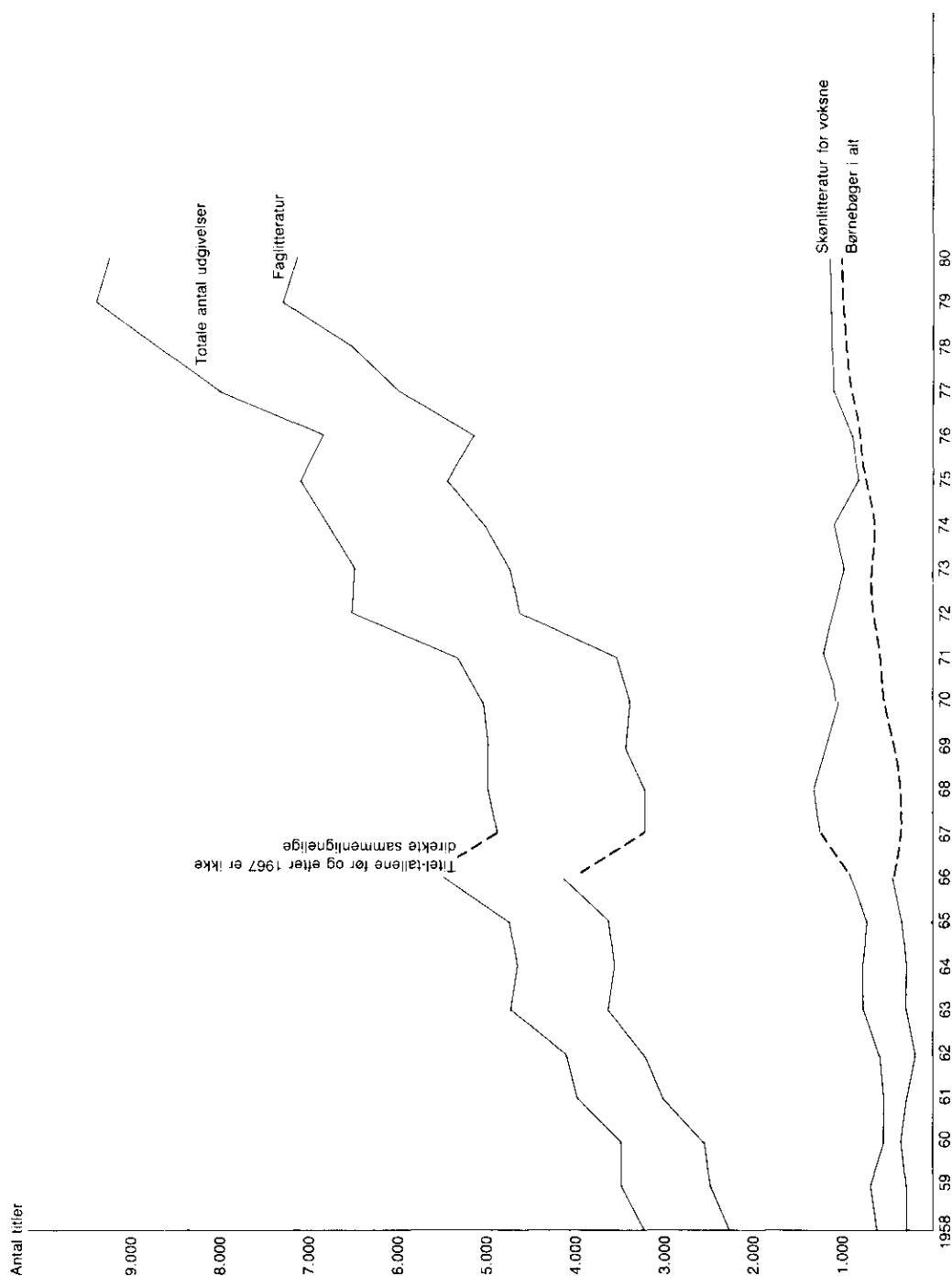

Fig. 4.5. Det samlede bogsalg 1958-1980

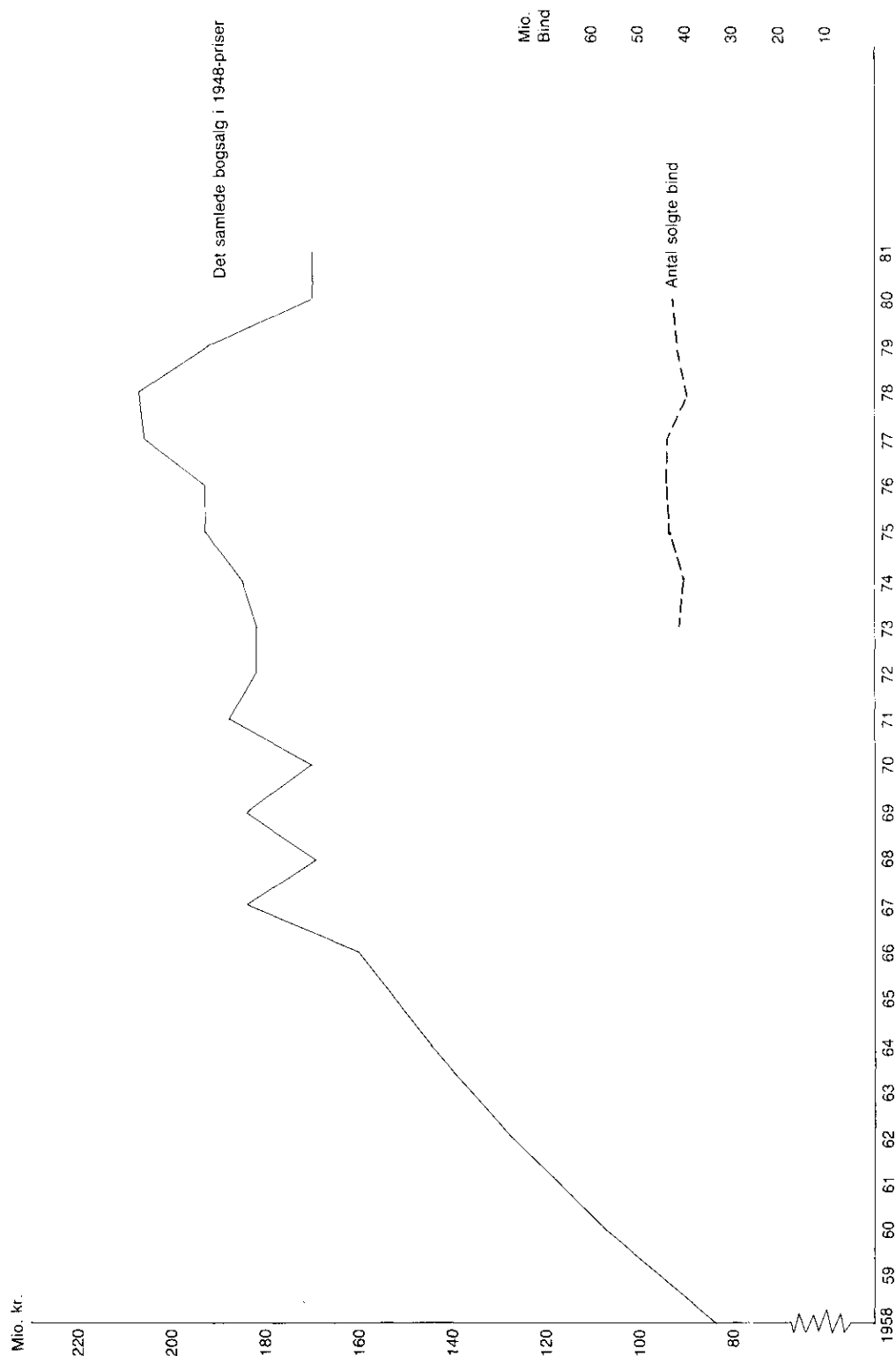

Fig. 4.6. Faglitteratur (incl. skolebøger) og skolebøger, total og i % af samlede antal udgivelser af bøger og pjecer

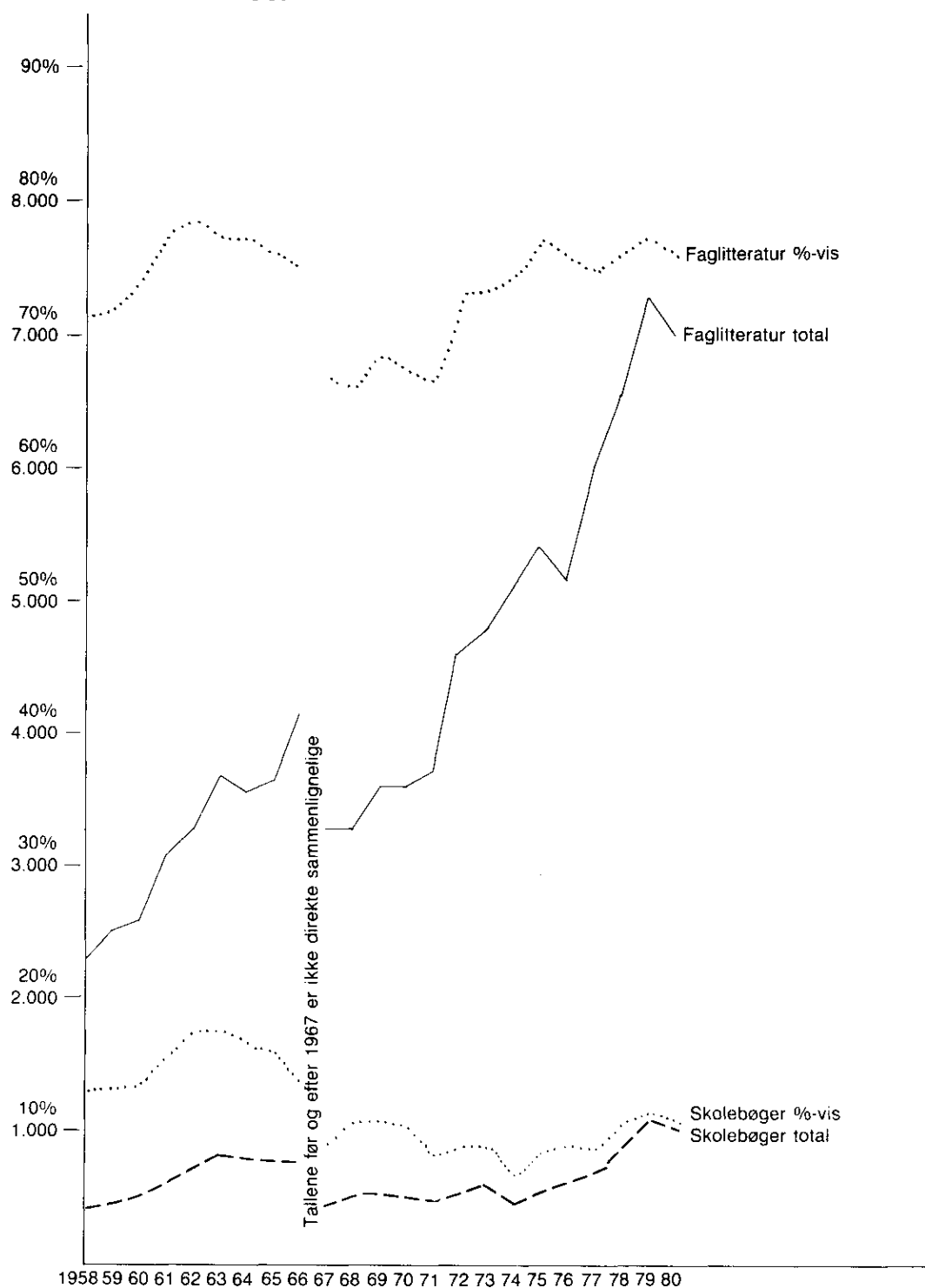
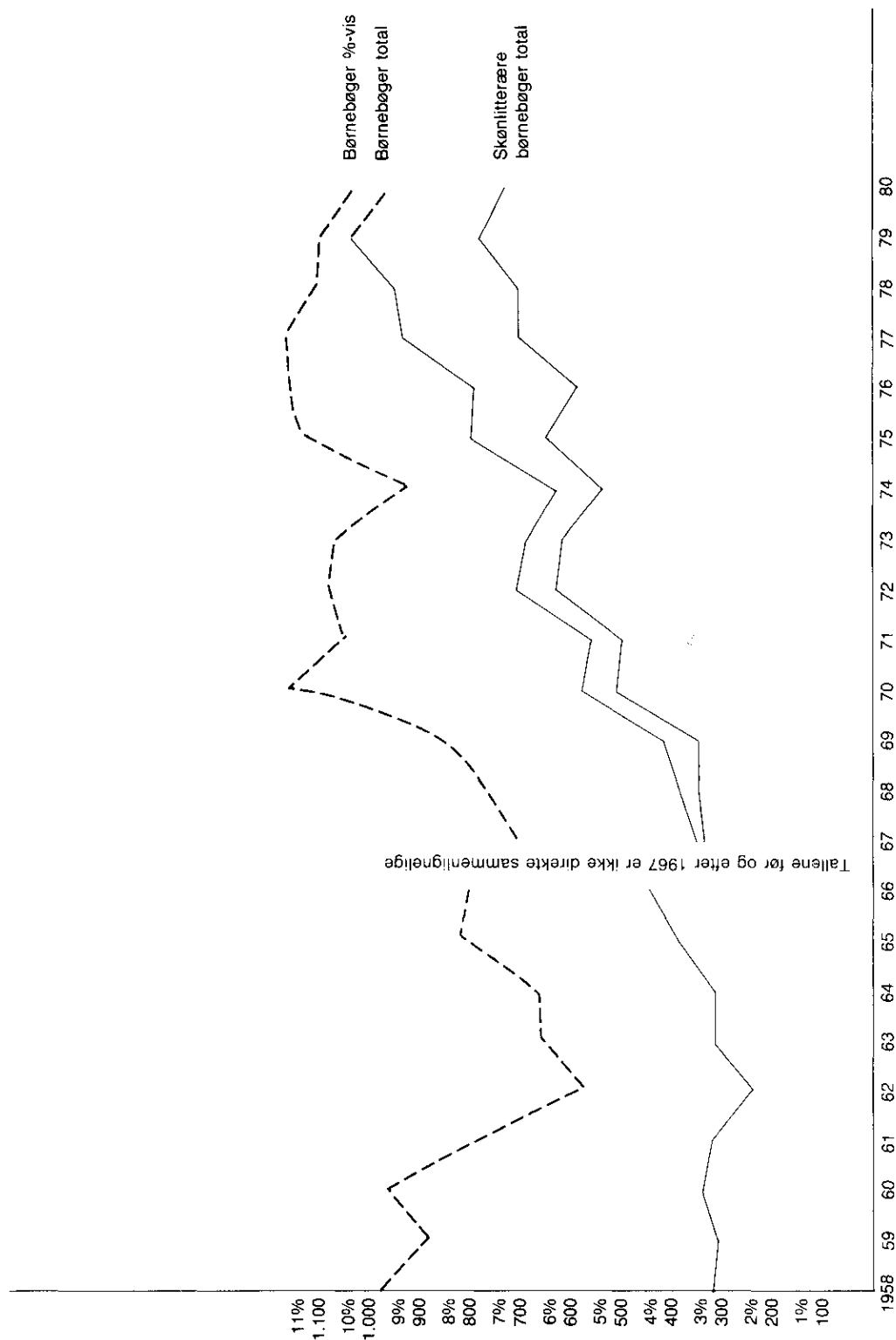

Fig. 4.7. Udgivelsen af børnebøger, totalt og i % af samlede antal udgivelser af bøger og pjecer

registrering med årene er forbedret. Det kan derfor ikke udelukkes, at den omstændighed at færre bøger fejlagtigt undgår at blive registreret, bidrager til stigningen i statistikken udgivelsestal.

Efter en mindre nedgang i 1976 steg titelantallet meget kraftigt frem til 1979, i 1980 faldt antallet svagt. Bogsalget i 1979 og 1980 levede ikke op til forventningerne, og følgen er blevet nedskæringer på forlagene, f.eks. Gyldendal.

4.4.1. Skønlitterære udgivelser

I fig. 4.8. illustreres udviklingen i 1. udgivelser af henholdsvis romaner/noveller, digte og skuespil. Med hensyn til romaner og noveller er der tale om en klart faldende tendens, hvilket ses af den indtegnede rette linie, der viser hovedtendensen, beregnet ved lineær regression ($y = mx + b$). Gennemsnitligt er der tale om et årligt fald på 16 titler.

Lyrikken synes i modsætning hertil at vinde stadigt bedre fodfæste, idet hovedtendensen (ikke indtegnet) viser en gennemsnitlig årlig stigning på ca. 4,5 titler. Stigningen kan muligvis hænge sammen med, at man inden for denne genre – der traditionelt har været betragtet som markeds-mæssigt vanskelig – ofte har satset på de billigere produktionsformer og alternative udgivelser, hvilket økonomisk har muliggjort et større antal udgivelser. Udgivelsen af skuespil synes at ligge ret konstant på 25-50 om året. Det gælder dog for begge disse kategorier, at deres andel af den samlede udgivelsesmængde er faldende.

Den faldende tendens for de skønlitterære udgivelser for voksne må ses i sammenhæng med forlagssituationen. I de seneste 15 år har adskillige forlag afskrevet udgivelsen af skønlitteratur som urentabel. Af Danmarks ca. 80 etablerede forlag har kun få en egentlig, kontinuerlig og generel produktion af ny, dansk skønlitteratur for voksne (Arena, Borgen, Chr. Erichsen, Fremad, Gyldendal, Lademann, Lindhardt & Ringhof og Vindrose). Hertil kommer 6-8 forlag, som en sjælden gang udgiver en ny roman af en fast forfatter, samt 3-4 religiøse forlag. Siden slutningen af 1960'erne er der dog kommet nye forlag til, hvoraf et par netop har specialiseret sig i ny lyrik og prosa.

Der findes ikke statistiske opgørelser over de respektive genrer, og en vurdering af, om

der kan tales om koncentrationstendenser, må derfor i nogen grad bero på skøn. Der henvises til diskussionen heraf ovenfor afsnit 4.2.

Skønlitteraturen kan ud fra et udgiver-synspunkt siges at indtage en særstilling blandt de forskellige litteraturkategorier. I modsætning til flertallet af fagbøger udkommer den skønlitterære bog ikke nødvendigvis for at imødekomme et direkte defineret behov hos en kreds af læsere. Den skabes oftere som resultat af forfatterens behov for at udtrykke sig end som resultat af en bestillingsopgave. Den skønlitterære forfatter – i det mindste den ikke-etablerede – er derfor under udarbejdelsen ofte temmelig usikker på udgivelsesmulighederne. Udgives manuskriptet gør der sig for både forfatter og forlag en stor usikkerhed gældende med hensyn til salgsmulighederne.

Den altovervejende del af de skønlitterære udgivelser udkommer kun i et oplag, som for romanernes vedkommende normalt er på omkring 3.000 eksemplarer. Digtsamlinger trykkes sjældent i mere end 500 eksemplarer. Kun ganske få bøger når oplag over 10.000 eksemplarer – dvs. det antal, hvor en bog bliver betegnet som bestseller. Udgivelsesforløbet for denne type bøger får til gengæld ofte karakter af en selvforstærkende proces, som dels resulterer i nye oplag, dels resulterer i ekstra bogklub- og billigudgaver, hvilket kan virke stimulerende på backlistsalget af ordinærudgaven. Der kan formentlig påpeges en tendens på det skønlitterære marked i retning af, at enkelte titler hurtigt skiller sig ud og trækker opmærksomheden til sig.

4.4.2. Faglitterære udgivelser

Til grund for en faglitterær udgivelse ligger ofte – i modsætning til den skønlitterære udgivelse – et konkret og angiveligt læsebehov.

Den almindelige samfundsudvikling og herunder ikke mindst den stærke satsning på uddannelsessystemet i videste forstand har skabt en betydelig efterspørgsel efter alle mulige typer af fagbøger. Det gælder videnskabelige værker, lærebøger for de højere uddannelser, skolebøger, populærvidenskabelig fremstillinger, debatbøger og praktiske håndbøger. I første halvdel af 1960'erne og igen i 1970'erne har udgivelsen af faglitteratur vist en betydelig stigning, jfr. fig. 4.4.

Skole- og lærebogsproduktionen oplevede

Fig. 4.8. I. udgaver af skønlitteratur for voksne (romaner/noveller, digte og skuespil) bøger og småtryk 1967-80.
Vedrørende oversat skønlitteratur se fig. 4.10, side 86.

en kraftig ekspansion efter skolereformen i 1958, der med nye metoder gjorde store partier af de ældre skolebøger kassable. I første halvdel af 1970'erne lå produktionen af skolebøger nogenlunde konstant omkring de 500 årlige udgivelser, men i anden halvdel af årtiet er der sket en fordobling af antallet af udgivelser, en udvikling der tillige har forøget skolebøgernes andel af det samlede antal udgivelser, jfr. fig. 4.6. I tallene for skolebøger er lærebøgerne til de højere uddannelser ikke medregnet. Også på dette område har der været tale om en kraftig udvikling, bl.a. i form af den kraftigt øgede gruppe af faglitteratur (bl.a. i paperback-form) der specielt sigter på et studenterpublikum. Uddannelseslitteraturen udgør således en stadig vigtigere del af bogproduktionen, hvilket ikke mindst gælder ud fra en økonomisk synsvinkel. Ialt tegnede skole- og lærebøgerne sig for godt 27% af forlæggernes samlede bogsalg i 1981.

Det stigende antal titler kan dog muligvis tages som et udtryk for en udvikling, der vanskeliggør udgivelsesvirksomheden på dette område. Generelt synes der at være tale om et fald i brugen af obligatoriske lærebøger til fordel for et friere bogvalg både for lærere og elever/studerende, ligesom man i nogen grad benytter engangsbøger, der efter brugen bliver elevernes ejendom. Denne udvikling har øget titeludbuddet, men samtidig er markedet gjort vanskeligere at forudberegne, ligesom det er blevet mere udsat for konjunktursvingninger og hurtig forældelse. Følgen heraf har været, at konkurrencen er blevet hårdere.

En væsentlig del af den egentlige danske skolebogsproduktion er samlet på følgende forlag: Gyldendal, Munksgaard, Gjellerup, Aschehoug og G.E.C. Gad. Den resterende del fordeler sig på andre forlag, og blandt disse i første række: Grafisk, Nyt Nordisk Forlag, Haase og Schönbergske forlag. Praktisk talt alle skolebogsforlag er medlemmer af Den danske Forlæggerforening.

I det store og hele må faglitterære udgivelser anses for mindre risikobetonede end andre udgivelser, selv om resultatet i de enkelte tilfælde kan være stærkt svingende. Visse udgivelser – f.eks. en meget brugt lærebog ved et studium med et højt studenterantal eller en debatbog, som placerer sig i centrum for den aktuelle debat – kan komme i store oplag og

skabe basis for gode resultater. På den anden side er tabsudgivelser ikke sjældne, idet den fordelagtige efterspørgselsituation medfører en hård konkurrence med deraf følgende risiko for emnekollisioner inden for de mest attraktive emnegrupper. Samtidig risikerer andre genrer at blive forsømt.

Gennemarbejdede værker, som opfylder høje kvalitetskrav og krav om fuldstændighed – og som derfor rummer forudsætnin-
gerne for at blive standardværker – opfattes i reglen som risikable projekter.

4.4.3. Børne- og ungdomslitteratur

Udgivelsesprincipperne for børnelitteratur skifter fra forlag til forlag, afhængigt af forlagenes indstilling til børnelitteraturen og deres udgivelsespolitik iøvrigt.

For flertallet af de danske forlag udgør børnebogsudgivelsen kun en mindre del af virksomheden; for et mindre antal udgør den en væsentlig del – hermed også af indtjeningen – og endelig udgør den for nogle få forlag næsten hele produktionen.

I tabel 4.9. belyses bevægelsen i antallet af bogudgivelser for børn i årene 1967-80 med uddrag af Dansk Bogstatistik. Benyttes disse tal til vurdering af børnebogsproduktionens omfang og bevægelser, må der imidlertid gøres opmærksom på følgende vedrørende bogstatistikens registreringsmetode:

I 1980 blev der eksempelvis ifølge Dansk Bogfortegnelse udgivet ialt 953 børnebøger. Heraf var 729 titler skønlitterære og 224 titler faglitterære. Disse tal omfatter imidlertid ikke samtlige bøger, der udgives henvendt til et børnepublikum. Dansk Bogstatistik angiver foruden de årlige udgivelser af børnebøger også de årlige udgivelser af skolebøger. Således udkom der i 1980 1009 skolebøger, hvoraf 203 var skønlitterære og 806 faglitterære. Da ingen bøger indgår i begge statistikker, skjuler der sig i skolebogstallene en række titler, som på den ene side er undervisningsmidler, på den anden side fremtræder som og benyttes som almindelig skøn- og faglitteratur for børn. En del af disse bøger købes af og formidles gennem skole- og børnebibliotekerne. I Dansk Bogstatistik skelnes der i angivelsen af bøger efter originalsprog ikke mellem skønlitterære børnebøger og skønlitterære skolebøger, hvorfor der i tabellen nedenfor angives danske skønlitterære børnebøger inklusive skolebøger.

Tabel 4.9. Udgivelsen af børnebøger 1967-1980

År	Skønlitteratur							Faglitteratur	
	ialt	børnebøger			skolebøger	danske børnebøger		børnebøger	
		ialt	i %	l.udg.		ialt	l.udg.	ialt	l.udg.
1967	1622	323	20	257	77	120	89	26	23
1968	1650	329	20	262	88	104	82	53	43
1969	1503	337	22	297	67	93	75	84	76
1970	1574	497	32	407	59	147	101	88	81
1971	1731	486	28	431	64	138	116	75	69
1972	1831	608	33	561	86	194	175	100	95
1973	1656	602	36	553	59	176	133	89	85
1974	1662	530	32	473	44	137	109	101	93
1975	1505	644	43	578	64	220	178	155	145
1976	1486	587	40	528	88	198	167	203	189
1977	1870	706	38	644	111	221	191	228	217
1978	1929	707	37	656	170	296	-	245	236
1979	2033	780	38	693	196	333	-	261	240
1980	2015	729	36	637	203	335	-	224	213

Som det fremgår af tabellen samt fig. 4.7. skete der i 1970 en forøgelse på mere end 40% i antallet af udgivelser af skønlitterære børnebøger. Siden har udviklingen været noget svingende, men hovedtendensen er en klar og støt stigning. De skønlitterære børnebøgers andel af den totale skønlitterære titelproduktion har været svingende mellem 30 og 40%, og giver ikke mulighed for aflæsning af en klar tendens. Derimod må det konstateres, at de faglitterære udgivelser i hele den betragtede periode har udvist en meget stærk ekspansion. I 1967 udgjorde de 7% af det samlede titeludbud for børn, og i 1979 var andelen steget til 25%.

Med det formål at belyse de enkelte forlags udgivelsespolitik foretog den af Bogudvalget nedsatte arbejdsgruppe vedrørende børne- og ungdomslitteratur* en undersøgelse for året 1973 på grundlag af det seddelmateriale over bogudgivelserne, som Bibliotekscentralen udarbejder til børne- og skolebibliotekerne (ikke lektørudtalelserne). Undersøgelsen er refereret i »Børnebogens situation« Rapport nr. 1 fra Bogudvalget, ministeriet for kulturelle anliggender, København 1976.

Bibliotekscentralens fortegnelse omfatter både nyudgivelser, nye udgaver og optryk. Ved optællingen af titler medtog man ved

denne undersøgelse de ovennævnte kategorier af børnebøger, der i Dansk Bogstatistik skjuler sig i tabellen: Skolebøger, hvorimod rene læsetræningsbøger, der skønnedes kun at have relevans i en undervisningssituation, såvel som tidsskrifter og ugeblade ikke indregnedes.

Bibliotekscentralens seddelfortegnelse omfattede 74 forlag, der tilsammen udgav 784 titler. Af de 74 forlag udgav 9 mere end 20 titler, 11 mellem 10 og 20 titler og de resterende 54 mindre end 10 titler.

De 9 forlag, som udgav mere end 20 titler, var – regnet efter titelantal: Gyldendal, Carlsen, Lademann, Grafisk, Borgen, Williams, Høst & Søn og Palbe (for Interpresse foreligger ikke titelantal). D.v.s., at listen både omfatter forlag, der med deres produktion primært sigter på det offentlige som aftager (bibliotekerne), og forlag, der med deres produktion henvender sig direkte til et børnepublikum uden om den voksne formidlergruppe samt tillige forlag, hvis produktion aftages af både offentlige institutioner og private. De fleste af forlagene henvender sig imidlertid overvejende til den voksne køber. Der er en markant kvalitetsforskel mellem de forskellige forlagstypers produktion. De forlag, der sigter direkte på et børnepublikum, afsætter dele af deres produktion gennem kioskleddet, mens de forlag, der henvender sig til den voksne formidlergruppe, anvender boghandelen som distributør.

*) Om arbejdsgruppens sammensætning henvises til forordet ovenfor afsnit 1.

Det fremgår ikke af det tilgængelige talmatriale, hvor store førsteoplag forlagene udsender bøgerne i, men det må skønnes, at der for enkelte forlags vedkommende er tale om endog store oplagstal; det gælder fortrinsvis de forlag, der har specialiseret sig i serieudgivelser og tegneserialbums, mens der for de øvrige forlags vedkommende er tale om væsentligt mindre førsteoplagstal, skønsmæssigt 3.000-6.000 eksemplarer. Det kan iøvrigt konstateres, at oplagstallene for denne produktion ikke er vokset siden 1920'erne, antagelig på grund af den udvidelse af titeludbuddet, der har fundet sted.

I gruppen af forlag, som har udgivet mellem 10 og 20 titler, er Berg, Branner og Korch, Chr. Erichsen, Det danske Forlag, Gutenberghus, Haase, Hernov, Jespersen og Pio, Munksgaard, Skandinavisk Bogforlag og Tommeliden.

De fleste af forlagene i denne gruppe har gennem en årrække udgivet børnebøger i et årligt antal, der har placeret dem som »egentlige«¹ børnebogsforlag. Desuden har flere valgt en forholdsvis seriøs linie og udgiver blandt andet bøger, der behandler nutidens problemer i en form, der er egnet til at vække debat. Forlagene i denne gruppe udviser lighed i antallet af børnebogsudgivelser, men det må understreges, at der på andre områder er store forskelle mellem f.eks. Munksgaards Forlag, Gutenberghus og Tommeliden. Grupperingen beror alene på titelantallet; forhold som oplagsstørrelser, salgsmetoder m.v. fremgår ikke af noget tilgængeligt materiale.

Den sidstnævnte gruppe af forlag omfatter de 54 forlag, der udgav mindre end 10 titler. Det er karakteristisk, at en relativ stor del af forlagene har specialiseret sig enten emnemæssigt, ved udgivelse af specielle faglittere emner, eller ideologisk, ved udgivelse af overvejende religiøse eller socialistiske børnebøger. 17 forlag udgav således udelukkende faglitteratur. De forlag, hvis produktion er tydeligt ideologisk, falder i to grupper, 1) de religiøse forlag (f.eks. Lohse, Juniorforlaget og Dansk Bogforlag) og 2) de socialistiske forlag (f.eks. Demos, Hanegal og Modtryk).

Hovedparten af samtlige 74 forlag distribuerer deres produktion alene gennem boghandelen, men i alle tre grupper findes forlag, der også eller fortrinsvis distribuerer

gennem kioskerne grossister. De forlag, der distribuerer gennem grossister står i højere grad for kvantitet end kvalitet i deres udgivelser; salgsprisen er desuden lavere for disse forlags produktion end for de øvrige forlags. Den boghandelkanaliserede børnelitteratur er udsat for hård konkurrence fra denne masseproducerede børnelitteratur.

Arbejdsgruppen pegede i rapporten på, at vilkårene for den del af kvalitetsbøgerne, som helt eller overvejende består af tekstbøger, i de senere år er påvirket af, at børn i stigende grad henter deres underholdning og oplevelser i billedmedierne: film, fjernsyn, tegnede bøger og hefter.

I årene 1967 til 1973 steg salget af tegneseriehefter og -albums meget voldsomt i hele Europa. Der blev i 1973 udgivet ca. 3 mio. tegneseriehefter om måneden i Danmark. Der var efter arbejdsgruppens opfattelse grund til at tro, at forlagene gennem deres udgivelsespolitik og bibliotekerne i deres indkøbspolitik har medvirket til at forstærke denne udvikling. Det sidste ses f.eks. af, at Indbindingscentralens 10 mest solgte skønlitterære børnebøger i 1970 androg ialt 31.913 bind, hvoraf 6.794 bind var tegneserialbums (21%), mens der i 1972 blev solgt 38.616 bind, hvoraf 24.457 bind var albums (63%). Indbindingscentralens salg af tegneserialbums er således tredoblet i løbet af to år.

Det blev af arbejdsgruppen anset for givet, at den lettere adgang til underholdning, som tilbydes i billedmedierne har været medvirkende til, hvad man kunne kalde en svigten af interesse for tekstbøgerne, en udvikling, der har bevirket, at disse er blevet trængt tilbage, hvilket gruppen beklagede. Man fandt det rimeligt at antage, at den ændring, der var sket i de senere år med hensyn til skolens danskundervisning, hvor timetallet blev skåret ned, også havde fået indflydelse på børnenes læsevaner.

Der findes ikke senere undersøgelser, svarende til den af arbejdsgruppen foretagne.

Arbejdsgruppen vedrørende børne- og ungdomslitteratur foretog endvidere en analyse for 1973 af prisdannelsen på de to hovedbogtyper – billedbogen og tekstbogen – og konkluderede:

»1. Billedbøger. Udgives både hæftede og eller indbundne. Såvel i antal titler som i oplagstørrelse må denne gruppe formodes at være den største. Bogladepriserne varierer

fra ca. kr. 1,00 til ca. kr. 40,00 og udgivelser i prislejet fra ca. kr. 1,00 til 15,00 (herunder mange i mindre solidt udstyr, d.v.s. hæftede med kartonomslag, bl.a. tegneseriealbums) må antages at have en endog meget stor andel af salget, hvilket kan udledes af den lave gennemsnitspris, som salgsstatistikken viser.« (Gennemsnitlig udsalgspris for både billed- og tekstbøger var 8,65 kr. i 1973.)

»2. Tekstbøger (romaner, fortællinger, eventyr). Udgives både hæftede og/eller indbundne. Størstedelen er indbundne, herunder seriebøgerne, hvor bogladepriserne varierer fra ca. kr. 9,00 til kr. 16,00. For bøger, som ikke er seriebøger, varierer bogladepriserne mellem ca. kr. 24,00 og kr. 30,00, men udstyret er som oftest bedre og sidetallet større i disse tilfælde. Seriebøgerne må formodes at udgøre en stor andel af salget i denne gruppe.«

(Børneborgens situation, s. 32).

4.4.4. Oversættelser

Det årlige antal oversættelser har i de seneste år været på ca. 1.800, mens det samlede antal danske titler har ligget på ca. 5.000-6.300. Med hensyn til udviklingen inden for førsteudgaver af skønlitteratur dominerede den oversatte litteratur gennem det meste af det 19. århundrede totalt over den danske originalproduktion, der ikke kunne tilfredsstille det hurtigt voksende læsebehov. Omkring århundredeskiftet var antallet af udgivelser af de to kategorier stort set det samme. I begyndelsen af 1930'erne var den danske skønlitteratur oppe på 2/3 af samtlige 1. udgivelser; men fra midten af 50'erne indtog oversættelseslitteraturen atter en dominerende position, og op gennem 60'erne var kun 1/3 af 1. udgivelserne danske. Som det fremgår af fig. 4.10, vendte udviklingen sig igen i den første del af 70'erne.

Ses 70'erne under et, har der været en moderat fremgang i 1. udgivelserne af dansk skønlitteratur, mens 1. udgivelserne af oversat skønlitteratur er faldet. Dette fremgår især, når udviklingen sammenholdes med det samlede titeludbud. Den danske skønlitteraturs procentvis andel er faldet moderat, mens den oversatte skønlitteraturs andel stort set er halveret. Genudgivelserne har fået en stigende vægt i udbuddet, samtidig med at antallet af 1. udgaver af oversat skønlitteratur – med visse udsving – generelt har væ-

ret faldende siden 1971 og især siden 1977. Udgivelserne af oversat faglitteratur har stort set ligget konstant.

Udgivelserne af prosa dominerer totalt over lyrikken og dramaet. I gennemsnit har oversættelserne af lyrik og drama siden 1967 udgjort mindre end 10% af det samlede antal oversættelser, og siden 1975 har hver af generne tegnet sig for en andel af udgivelserne i størrelsesordenen 1%.

Dette meget lave tal modvirkes ikke af nogen fyldig oversættelse af lyrik i tidsskrifter og aviser. For dramaets vedkommende må det forhold dog tages i betragtning, at beregningsgrundlaget bygger på trykte oversættelser. Et stort antal dramatiske værker oversættes til brug for teatret, radio og TV uden at blive trykt.

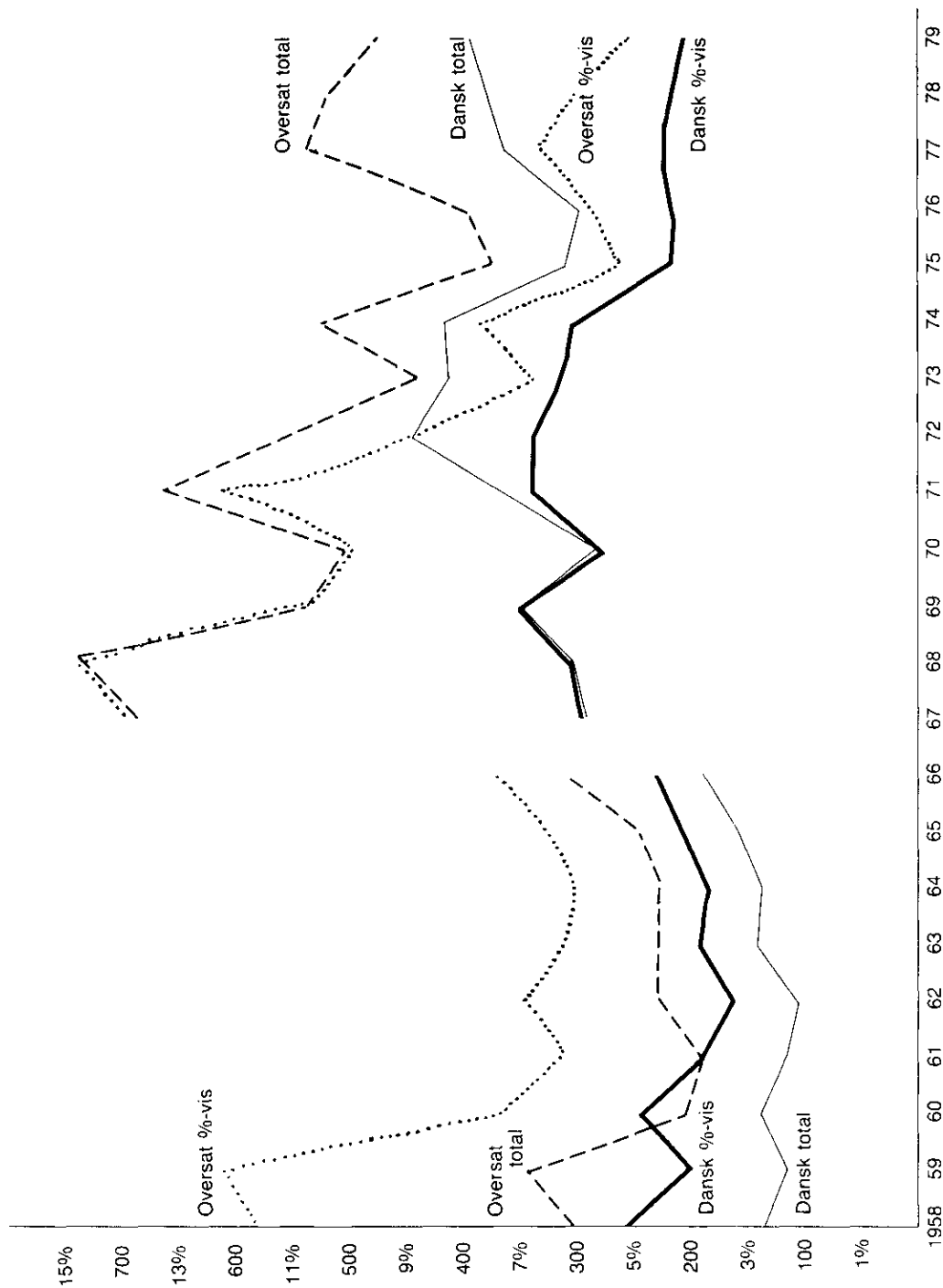
Blandt de oversatte skønlitterære udgivelser opstår normalt færre bestsellers end blandt de danske. Sædvanligvis trykkes oversættelser i samme gennemsnitsoplag som dansk skønlitteratur (normalt 3.000), men salgbarheden er endnu mere uberegnelig, selv for opreklamerede udenlandske succeser, bl.a. fordi de skal konkurrere med langt billigere udgaver på originalsproget. Det må iøvrigt bemærkes, at oversat skønlitteratur i høj grad indgår i mange bogklubbers udgivelsesprogram, ja i voksende grad synes det at være en forudsætning for, at forlagene tør udgive oversat skønlitteratur af lidt mere speciel karakter og/eller af uetablerede navne, at denne på forhånd er aftaget til bogklubudgivelser.

Med hensyn til de faglitterære udgivelser, som især i de senere år har udvist en voldsom ekspansion, synes andelen af oversættelser at være faldende, idet titeltallet i årene 1974-1979 har ligget forholdsvist konstant med et gennemsnit omkring 675.

Det engelske sprogområde er hovedleverandør af skønlitterære titler til oversættelse. I 70'erne har andelen af oversættelser af engelsk og amerikansk skønlitteratur jævnlige udgjort omkring 2/3 af det totale antal skønlitterære oversættelser.

En så stærk dominans af oversættelser fra ét sprogområde er kun set én gang tidligere. I de første årtier af 1800-tallet udgjorde oversættelser fra tysk mellem 3/4 og 2/3 af de samlede oversættelser til dansk, hvad der svarer til det daværende to-sprogede monar-

Fig. 4.10. Dansk skønlitteratur i 1. udgave og oversat skønlitteratur i 1. udgave, angivet totalt samt i % af samlet antal udgivelser.

ki. Ved midten af århundredet nåede oversættelser fra fransk op på halvdelen af samtlige oversættelser, og først ved århundredeskiftet 1900 bliver oversættelser fra engelsk

førende. Fra 1. verdenskrig og op til 1960 udgør de gennemsnitligt omkring 60%. Oversættelserne fra f.eks. italiensk og spansk har altid udgjort en forsvindende lille procent.

4.5. Bogpriser

Forlæggernes kalkulation af en bogs pris vil ofte være præget af en række faktorer, der i praksis varierer en del fra bog til bog. Et no-

genlunde typisk eksempel fremgår af følgende opstilling, der bygger på den såkaldte »normalkalkule«:

Tabel 4.11. Normalkalkulen

	I pct. af den hæftede bog-ladepris excl. moms	Udgift for 3000 ekspl.	Ca.-beløb pr. ekspl.
Teknisk fremstilling (sats, korrektur, papir, trykning, omslag, evt. klichéer m.v.)	20%	73.770	24,59
Forfatterhonorar	15%	55.328	18,44
Forlagets driftsomkostninger	20%	73.770	24,59
Forlagets reklameudgifter	5%	18.443	6,15
Gevinst- og risikomargin	5%	18.443	6,15
Boghandleravance	35%	129.098	43,03
Ialt	100%	368.852	122,95
Moms	22%		27,05
Bogladepris			150,00

Kalkulen er opstillet sådan, at der forudsættes en fast proportion mellem udgifterne til teknisk fremstilling af bogen og udgifterne til forlagets drift og til annoncering af værket. Denne faste proportion er naturligvis fiktiv. Den inddrager firmaets gennemsnitlige administrationsomkostninger og gevinstkrav i hver enkelt produktionskalkule, på linie med fremstillings- og honorarudgifterne. Der tages således ikke hensyn til, at en dyrt og en billigt fremstillet bog udmærket kan koste akkurat det samme beløb i kroner og øre at administrere, markedsføre og forsende.

Kalkulen forudsætter hurtig omsætning. Især den skønlitterære bog er svær at vække til live, hvis den ikke når at gøre sig gældende i sin egentlige sæson. Den del af årets skønlitteratur, der ikke bliver solgt i sæsonen, vil derfor sjældent på ny kunne afsættes til originalpris. Skønlitteraturen er forlæggerfagets farligste gren, men den er til gengæld også den mest prestigeskabende.

Ved kalkulationen af en bogs pris spiller

oplagets størrelse en afgørende rolle, idet én-gangsudgifterne til sats, korrektur, tilrettelæggelse og evt. oversættelse og illustration vejer tungere, jo mindre oplaget bliver. Dette forhold medvirker ofte til overproduktion, især i tilfælde, hvor det forventede salg er svært at skønne. For en stor del af de skønlitterære titler gælder det, at måske kun halvdelen af oplaget sælges til fuld pris. Selvom de marginale produktionsomkostninger er forholdsvist beskedne, kan lager-, distributions- og håndteringsomkostninger imidlertid betyde, at den samlede effekt af overproduktionen bliver tyngende.

Danske skøn tyder på, at 30-40% af samtlige titler ikke kan svare sig. Et fingerpeg fås af bognedsættelserne, den årlige realisation af forlagens restlagre, der normalt omfatter 1.400-1.500 numre. Af disse er skønsmæssigt 1.000 på nedsættelse første gang, svarende til godt 1/5 af årsproduktionen. Efter bogbranchens samhandelsregler kan nedsættelse ske i det 3. år efter udgivelsen. Alt i alt 15-20% af samtlige titler ender på nedsættelse med

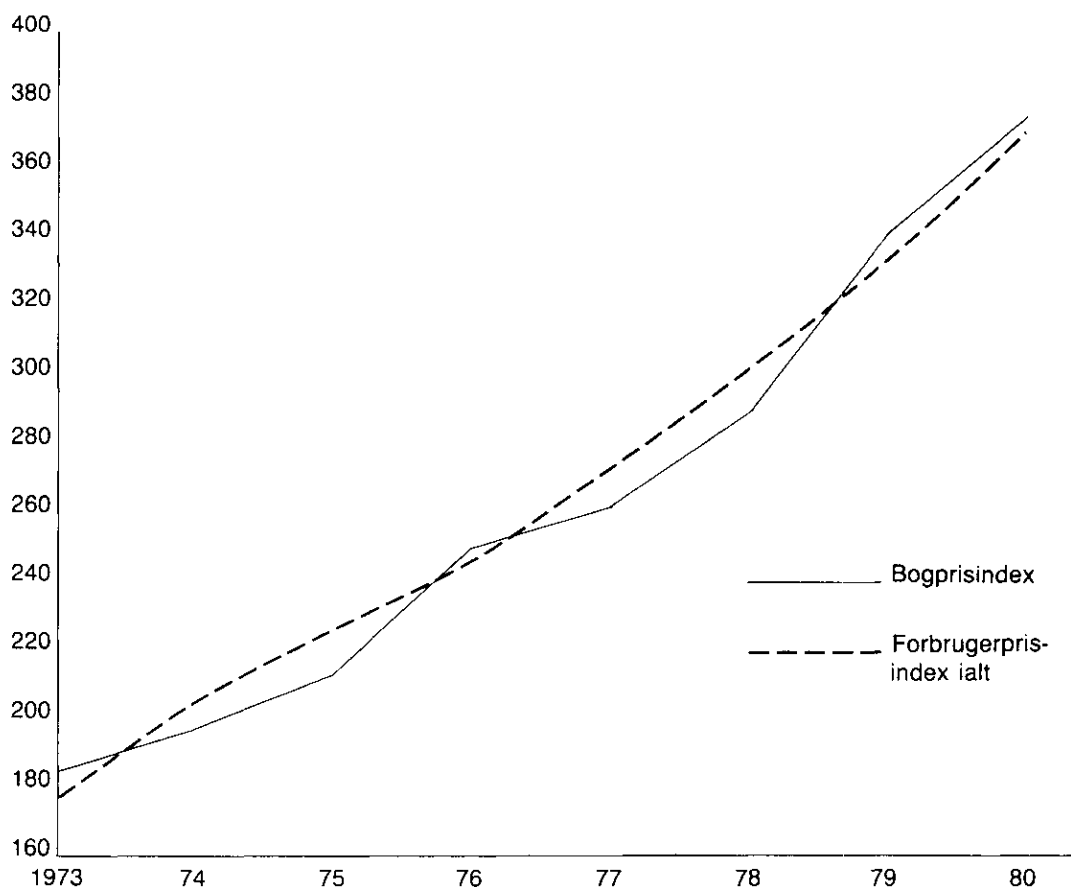
40-50% af deres oplag – som regel til under halvdelen af den oprindelige bogladepris. Hertil kom navnlig først i 70'erne de – ofte store – restoplag af billigudgaver, som sendtes direkte i papirmøllen fordi nedsættelse ikke kunne betale sig.

I løbet af 1960'erne voksede gennemsnitsoplaget betydeligt – det steg med godt 50% – hvilket skyldtes billigbøgernes og bogklubbernes fremkomst samt et stigende bogforbrug i befolkningen i det hele taget, og tillige indicerede en vilje til at operere med en større risiko/gevinstmargen hos forlagene. Dette billede har imidlertid ændret sig, idet de gennemsnitlige oplagsstørrelser har vist en faldende tendens i den sidste halvdel af 1970'erne. Det kan næppe udelukkes, at det-

te hænger sammen med det stigende titeludbud indenfor visse bogtyper, omend det stigende omkostningsniveau formentlig også har været en medvirkende årsag.

Udviklingen i bogpriserne kan følges i det særlige index for bogpriserne, som udarbejdes af Danmarks Statistik i forbindelse med beregningen af forbrugerpristallet. Som det ses af fig. 4.12. har bogpriserne siden 1973 i det væsentlige fulgt forbrugerpristallet. Det er interessant at bemærke, at netop i de år, hvor prisudviklingen på bøger har været særlig kraftig (1973, 1976, 1979 og 1980), har der også været en vis afmatning i salgs- og udgivelsestallene, jfr. fig. 4.4. ovenfor side 76.

Figur 4.12. Index for bogpriser og forbrugerprisindex 1973-1980

4.6. Den eksisterende udgivelsesstøtte

4.6.1. Statens Kunstfond

Statens Kunstfond har til formål at virke til fremme af dansk skabende kunst, jfr. lov nr. 163 af 12. april 1978 om Statens Kunstfond § 1, stk. 1. Dette formål kan fondet opfylde bl.a. ved ydelser til kunstnere (jfr. § 2, 1), men det kan også ske ved andre egnede foranstaltninger (jfr. § 2, 4). I bemærkningerne til den sidstnævnte bestemmelse blev det ved lovrevisionen i 1969 anført, at det havde vist sig stadig vanskeligere at få udgivet visse arter af betydningsfuld litteratur på grund af den betydelige økonomiske risiko, som udgiveren løber. I bemærkningerne hed det videre:

»Det vil derfor være rimeligt, at de foreslåede forøgede fondsmidler – i overensstemmelse med lovens principielle sigte mod at fremme den kunstneriske produktion – anvendes også til sikring af udgivelsen af kunstnerisk værdifulde litterære arbejder og til udgivelsen og fremførelsen af kvalificerede kompositoriske værker. Ved litterære arbejder tænkes også på udgivelse af kunstnerisk værdifulde oversættelser til dansk af udenlandsk litteratur, der ellers ikke ville blive tilgængelig for et dansk publikum.

Ved gennemførelsen af sådanne foranstaltninger må det naturligvis søges undgået at befordre særlige forlagsinteresser. Udvælgelsen af de støtteværdige arbejder må suverænt ligge hos de respektive udvalg under kunstfondet, og i forhold til forlæggerne kan der kun blive tale om garantiordninger til imødegåelse af dokumenterede tab på udgivelserne. De nærmere regler tænkes fastsat i ministeriets bekendtgørelse om »Statens Kunstfond«.

Ved lovrevisionen i 1978 blev de nævnte bestemmelser opretholdt. Det anførtes i bemærkningerne, at der ikke fra fondets virksomhed forelå nævneværdigt erfaringsmateriale med hensyn til støtten til litterære udgivelser. Under henvisning til Bogudvalgets arbejde ønskede man ikke at tage stilling til, om fondet permanent skulle have mulighed for at yde udgivelsesstøtte. Endvidere anførtes i bemærkningerne:

»Fra fondets side har man rejst spørgsmålet om, hvorvidt der af fondets midler skulle være mulighed for at yde støtte til litterære tidsskrifter. Efter ministeriets opfattelse bør

det ikke være udelukket af fondets midler at yde støtte til disse formål i det omfang, der er tale om foranstaltninger, der skønnes at være til fremme af den kunstneriske produktion. Det bør i overensstemmelse med lovens almindelige principper være overladt til de respektive udvalg at afgøre, om støtte skal ydes i det konkrete tilfælde. Det bør i den forbindelse nævnes, at ministeriets bevilling til tidsskrifter og selskaber kun giver meget begrænsede muligheder for støtte specielt til nye foretagender.«

I den gældende bekendtgørelse nr. 391 af 9. august 1978 om Statens Kunstfond m.v. bestemmes i § 5 om udvalget for den litterære kunsts arbejde:

»§ 5. Udvalget for den litterære kunst administrerer de fondsmidler, der er til rådighed til ydelser til forfattere og deres efterladte og til foranstaltninger, der sigter på at opretholde og fremme forfatters produktion.

Stk. 2. Støtte til forfattere kan ydes som rejse- og studiestipendier, arbejdstipendier og som anerkendelse i forbindelse med udgivelse af værker, hvor det økonomiske udbytte ikke står i rimeligt forhold til den kunstneriske indsats. Støtte kan også ydes til litterære tidsskrifter samt til sikring af udgivelse af kunstnerisk værdifulde litterære arbejder, herunder udgivelse af kunstnerisk værdifulde oversættelser til dansk af udenlandsk litteratur, der ellers ikke ville blive tilgængelig for et dansk publikum. Støtte til forlag kan dog kun ydes i form af forhåndstilsagn om dækning af dokumenteret tab på udgivelsen. Støtten beregnes normalt på grundlag af det vederlag, der ydes til forfatter eller oversætter, ligesom støtten bør medføre en for værket rimelig salgspris. I intet tilfælde kan støtten til forlag dog overstige halvdelen af fremstillingsomkostningerne. Endvidere anvendes efter bestyrelsens bestemmelse et beløb som støtte til efterladte efter forfattere. ...«

Statens Kunstfond har i perioden 1974-81 ydet udgivelsesstøtte i 6 tilfælde, med beløb varierende fra 5.000 kr. til 20.000 kr. I to af disse tilfælde har der været tale om støtte til et litterært tidsskrift.

4.6.2. Tipsmidlerne

En del af overskuddet fra Dansk Tipstjeneste

anvendes i henhold til § 7 i lov om tipning (jfr. lovbekendtgørelse nr. 66 af 25. februar 1977) til formål af almen kulturel karakter. På dette grundlag kan kulturministeriet årligt disponere over et beløb, der i 1982 androg knap 10 mio. kr. Specielt til oversættelsesformål afsættes et fast beløb, der i 1982 androg 400.000 kr. Iøvrigt afhænger fordelingen af tipsmidlerne af ansøgningernes antal og karakter. De bevilgede beløb til udgivelsesstøtte svinger derfor fra år til år. I 1978 støttedes 13 projekter med ialt 262.000 kr., i 1979 støttedes 11 projekter med ialt 275.000 kr., i 1980 8 projekter med ialt 285.000 kr., i 1981 9 projekter med ialt 320.000 kr. og i 1982 6 projekter med ialt 290.000 kr. Herudover ydes støtte til visse litterære og andre tidsskrifter, til årsskrifter og til lokalhistoriske publikationer. De støttede projekter er af meget varierende karakter. Under rubriceringen »litterære formål« støttes f.eks. forskellige genudgivelser af klassiske værker m.v., og herudover støttes især saglitterære udgivelser om forskellige kulturelle emner, såsom billedkunst, teater m.v. Der ydes normalt ikke støtte til forlagsdrift af tipsmidlerne.

4.6.3. Den nordiske nabolandslitteraturstøtte

Den nordiske nabolandslitteraturstøtte har eksisteret siden 1975. Støtteordningen skal primært tjene til at øge antallet af udgivelser af oversat nordisk litteratur. Støtten tilfalder udgiveren i form af et bidrag, som bevilges på forhånd og udbetales, når bogen foreligger. Hovedreglen er, at bidragets størrelse skal svare til oversættelsesomkostningerne. Generelt skal skønlitteraturen prioriteres, men når det gælder de små sprogområder skal prioriteringen også gælde børnebøger og faglitteratur. Den samlede bevilling androg i 1980 1,2 mio. kr. og i 1981 ca. 1,3 mio. kr. Principielt skal bevillingen fordeles således, at hvert land modtager følgende andele: Danmark 17%, Grønland 6%, Færøerne

9%, Finland 19%, Island 9%, Norge 17%, Sverige 17% og det samiske sprogområde 6%. I praksis er der dog sket visse forskydninger i forhold til disse normtal, således at f.eks. oversættelser til dansk har fået en større andel (21%), mens oversættelser til Færøsk og Grønlandsk har fået en mindre andel (henholdsvis 4% og 1% i gennemsnit for 1975-78).

I 1980 indkom 58 ansøgninger om støtte til oversættelser til dansk på et samlet beløb af 595.095 kr., og heraf blev 28 imødekommet med et samlet beløb på 244.550 kr. De bevilgede beløb varierede mellem 650 kr. og 24.000 kr.

For at et værk skal kunne modtage støtte kræves, at det er garanteret en distribution i oversættelseslandet (sprogområdet), som er adækvat for landet og den pågældende genre, at det udgives i en rimelig teknisk kvalitet, så det eksempelvis kan anvendes af biblioteker og som regel at det er udgivet eller antaget til udgivelse på originalsproget. Støtte gives normalt ikke til udgivelser, som forventes at give et klart økonomisk udbytte. Fordelingen af bevillingerne varetages af en særlig komité på ni medlemmer, et fra hvert sprogområde, som mødes 2 gange årligt.

4.6.4. Private legater og fonds

De ovenfor nævnte udgivelsesstøtteordninger er alle finansieret af det offentlige. Udover dem findes der et betydeligt antal private legater og fonds, som efter omstændighederne vil kunne yde støtte til bogudgivelser. Der findes ingen samlet registrering af disse støtemuligheder, ligesom man ikke har noget overblik over, hvilke midler der herigennem stilles til rådighed for udgivelsesformål. I bilag 4 findes en fortegnelse over forskellige private fonds m.v., som i følge deres fundats kan yde støtte til bogudgivelser. Man har i bilaget alene kunnet medtage de fonds m.v., som udvalget har kendskab til, og opregningen prætenderer ikke at være udtømmende.

4.7. Bogudvalgets overvejelser

Vedrørende udvalgets overvejelser i forbindelse med bogproduktionen henvises til af-

snit 9 nedenfor.

5. Bogdistributionen

5.1. Boghandelen

5.1.1. Samhandelsreglerne

De nugældende samhandelsregler er baseret på en aftale mellem Den danske Forlæggerforening og Den danske Boghandlerforening, som trådte i kraft den 1. april 1982. I det følgende skal reglernes centrale bestemmelser refereres.

Forlæggerne har principielt leveringspligt overfor boghandlerne, som har krav på rimelige rabatter og leveringsvilkår (§ 6). Tilsvarende har boghandlerne en eneret til at videresælge bøger (§ 7). Fra sidstnævnte regel gælder dog visse undtagelser. Således kan det gives tilladelse til at sælge bøger om specielle emner gennem andre forretninger end boglader, såfremt der er en naturlig forbindelse mellem bøgernes indhold og forhandlernes virksomhed (f.eks. bøger om musik gennem musikhandlere) (§ 8), og desuden gælder der særregler om direkte salg af publikationer fra videnskabelige selskaber, forskellige institutioner, foreninger m.v. til disses medlemmer (§ 9).

Endelig findes i § 12 regler om de såkaldte frisalgsartikler, der må videresælges af alle handlende. Den væsentligste frisalgsartikel er bøger, hvis bogladepris ikke overstiger 65,25 kr. incl. moms (pr. 1/6 - 1982). Skole- og lærebøger samt bøger, der ved nedsættelse er bragt under frisalgsgrænsen, er dog ikke omfattet af reglen. Desuden er en række nærmere angivne udgivelser omfattet af frisalgsreglerne; eksempelvis kan nævnes turistkort o.lign., visse tidsskrifter, bibler og salmebøger samt musikaler.

Når der bortses fra frisalgsreglerne giver de ovenfor refererede regler boghandlerne en særstilling ved salg af bøger fra de forlag, der har underskrevet samhandelsreglerne, et forhold der ofte betegnes som »boghandlermonopolet«. Hertil må det dog føjes, at også medlemmer af Den danske Forlæggerforening betragter sig som boghandlere i samhandelsreglernes forstand. (Til beskrivelsen af boghandlermonopolet hører også antagel-

sesreglerne, der er behandlet nedenfor afsnit 5.1.4). Som et modstykke til denne særstilling gælder, at boghandlerne kun må forhandle bøger fra forlag, som er omfattet af reglerne (§ 14). (Dog kan Boghandlerrådet dispensere herfra, ligesom boghandlerne frit kan forhandle bøger fra udgivere af enkelte bøger af udpræget lokal karakter eller om andre emner af særlig afgrænset art. Disse udgivelser kan dog ikke optages i branchens fælles kataloger eller benytte dens fælles serviceapparat.) Boghandlerne er endvidere forpligtet til at overholde den af forlæggeren til enhver tid fastsatte udsalgspris ved salg til forbrugere (den faste bogladepris) (§ 15). Dette fastprissystem gælder også for frisalget og i det hele taget for salg, der finder sted udenom boghandelen. Eneste undtagelse er det salg, som efter § 9 kan ske gennem selskaber, institutioner m.v.

Reglen om fast bogladepris har som konsekvens, at det ikke er tilladt boghandlerne at yde rabat til kunderne. Der er dog hjemlet Boghandlerrådet mulighed for at dispensere fra denne regel, jfr. § 20. Pr. 1/4 1982 er følgende rabatter tilladte: Biblioteksrabat på danske bøger 20% (til Københavns og Frederiksberg kommunebiblioteker dog 25%), på udenlandske bøger 10%, skolerabat, der efter omstændighederne kan variere mellem 4 og 15%, studierabat på indtil 10% og kontantrabat, der ydes med stigende satser efter ordrens størrelse fra 3 til 10%. Endelig kan der ved visse institutioners køb af udenlandske bøger ydes indtil 10-15% rabat. Satserne for biblioteks- og skolerabatten er i henhold til afgørelser fra Monopoltilsynet kun vejledende.

I §§ 21 og 22 findes regler om, at forlæggerne for hhv. bøger og publikumscirkulærer skal fastsætte udsendelsesdatoer, som boghandlerne er forpligtet til at overholde. Modsat er forlagene forpligtet til at sørge for, at boghandlerne får tilsendt disse ting i passende tid forinden (§ 23).

Reglerne i §§ 25-31 om det økonomiske mellemværende mellem forlægger og boghandler vil blive behandlet nærmere nedenfor i afsnit 5.1.6. om leveringsformer.

I §§ 34 og 35 er der regler om ændringer i og opsigelse af samhandelsreglerne.

5.1.2. Boghandlerrådet

Til varetagelse og drøftelse af fælles interesser indenfor den organiserede boghandel har man ved samhandelsreglernes § 4 nedsat Boghandlerrådet, der er et fællesorgan for Forlæggerforeningen og Boghandlerforeningen. I § 1 i Regulativ for Boghandlerrådet er en række særlige opgaver for rådet fremhævet: Det skal afgive betænkning om revision af samhandelsreglerne, det skal udøve en fortolkende virksomhed i relation til disse regler, det skal afgøre visse dispensationsspørgsmål, det skal afslutte overenskomst med forlæggere og udgivere udenfor Forlæggerforeningen og det skal fastsætte regulativ for Boghandlernævnet.

Boghandlerrådet består af 8 medlemmer, der udpeges med 4 fra hver af de 2 foreninger. Der findes ikke regler om udslaggivende formandsstemme el. lign. ved stemmelighed.

5.1.3. Boghandlernævnet

Boghandlernævnet har i henhold til samhandelsreglernes § 32 til opgave at behandle og pådømme overtrædelse af disse regler. Ved at tiltræde samhandelsreglerne underkaster man sig således automatisk Boghandlernævnets afgørelser vedrørende spørgsmål om sådanne overtrædelser. Boghandlernævnet består af 5 medlemmer. Forlæggerforeningen og Boghandlerforeningen udpeger hver 2 medlemmer, det sidste medlem er uafhængigt i forhold til foreningerne. Påtale til Boghandlernævnet tilkommer kun de to foreninger.

Boghandlernævnet kan sanktionere overtrædelser af samhandelsreglerne med advarsler, irettesættelser og bøder på mindst 1000 kr. I særlige tilfælde kan nævnet indstille, at den pågældende udelukkes af Forlæggerforeningen, fratages anerkendelsen som samhandelsberettiget boghandler eller fortaber retten til samhandel med boghandlerne. Disse særlige sanktioner iværksættes automatisk, hvis bøder eller sagsomkostninger ikke betales inden en vis frist. I Regulativ for Boghandlernævnet findes tillige en række proces-

suelle regler for nævnets virksomhed, som ikke skal behandles nærmere her.

5.1.4. Antagelsesreglerne

Efter samhandelsreglernes § 1 er følgende forlæggere omfattet af reglerne: 1. Ethvert medlem af Den danske Forlæggerforening, 2. Enhver forlægger eller udgiver, som har indgået overenskomst med Boghandlerrådet om samhandel med den organiserede boghandel og 3. Enhver boghandler, der tillige er forlægger eller udgiver. Det fremgår heraf, at der ikke stilles særlige krav til forlæggerne for at de skal kunne tiltræde samhandelsreglerne. For boghandlerne er forholdene noget anderledes. Efter samhandelsreglernes § 2 omfatter udtrykket boghandler i reglerne følgende:

1. Enhver boghandler, der er antaget af Den danske Forlæggerforening, 2. Ethvert medlem af Den danske Forlæggerforening, der driver direkte bogsalg. Det er således ikke muligt at blive samhandelsberettiget boghandler uden det på den ene eller den anden måde er godkendt af Forlæggerforeningen. Antagelsen af boghandlere er reguleret nærmere i »Den danske Forlæggerforenings regler vedrørende antagelse af boghandlere«. De centrale bestemmelser i disse regler er §§ 2 og 3, der som hovedregler opstiller følgende krav til boghandlere, som ønsker samhandelsberettigelse: 1. Dansk infødsret, 2. Bopæl i Danmark, (fra disse krav gælder der dog visse modifikationer, bl.a. af hensyn til EF-reglerne) 3. Myndighed og 4. Fornøden faglig indsigt og uddannelse. Det sidstnævnte krav er uddybet i § 3, hvor det bestemmes, at kravet skal anses for opfyldt, når enten 1. vedkommende har gennemgået den almindelige lærlingeuddannelse indenfor den samhandelsberettigede boghandel eller 2. vedkommende har virket som Gyldendalforhandler i de sidste 6 år. Disse krav er formuleret med særligt henblik på enkeltmands-virksomheder, men efter § 4 kan selskaber drive boghandel, dog under forudsætning af, at boghandelen ledes af en af Forlæggerforeningen godkendt leder, der har den fornødne faglige indsigt og uddannelse. Under samme forudsætning kan personer, der ikke har den fornødne faglige indsigt og uddannelse i særlige tilfælde opnå samhandelsberettigelse, jfr. § 5. Endelig findes der mulighed for, at

flere personer i fællesskab under visse betingelser kan drive boghandel, jfr. § 6. Som hovedregel gælder, at antagelse som samhandelsberettiget kun giver ret til at sælge bøger fra et enkelt udsalgssted. Hvis antagelsen ønskes udnyttet gennem mere end et udsalgssted, skal der indgives særlig ansøgning til Forlæggerforeningen, der i ganske særlige tilfælde kan tillade oprettelse af filialer, f.eks. i sommerlandet, jfr. § 10.

Udover disse krav indeholder antagelsesreglerne nogle bestemmelser om boghandlerens pligt til at drive forretningen således, at dens karakter af boglade for nye bøger tydeligt fremhæves, om almen adgang til forretningen og om åbningstider, jfr. § 7. Bestemmelserne i § 8 om kommissionslager behandles nedenfor i afsnit 5.1.6. om leveringsformer. I § 9 er det bestemt, at boghandlere, som ikke er kontantboghandlere, skal stille sikkerhed over for Forlæggerforeningen. Størrelsen af denne sikkerhed fastsættes i de enkelte tilfælde og kan efter omstændighederne kræves ændret af foreningen. § 11 indeholder formelle regler om ansøgningers behandling m.v. og i § 12 gives regler om antagelsers ophør ved boghandlerens død, konkurs m.v. I § 14 bestemmes, at antagelsesreglerne kan ændres af Forlæggerforeningens plenarforsamling og endelig bestemmes i § 15, at enhver afgørelse, truffet af Forlæggerforeningen i henhold til reglerne, kan indbringes for domstolene. Disse sager kan således ikke indbringes for Boghandlernævnet.

5.1.5. Distributionssystemet

Med provinsboghandelens opståen i slutningen af 1700-tallet opstod der et behov for en formidling til provinsen af de bøger, som udkom i hovedstaden, og af de udenlandske bøger. Dette problem blev i begyndelsen løst ved, at hver enkelt boghandler havde forbindelse med et enkelt københavnsk forlag, som dels leverede egne udgivelser, dels som kommissionær leverede udgivelser fra andre forlag. Udviklingen gik dog hurtigt i retning af, at boghandlerne optog direkte forbindelse med flere forskellige forlag, men der bestod dog stadig et betydeligt kommissionærvæsen, som overvejende blev varetaget af nogle få, større, københavnske forlag. I midten af 1800-tallet overgik hovedparten af kommissionærvirksomheden efterhånden til en lille halv snes kommissionærer, der havde denne

form for virksomhed som speciale, men allerede sidst i århundredet ansås systemet for utidssvarende, og i 1894 opnåedes enighed mellem Boghandlerforeningen i København og Den danske Provinsboghandlerforening om oprettelse af en kommissionsanstalt på kollektiv basis, »Boghandlerforeningens Kommissionsanstalt«, som overtog virksomheden fra praktisk taget samtlige hidtidige kommissionærer. Efter nogle organisatoriske ændringer blev kommissionsanstalten i 1921 en selvejende institution, og navnet ændredes til *Danske Boghandlers Kommissionsanstalt* (D.B.K.).

D.B.K. er idag en fælles brancheløsning af distributionen mellem forlæggerne og A-boghandlere og bevirker en betragtelig rationalisering af samhandelen. Både forlæggere og boghandlere kan dog frit vælge, om de vil anvende D.B.K. Også andre varer end bøger kan leveres gennem D.B.K.

Ordresedler fra boghandlerne indsendes til D.B.K., som fordeler orderne til forlagene. De bestilte bøger leveres af forlagenes ekspeditioner til D.B.K., som sammenpakker dem til fælles forsendelse til de enkelte boghandlere. I forsendelserne medtages dels boghandlerens bestillinger, dels nyhedssendinger og uforlangte kommissions- og returretsleveringer. D.B.K. formidler desuden retursendinger fra boghandlerne til forlagene.

Hver boghandler har hos D.B.K. en konto. På denne kan trækkes betaling for kontante sendinger, forsendelsesomkostninger m.v. D.B.K.'s drift finansieres ved et kvartalssalær, der trækkes på boghandlerens D.B.K.-konto.

D.B.K. har tillige en forlagsekspedition, som især betjener mindre forlag og private udgivere. Under D.B.K.'s Forlagsekspedition hører desuden en afdeling for udenlandske tidsskrifter. I øvrigt kan det nævnes, at en række større forlag har etableret en særskilt forlagsekspedition gennem Fællesekspeditionen a.m.b.a., som senere også er kommet til at omfatte en lang række små og mindre forlag.

Til varetagelse af dansk boghandels fælles reklame stiftedes i 1939 foreningen *Dansk Bogtjeneste*, Boghandlerens Fællespropaganda. Dette var en naturlig følge af strukturen i bogbranchen med de mange små enkelte firmaer. De kunne ikke producere egne brochur-

rer og kunne kun i begrænset omfang tage selvstændige initiativer til reklame og markedsføring.

Dansk Bogtjeneste er således producent af to af branchens store kataloger, og optræder her som redaktion og koordinator mellem på den ene side forlæggerne og på den anden boghandlerne. Det drejer sig om katalogerne »Nye Bøger« i oktober og »Boggaver« i november. Dansk Bogtjeneste udgiver selv udsalgs-kataloget »Bogdillen« i februar. Disse store kataloger trykkes i tilsammen næsten 2 mio. eksemplarer. I øvrigt udgiver DB en række mindre specialkataloger og brochurer over fagbøger. DB står også for en betydelig produktion af skiltemateriale og af praktiske hjælpemidler til boghandlerne såsom blanketter, kuverter, firmaetiketter, emballage, brancheskilte o.lign.

DB har i nært samarbejde med forlagene gennemført en række meget store initiativer som f.eks. Bogens Dag i Danmark og Børnebogsugen. Også større kampagner f.eks. Bogen som gave og en bogklubkampagne har været i DB-regie.

Som medlemmer optages kun boghandlere og DB har tilknytning til ca. 90% af samtlige landets boghandlere. Forlagene er nære samarbejdspartnere, men deltager individuelt og frivilligt fra sag til sag. I 1981 havde DB 516 medlemmer.

5.1.6. Leveringsformer

Det økonomiske mellemværende mellem forlag og boghandlere er i princippet organiseret efter 3 forskellige modeller: kontantsalg, salg i fast regning og kommissionssalg, også kaldet salg à condition.

Kontantsalg foregår efter almindelige regler, således at der principielt sker en samtidig udveksling af varer og betaling. Dette foregår i praksis gennem D.B.K., jfr. ovenfor afsnit 5.1.5.

Salg i fast regning er reguleret i samhandelsreglernes §§ 26-28. Efter disse regler er det forudsat, at de bøger, boghandlere bestiller, som hovedregel leveres i fast regning. Ved 1982-revisionen af samhandelsreglerne blev den ombytnings- og omberegningsret, som boghandlerne tidligere havde, erstattet med en procentuel returret på mindst 10% af det foregående kalenderårs køb. Visse bogkategorier er dog holdt udenfor returretten.

Det økonomiske mellemværende reguleres

over de såkaldte fastregningskonti, som boghandlerne har hos de enkelte forlag. Afregningen af disse conti sker efter visse tidsfrister, som er fastsat i § 28.

À conditionssalget er især forudsat anvendt på forlagenes nyheder. Efter § 25 aftales det mellem de enkelte forlæggere og boghandlerne, om denne leveringsform skal benyttes. Ved à conditionssalg er boghandleren bemyndiget til at sælge bøgerne i eget navn, men for forlagenes regning. Boghandleren bærer ansvar og risiko for kommissionslageret, men forlæggerne beholder ejendomsretten til de enkelte bøger, der således ikke vil kunne inddrages i boghandlerens konkursbo. § 25 indeholder iøvrigt nærmere regler om tilbagekaldelse af bøgerne, opgørelse og afregning.

À conditionssalget har en lang tradition bag sig i dansk boghandel, og før samhandelsreglerne fra 1982 var det obligatorisk for boghandlerne at modtage mindst 1 eksemplar af hver titel i kommission. De nærmere regler om ordningens administration fungerede imidlertid ikke tilfredsstillende, og systemet mistede sin betydning i den form, som samhandelsreglerne foreskrev. Derimod fungerede andre, moderniserede systemer tilfredsstillende. Ved ændringen af samhandelsreglerne i 1982 blev det frivilligt for boghandlerne at modtage kommissionssendinger, og de nærmere regler om systemet moderniseredes. Det er endnu ikke muligt at udtale noget definitivt om de nye reglers praktiske gennemslagskraft, men meget tyder på, at à conditionssalget vil få en stigende betydning. For eksempel har Fællesekspeditionen pr. 1. juli 1982 indført et sådant system.

Fordelen ved à conditionssystemer er, at bøgerne i stedet for at ligge på forlagenes lagre kommer ud i bogladerne uden at boghandlerne af den grund kommer til at binde store summer i varelagre. Det er iøvrigt bemærkelsesværdigt, at ved moderniseringen af systemerne er en betydelig del af arbejdet med opgørelse af kommissionslageret overført fra bogladerne til forlagene, hvor man kan lade EDB-systemer klare administrationen.

Også antagelsesreglerne indeholder bestemmelser om kommissionssalget. Efter § 8 er det således hovedreglen, at samhandelsberettigede boghandlere skal have et kommissionslager. Denne bestemmelse har sammenhæng med de tidligere regler om pligt til at

modtage à conditionssendinger, og må forventes revideret i lyset af de nye samhandelsregler.

5.1.7. Bogudvalgets overvejelser vedrørende fast bogladepris, boghandlermonopol, eksklusivitetsprincip og etableringsregler

Som det fremgår af afsnit 5.1.1.-5.1.6. ovenfor reguleres handelen med bøger gennem et system af konkurrencebegrænsninger, der bygger på aftaler mellem forlagene og boghandlerne. Et hovedformål med disse aftaler er fastholdelsen af den faste bogladepris. Ifølge samhandelsreglerne skal den af forlæggeren til enhver tid fastsatte udsalgspris overholdes ved ethvert salg til forbrugerne, og rabat til disse er forbudt, med mindre Boghandlerrådet har givet dispensation hertil.

Det er et led i ordningen, at forlagene som hovedregel kun leverer med rabat til særligt antagne faguddannede boghandlere (boghandlermonopolet), og boghandlerne har desuden siden 1941 haft pligt til udelukkende at handle med de forlag, der er tilsluttet ordningen. Disse to forhold udgør tilsammen det såkaldte eksklusivitetsprincip.

Ved vurderingen af disse ordninger er det naturligt at betragte dem som et samlet hele, og i sammenhæng med boghandelens struktur og de ændringer heri, som må anses for ønskelige. En eventuel håndhævelse af den faste bogladepris vil i sidste ende have form af leveringsstandsning over for den boghandler, der ikke respekterer prisen, og en sådan sanktion vil være særlig virkningsfuld, når den sker i organisationsregie, altså kollektivt fra alle de organiserede forlag. Under en fri priskonkurrence i detaileddet vil de forpligtelser, som påhviler forlagene efter samhandelsreglerne, næppe kunne opretholdes.

Fastprisordningen blev indført sidst i 1830'erne, men den aktuelle problematik er af nyere dato, idet den især har relation til bestemmelserne i lov nr. 102 af 31. marts 1955 (med senere ændringer) om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsninger. Det bestemmes heri (§ 10), at aftaler, vedtægter og bestemmelser, der fastsætter mindstepriser eller -avancer ved videresalg i efterfølgende omsætningsled, ikke må håndhæves, medmindre monopoltilsynet har godkendt de pågældende aftaler m.v. Det bestemmes videre, at en sådan godkendelse kan gives, når vægtige grunde taler derfor.

Ved den oprindelige dispensation fra monopollovens § 10, der er publiceret i Meddelelser fra Monopoltilsynet nr. 5, 1956, side 50 ff, anføres følgende om begrundelsen for dispensationen:

»Højesteretssagfører Gert Jessen har i ansøgningen om godkendelse af bindende videresalgspriser fremsat en argumentation, der kan resumeres således:

a. *Hensynet til avertering og kataloger.* Det er nødvendigt, at der for bøger findes en af forlaget ansat katalogpris, fordi det inden for bogbranchen er forlaget, der forestår salgspropagandaen, der ikke kan foretages effektivt, uden at bogens pris angives.

b. *Forlagenes direkte salg – kolportagen.* Forlagenes direkte salg til publikum understreger nødvendigheden af, at boghandlerne overholder den fastsatte bogladepris.

c. *Priskonkurrence mellem forlagene.* Den faste bogladepris hindrer ikke priskonkurrence, men koncentrerer blot denne på forlagene, og disses interesse i den lavest mulige udsalgspris – samt også det sideløbende kolportagesalg – giver tilstrækkelig garanti mod urimelige boghandlerrabatter.

d. *Byttemuligheden.* Det er »en almindelig opfattelse hos publikum, som boghandlere og forlæggere også støtter, at enhver ny bog skal kunne byttes hos enhver boghandler, uanset hvor den er købt« ... »En ophævelse af den faste pris ville også på dette punkt være til stor skade for bogsalget og derigennem atter føre til højere priser«.

Gert Jessen henviser i øvrigt til folketingsudvalgets betænkning, hvoraf det fremgår, at der ved »vægtige grunde« bl.a. er tænkt på tilfælde, hvor det er praktisk ønskeligt, at varen kan byttes i enhver forretning inden for branchen.

e. *Salg i kommission.* Leverings- og samhandelsreglerne bygger på kommissionssystemet, således at de i kommission leverede bøger er forlæggerens ejendom, hvoraf følger, at forlæggeren allerede af denne grund må have ret til at fastsætte udsalgsprisen.

f. *Servicekonkurrence i boghandelen.* For boghandlerne er priskonkurrence erstattet af konkurrence på service ydelser: veluddannet personale, bibliografiske hjælpemidler, nyhedstjeneste, alsidigt lager etc. Denne konkurrence om at yde bedst mulig service er til større fordel for publikum end en usund konkurrence på priserne.

g. *»Kultursynspunkt«.* Det har erfaringsmæssigt vist sig i en række lande, at hvis det tillades boghandlerne at yde rabat på katalogprisen, fører det til, at boghandelen undergraves til skade for både bogbranchen, forfatterne og den kultur, der bæres af bøgerne.

En ophævelse af forbudet mod at yde rabat vil endvidere medføre, at forlagene af hensyn til boghandlerne nødsages til at sætte priserne højere end i øjeblikket til skade for de kunder, der ikke er så forretningsmæssigt indstillet, at de sørger for at få en passende rabat. Adgang til rabatydelser vil gøre det van-

skeligt for boghandlerne at disponere – fordi de kan udsættes for underbud fra andre – og rabatydelse vil svække tilliden til bogens værdi og til reel behandling i bogladerne, hvorved købelysten forringes.

På baggrund af denne argumentation og under hensyn til, at der i Sverige er givet bogbranchen en midlertidig dispensation fra det svenske forbud mod bindende videresalgspriser, har monopoltilsynet tiltrådt, at der også her i landet indtil videre gives bogbranchen adgang til at opretholde faste priser.

Denne dispensation er imidlertid begrænset til det almindelige bogsalg og omfatter ikke bogsalget til offentlige biblioteker samt skolernes indkøb af skolebøger.«

Det må erkendes, at den stedfundne udvikling siden 1956 nødvendiggør en fornyet vurdering af den fremførte argumentation. Dette gælder således det under punkt a. anførte om forlagenes salgspropaganda, hvor erfaringerne fra andre brancher siden monopollovens ikrafttræden har vist, at det er muligt at reklamere effektivt fra producent- eller grossistledet under angivelse af vejledende priser. Det må dog hertil bemærkes, at en angivelse af faste priser i annoncer, brochurer og evt. anmeldelser kan medvirke til at styrke forbrugerens tillid til den lokale boglade.

For andre af argumenterne gælder, at de bygger på forhold i branchen, som har ændret sig, således at en fornyet afvejning er relevant. Dette gælder således det under b. anførte om kolportagesalget. Som anført i afsnit 5.5.2.1. er kolportagesalget faldet betydeligt i omfang siden 50'erne, men det har stadig en afgørende betydning for udgivelsen af de større – og dermed mere sårbare – værker. Et bortfald af fastprisordningen vil betyde, at dette salg stilles særligt dårligt. Kolportagen er en særdeles omkostningskrævende salgsform, idet den forudsætter en væsentlig større personaleindsats pr. solgt enhed end salg via boghandelen. På den anden side vil man ved frie priser ikke kunne opretholde dette salg, idet det vil være helt ødelæggende, hvis værkerne som tilbudsvarer vil kunne erhverves billigere i boghandelen eller andetsteds. Hertil kommer, at man næppe kan forvente, at den trediedel af de større værker, som almindeligvis sælges gennem kolportage, vil kunne afsættes som tilbudsvarer. Et værk med normal udsalgspris på 2.500 kr. vil kunne sælges for ca. 1.900 kr., hvis boghandleren helt giver afkald på avance. Selv med et sådant afslag i prisen kan det

forekomme tvivlsomt, om man kan få afsat så store restoplæg, som der her er tale om, og i givet fald ville det formentlig betyde en forskydning i købsvanerne, således at en voksende del af oplaget måtte sælges på denne måde. Det kan derfor konkluderes, at en ophævelse af fastprissystemet i forhold til disse værker kan medføre alvorlige konsekvenser.

Det under c. anførte om forlagenes indbyrdes konkurrence kan fortsat tilskrives en betydelig aktualitet, også uden at der lægges den store vægt på konkurrencen gennem kolportagesalget. Den kraftige fremvækst af bogklubber har således betydet en betydelig skærpelse af priskonkurrencen. Det kan måske ikke udelukkes, at forlag, der i overvejende grad er baseret på direkte salg til forbrugerne, vil kunne se en fordel i at holde et forholdsvis højt prisniveau i boghandelen, men dette kan dog næppe anses for at være et generelt eller vedvarende fænomen. Den generelle hovedregel synes fortsat at være, at bogladeprisen holdes på et niveau, der i videst muligt omfang er konkurrencedygtigt i forhold til det direkte salg, og i forhold til andre forlags udgivelser. Det sidstnævnte ses f.eks. på skolebogsmarkedet, hvor der foregår en udtalt priskonkurrence.

Muligheden for at bytte nye bøger i enhver boglade, uanset hvor de er købt, eksisterer stadig, selv om denne ordning ikke er hjemlet i samhandelsreglerne. Det kan imidlertid ikke påregnes, at den vil kunne opretholdes under en priskonkurrence i detailleret, da der eksisterer en åbenbar risiko for misbrug. Et bortfald af denne ordning vil betyde, at forbrugerne får ringere service, men det vil også skade forlagene, idet bøger netop på grund af byttemuligheden er særligt attraktive gæveartikler.

Det under e. anførte om kommissionssalget må underkastes en fornyet vurdering i lyset af den stedfundne udvikling. Dette salg har med tiden mistet betydning i dets oprindelige form, da det var forbundet med meget betydelige administrationsomkostninger, men der er nu sket en modernisering af samhandelsreglernes bestemmelser herom, hvilket forhåbentlig vil føre til en styrkelse af dette salgs betydning. Det må i denne sammenhæng pointeres, at fastprissystemet og kommissionssalget er bestræbelser i samme retning, nemlig at sikre det bredest mulige udbud i den enkelte boglade. Dette punkt må

derfor ses i sammenhæng med de kulturpolitiske overvejelser omkring fastprissystemet.

Disse overvejelser må tage udgangspunkt i en målsætning vedrørende den ønskede og mulige boghandelsdækning og -struktur. Som det nærmere er uddybet nedenfor finder udvalget i så henseende, at en vis udtynding i antallet af boghandlere kan accepteres, hvis markedsmæssige forhold nødvendiggør dette. På den anden side må det fastholdes, at dækningen i landdistrikter og i øvrigt uden for bysamfundene ikke må forringes, men tværtimod i videst muligt omfang bør styrkes.

I denne forbindelse bør det tilstræbes, at landet i det hele taget er dækket af et velassorteret boghandlernet. Netop det brede titeludbud i bogladerne er af stor kulturel betydning, bl.a. fordi det er med til at sikre udbredelsen – og dermed også produktionen – af den mere marginale litteratur, som ellers ville have vanskeligt ved at eksistere i et lille sprogområde som det danske.

Især denne litteratur er af afgørende betydning for det litterære, kulturelle og politiske liv, idet den virker som en nødvendig garanti for den kulturelle bredde, for nyskabelse i store dele af samfundets forhold og i sidste ende for selve ytringsfrihedens reelle betydning.

Det må erkendes, at udvalget af litteratur i visse egne af landet er for begrænset, og en yderligere svækkelse må derfor modarbejdes aktivt. Det fremgår af Boghandlerforeningens omsætningstal for 1981, at 32% af landet boglader ligger i provinsbyer med mindre end 5.000 husstande. Af disse havde 30% en årsomsætning under 800.000 kr.

På denne baggrund må fastprissystemets virkninger betragtes. I og med at priskonkurrence på den enkelte udgivelse er udelukket, betyder systemet en mindske af den risiko, der er forbundet med at tage et bredt udvalg af titler hjem. Endvidere gør systemet det muligt for bogladerne at afskrive nogle af omkostningerne ved en bred lagerføring på salget af bestsellers o.lign. En ophevelse af fastprissystemet og boghandlermonopolet vil betyde, at ikke mindst bestsellers vil blive afsat til lavere priser i og udenfor boghandelen. Konsekvensen heraf vil være forringelser af lagerføringen eller betydelige prisstigninger på de mindre solgte bøger. En sådan udvikling må anses for særdeles uønskelig, ikke

mindst fordi den vil betyde en alvorlig trussel for de mindre boglader og dermed for den geografiske spredning af bogudbuddet.

Den strukturomlægning af boghandelen, som vil komme under alle omstændigheder, og som vil indebære en vis koncentration og dermed også nedlæggelse af visse mindre, urentable boglader, bør efter udvalgets opfattelse gennemføres således, at ikke mindst de mindre byers og landbefolkningens boghandelsdækning tilgodeses i videst muligt omfang.

Det må i øvrigt bemærkes, at frie priser og den deraf følgende svækkelse af lagerføringen i givet fald vil komme til at virke i forlængelse af visse almene tendenser i samfundsudviklingen, som vanskeliggør det brede udbud. Det er således vanskeligt at forrente den betydelige kapital, som bindes i lageret, ligesom dette er meget pladskrævende, og derved betyder meget høje huslejeomkostninger. Endelig må det påpeges, at den generelt lave rentabilitet i boghandelen, som der redegøres for i afsnit 5.1.8. nedenfor, klart indicerer, at der ikke kan forventes generelle prisfald som følge af en frigivelse af priserne.

Til dette må føjes de erfaringer, man har indvundet i en række lande, hvor bogpriserne i de senere år er frigivet. Det gælder eksempelvis Australien, Canada, Finland, Sverige og – i årene 1979 til 1981 – Frankrig.

Disse erfaringer synes at vise, at frit bogsalg til frie priser fører til en mindre alsidig bogproduktion og distribution. Konkurrencen på bogpriserne gør sig stort set kun gældende for de let salgbare bøger vedkommende, og salget koncentrerer yderligere omkring de i forvejen dominerende dele af det lille marked (bogladekæder, stormagasiner og supermarkeder). Dette fører igen til bogladelukninger (især i tyndere befolkede områder) og – stik imod hensigten – til højere priser på de mindre salgbare bogtyper. Det er da også netop grunden til, at den franske regering, der kom til magten i 1981, allerede samme sommer gennemførte en kulturpolitisk begrundet lovgivning om tilbagevenden til en fastprisordning. I følge den nye lov beholder boghandlerne en vis frihed i prisfastsættelsen – boghandlerens udsalgspris må svinge mellem 95-100% af forlagernes bruttopris. Bogklubberne skal holde sig til fastprisen i mindst ni måneder efter en bogs udgivelse,

hvorefter den må udbydes til specialpris. Efter to år må alle frit sætte prisen.

Også inden for De europæiske Fællesskaber har man haft opmærksomheden henledt på de faste bogpriser bl.a. i lyset af EØF-traktatens forbud mod konkurrencehindringer og konkurrencefordrejninger i artikel 85.

Spørgsmålet drøftedes i Europa-Parlamentet i februar 1981. Til grund for drøftelserne lå en betænkning om faste priser på bøger udarbejdet for økonomi- og valutaudvalget af Bouke Beumer (dokument 1-554180). Baggrunden for denne betænkning var en konkret sag, nemlig en strid om en aftale mellem medlemmerne af Nederlandse Vereniging van boekhandelaren (den nederlandske forening af boghandlere) om fastsættelse af faste priser. Gyldigheden af denne aftale blev bestridt af firmaet ELDI-Records, der ikke var medlem af foreningen, og som bl.a. solgte tegneserier til lavpriser. Aftalen blev dog 20. marts 1980 kendt foreløbigt gyldig i henhold til Fællesskabets retsregler af EF-domstolen (Dom nr. 106179 af 20. marts 1980). Betænkningen gennemgår på baggrund af udviklingen i Sverige, Australien og særligt i Frankrig følgerne af frigivelsen af bogpriserne. Her noteres det, at frigivelsen af priserne ikke har medført noget prisfald, men i virkeligheden har bidraget til at forværre produktions- og særlig distributionsmulighederne for alle andre udgivelser end bestsellerne. Dette sammenholdes med den europæiske politik på konkurrencereglernes område. Herom hedder det bl.a. i betænkningen (side 14).

»Ved fortolkningen af artikel 85 stk. 3, må der i fuldt omfang tages hensyn til bogens særlige karakter som vare. Det er da også nærliggende, at kriterierne for forbedring af distributionen og en mere retfærdig fordeling af udbyttet for den læsende forbruger snarere må bedømmes ud fra kvalitet end kvantitet; bogudvalg og servicens kvalitet er altid mere værdifuld end de sjældne rabatter, der gives på den lille og undertiden ringe kategori af succesbøger.«

På baggrund af denne betænkning vedtog Europa-Parlamentet den 13. februar 1981 følgende beslutning:

»Europa-Parlamentet,

- der henviser til forslag til beslutning (dok. 1-744/7a),

- der henviser til betænkning fra økonomi- og valutaudvalget og udtalelse fra udvalget for ungdom, kul-

tur, uddannelse, information og sport (dok. 1-554/80),

1. bemærker, at bogindustrien og handelen med bøger ikke alene må ledes ud fra økonomiske kriterier, da bogen har en særlig karakter som vare, der direkte angår borgernes interesser inden for kultur, undervisning og information;

2. understreger, at Europas kulturelle identitet (i sin mangfoldighed) kan bringes i alvorlig fare, dersom alle bøger, og navnlig de, der vedrører mindretals kulturelle og etniske interesser, underkastes de frie markedskræfter;

3. mener, at det har pligt til at medvirke til styrkelsen af kulturspredningen;

4. bemærker, at skønt frigivelsen af priserne kan gøre en lang række populære og kulturelle bøger lettere tilgængelige for det store publikum, kan den også have økonomiske følger, der kan skade et mindretal blandt brugerne, nemlig:

- større uligheder i indkøbsbetingelserne for henholdsvis små boghandlere og købere af store partier;

- lukning af små boghandler, der ikke har specialiseret sig eller tilpasset sig til at kunne drage fordel af den blomstrende handel med restpartier, navnlig i de små byer;

- potentielt alvorlige følger ud fra et kulturelt synspunkt såsom fald i antallet af solgte titler, navnlig for sprog med begrænset udbredelse i befolkningen;

- intet prisfald på bøger, der ikke er bestsellers;

5. udtrykker det ønske, at Kommissionen - ligesom den bør gøre i sagen om aftalen inden for det nederlandske sprogområde - klart og tydeligt fastlægger sit standpunkt med hensyn til aftaler om salg af bøger til faste priser, og i den forbindelse fortolker artikel 85, stk. 3, i EØF-traktaten under hensyntagen til bogens aspekter på kultur- og undervisningsområdet;

6. anmoder Kommissionen om:

- at gennemføre en undersøgelse af udviklingen i koncentrationen og af konkurrencesituationen i bogindustrien og dermed følgelig også af de mellemstore og små virksomheders situation;

- at udarbejde de nødvendige forslag om bogpriserne (i den forbindelse kan følgende tages under overvejelse: generel anvendelse af systemet med vejledende priser, salg til lavpriser gennem store distributionscentre, gennemsigtighed og rimelighed i indkøbsbetingelserne i handelen med bøger, ordning med intern støtte) med henblik på at udvikle, at Fællesskabet på bogområdet følger en politik, der stemmer overens med bogens særlige rolle indenfor undervisning og kultur; er i den forbindelse tillige af den opfattelse, at (parallel) reimport, hvad angår publikationer på modersmålet, skal medtages i forslagene, og at de gældende ordninger ikke må berøres, så længe undersøgelsen ikke er afsluttet.

7. anser det for nødvendigt, at Fællesskabet sikrer, at publikationer for etniske og kulturelle mindretal adskilles fra det populære massemarked, og at medlemsstaternes regeringer om nødvendig får mulighed for at støtte de sektorer, hvor de normale markeds-

kræfter ikke er tilstrækkelige til at sikre de kulturelle interesser;

8. pålægger sin formand at sende denne beslutning til Rådet, Kommissionen samt medlemsstaternes regeringer og parlamenter.«

Den under pkt. 5 i beslutningen omtalte sag om aftalen inden for det nederlandske sprogområde blev behandlet ved Kommissionens beslutning af 25. november 1981 om en procedure i henhold til EØF-traktatens artikel 85 (IV/428 – VBBB/VBVB), jfr. De Europæiske Fællesskabers Tidende Nr L 54/36, 25.2.82. Kommissionens beslutning gik ud på, at en aftale mellem bogmarksorganisationerne i Holland og Flandern om faste priser m.v. i samhandelen mellem landene ikke var forenelig med reglerne i EF-traktatens artikel 85, stk. 1. Desuden afviste Kommissionen at dispensere i henhold til artikel 85, stk. 3. Afgørelsen omfatter ikke landenes interne prisbindingssystemer. Kommissionens afgørelse er den 15. februar 1982 indbragt for EF-domstolen af den hollandske brancheorganisation, jfr. a.st. Nr C 67/12, 16.3.82. GALC og GELC (EF-boghandlernes og EF-forlæggernes organisationer) har intervenet i sagen.

Udviklingen i Sverige siden bogpriserne frigivelse pr. 1. april 1970 har i denne sammenhæng tillige særlig interesse.

Det daværende svenske næringsfrihedsråd motiverede sin beslutning om, at dispensationen fra bruttoprisforbudet på bøger skulle ophøre, bl.a. med at konkurrencebegrænsningen hæmmede udviklingen af nye former for spredning af bøger. Af et friere system ventede man sig, at handelen med bøger ville blive rationaliseret, og at bøger skulle blive tilgængelige for salg på flere steder end tidligere. Et fald i bogpriserne forudsås også.

På grundlag af en regeringsproposition 1976/77: 81 gennemførte man i Sverige i 1977 forskellige former for støtte af boghandelen for en forsøgsperiode af 3 år.

I propositionen refererer undervisningsministeren til frigivelsen af bogpriserne og til de forventninger, man knyttede til den og udtaler herefter:

»Upphävandet av konkurrensbegränsningarna för handeln med böcker har möjligen haft vissa positiva effekter. Åtminstone den mer låtsålda litteraturen är nu tillgänglig på många olika slag av försäljningsställena. Förlagens direktförsäljning genom bokklubbar har också bidragit till att öka spridningen av god litte-

ratur. Å andra sidan har det friare systemet inneburit att den mera udda men kulturellt värdefulla litteraturen har blivit svårare att få tag på för konsumenten. Detta hänger direkt samman med de ändrade arbetsvillkoren för främst den fullsorterade bokhandeln, de s.k. A-boklådorna. Jeg avser då sådan bokhandel som har anslutit sig till överenskommelsen den 19. januari 1973 mellan företrädare för Svenska bokförläggareföreningen och Svenska bokhandlareföreningen, det s.k. fackbokhandelsavtalet. Ökad konkurrens inom bokhandelsbranchen och från förlagens direktförsäljning samt ökade personalkostnader har tvingat fram en strukturomvandling. Många A-boklådor, främst på mindre och medelstora orter, har fått vidkännas lönsamhetsproblem och under senare tid har många nedläggningar skett.

Från kulturpolitisk utgångspunkt finns det anledning att se allvarligt på den nu antydda utvecklingen inom bokhandelsbranschen. En väl sorterad boklåda har stor betydelse för litteraturintresset på den ort där den finns. En minskning av antalet boklådor med god sortering motverkar dessutom syftena med det statliga utgivningsstödet. Det framstår därför som angeläget att staten jämsides med ett stöd till produktionen av böcker även försträker distributionsledet.«

Bogudvalget finder, at de kulturpolitiske hensyn, der bl.a. har motiveret den i sin tid for bogpriserne vedkommende meddelte dispensation fra monopollovens forbud mod bindende bruttopriser, fortsat bedst tilgodeses ved faste udsalgspriser i detaillerede og således afgørende taler for en bevarelse af fastprissystemet. Udvalget er yderligere bestyrket i dette synspunkt af de foran refererede udtalelser om erfaringerne i de lande, hvor bogpriserne er eller har været frigivet.

Et medlem, *Schlichtkrull*, som kan tilslutte sig dette principielle standpunkt, ønsker dog at tilføje, at man efter hans opfattelse ikke bør afvise muligheden af en vis lempelse af fastprissystemet. F.eks. kunne det overvejes at indføre en tidsbegrænsning af den faste bogladepris og en tilladt prisafvigelsesmargin, således som det er sket i Frankrig efter genindførelsen af et fastprissystem for bøger.

Et andet medlem, *Spang Olsen*, bemærker til det ovenfor refererede vedrørende EF, at EF ikke i Romtraktaten har hjemmel til at beskæftige sig med kulturelle forhold.

For udvalget er det en naturlig konsekvens af opbakningen bag fastprissystemet, at man i princippet også kan gå ind for *eksklusivitetsprincippet*, dvs. den eksklusive forretningsforbindelse mellem forlagene og boghandelen. Også dette led i systemet medvir-

ker efter udvalgets opfattelse stort set til at sikre alsidigheden i både produktion og distribution.

Eksklusivitetsprincippet indebærer, at ingen forlægger eller boghandler må levere bøger til videreforhandling her i landet til andre end boghandlere. På tilsvarende måde som forlæggerne således principielt har eksklusiv salgsplicht over for boghandlerne, må disse sidste principielt kun købe hos medlemmer af Den danske Forlæggerforening eller hos boghandlere, der tillige er forlæggere eller udgivere eller hos forlæggere og udgivere, der har sluttet overenskomst med Boghandlerrådet om samhandel med boghandelen.

I praksis er disse bestemmelser dog blevet lempeligt administreret, og i de nye samhandelsreglers § 14 gives der boghandlerne mulighed for frit at handle med bøger fra udgivere af enkelte bøger af udpræget lokal karakter eller om andre emner af særlig afgrænset art, uden at der foreligger overenskomst med Boghandlerrådet. Desuden har bogcaféer som oftest kunnet forhandle relevant saglitteratur efter dispensationer fra Boghandlerrådet, givet i medfør af samhandelsreglernes § 8. Derimod er der ikke givet dispensationer for skønlitteratur.

Forholdene omkring eksklusivitetsprincippet er derfor ikke entydige. Fordelene er bl.a., at en hvilken som helst udgivelse fra et medlem af Den danske Forlæggerforening eller et forlag, som har underskrevet samhandelsreglerne, kan erhverves i en hvilken som helst boglade her i landet, og at supermarkeder o.lign. ikke overtager salget af den lettest salgbare litteratur. Dette er sammen med den faste bogladepris med til at sikre udgivelsen og distributionen af den marginale litteratur. Ulemperne er, at undertegnelse af samhandelsreglerne er en forudsætning for handel med den organiserede branche. Det betyder f.eks. at bogcaféerne i princippet må vælge, om de vil handle med den organiserede eller den alternative sektor, og de alternative forlag må tilsvarende principielt vælge om deres udgivelser skal distribueres gennem den organiserede boglade eller gennem bogcaféerne. Bøger under frisalgsgrænsen kan dog forhandles frit, og der har udviklet sig en meget liberal dispensationspraksis m.h.t. især saglitteratur i henhold til samhandelsreglernes § 8 ovenfor bl.a. bogcaféerne. Sagen kompliceres yderligere af, at de alternative forlag i

det væsentlige udgiver marginal litteratur, hvis fortsatte eksistens er en væsentlig del af begrundelsen for ønsket om at bevare eksklusivitetsprincippet.

Man ønsker desuden at gøre opmærksom på, at det i det i sin tid nedsatte underudvalg, hvis overvejelser ligger til grund for forslagene i nærværende afsnit af betænkningen, af kioskejernenes repræsentant blev gjort gældende, at den faste bogladepris ikke nødvendigvis forudsætter en opretholdelse af eksklusivitetsprincippet og dermed af den organiserede boghandels monopol på salget af bøger over frisalgsgrænsen.

Bogudvalgets underudvalg for alternative produktions- og distributionsformer (jfr. om udvalgets sammensætning afsnit 1 ovenfor) foreslog, at man stillede alternativforlagene frit med hensyn til de brancheaftaler, der er nedfældet i samhandelsreglerne. Dette skulle især medføre ret til at benytte andre distributionskanaler end den traditionelle boghandel, friere muligheder for at sætte bøger på udsalg og ret til at operere med særpris ved direkte salg. Dette forslag skulle dog ikke fragte de alternative forlag muligheden for at benytte de traditionelle distributionskanaler på de sædvanlige vilkår. De alternative forlag defineredes i denne forbindelse som udgivervirksomhed af non-profitable art, hvor forlagsmedarbejderne investerer deres arbejdskraft uden lønbetaling. Som det fremgår af afsnit 4.3. ovenfor om alternativforlagene, eksisterer der næppe længere forlag af denne type.

Specielt med hensyn til bogcaféer (jfr. afsnit 5.7. nedenfor om bogcaféer) foreslog underudvalget, at de skulle have ret til at forhandle de alternative forlags publikationer til fri pris og til at indkøbe udenlandske publikationer direkte hos udenlandske forlag til videresalg til fri pris. Dette skulle ikke begrænse bogcaféernes adgang til at købe og forhandle de traditionelle forlags publikationer på samme vilkår som traditionelle boghandlere, evt. med begrænsninger med hensyn til emner. Bogcaféer defineredes som et kontaktsted til brugeren af læsestof, som udgør et miljø, hvor der udfoldes andre aktiviteter end lige netop salg af læsestof. Strukturrelt drives virksomheden på non-profitable basis.

Til underudvalgets forslag skal føjes, at bogbranchens repræsentanter i underudval-

get i en særudtalelse fastholdt, at de faste priser bør gælde for alt bogsalg. Det er i øvrigt oplyst ovenfor Bogudvalget, at bogcaféerne overholder den faste bogladepris for så vidt angår danske bøger.

Med hensyn til forholdet til bogcaféerne finder *Bogudvalget*, at man fortsat bør anlægge en liberal praksis med hensyn til dispensationer for relevant saglitteratur. De ikke-samhandelsberettigede bogcaféer udgør et værdifuldt supplement til den samhandelsberettigede boghandel. De fungerer ofte som specialiserede boglader og budgerer derved til spredningen af marginale udgivelser, navnlig ved at lagere bøger, som det for almindelige boglader kun ville være lønsomt at hjemtage efter bestilling. Et flertal i udvalget finder, at man må tage den særlige praksis med hensyn til skønlitteratur (for hvilken der ikke gives dispensation efter samhandelsreglernes § 8) til efterretning. Selv om bogcaféerne ikke kan slås i hartkorn med supermarkeder m.v., er der grund til at værne om den samhandelsberettigede boghandels muligheder for at bevare og om muligt at udbygge den brede lagerføring af skønlitteratur.

Bogudvalgets medlemmer *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lindbo-Larsen, Pade, Schultz-Lorentzen* og *Spang Olsen* mener dog, at hvis man går ind for hovedsynspunktet, at »de ikke-samhandelsberettigede bogcaféer udgør et værdifuldt supplement til den samhandelsberettigede boghandel«, bør man i byer eller nærområder, hvor den samhandelsberettigede boghandel er ringe repræsenteret, kunne give dispensation med hensyn til skønlitteratur, der ligger i forlængelse af den relevante saglitteratur (f.eks. den halvdokumentariske roman og den fiktionsprægede fotoreportagebog). Det er endvidere disse medlemmers opfattelse, at det undertiden kan være vanskeligt at »etikettere« litteratur, fordi grænserne kan være flydende, således at det må være anbefalelsesværdigt, at man lægger en mere liberal praksis med hensyn til dispensation for litteratur i det hele taget.

Siden begyndelsen af forrige århundrede har forlagene søgt at kontrollere etableringen af nye boglader og at sikre, at boghandelen blev drevet af folk med kendskab til faget. Forlæggerforeningens adgang til at udøve etableringskontrol ved antagelsen af samhandelsberettigede boghandlere blev i 1944

stærkt begrænset, og i det væsentlige er der i dag fri etableringsret bortset fra visse krav til lederens uddannelse, forretningens åbningstider og sortimentsbredde samt til en vis sikkerhedsstillelse for forlagenes kreditter, se herom nærmere i afsnit 5.1.4.

Hans Hertel henleder opmærksomheden på, at der fra bogbranchens og især forlagsbranchens side jævnligt – sidst i betænkning fra underudvalget vedrørende traditionel bogdistribution fra 1973 – har været rejst kritik mod de friere etableringsregler, der har været gældende siden 1944. Synspunktet var, at denne lempelse undertiden har gjort det for let at oprette nye boglader, således at de er kommet til at ligge for tæt, til skade for rentabiliteten, og at det derfor var ønskeligt, at der blev åbnet mulighed for en kraftigere styring ved antagelsen af samhandelsberettigede boghandlere (ved nyetablering eller ved ejerskifte). Målet for en sådan styring skulle angiveligt være at hindre et for stort antal mindre boglader på samme plads og dermed at øge de resterende bogladers rentabilitet og sortimentsbredde.

Medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Pade, Schlichtkrull, Schultz-Lorentzen* og *Spang Olsen* ønsker af principielle grunde at fastholde, at det ikke udelukkende bør være bogbranchen selv, der definerer og håndhæver etableringskrav – og dermed i realiteten bestemmer, hvor der skal kunne åbnes boglader, og til dels også hvor de skal lukkes.

Disse udvalgsmedlemmer mener heller ikke, at der herudover bør lægges unødige hindringer i vejen for start af nye boglader – og lignende bogsalgsinitiativer – f.eks. med skærpede krav om sikkerhedsstillelse. Man erkender, at sikkerhedsstillelse er fornødent af hensyn til de af forlagene ydede kreditter, men kravet må administreres således, at det ikke i unødvendig grad vanskeliggør oprettelsen af mindre boglader i tyndt befolkede egne.

Danmark har i forhold til de fleste vestlige lande et sjældent veludbygget boghandler-net, som det også må være i offentlighedens interesse at bevare, men der er stadig geografiske og sociale uligheder i adgangen til at læse bøger. Der bør derfor kun ske nedlæggelse og sammenlægning af boglader, der ligger så relativt tæt ved hinanden, at nedlæggelse ikke går ud over den geografiske spredning.

Desuden bør oprettelsen af nye boglader på steder, hvor nye behov opstår, fremmes mest muligt.

Ole Busck tager afstand fra de ovennævnte medlemmers udtalelse, idet alle tanker om en stramning af antagelsespraksis har været forladt siden 1973.

Ni medlemmer af udvalget, *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Pade, Spang Olsen* og *Schultz-Lorentzen*, finder, at man ikke bør lade krav til åbningstider, lederens uddannelse eller sortimentets bredde hindre, at bogcaféer opnår samhandelsberettigelse med status som netop bogcaféer, under forudsætning af at de opfylder de betingelser, som opstilledes af

underudvalget for alternative produktions- og distributionsformer. Herefter kræves, at bogcaféen er et kontaktsted til brugeren af litteratur, som udgør et miljø, hvor der udfoldes andre aktiviteter end lige netop salg af læsestof, og at virksomheden drives på non-profitable basis.

5.1.8. Tal om boghandelen

Der var i oktober 1982 ialt 549 A-boglader i Danmark. Går man tilbage til 1947 var der 630 boglader og antallet var stigende. Således var der i 1957 ialt 661 og i 1967 kulminerede stigningen med 685 forretninger. Siden da har antallet været jævnt nedadgående, jfr. tabel 5.1.

Tabel 5.1. Antal boglader i Danmark 1967-1981 (excl. Færøerne og Grønland)

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Antal boglader	685	669	671	671	659	643	642	620	608	601	601	593	587	572	561
Antal indb. pr. boglade	7033	7254	7268	7313	7512	7738	7800	8123	8313	8428	8452	8595	8708	8937	9114

Af de 549 A-boglader, der eksisterede i oktober 1982, var 517 medlemmer af Den danske Boghandlerforening. Foreningen gennemfører årligt en omfattende analyse af en række medlemmers regnskaber, den såkaldte regnskabundersøgelse. I de senere år har denne analyse omfattet ca. 1/5 af alle medlemsvirksomhederne, og den giver derfor en række værdifulde oplysninger om boghande-

lens aktuelle økonomi. Da regnskabsundersøgelserne ikke udskiller salget af bøger fra salget af andre varer, har man i en række år tillige gennemført særundersøgelser, hvori denne adskillelse af varegrupperne gennemføres.

Bogladernes størrelse, baseret på oplysninger indsamlet til brug for kontingentberegning, er angivet i tabel 5.2.

Tabel 5.2. Medlemmer af Den danske Boghandlerforening i omsætningsgrupper. 1967-1978

Omsætning kr.	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
0-200.000	70	71	62	48	41	36	35	30	21	10	5	7
200-400.000	178	179	175	161	147	129	117	107	66	41	29	27
400-600.000	171	168	147	145	152	147	125	107	98	68	66	54
600-800.000	88	88	94	100	96	103	103	86	93	101	80	59
800.000-1 mill.	51	52	54	52	55	65	61	69	76	79	83	73
1,0-1,2 mill.	26	25	27	34	50	43	49	57	57	65	53	72
1,2-1,6 mill.	23	23	32	40	40	49	55	60	59	66	77	67
1,6-2,0 mill.	10	10	11	12	13	20	22	27	36	50	55	65
2,0-3,0 mill.	12	12	14	15	15	16	18	20	37	43	64	67
over 3,0 mill.	10	10	12	15	17	20	22	27	33	55	58	77
Antal	639	638	628	622	626	628	607	590	576	578	570	568

Fra 1979 er grupperne ændrede:

Omsætning	1979	1980	1981
0-400.000 kr.	24	24	20
400-800.000 kr.	99	91	74
800.000-1,2 mill. kr.	121	113	101
1,2-1,6 mill. kr.	79	73	71
1,6-2,0 mill. kr.	62	58	55
2,0-3,0 mill. kr.	76	81	84
3,0-4,0 mill. kr.	38	47	54
4,0-5,0 mill. kr.	30	26	24
5,0-10,0 mill. kr.	16	23	28
Over 10,0 mill. kr.	11	11	13
Antal.	556	547	524

Tabellens tal er ikke inflationsrensede, og man kan derfor ikke umiddelbart tale om en betydelig øgning af forretningernes størrelse. Det fremgår dog af tallene, at der er sket en vis spredning i fordelingen på omsætningsstørrelser, idet den overvægt af mindre boglader, som kan ses i de sidste år i 1960'erne er aftaget gradvist uden samtidig at medføre en tilsvarende overvægt i de nærmeste højere omsætningsgrupper. Alligevel synes omsætningen at være stigende. Regnskabsundersøgelsernes »gennemsnitsboglade« havde i 1968 en omsætning på ca. 776.000 kr. I 1981 var det tilsvarende tal næsten 3,1 mio. kr., altså 4 gange så stort. I samme tidsrum øgedes bogpriserne med 3 gange.

Bogladerne er samtidigt blevet fysisk større. Gennemsnitsbogladden havde i 1968 et totalareal på 148m², og det var i 1981 steget til 227m². Tilsvarende steg salgsarealet (lokaler der benyttes til salg fremmende vareudstillinger og/eller som kunder normalt har adgang til) fra 85m² til 141m². Derimod har antallet af beskæftigede i den enkelte boglade holdt sig nogenlunde uændret på omkring 5 i gennemsnit.

Det er ikke muligt at udlede sikre tal for bogomsætningens andel af den samlede omsætning af de foreliggende oplysninger, men Den danske Boghandlerforening anslår på grundlag af andre oplysninger, at bøgerens andel af omsætningen udgør 55 og 65%.

Bruttoavancen, forstået som omsætningen med fradrag af varekøb og hjemtagelsesomkostninger, har i perioden fra 1968-1980 ligget forholdsvis konstant på omkring 28% af omsætningen. For bøgerens vedkommende har bruttoavancen været lavere, svingende

omkring 24%, mens andre varer modsat har givet en højere avance, typisk i størrelsesordenen 30-35%. (I Danmarks Statistiks årlige regnskabsstatistik for detailhandelen er bruttoavanceprocenten typisk angivet 1-2% højere, hvilket hænger sammen med, at Danmarks Statistik i modsætning til Den danske Boghandlerforening medtager det direkte salg gennem bogklubberne ved beregningen og ikke tager hensyn til hjemtagelsesomkostningerne.) Sammenlignet med andre brancher ligger boghandelens bruttoavanceprocent forholdsvis lavt. Ifølge Danmarks Statistiks regnskabsstatistik for detailhandelen (1978) ligger procenten i f.eks. damekonfektionsbranchen omkring 37%, i farve og tapetbranchen omkring 39%, i isenkrambranchen omkring 33% i møbelbranchen omkring 35% og i skotøjsbranchen omkring 39%.

Trækker man omkostningerne (f.eks. husleje, lønninger, reklame, renter) fra bruttoavancen fås *nettoavancen*, der med andre ord er et udtryk for, hvad der er til overs til løn til boghandleren (i personligt ejede forretninger) løn til medhjælpende familie, forrentning af egenkapitalen og driftsherreevinst. I 1968 udgjorde nettoavancen i gennemsnitsbogladden 9,3% af omsætningen og i 1969 udgjorde den 9,5%. Siden har tendensen været faldende. Fra 1977 til 1981 er den faldet fra 7,7 til 5,7%.

Reduceres nettoavancen med lønnen til boghandleren og medvirkende familie samt en beregnet forrentning af egenkapitalen (ansat efter renteniveauet ved investering i statsobligationer) fås *driftsherreevinsten*, der kan siges at være udtryk for det reelle økono-

miske udbytte ved virksomhedens drift. Driftsherregevinsten har i de senere år været negativ. Angivet i procent af omsætningen var den i 1976 på $\div 0,2\%$, i 1977 på $\div 0,9\%$, i 1978 på $\div 0,6\%$, i 1979 på $\div 1,6\%$, i 1980 på $\div 2,3\%$ og i 1981 på $\div 2,3\%$. Der gør sig her betragtelige forskelle gældende mellem boglader af forskellige størrelse. I 1981 beregnedes driftsherregevinsten til $\div 5,5\%$ for boglader med en omsætning under 800.000 kr., $\div 7,9\%$ ved en omsætning mellem 800.000 og 1,6 mio. kr., $\div 0,9\%$ ved en omsætning mellem 1,6 mio. og 3,0 mio. kr. og $\div 1,7\%$ ved omsætninger over 3,0 mio. kr. Ca. $\frac{3}{4}$ af bogladerne havde negativ driftsherregevinst. Ved vurderingen af disse tal må det bemærkes, at indehaverens løn er fastsat til HK-minimalløn på højeste for en almindelig boghandel relevante sats + 3% af omsætningen. Dette giver i gennemsnit for hver af de ovenfor anførte omsætningsgrupper henholdsvis 103.626 kr., 123.955 kr., 164.984 kr. og 192.770 kr. Løn til medhjælpende familie er ansat til HK-minimalløn (garantiløn) for en nyuddannet boghandlermedhjælper, og udgjorde i 1981 44.286 kr. i forretninger med en omsætning mellem 800.000 kr. og 1,6 mio. kr., 37.800 kr. mellem 1,6 mio. og 3,0 mio. samt 26.044 kr. ved omsætninger over 3,0 mio. kr. Der er i disse tal taget hensyn til eventuel deltidsbeskæftigelse.

Et udtryk for lagerets størrelse i forhold til

omsætningen fås i *lageromsætningshastigheden*, der angiver et gennemsnitligt tal for, hvor mange gange lagere omsættes i løbet af et år. Sidst i 1960'erne lå lageromsætningshastigheden på ca. 3,7. Først i 1970'erne steg den, og i de senere år har den ligget nogenlunde konstant på 4,6-4,8. Sagt på en anden måde lå en vare gennemsnitligt på lager i 101 dage i 1969 mod 74 dage i 1981. Dette tal varierer noget efter bogladernes størrelse. Opdelt efter de ovenfor angivne omsætningskategorier var antallet af lagerdage i 1981 henholdsvis 81, 101, 66 og 74. Af særundersøgelserne fremgår, at antallet af lagerdage for bøger i 1969 var 89 og for andre varer 135. I 1981 var tallet 65 dage for bøger og 104 dage for andre varer. Den lavere lagertid på bøger skyldes bestillingsleverancerne til biblioteker, skoler m.v. Uden dem er lagertiden betydeligt længere, nemlig i gennemsnit 120 dage.

Den såkaldte *afkastningsgrad* angiver, hvor stor en rente hele den kapital, der er investeret i forretningen kaster af sig. Sidst i 1960'erne lå procenten omkring 11-12, men siden er den - bortset fra en vis opgang i 1974-1975 - faldet støt. I 1978 lå den på 3,5% og i 1980 og 1981 på $\div 0,6\%$ (*). Også her gør der sig betragtelige forskelle gældende for de forskellige forretningsstørrelser, jfr. tabel 5.3.

Tabel 5.3. Afkastningsgraden i % 1976-1981 opdelt efter omsætningsstørrelse.

Omsætning	1976	1977	1978	1979	1980	1981
under 800.000	$\div 2,5$	$\div 3,4$	$\div 5,4$	$\div 8,0$	$\div 15,8$	$\div 4,7$
800.001-1,6 mio.	6,8	3,6	3,5	$\div 4,6$	$\div 8,0$	$\div 14,0$
1,6-3,0 mio.	7,3	5,4	8,7	2,2	3,0	3,3
3,0 mio. og derover	7,4	8,0	9,8	1,4	$\div 0,2$	0,7
gennemsnit	6,7	5,5	8,3	0,7	$\div 0,6$	$\div 0,6$

Driftsherregevinsten blev beregnet således:

Nettoavance	} ansat efter faste regler
$\div$ indehaverløn	
$\div$ løn til medhjælpende familie	
$\div$ forrentning af egenkapital	
= Driftsherregevinst	

Nettoavance
$\div$ indehaverløn
$\div$ løn til medhjælpende familie
= Overskud

*) Fra 1976 er indehaverlønnen, under indtryk af den almindelige lønudvikling i boghandelen, beregnet som HK-løn på højeste for en almindelig boghandel relevante sats + 3% af omsætningen (før 1976: + 2% af omsætningen).

Udelades den ansatte forrentning af egenkapitalen, kan den reelle forrentning af egenkapitalen beregnes således:

Egenkapitalens forrentning er herefter:

$$\frac{\text{Overskud} \times 100}{\text{Egenkapitalen}}$$

I årene 1968-1975 svingede egenkapitalens forrentning omkring en snes procent, men i de senere år er der sket en mærkbar forringelse (beregningssmåden ændredes fra 1976, jfr. ovenfor). Forrentningen var på 10,0% i 1977, 9,2% i 1978, 0,6% i 1979, ÷ 5,5% i 1980 og ÷ 11,0% i 1981. Også her gør der sig betydelige forskelle gældende alt efter forretninernes størrelse. Reelt er der tale om, at den egenkapital, der er investet i forretningerne ofte bliver »spist op«. Boglader med en omsætning på mellem 1,6 mio. og 3,0 mio. kr. tegnede sig for den bedste driftsøkonomi i 1981. Alligevel var egenkapitalens forrentning kun 6,8%, hvilket må sammenholdes med den væsentligt højere forrentning, som kunne opnås ved risikofri investering i statsobligationer.

I fig. 5.4. og 5.5. er nøgletallene for »genomsnittsboglader« i årene 1968-1980 gengivet grafisk.

Den væsentligste del af bogsalgene i Danmark kanaliseres gennem bogladerne. I fig. 5.6. angives den procentvise fordeling af salget på de forskellige kanaler. I den 20-års periode, figuren omfatter, er de første 15 år

præget af nedgang i A-boghandelens markedsandel, der faldt fra 76,7% i 1960 til 64,4% i 1975. Netop i denne periode (i 1967) kulminerede antallet af boglader. I de senere år synes udviklingen at have stabiliseret sig, omend det må noteres, at boghandelens laveste markedsandel (63,9%) blev noteret i 1977. Af oversigten fremgår, at den del af bogsalget, som boghandelen har mistet, er afgivet til det, der er rubriceret som direkte salg. Herunder hører det bogklubsalg, som ikke foregår gennem boghandelen, postordresalg og kolportagesalg.

Hovedtendensen i 70'ernes udvikling har været et stagnerende bogsalg, og betydelige dele af de stedfundne markedsudvidelser er kommet det direkte salg til gode. For boghandelens vedkommende er der ikke sket væsentlige markedsudvidelser siden sidste halvdel af 1960'erne. Samtidig er antallet af boglader faldet med 136 siden 1967, men dette har ikke medført en generel forbedring af de resterende forretnings økonomi. Tværtimod er navnlig de mindre forretningers regnskabstal fra de senere år klart utilfredsstillende, hvilket også synes at gælde de større boglader i de senere år, og man må derfor antage, at en del boglader tvinges til at lukke i de kommende år, medmindre udviklingen vendes.

5.2.1. Importboghandelen

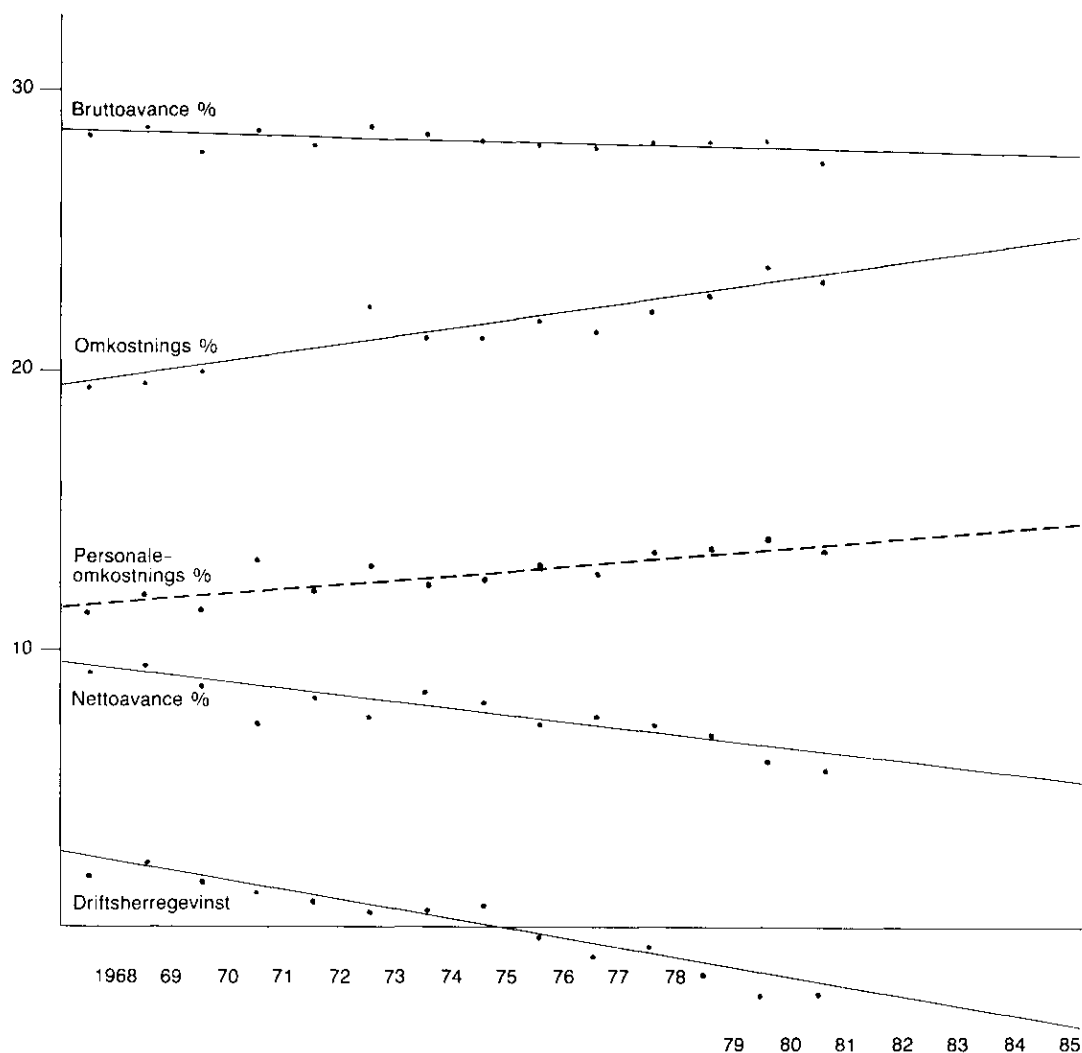
En gruppe boglader med særegne problemer er dem, der fører et stort udvalg i udenlandske bøger, og som påtager sig at fremskaffe sådanne bøger efter bestilling, de såkaldte importboglader. Ca. 7-8% af landets boglader er medlemmer af Danske Boghandleres Importørforening (DANBIF), og disse medlemmer er overvejende fra København og omegn. Der er dog også medlemmer i provinsen, fortrinsvis i de større byer.

De fleste DANBIF-medlemmer importerer selv bøger, og det gælder iøvrigt også i en vis udstrækning for bogcafeerne. Bortset herfra sker importen hovedsageligt gennem grossister, hvoraf der findes en række med forskellige specialer.

Indtil 1980 havde bogladerne mulighed for at rekvirere udenlandske bøger gennem Dan-

ske Boghandleres Bogimport, som forhandlede alle arter af udenlandske bøger og tidsskrifter. Desuden påtog bogimporten sig at ekspedere enkeltbestillinger for boglader, som ikke selv importerede. På trods af en ikke ubetydelig omsætning (17-18 mio. kr. årligt) måtte bogimporten lukke i 1980 på grund af manglende indtjening og likviditetsproblemer i forbindelse med kraftige udsving på valutamarkedet; især spillede det engelske pounds stigning en afgørende rolle. Bogimporten havde en central betydning for de mindre boglader, som uden selv at specialisere sig i import herigennem var i stand til at fremskaffe udenlandske bøger. Denne funktion forsøgtes i en periode videreført gennem Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, som uden selv at lagere udenlandske bøger

Fig. 5.4. Gennemsnitsbogladden 1968-81 i % af omsætningen

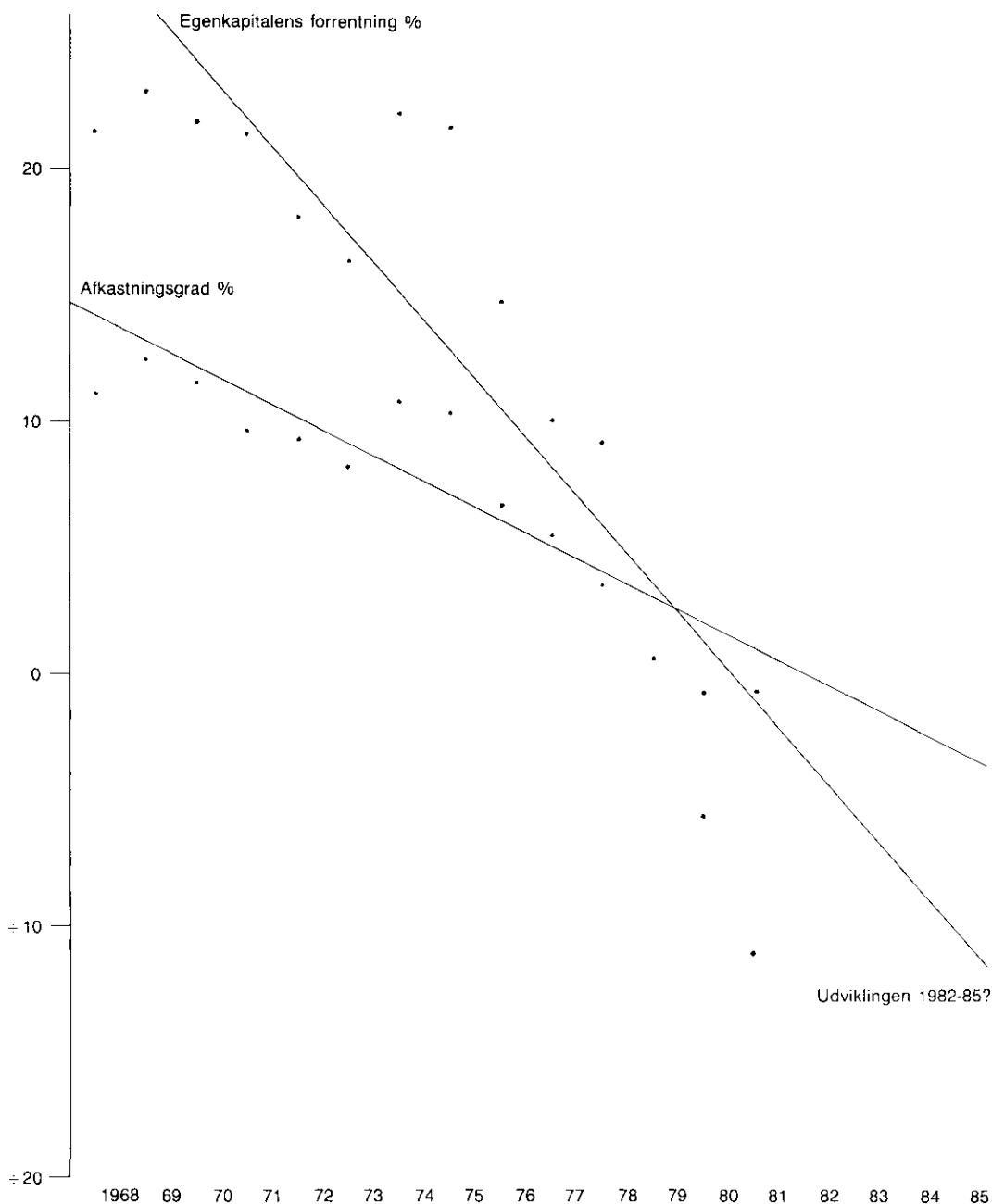

er påtog sig at rekvirere dem via importafdelingen i det svenske boghandlerejede distributionsfirma Seelig & Co. AB. Iøvrigt er Bogimportens plads på markedet tildels overtaget af nytilkomne importfirmaer.

Prisfastsættelsen ved importerede bøger kan ske på flere måder, jfr. samhandelsreglernes § 15, stk. 3. Findes der en hovedkommissionær eller en eneforhandler, kan denne principielt fastsætte prisen efter egne retningslinier. I praksis har denne mulighed dog kun en meget begrænset betydning. I andre tilfælde kan der foretages individuelle kalkulationer. For en række valutaer erstattes de

individuelle kalkulationer dog af særlige »bogkurser«, som fastsættes af DANBIF. Der er fastsat kurser for alle betydelige valutaer, og ved import fra disse lande er det ikke tilladt at kalkulere individuelt. Bogkurserne er fastsat højere end de almindelige valutakurser, og differencen dækker de med importen forbundne merudgifter. Herunder hører f.eks. porto, fragt og betalingsomkostninger, personaleomkostningerne (som ofte vil være højere ved importerede bøger), omkostninger som følge af de udenlandske bøgernes lavere omsætningshastighed, anskaffelse af bibliografisk materiale, forhøjet risiko

Fig. 5.5. Gennemsnitsbogladen 1968-81

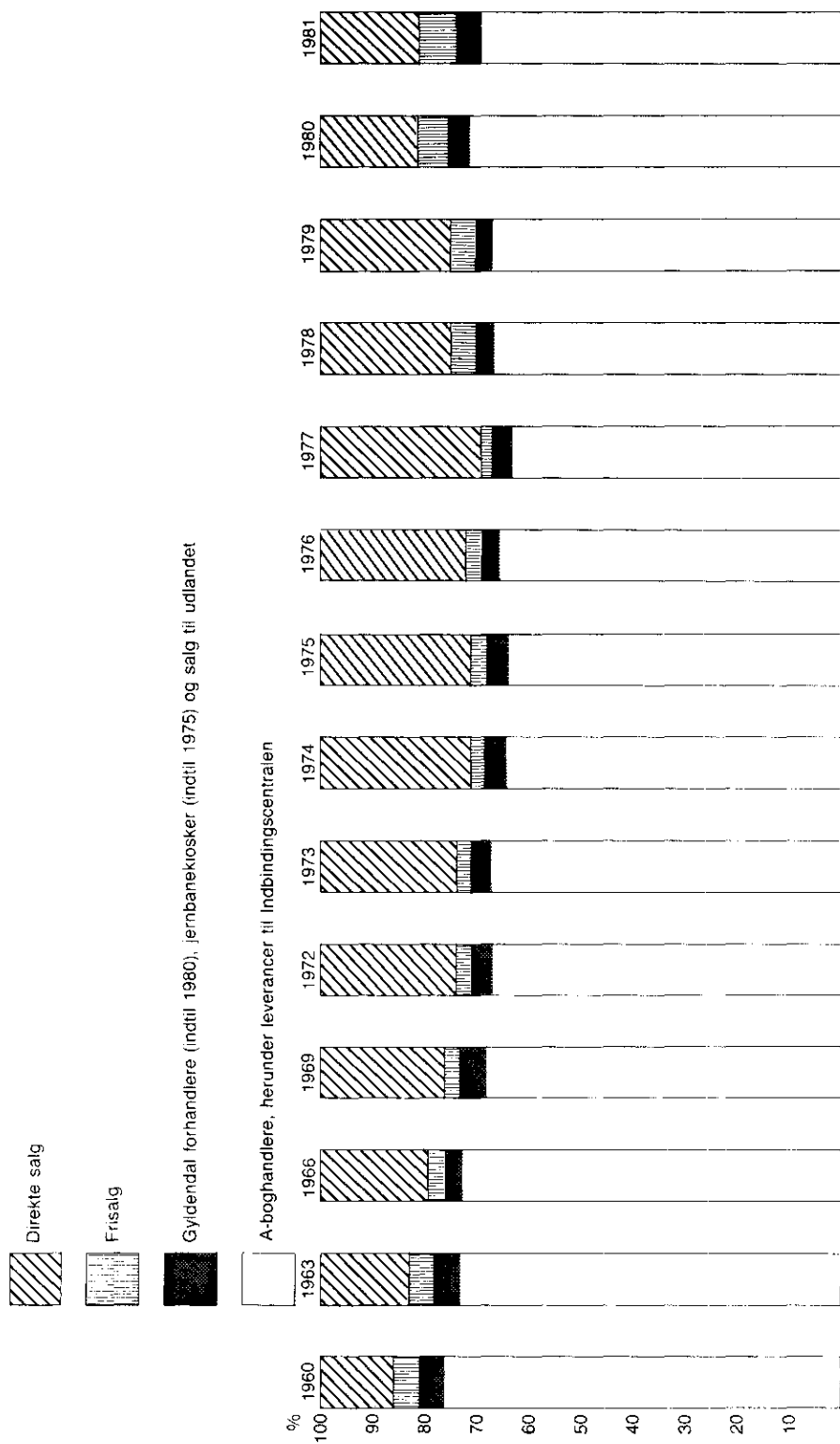

som følge af at returnering er bekostelig og ofte ikke mulig og endelig reklame og andre salgsomkostninger, som på hjemmemarkedet afholdes af forlagene, men som ved import må afholdes af boghandlerne.

Bogkurserne er fastsat med degressive sat-

ser, afhængige af den enkelte bogs pris, således at de billige bøger, der bærer en særlig stor del af de faste omkostninger, omsættes efter højere kurser. Dette til trods er bogkurserne udtryk for en gennemsnitsberegning for hvert land, hvor de bøger, som er lettere

Figur 5.6. Bogsalgets %-vise fordeling på salgskanaler 1960-1980.

at fremskaffe, bærer en del af de omkostninger, som de »vanskelige bøger« medfører. Når overkursen varierer fra valuta til valuta, er det således udtryk for, at nogle lande er vanskeligere at handle på end andre.

Uanset hvilken af de ovennævnte former, prisfastsættelsen sker efter, er de importerede bøger omfattet af den faste bogladepris, jfr. samhandelsreglernes § 15, og de må følgelig ikke sælges til andre priser fra samhandelsberettigede boglader. Handelen med importerede bøger er imidlertid ikke omfattet af boghandlermonopolet, idet de udenlandske forlag og boghandlere ikke er underkastet forbudet mod salg af bøger til andre end de samhandelsberettigede boghandlere. Ikke-samhandelsberettigede boghandlere, bogcaféer og andre kan således frit importere udenlandske bøger og videresælge dem uden prisbindinger. Dette forhold har givet anledning til, at nogle virksomheder har specialiseret sig i import af de bøger, som har en rimelig sikker afsætning. Disse bøger kan derved sælges billigere gennem disse virksomheder end gennem den samhandelsberettigede boghandel.

Et beslægtet forhold, som har givet anledning til problemer for importboghandelen, er den private import af bøger. I mange tilfælde er det især for privatpersoner muligt at opnå betydelige besparelser ved selv at bestille bøgerne hjem fra udenlandske boghandlere. en del af disse besparelser opstår ved, at de importerede bøger ikke altid toldklareres, hvorved køberen undgår at betale moms, men det medfører tillige besparelser, at køberen ved selv at lægge arbejdskraft til bestillingerne undgår den omtalte højere omregningskurs.

Også offentlige institutioner – og herunder især forskningsbibliotekerne – køber i betydeligt omfang bøger direkte i udlandet, jfr. afsnit 5.3.2. om forskningsbibliotekernes bogindkøb. Offentlige institutioner opnår ikke nogen momsbesparelser, idet de er forpligtet til at lade de importerede bøger toldklarere, og besparelserne ved selv at lægge arbejdskraft til bestillingerne vil variere fra tilfælde til tilfælde, idet de bl.a. afhænger af, om der er ledig personalekapacitet.

Fra importboghandelens side er det påpeget, at det betydelige indkøb af udenlandske bøger uden om importboghandelen har uheldige konsekvenser, idet importboghandlerne

i stigende grad alene får bestillinger på de bøger, som er vanskelige og bekostelige at identificere bibliografisk og at hjemtage. Herved bliver det økonomiske grundlag for at hjemtage bøger for egen regning forringet, og publikums muligheder for at orientere sig i den udenlandske litteratur i bogladerne formindskes tilsvarende.

5.2.2. Bogudvalgets overvejelser

Importbogladerens vilkår blev særligt aktuelle i lyset af, at 3. revisionsdepartementet i en beretning af 9. marts 1973 om universitetsbibliotekernes anskaffelse og indbinding af bøger og tidsskrifter henstillede, at offentlige institutioner søgte at opnå besparelser ved direkte bogimport. Denne henstilling blev mødt med skepsis fra importboghandelens side, idet man betvivlede, at de forudsatte besparelser var realistiske.

Beretningen blev drøftet i Bogudvalget, som i skrivelser af 20. juli 1973 og 6. marts 1974 til kulturministeriet pegede på, at de danske universitetsboglader befandt sig i en økonomisk krisesituation, som delvis var begrundet i, at forskningsbibliotekerne i stigende omfang benyttede udenlandske leverandører. Dette kunne føre til, at den velassorterede universitetsboglade, der måtte anses for at være en væsentlig kulturel faktor i et universitetsmiljø, ikke længere ville kunne drives på en økonomisk forsvarlig måde og derfor efterhånden ville forsvinde. Udvalget fandt, at revisionsdepartementets tilkendegivelse, dersom den opfattedes som en henstilling og måtte tages til følge af forskningsbibliotekerne, kunne have konsekvenser, der ud fra en kulturpolitisk helhedsbetragtning måtte bedømmes som særdeles uheldige.

I 1976 nedsatte DANBIF og Forskningsbibliotekernes Fællesråd et forhandlingsudvalg, det såkaldte importaftaleudvalg, hvis formand efter anmodning fra parterne blev udpeget af kulturministeriet. Under arbejdet i dette udvalg blev der fremsat et tilbud fra DANBIF om en 3-årig forsøgsordning, hvorefter der bl.a. ydedes en højere rabat til de større forskningsbiblioteker (15% mod normalt 10%). Forskningsbibliotekernes Fællesråd afviste af økonomiske og principielle grunde at indgå en egentlig aftale, men man anbefalede tilbudet overfor forskningsbibliotekerne.

Ved en undersøgelse i 1980 konstaterede

Forskningsbibliotekernes Fællesråd, at det overvejende er de mindre og små forskningsbiblioteker, der foretrækker levering af udenlandske bøger fra dansk leverandør. Dette er især begrundet i manglende arbejdskraft og i fordelene ved at kunne få bøger til gennemsyn. De større og store forskningsbiblioteker synes at foretrække leverancer direkte fra udlandet. Kulturministeriet udtalte i denne anledning i skrivelse af 7. marts 1980 til Rigsrevisionen, at hvert enkelt af forskningsbibliotekerne efter ministeriets opfattelse selv må afgøre, om levering fra dansk eller udenlandsk leverandør er det mest fordelagtigt efter en samlet vurdering, hvori bl.a. indgår bogprisen, bibliotekets egne ressourcer med hensyn til mandskab og bogkøb, gennemsynsordningen m.v.

Bogudvalget finder, at udviklingen omkring importboghandelen giver anledning til nogen bekymring. Det er et generelt træk, at omsætningen forskydes fra de specialiserede boglader til direkte køb i udlandet og til andre, ikke-samhandelsberettigede, leverandører. Udvalget finder denne udvikling uheldig, idet den medfører, at kun de vanskelige og ekspertisekrævende bestillinger kanaliseres gennem importboghandelen. På længere sigt kan dette ventes at føre til forhøjede priser på disse bøger, idet det i stadigt ringere grad bliver muligt at lade de mindre krævende ekspeditioner bære en del af omkostningerne. Resultatet bliver en forringelse af bredden i udbuddet, ligesom importboghandelens muligheder for at hjemtage bøger for egen regning formindskes.

Udvalget tillægger det stor betydning, at vilkårene for forsyningen med litteratur på fremmede sprog ikke forringes, og at priserne for alle bogtyper holdes på et rimeligt ni-

veau. Dette er særligt vigtigt i en tid, hvor udbuddet af oversat litteratur, specielt skønlitteratur er faldende.

Tendensen til, at det offentliges indkøb af udenlandske bøger til biblioteks- og undervisningsbrug sker uden om den samhandelsberettigede boghandel, er der i denne sammenhæng særlig grund til at advare imod. Det kan ikke være hensigtsmæssigt, at det offentlige for at opnå umiddelbare, marginale besparelser skaber en situation, hvor det vil være nødvendigt at iværksætte kulturpolitisk motiverede støtteforanstaltninger for importboghandelen. Sådanne støtteforanstaltninger vil antagelig medføre merudgifter for det offentlige, som langt overstiger den besparelse, som biblioteker og undervisningsinstitutioner ville kunne opnå ved indkøb uden om boghandelen. Udvalget foreslår derfor, at der optages forhandlinger mellem de kommunale myndigheder, undervisningsministeriet og kulturministeriet samt bogbranchens organisationer med henblik på at sikre importboghandelen en så stor del af det offentliges leverancer at denne branches fortsatte virksomhed sikres. De medlemmer af udvalget, der tilslutter sig oprettelsen af en bogfond, finder at initiativet til sådanne forhandlinger med fordel kan tages af den i afsnit 9.5. omhandlede bogfondsstyrelse.

Som en retningslinje for disse forhandlinger henvises der fra disse medlemmer i øvrigt til Bibliotekskommissionens betænkning (bet. 878/1979), hvor det side 114 anføres:

»Ved de fælles indkøbsaftaler som det kan være i folke- og forskningsbibliotekernes interesse at indgå, bør der tages rimeligt hensyn til både det kulturpolitiske gode som ligger i bevarelse af dansk boghandel, og de økonomiske fordele der kan være forbundet med direkte indkøb i udlandet.«

5.3. Bibliotekers og undervisningsinstitutioners bogindkøb

5.3.1. Folkebibliotekerne

Folkebibliotekernes samlede driftsomkostninger androg i 1982 ca. 1,5 mia. kr. (budgettal). Heraf brugtes knap 300 mio. kr. til anskaffelse af bøger og tidsskrifter, incl. indbinding. Salget fordelte sig med ca. 40% gennem Indbindingscentralen og resten gennem Dansk Bibliotek Tjeneste og andre boghandlere og bogbindere. Direkte indkøb af udenlandske bøger i udlandet finder for folkebib-

liotekernes vedkommende praktisk talt ikke sted.

Indbindingscentralen (IBC) er en selvejende institution, hvis formål er at formidle bogsalg til folke- og skolebibliotekerne, jfr. nærmere herom i afsnit 7.8. Institutionen har tilsluttet sig samhandelsreglerne, og kan således indkøbe bøgerne direkte fra forlagene. Bøgerne indbindes i IBC's eget bogbinderi, og de sendes herefter videre til lokale bogla-

der, som videresender de uåbnede bogpakker til bibliotekerne.

Efter overenskomst med Boghandlerrådet skal IBC mindst have den højeste rabat vedkommende forlag yder boghandlerne på den enkelte titel, d.v.s. mellem 25 og 40%. Det er samtidigt aftalt, at IBC skal fakturere bøgerne til boghandlerne med en rabat, der er 5% lavere end den rabat, IBC har modtaget. IBC får på denne måde godtgørelse for administrationen af bestillinger, indkøb og levering af bøger, herunder udskrivning af fakturaer fra boghandler til bibliotek, således at pakken med den indlagte faktura uåbnet kan gå fra boghandleren til biblioteket. Fakturaudskrivningen på boghandlerens vegne sker på basis af de rabatvilkår, der er aftalt mellem de enkelte boglader og biblioteker, og som giver bogladerne et dækningsbidrag på 10-15%. Leverancerne sker via et stort antal boglader, idet IBC leverer gennem ca. 89% af provinsbogladerne og ca. 27% af de københavnske boglader.

Fraregnet biblioteksrabatten fra boglade til bibliotek giver denne ordning den lokale boglade et dækningsbidrag på 10-15%. En del af dette dækningsbidrag medgår til dækning af hjemtagelsesomkostninger (D.B.K.-salær og fragt), renter og udbringning, foruden at det er basis for den service med hensyn til f.eks. gennemsynssendinger, levering af bøger, der ikke er på IBC's tilbudsliste, kontering o.s.v., som den lokale boglade i det daglige yder det lokale bibliotek.

Ordningen har afgørende betydning for eksistensen af lokale boglader især i mindre byer, fordi den giver bogladerne en nogenlunde sikker omsætning.

IBC omsatte i 1981 for 78,9 mio. kr. Ialt klargjorde man 1,7 mio. bind til en gennemsnitlig pris af 14,50 kr. pr. indbinding.

I de såkaldte lektøruddtalelser, som udsendes af institutionen jfr. nærmere herom i afsnit 7.4.1.), behandles årligt 3-4.000 titler, primært nyudgivelser. Af disse bøger tilbydes omkring halvdelen bibliotekerne på en ugentlig tilbudsliste. Herved finder der en vis selektion sted, idet man frasorterer de bøger, som skønnes ikke at have biblioteksmæssig interesse. Man søger i denne forbindelse at tilgodese bibliotekslovens påbud om alsidighed, men der tages også visse forretningsmæssige hensyn, idet der især sættes på udgivelser med et forventet mindstesalg på 50

eksemplarer. Da den marginale litteratur således ikke altid tilbydes gennem IBC, kan den blive dyrere for bibliotekerne at anskaffe. Det har iøvrigt været nævnt i debatten om lektøruddtalelserne, at der i perioder med knappe personalemæssige ressourcer kan bestå en fare for, at disse bliver den eneste oplysningskilde ved overvejelserne om boganskaffelser. Dette hænger tillige sammen med, at IBC hurtigere end alle andre kan være fremme med listerne over nyhedstilbudene, idet man har aftaler med forlag om, at institutionen får korrekturafttryk ca. 6 uger før bøgernes udgivelse. Da de store forlag har de største ressourcer til at markedsføre deres nyheder, vil de have et fortrin i kampen om at komme først, og få udbredt kendskabet til nyudgivelserne, men meget afhænger i så henseende også af samarbejdet mellem bibliotekerne og de leverende boglader.

IBC har i almindelighed en leveringsfrist på 10 uger fra bestillingen, i enkelte tilfælde bruger man dog kun 5-6 uger.

Dansk Bibliotek Tjeneste - DBT - er et firma, der drives som privat anpartsselskab.

Virksomheden har 85 ansatte fordelt hos Biblioteksboghandelen på Kultorvet i København, som er administration og hovedsæde, og dennes afdeling på Amager samt bogbinderiet i Svendborg, der indbinder bøger til folkebibliotekerne i hele landet. Desuden har firmaet en afdeling i Odense, Chr. Back Universitetsbogbinderi, der indbinder tidsskrifter og bøger til forskningsbibliotekerne.

DBT leverer og indbinder bøger dels igennem Biblioteksboghandelen, men også gennem lokale boglader, der derved bevarer hele deres dækningsbidrag samtidig med, at bøgerne afhentes hos dem af DBT's vogne. Leveringstiden er ca. 4-6 uger. Alle nye bøger leveres med trykt lomme, bogkort samt et hyldelistekort. DBT har ikke samme muligheder som IBC for en rationel produktion, dels fordi man ikke modtager bøger i materie fra forlagene, og oplagens størrelse på de enkelte titler er også mindre. Men på trods af dette kan DBT på grund af en meget effektiv arbejdsgang holde samme priser som IBC, med undtagelse af de rabatter IBC giver bibliotekerne for de store eksemplartal af samme titel.

DBT indbinder også enkeltbøger, tidsskrifter, og foretager ombindinger, reparationer etc. efter en særlig prisliste.

Udover indkøbet af biblioteks-bøger gennem IBC og DBT sker der et betydeligt salg gennem *andre boghandlere og bogbindere*. Der findes således en del leverandører, som har organiseret et fast samarbejde mellem boghandler(e) og bogbinder. Sådanne leverandører vil ofte søge at konkurrere på en kortere leveringstid end de store firmaer, ligesom de ofte med fordel kan specialisere sig i små leverancer, herunder også af marginale udgivelser, som ikke tilbydes af andre. Endelig køber en del biblioteker bøgerne direkte fra boghandlerne, idet man selv foranstalter indbindingen. Specielt med hensyn til skolebibliotekernes indkøb forekommer det, at en mere beskeden klargøring – den såkaldte plastning – foretages af kommunerne selv i egne værksteder.

5.3.2. Forskningsbibliotekerne

I henseende til bogindkøbet udgør de danske forskningsbiblioteker en lidet homogen gruppe, hvilket hænger sammen med, at størsteparten af disse biblioteker er højt specialiserede, ikke mindst hvis man medregner forskningsinstitutionernes interne biblioteker. Ser man på erhvervelsen af dansk litteratur, gør der sig særlige forhold gældende for Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket i Århus, idet disse biblioteker som led i pligt-afleveringsordningen i henhold til lov nr. 160 af 1. juli 1927 vederlagsfrit modtager hver 1 eksemplar af enhver nyudkommen tryksag. Samme ret gælder for Universitetsbiblioteket i København, men kun efter rekvisition. Disse bibliotekers indkøb af danske udgivelser er derfor begrænset.

Også de øvrige forskningsbiblioteker indkøber i høj grad udenlandsk litteratur, hvilket hænger sammen med disse bibliotekers specialiseringsgrad. Bogindkøbet sker dels gennem danske boglader, dels direkte fra udenlandske forlag eller boglader, selv om det betyder, at bibliotekerne mister muligheden for at hjemtage bøgerne til gennemsyn.

Tager man yderpunkterne i forskningsbibliotekernes køb i udlandet, ligger Danmarks tekniske Bibliotek lavest med under 1% og Det kongelige Bibliotek højest med 90% af alle indkøb placeret direkte i udlandet. Et andet eksempel er Statsbiblioteket, der har delt sine indkøb op med lidt over halvdelen herhjemme og resten i udlandet, men trækkes

momsen fra, bliver beløbet til de danske boglader mindre end beløbet til udlandet.

Forholdet mellem det direkte indkøb fra udlandet og indkøbet gennem den danske importboghandel har givet anledning til en del debat, hvorom der henvises til afsnit 5.2. om importboghandelen.

5.3.3. Bogsalg til undervisningsinstitutioner

Der solgtes i 1980 for netto 208 mio. kr. bøger, produceret til undervisningsbrug. Dette beløb udgjorde omkring 35% af salget fra Forlæggerforeningens medlemmer, og 27-28% af forlagenes samlede salg. Hertil kommer et temmelig omfattende salg af ikke-skolebøger, som bruges i undervisningen, f.eks. skønlitterære klassikere. En betydelig del af den samlede skolebogsproduktion ligger hos forlagene Gyldendal, Gjøellerup, Munksgaard, Aschehoug og Gad.

Salget af bøger til undervisningsinstitutioner sker næsten udelukkende gennem boghandelen. En mindre del passerer desuden gennem Indbindingscentralen. Efter at skolerabatten er ydet, har boghandlerne et dækningsbidrag på 10-15% til dækning af bestilling, hjemtagelsesomkostninger, fakturering, pakning og udbringning samt service i form af gennemsyn, kontering, et evt. UVM-center o.s.v.

For at sikre en effektiv information af undervisningsinstitutionerne om udbuddet af undervisningsmidler har forlag og boglader i fællesskab oprettet ca. 50 såkaldte UVM-centre over hele landet. Et UVM-center er en særlig afdeling i en boglade, hvor der til stædighed udstilles eller lagerføres omkring 6.000 titler. Forlagene forpligter sig til at fremlægge et eksemplar af alle nye undervisningsbøger i UVM-centrene på udgivelsesdagen, således at udstillingerne altid er aktuelle.

UVM-centrernes virksomhed er selvsagt primært salgsmæssigt orienteret. En mere pædagogisk rettet virksomhed øves af Landscentralen for Undervisningsmidler og amtscentralerne for undervisningsmidler. Disse centraler beskæftiger sig med information om og udlån af undervisningsmidler, og desuden står de for produktion og distribution af lyd- og videobånd samt film til undervisningsbrug.

Også Danmarks Radio udgiver undervisningslitteratur i tilknytning til undervisningsudsendelserne. Disse udgivelser sælges enten direkte fra institutionen eller gennem boghandleren.

Specielt for de højere uddannelsesinstitutioners vedkommende forudsættes de uddannelsessøgende selv at anskaffe de fornødne lærebøger. Dette kan ske gennem den almindelige boghandel, men en del uddannelsesinstitutioner huser egne boglader, som er specialiseret i de relevante fag, ligesom man i en vis udstrækning også driver egne forlag. Formålet er at sikre de studerende den nemmeste og billigste adgang til undervisningsmaterialerne. I henhold til samhandelsreglerne har boghandlerne ret, men ikke pligt til at yde en studierabat på højst 10% til studerende, der fremviser studiekort til studier, som omfattes af Boghandlerrådets studierabatdispensation. En væsentlig del af studierabatten ydes af uddannelsesinstitutionsbogladerne, som undertiden desuden udleverer gratis materialer. Dette gælder dog ikke for de geografisk spredte studier, f.eks. teknika og seminarieuddannelserne (lærere, børnehavepædagoger, socialpædagoger osv.). I 1982 fandtes ialt 18 institutionsboglader/forlag, hvoraf de 7 var organiseret som selvejende institutioner. Med undtagelse af bogladerne ved Odense og Københavns universiteter og Danmarks tekniske Højskole stillede uddannelsesinstitutionerne såvel salgs- som lagerlokaler vederlagsfrit til rådighed. Iøvrigt betaltes i en del tilfælde en leje, der lå væsentlig under normal markedsleje. Endvidere afholdt uddannelsesinstitutionerne i mange tilfælde udgifter til drift og vedligeholdelse samt til indkøb af udstyr.

Forholdene omkring disse boglader og forlag blev i 1978 undersøgt af rigsrevisionen, jfr. Beretning nr. 4 1977-78 om en undersøgelse af boghandler og forlag ved universiteterne og de højere læreanstalter. Rigsrevisionen fandt, at det ikke umiddelbart forekom begrundet, at der afholdtes udgifter til etablering og drift af lokaler m.v. for sådanne boghandler og forlag af institutionernes ordinære bevillinger. Herved skabtes mulighed for opnåelse af overskud og oparbejdelse af disponibel egenkapital, der bl.a. fandt anvendelse til studenter sociale formål. Rigsrevisionen måtte ud fra bevillingsmæssige synspunkter mene, at støtte til sådanne formål

burde ske ved særskilte tilskudsbevillinger, hvoraf formålet fremgik. Det hedder videre i Rigsrevisionens beretning:

»53. Rigsrevisionen er opmærksom på den praktiske fordel, der ligger i etableringen af boghandler i tilknytning til institutionerne. Undersøgelsen synes imidlertid at vise, at de direkte økonomiske fordele, som eksistensen af sådanne boglader indebærer, både for studerende og for uddannelsesinstitutioner er af begrænset omfang.

Efter rigsrevisionens opfattelse bør driften af boghandler og forlag ved højere uddannelsesinstitutioner ske på kommercielt grundlag ved oprettelse af egentlige lejekontrakter med erhvervsdrivende, studenterorganisationer eller andre, som det ud fra en forretningsmæssig vurdering må anses for rigtigst at overlade driften af sådanne virksomheder til. I sådanne lejeaftaler, der i princippet bør have samme indhold ved alle uddannelsesinstitutioner, må det ud over fastsættelse af størrelsen af lejebeløbet bestemmes, i hvilket omfang udgifter til varme, el, vand m.v. skal afholdes af lejer. Selve huslejen bør svare til almindelig markedsleje. Udgifter til inventar og udstyr bør enten afholdes af lejer eller indgå i huslejberegningen.

54. For så vidt den nugældende praksis for etablering og drift af boghandler og forlag ved højere uddannelsesinstitutioner måtte blive opretholdt, finder rigsrevisionen det rettest, at der tilvejebringes generelle retningslinier for virksomhedernes organisation og indholdet af vedtægtsbestemmelser, og at der fastsættes ensartede regler med hensyn til lokalernes etablering, størrelse og indretning samt driftsudgifternes fordeling på henholdsvis boghandlerne/forlagene og institutionerne. Retningslinierne bør rumme en klar tilkendegivelse af, at staten ikke er forpligtet i forhold til boghandlerne og forlagenes kreditorer, herunder vareleverandører.

55. Ved skrivelse af 7. april 1978 forelagde rigsrevisionen undersøgelsens resultater og de forannævnte synspunkter for undervisningsministeriet.

I skrivelse hertil af 31. juli 1978 har ministeriet meddelt, at man har noteret sig, at rigsrevisionen er opmærksom på den praktiske fordel ved institutionsboghandler. Ministeriet har videre udtalt, at det må anses for rimeligt at opretholde ordninger, der sikrer, at lærere og studerende hurtigt og billigt i en institutionsboghandel kan erhverve det rette undervisningsmateriale og den nødvendige faglige litteratur m.v. til brug i undervisning og forskning.

Til rigsrevisionens bemærkning om, at den rabat, som bogladerne yder de studerende, som følge af de særlige samhandelsregler ikke synes at overstige de rabatter, der kan opnås ved køb af bøger i private boghandler, udtaler undervisningsministeriet at uagtet prisdannelsen også for udenlandsk faglitteratur, der udgør en væsentlig del af bogladernes omsætning, i princippet er reguleret, er den efter ministeriets me-

ning i praksis fri. Institutionsbogladerne vil ofte være hovedkommissionær eller eneimportør af de pågældende bøger, og der findes derfor næppe umiddelbart grund til at afvise, at eksistensen af institutionsboghandlerne kan være medvirkende til at sikre rimelige priser på lærebøger, dels ved direkte bestilling af sådanne bøger i udlandet, dels ved opkøb af større oplag af speciallitteratur, for hvilken afsætningsmulighederne i Danmark normalt er begrænset.

Ministeriet finder, at sikring af gode muligheder for bogkøb m.v. er et så væsentligt led i de videregående uddannelsesinstitutioners virksomhed, at det ikke kan siges at være urimeligt, at institutionerne i et vist omfang stiller lokaler m.v. til rådighed for institutionsboglader, således som det efterhånden er blevet fast praksis.

56. Ministeriet erklærer sig enig med rigsrevisionen i, at det formentlig vil være hensigtsmæssigt at søge tilvejebragt ensartede regler med hensyn til, hvilke faciliteter institutionerne kan stille til rådighed, under hvilken form virksomhederne skal drives, og hvorledes der skal forholdes med overskud m.v. Det er ministeriets hensigt at nedsætte en intern arbejdsgruppe, der skal tage de spørgsmål rigsrevisionen har rejst, op til mere principiel overvejelse.

I disse overvejelser vil naturligt indgå spørgsmålet om lejefastsættelsen, men undervisningsministeriet må i denne henseende anse det for meget ønskeligt, at de hidtidige lejeberegningsprincipper videreføres. Det må efter ministeriets opfattelse i denne forbindelse være af betydning, at driftsherregvinsten ved institutionsboghandler ikke tilfalder en privat virksomhed, men derimod under forskellige former de studerende. Tilsvarende synspunkter kan anlægges ved forlagsvirksomhed. Såfremt virksomheden skulle erlægge markedsleje, ville dette indebære, enten at priserne måtte forhøjes, eller at overskuddet ville formindskes. Da overskuddet som hovedregel anvendes til studentersociale formål, ville konsekvenserne under alle omstændigheder være, at de studerende generelt ville blive ringere stillet i økonomisk henseende, hvilket man i hvert fald for tiden ville anse for meget uheldigt.

Med hensyn til gratis udlevering og salg af undervisningsmateriale ved institutter og lign. anføres det i ministeriets skrivelse, at det foran nævnte udvalg som behandler spørgsmålet, forventes at afslutte sit arbejde i efteråret 1978.

57. I en skrivelse af 5. september 1978 til undervisningsministeriet har rigsrevisionen meddelt, at man har bemærket sig, at ministeriet agter at tage spørgsmålet om opstilling af ensartede regler for driften af boghandel- og forlagsvirksomhed ved højere uddannelsesinstitutioner op til principiel overvejelse.

Efter rigsrevisionens opfattelse bør der samtidig med fastsættelse af sådanne regler skabes bevillingsmæssigt grundlag for den direkte og indirekte støtte, uddannelsesinstitutionerne som foran beskrevet yder til boghandel- og forlagsvirksomhed.◀

Statsrevisorerne udtrykte ved behandlingen af beretningen tilfredshed med nedsættelsen af arbejdsgruppen, og tilkendegav, at statsrevisorerne vil tillægge det afgørende betydning, at reglerne søges udtrykkeligt bevillingsmæssigt godkendt. Statsrevisorerne vil ligeledes lægge vægt på, at rigsrevisionen løbende bliver i stand til at følge statsmidlernes forvaltning på dette område i forbindelse med revisionen.

Undervisningsministeriets arbejdsgruppe indstillede den 15. september 1980, at der fortsat bør stilles lokaler til rådighed for studenterboghandler og -forlag inden for visse nærmere angivne forudsætninger og rammer. Således må undervisningsinstitutionerne ikke selv engagere sig i driften af disse foretagender, og driftsmæssige begunstigelser i form af huslejefritagelser m.v. må ikke ydes, hvis virksomhederne drives af private med overskud for øje. Vedtægterne skal godkendes af institutionerne og undervisningsministeriet. Hvis institutionerne inden for deres rammer mener at kunne afse lokaler til formålet, kan disse vederlagsfrit overlades boghandlerne og forlagene, dog højst omkring 250m² for salgs- og arbejdslokaler og normalt højst 150m² til lagerlokaler. For de lokaler, som institutionerne stiller vederlagsfrit til rådighed, kan de afholde udgifter til varme, el og rengøring, ligesom der kan afholdes udgifter til inventar i forbindelse med etableringen. Alle andre driftsudgifter, herunder udgifter til lønninger, telefon, inventarvedligeholdelse og -udskiftning må virksomhederne selv afholde. Løvrigt kræves, at der indgås skriftlige aftaler mellem institutionerne og virksomhederne om de nærmere vilkår, således at den revisionsmæssige kontrol kan gennemføres. Den bevillingsmæssige hjemmel tilvejebringes ved tekstanmærkning på finansloven. Disse regler, der i alt væsentligt er en kodifikation af den hidtidige praksis, blev tiltrådt af Finansudvalget ved Akt 337 af 2/6 1982, og de blev fulgt op af undervisningsministeriets retningslinier af 2/7 1982 for boghandel- og forlagsvirksomhed ved højere og videregående uddannelsesinstitutioner.

5.3.4. Bogudvalgets overvejelser

Som det fremgår af de ovenstående afsnit foregår en betydelig del af leverancerne til folke- og skolebiblioteker direkte fra forlags-

ekspeditionerne til Indbindingscentralen, som i henhold til en aftale mellem Boghandlerrådet og institutionerne herefter ekspederer leverancerne til de lokale boghandlere, som videresender dem til bestillerne. Imidlertid er der i de seneste år af boghandlere etableret flere bogbindervirksomheder, som på samme måde som Indbindingscentralen leverer bøger til bibliotekerne i biblioteksklargjort stand. Da disse boghandlere ikke har pligt til at levere bøgerne til bibliotekerne via en lokal boghandler, og altså heller ikke pligt til at afstå nogen del af avancen på bøgerne til en lokal boghandler, mener Indbindingscentralen at den herved udsættes for konkurrenceforvridning. Indbindingscentralen har protesteret imod dette forhold, og der er indledt forhandlinger med henblik på at få tilvejebragt en fuldstændig lighed på området.

Det salg af bøger, som på den beskrevne måde kanaliseres gennem de lokale boglader, spiller en så stor rolle, at det for mange boglader, især i mindre byer, ville være vanskeligt at klare sig, hvis det faldt bort. Uden IBC-salget ville de lokale boglader i hvert fald næppe være i stand til at yde det lokale

bibliotek og de lokale skoler den fornødne service.

Der har været enighed i Bogudvalget om, at de pågældende leverancer af hensyn til opretholdelsen af de talsidige boghandlernet fortsat bør ske gennem de lokale boghandlere. Det ville efter udvalgets opfattelse være en kortsynet politik at lade salget til institutionerne gå uden om boghandlerne. De besparelser for undervisningsvæsenet og bibliotekerne, som kunne opnås ved oprettelsen af indkøbscentraler, ville kun være tilsyneladende, idet de ville blive opvejet af lønomkostninger og øvrige driftsudgifter. Konsekvensen ville desuden blive, at institutionerne ville miste fordelene ved at bruge de lokale boghandlere, og at mange boglader måtte nedlægges. På lidt længere sigt ville dette sandsynligvis føre til, at det offentlige for at sikre det alsidige udbud af bøger til forbrugerne ville blive tvunget til at iværksætte økonomiske støtteforanstaltninger for boghandelen, der mere end opvejede de indvundne besparelser. Man er iøvrigt opmærksom på, at disse spørgsmål er genstand for forhandlinger mellem de berørte parter.

5.4.1. Bogsalg gennem kiosker og bladhandeler

Der findes i Danmark ca. 10.000 bladhandeler, hvoraf ca. 1/3 fører bøger i sortimentet. Kioskerne har ofte tiltrukket sig interesse som en alternativ formidlingskanal for litteraturen, hvilket hænger sammen med det store publikum, der kommer i disse forretninger p.g.a. udbudet af dagligvarer og nødvendighedsartikler. Principielt er der intet til hinder for et betydeligt udbud af bøger i bladhandlerne, idet samhandelsreglerne tillader forlagene at levere bøger under frisalgsgrænsen (pr. 1/6 1982 65,25 kr.) til alle handlende. Denne mulighed benyttes imidlertid ikke af mange kiosker, hvilket ikke blot skyldes tradition. Det må erkendes, at kioskejerne sjældent har kendskab til forlagenes udbud, hvortil kommer, at bladhandlerne almindeligvis kræver en ret til at returnere usolgte bøger inden for en tidsramme af et halvt år, hvilket er betydeligt mere vidtgående end den tilsvarende ret for bogladerne.

Enkelte forlag har dog gjort forsøg med salg af bøger gennem bladhandlerne. Især har Gyldendal forsøgt sig med Tranebøger-

ne, en billigbogsserie der startede i 1959. Forlaget informerede bladhandlerne om den litteratur, der optryktes i serien, ved konsulentbesøg, men dette måtte opgives efter 2 år, da det ikke var rentabelt. I det hele taget levede forsøget ikke op til forventningerne, idet salget ikke kom over 5% af, hvad man havde kalkuleret som muligt. Endvidere kan nævnes salget af Spectrums Pocketbøger, der kulminerede i 1963-64, og som senere blev genoplivet som Spectrum Paperbacks, en spændingsserie hvis største succes var Sjöwall og Wahlöös kriminalromaner. Gyldendal fører fortsat en række pocket- og paperbackserier i bladhandlerne, men man mener dog på forlaget at have gjort den erfaring, at det ikke nytter at satse på dette salg. En markedsundersøgelse, som Den danske Boghandlerforening foretog i 1980, viste, at kun 3% af den del af den voksne, danske befolkning, som indenfor den sidste måned havde købt en bog, havde købt bogen i en kiosk. Andelen var dog væsentligt større blandt de 16-19-årige.

Der har fra forskellig side, bl.a. fra Bogudvalgets arbejdsgruppe vedrørende børne- og ungdomslitteratur (se herom afsnit 8.2.3. nedenfor), været rejst forslag om en forbedring ikke mindst af børnebogssalget gennem et salgsmestød for de af Forlæggerforeningens medlemmer udgivne børnebøger. Tanken har imidlertid mødt modstand såvel fra de implicerede forlag som fra boghandlerne. Boghandlerne har heri set en konkurrencefordrejning, idet bladhandlerne ofte opererer med længere åbningstider end bogladerne. Selv om forsøg på at komme i kontakt med utraditionelle, men potentielle kunder gennem bladhandelen har vist sig vanskeligt realiserbare, kan man næppe afvise, at sådanne mestød kan have en væsentlig kulturpolitisk interesse.

I Sverige har man siden 1976 gennemført et statsstøttet forsøg på salg af kvalitetslitteratur gennem utraditionelle kanaler. Forsøget blev startet som en reaktion på de følger, som indtrådte ved ophævelsen af den faste bogladepris, nemlig at salget af billige, populære bøger steg på bekostning af værker af højere litterær kvalitet. Forsøget bestod i, at man ved en intensiv reklamekampagne lancerede bogserien »En bok för alla«. Bøgerne tryktes i høje oplag (50.000 eksemplarer) og solgtes til en meget lav pris, nemlig 5 sv.kr. pr. bind, senere forhøjet til 7,50 sv.kr.

Målet var at komme i kontakt med det traditionelt ikke-bogkøbende publikum ved at sælge bøgerne gennem kiosker og bladhandlere, bogombud på arbejdspladserne, oplysningsforbund og lignende. Det har dog vist sig, at de fleste købere af »En bok för alla« hører til de traditionelle bogkøbere.

Fra den svenske bogbranches side nærede man en vis skepsis overfor forsøget, idet man mente, at den billige pris dels ville hindre salg af andre bøger, dels at den ville give kunderne et forkert indtryk af branchens prispolitik. Ingen af delene gik imidlertid i opfyldelse; tværtimod oplevede det ordinære bogsalg en stor, ekstra stigning.

De bedst solgte titler har været svenske klassikere, f.eks. bøger af Ivar Lo-Johansson.

Det salg af bøger, som finder sted gennem kioskerne, hidrører som det fremgår af ovenstående kun i ringe grad fra Forlæggerforeningens medlemsforlag. I stedet sker der et betydeligt salg af bøger fra forlag som Inter-

presse, Carlsen if, Gutenberghus, Williams Forlag og Winthers forlag. Der er her tale om den billige, masseproducerede, såkaldte kiosklitteratur. Denne litteratur læses og sælges i meget betydelige mængder, men man kan på mange måder tale om den som en »uofficiel« litteratur, idet den lever et liv i stilhed, udenfor det anerkendte litterære system. Den anmeldes således ikke i aviserne, den optages ikke i bogkatalogerne og den medtages ikke fuldstændigt i Dansk Bogfortegnelse, ligesom forfatterne almindeligvis ikke er kendte. Bøgerne sælges til meget lave priser, sammenlignet med andre udgivelser, hvilket skyldes en meget høj grad af standardisering og masseproduktion. Det er f.eks. ikke ualmindeligt, at bøgerne samtidigt udsendes på både dansk, norsk og svensk.

Distributionen af kiosklitteraturen sker gennem grossistfirmaer under samme former som distributionen af aviser og ugeblade. Bladhandlerne har fuld returret for usolgte bøger, og det hænder iøvrigt, at disse genindbindes to og to og udsælges som reklametilbud. Det har været nævnt i debatten om denne litteratur, at der består en fare i, at disse lave priser hindrer mange kunder i at forstå, hvorfor bogladernes bøger er så meget dyrere, og at dette kan afholde dem fra at købe bøger i boghandelen.

Det største forlag på dette marked – Winthers forlag – udsender hver måned bøger i 25 forskellige serier, fordelt på kriminal-, western- og romantiklitteratur. I perioden 1960-76 steg antallet af serier fra dette forlag fra 13 til 32, og antallet af producerede eksemplarer steg med 130%. Især skete der en massiv opblomstring af de romantiske serier i perioden 1968-76. I 1978 udsendtes 2 mio. bøger, fordelt på ca. 300 titler. I 1979 lå hvert oplag på 8-10.000 eksemplarer.

Winthers litteratur skrives af en eller flere anonyme forfattere sædvanligvis efter en fast synopsis, der er udarbejdet på baggrund af et minutiøst kendskab til læsernes art, alder, oprindelse, interesser og sociale tilhørsforhold.

5.4.2 Bogudvalgets overvejelser

Salget gennem bladhandelen af ikke-kiosklitteratur kan have en særlig betydning, fordi der synes at være en tendens til, at kioskerne i første række leverer læsestof til de samfundsgrupper, som normalt ikke køber bøger

i boghandelen. Da der gennem bladhandelen i overvejende grad sælges serielitteratur af ringe litterær værdi, bør det overvejes, om der er mulighed for at øge udbuddet og salget af kvalitetslitteratur gennem bladhandelen. Herom henvises til afsnit 8.2.3. om litteraturredning nedenfor.

Udvalget har iøvrigt drøftet spørgsmålet, om der bør gives bladhandlerne en udvidet adgang til forhandling af bøger. Blandhandlernes repræsentant i Bogudvalgets *underudvalg vedrørende traditionel bogdistribution* ønskede, at bladhandlerne også skulle kunne forhandle bøger, der *nedsættes* til under frisalgsgrensen, og at samtlige forlag burde være forpligtet til at levere samtlige udgivelser under frisalgsgrensen til salg i kioskerne. Underudvalget bemærkede hertil, at man skønnede, at de største hindringer for salg af »lødige« billigbøger gennem kioskleddet er:

- a) bøgernes korte levetid i kioskerne,
- b) manglende uddannelse af kioskpersonalet,
- c) mangelfuld information til kioskerne om de bøger, der udsendes, især fra grossisterne,
- d) voksende koncentration i grossistledet,
- e) grossistledets restriktive kriterier for, hvilke billigbøger man vil distribuere til kioskerne (kun de, der ialt kan sælges i mindst 2.000-4.000 eksemplarer om året – hvilket i en ond cirkel fører til, at kun de billigbøger, der ser »salgbare« ud, får lov til at nå frem til det potentielle publikum),
- f) ufordelagtige salgsbetingelser for forlagene (mindst 40% rabat på alt, fri returret, ringe salgsarbejde, stor makulatur),
- g) koncentrationstendenser i udgiverledet (ét forlag dominerer nu kioskmarkedet næsten totalt og spærre i realiteten for eksperimenter med andre bogtyper), hvilket resulterer i stadigt færre udgivere og stadigt færre genrer og titler i stadigt større oplag.

Bogudvalget er af den opfattelse, at disse vanskeligheder fortsat gør sig gældende. Man finder det i og for sig ønskeligt, at der til stadighed er et vist udbud af kvalitetslitteratur i bladhandelen, idet der herved kan ske en spredning til befolkningsgrupper, som ikke nås gennem boghandelen. På den anden side må det også erkendes, at et massivt udbud og salg gennem bladhandelen kunne tænkes at svække boghandelens situation, bl.a. ved at overtage større dele af det ukomplicerede salg af best-sellers.

Det centrale problem i forbindelse med pligtmæssige leverancer af alle bøger under frisalgsgrensen til bladhandelen synes at ligge i, at bladhandelens normale leveringsvilkår på flere betydende punkter adskiller sig fra boghandelens. Spørgsmålet om, i hvilken udstrækning forlagene kan vægre sig ved at levere bøgerne, er derfor i første række af monopolretlig art. Udvalget vil i denne forbindelse pege på, at forlagenes prisfastsættelse i reglen primært er baseret på salg gennem boghandelen under de her gældende vilkår. Forpligtes forlagene til i væsentligt videre omfang end normalt at levere til salg gennem bladhandelen, kan det blive nødvendigt at indkalkulere forøgede rabatter og højere returprocenter, hvilket vil føre til prisstigninger på pocket- og paperbackudgaver. En sådan udvikling ville man finde uheldig ud fra kulturpolitiske overvejelser.

Specielt med hensyn til problemet omkring de nedsatte bøger finder udvalget, at man ikke bør imødekomme ønsket om at få disse frigivet til salg uden om boghandelen. Efter spørgslen efter udsalgsbøgerne er i forvejen meget stor, og de årlige bogudsalg tilrettelægges som et kollektivt fremstød for boghandelen, der selv finansierer reklamer m.v. Reelt set er det formentlig også tvivlsomt, om bladhandelen ville udnytte muligheden, idet alle udsalgsbøger sælges uden returret fra forlagene.

5.5. Direkte salg

5.5.1.1. Bogklubber

I 1960'erne slog det direkte salg fra forlagene til publikum i form af bogklubber stærkt igennem. Spredte tilløb i mindre målestok var sket tidligere. Det er naturligt i den forbindelse at nævne, at den tidligst kendte bog-

klub her i landet var »Børnenes bogsamling«, der grundlagdes af Chr. Erichsen i 1896. I udlandet (især Tyskland og USA) slog bogklubber som Volksverband der Bücherfreunde, Büchergilde Gutenberg, Book-of-the-Month-Club og Literary Guild igennem i

1920'erne og 30'erne. I samme periode herhjemme startede AOF's Bogkreds (1931). Det var ikke en egentlig bogklub, men en abonnementsordning i tilknytning til arbejderbevægelsen, hvori man udgav socialt engageret litteratur. Bogkredsen blev i 1952 afløst af Fremads Folkebibliotek, som distribuerede dels gennem boghandelen, dels ved hjælp af et net af såkaldte bogombud, der fungerede som forlagets repræsentanter på arbejdspladser og i fagforeninger. Egentlige bogklubber begyndte her i landet med Danske Bogsamlers Klub (1946) og Månedens Bog (senere »Hjem og bog«) (1950). Det egentlige gennembrud skete dog først fra 1959, da Lademanns Forlag startede bogklubben Union. Siden har klubbernes udvikling gjort dem til en meget væsentlig faktor på bogmarkedet.

Der findes flere måder at organisere bogklubsalg på, men især to salgsformer har vundet indpas her i landet, nemlig bogpakkesystemet og »månedens bog«. Bogpakkesystemet, der blev introduceret af Lademanns Forlag, indebærer, at medlemmerne med jævne mellemrum får tilsendt en pakke, indeholdende 2-4 forskellige bøger. Såfremt medlemmerne ikke ønsker at aftage bøgerne, kan de returnere hele pakken. Det er ikke muligt kun at beholde enkelte af bøgerne. »Månedens bog«-princippet fungerer på den måde, at medlemmerne med jævne mellemrum, oftest – men dog ikke i alle tilfælde – en gang om måneden, får tilbudt en enkelt bog. Hvis medlemmet ikke ønsker denne bog, må den afbestilles. Sker dette ikke, vil bogen blive tilsendt kunden. Ofte vil der endvidere være mulighed for at bestille et eller flere alternative tilbud eller bøger fra klubbens »back-list« (d.v.s. tidligere, ikke udsolgte tilbud).

Fælles for disse salgsformer er, at kunden på den ene eller anden måde skal reagere, hvis købet skal afværges, såkaldt »negativt salg«. Dette kan der ud fra et forbrugersynspunkt knytte sig visse betænkeligheder til.

Det er uomtvisteligt, at bogklubberne indtager en betydningsfuld position på det danske bogmarked. For at belyse deres nuværende stilling rettede Bogudvalget i november 1981 en skriftlig henvendelse til de to store bogklubforlag, Gyldendal og Lademann, samt seks mindre bogklubber om klubbernes medlemstal. Bortset fra Gyldendal ønskede

ingen af bogklubberne på dette tidspunkt at oplyse medlemstal. I de følgende beskrivelser er der derfor benyttet ældre oplysninger, eventuelt fra andre kilder. Da medlemstallene ikke henfører til samme tidspunkt, kan en direkte sammenligning ikke foretages.

En af de største bogklubber i Danmark er *Union*, der hører under *Lademanns Forlag*. I april 1981 oplyste forlaget over for Bogudvalget, at Union, da klubben var på sit højeste i 1977, havde ca. 300.000 medlemmer; senere skete der et markant fald i medlemstallet, der på oplysningstidspunktet var ca. 120.000. Under Lademanns Forlag hører en lang række mindre bogklubber, der i reglen betjener et publikum med mere specielle interesser. Blandt disse kan nævnes Unions Romanbibliotek og Kriminalbibliotek (der udsender samme bøger), Klassiker- og Køkkenbiblioteket. Endvidere er en række klubber bygget op om enkelte større udgivelser, såsom Unions Danmarkshistorie og en række leksika. Senest er Danmarks bogklub kommet til. Denne klub betjener sig af pakkesystemet, og er især lagt an på nyere dansk skønlitteratur. Det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at andelen af medlemmer, tegnet gennem boghandelen, er væsentligt højere for denne klub end for klubberne under Lademanns Forlag som helhed.

Man har fra forlagets side gjort en betydelig indsats for at kombinere bogklubberne med salg af andre varer og tjenesteydelser, og med et engagement i filmbranchen, jf. afsnit 4.2. side 66 ff.

I perioden 1975-77 havde klubberne det hidtil højeste medlemstal, der skønnedes at være omkring 600.000 (medlemstal skønnet på grundlag af gennemsnitligt antal solgte eksemplarer, jfr. Ole Hjort Christiansen, Finn Skøtt Hansen og Bjarne Pedersen, *Bogklubber i Danmark*, side 145, guldmedaljeafhandling, Odense Universitet 1980 (stencil)). Det samlede medlemstal blev i april 1981 oplyst til ca. 400.000. Koncernens omsætningsstal fremgår af nedenstående opstilling (kilde: Hans Hertel i *Information* den 26.-27. januar 1980 samt oplysninger fra forlaget):

Tabel 5.7. Lademann-koncernens omsætning 1974-80 (i mio. kr.)

	Bøger	Unikøb	Film	Samlet koncern-tal ¹
1974	185	2	0,2	187
1975	192	34	0,2	226
1976	209	51	20	279
1977	235	57	30	336
1978	208	55	15	284
1979	201	34	3	250
1980	152	16	3	183

1) Det samlede koncerntal omfatter desuden resultater fra edb- og reklamevirksomhed.

Gyldendals Bogklub startedes i 1966, og benytter »månedens bog«-princippet. I november 1981 oplyste Gyldendal, at klubben havde ca. 215.000 medlemmer. Udover bøger formidler klubben salg af grammofonplader, kassettebånd og grafik, men ikke andre varer. Klubbens repertoire bærer i høj grad præg af slægtskabet med Gyldendals Forlag. Ifølge oplysninger fra Boghandlerforeningen og Gyldendals Bogklub får ca. 40% af medlemmerne deres bøger ekspederet gennem boghandelen.

Under Gyldendals forlag hører endvidere Samlerens Bogklub, klubben Spændende Bøger og Gyldendals Børnebogklub. Samlerens Bogklub startedes af Samlerens Forlag i 1967 og var karakteristisk ved at opdyrke områder, specielt indenfor den oversatte skønlitteratur, som ellers havde vanskelige vilkår på markedet. Klubben blev i begyndelsen af 1970'erne overtaget af Gyldendal; på dette tidspunkt havde den et meget lavt antal medlemmer. Det lykkedes Gyldendal at øge medlemstallet betydeligt uden at foretage indgribende ændringer af klubbens profil, og den havde i november 1981 ca. 30.000 medlemmer. Klubben Spændende Bøger havde på samme tidspunkt ca. 12.000 medlemmer, og Gyldendals Børnebogklub havde ca. 30.000. Begge klubber startedes i 1977.

Endelig kan nævnes *Lyrikbogklubben*, som er startet i begyndelsen af 1981 i samarbejde mellem Borgens og Gyldendals forlag. Klubben ligner de øvrige af Gyldendals bogklubber, og er baseret på nyere dansk lyrik fra de to forlag. I november 1981 havde klubben ca. 11.000 medlemmer.

En tredje stor koncern som har startet bog-

klubsvirksomhed, er *Gutenberghus*, der dels startede Anders And Bogklub i 1975 og indledte et nært samarbejde med Alle Børns Bogklub i 1979, dels har opkøbt Danske Bogsamleres Klub. Sidstnævnte klub er den ældste af de eksisterende bogklubber, idet den grundlagdes af forlaget Wangel i 1946. Udgivelsesprofilen tegnes især af skønlitterære spændingsbøger. Endelig kan det nævnes, at Gutenberghus driver Hjemmets Spisekort, der måske ikke er en bogklub i egentlig forstand, idet man sælger kort med madopskrifter til indsættelse i en særlig kassette. Markedsføringen af klubben sker i forbindelse med koncernens ugeblade. Forlaget har i 1979 oplyst, at Anders And Bogklub havde ca. 60.000 medlemmer. Alle Børns Bogklub havde i 1977 ca. 2.000 medlemmer, og Danske Bogsamleres Klub havde på samme tidspunkt 35.000 medlemmer (kilde: oplysninger fra forlaget anført i Bogklubber i Danmark side 149-150).

Udover de her nævnte klubber findes en række mindre bogklubber og abonnementsordninger. *Primavera Underholdningsbogklubben* oprettedes i 1977 af forlagsboghandlerne Palle Fogtdal og Gert Ringhof og blev året efter overtaget af forlaget Lindhardt & Ringhof. Den fungerer efter »månedens bog«-princippet. Profilen tegnes af romantiske romaner.

Forlaget *Rhodos* startede en bogklub i efteråret 1979, især baseret på titler fra forlagets back-list. Ved udgangen af 1979 havde klubben omkring 6.400 medlemmer (kilde: oplysninger fra forlaget, anført i Hans Hertel: Litteraturen mellem markedet og staten (5), Information 31. januar 1980). Udgivelserne lader sig både i pris og udstyr nærmest sammenligne med paper-backs. Klubben havde indtil slutningen af 1980 et sæt medlemsbetingelser som sammenlignet med andre klubbers var meget frie. Disse blev senere ophævet, og man gik over til blot at orientere medlemmerne om nye tilbud en gang i kvartalet. I november 1981 oplyses det, at bogklubben er stillet i bero indtil videre.

Socialistisk Bogklub stiftedes i 1977 og havde ved udgangen af 1979 omkring 4.000 medlemmer (kilde: op. cit. (6), Information 2. februar 1980). Klubben har især beskæftiget sig med udgivelse af socialistisk skønlitteratur; men man har også udsendt enkelte faglitterære værker. I de første år havde

klubbens salgsform mere karakter af en subscriptionsordning, hvor medlemmerne skulle bestille de ønskede bøger fra kataloger, der udkom med visse mellemrum. (I begyndelsen 1 gang årlig, senere med kortere mellemrum). Efter et par år så man sig dog nødsaget til at gå over til negativt salg, i form af »månedens bog«, dog kun med 6-8 udsendelser årligt. Overgangen betød ikke et større salg, men en hurtigere afsætning af de enkelte titler.

Endelig kan det nævnes, at en række mindre forlag i en årrække har skabt basis for mere risikobetonende udgivelser ved subscriptionsordninger. Dette gælder således forlaget Arena, der havde en ordning med ca. 700 abonnenter fra forlagets start i 1953 til 1978, hvor ordningen ophørte i forbindelse med en samarbejdsaftale med Gyldendal. I 1980 genoptog man dog abonnementsordningen i forbindelse med en genforhandling af aftalen med Gyldendal, idet den viste sig at være af vital betydning for forlaget. Også Brøndums Forlag har i en årrække benyttet en subscriptionsordning som grundlag for mere eksklusive udgivelser, bl.a. med illustrationer i original grafik af danske kunstnere.

Indtil ændringen af samhandelsreglerne i 1982 indeholdt disse ikke særlige bestemmelser om bogklubber, men en række af de generelle bestemmelser fandt anvendelse, hvilket bl.a. betød, at bogklubbøger ikke måtte være i samme udstyr som normaludgaven (forskelligt omslag ansås ikke for at være forskelligt udstyr). Desuden medførte reglerne om leveringspligt, at boghandlerne havde krav på at få leveret bogklubbøger til videreleverance til klubbernes medlemmer.

Ved revisionen af samhandelsreglerne i 1982 indførtes i § 17 en række særlige bestemmelser om bogklubber, som på nogle punkter indebar ændringer i forhold til de tidligere regler. Således er kravet om, at bogklubbøgerne fremtræder i et særligt udstyr nu modificeret til, at bogklubben skal være angivet på titelblad og yderomslag. I øvrigt kræves det, at klubberne består af medlemmer, der har tegnet medlemsskab. Der stilles ingen krav om større eller mindre køb gennem klubberne, men i de tilfælde, hvor medlemsbetingelserne kun forpligter til modta-

gelse af én levering, fritages boghandleren fra den normale hovedregel om, at bogklub-bøger kun må sælges til medlemmer. Der tilsigtes således en ligestilling af salget gennem boghandelen og det direkte salg, hvilket følges op af en regel om pligt for klubberne til at levere til boghandlere i disse tilfælde. En sådan ligestilling tilstræbes endvidere gennem bestemmelser om, at muligheden for at vælge levering gennem en boghandel fremhæves på nærmere fastsat måde i annoncer m.v.

Reglerne indeholder ingen generel bestemmelse om karenstid d.v.s. en vis periode mellem normal- og bogklubudgavens fremkomst. Derimod bestemmes det, at der skal iagttages en 6 måneders karenstid, hvis bogklubudgaven ikke adviseres for boghandelen senest ved normaludgavens fremkomst. Overholdes denne tidsfrist ikke, forpligtes forlæggerne til at modtage normaludgaven retur fra boghandlerne. Forlæggernes handelfrihed begrænses således i princippet ikke, men boghandlerne og forbrugerne sikres mod at blive overrumplet af en bogklubudgave. Tilsvarende gælder med hensyn til salg af bogklubrettigheder til ikke-samhandelsberettigede forlag. Her er forlagene forpligtet til at tilbagekalde normaludgaven senest i den måned, hvor bogklubudgaven udkommer.

De eksisterende bogklubber har ret varierende medlemsvilkår. For pakkesystemernes vedkommende synes det almindelige at være, at udmeldelse kan ske efter medlemmets ønske, således at der kun eksisterer en binding for så vidt angår reglerne om, at hele pakken i givet fald skal aftages, hvilket nu også er fastslået i samhandelsreglerne. Ved »månedens bog«-systemet kræver visse klubber et minimumssalg på årsbasis eller i medlemskabets fulde varighed. Der synes gennem årene at have været en tendens til stadig friere medlemsvilkår, hvilket harmonerer med medlemmernes mere forbrugerpolitisk prægede interesser. På den anden side er det klart, at man fra boghandelens side ikke har kunnet acceptere, at medlemsbetingelserne bliver så frie, at bogklubben bliver en ren formalitet. Man har på denne baggrund i et enkelt tilfælde skredet ind efter de tidligere samhandelsregler over for en klub, hvor der ikke fandtes medlemsbetingelser.

Samtidigt med revisionen af samhandelsreglerne krævede man fra forfatterside af forlæggerne, at der indførtes en karenstid på mindst et år. Dette krav blev ikke imødekommet, og i 1982 har en række forfattere underskrevet en erklæring, hvori det anføres, at de ikke agter at udgive deres bøger i en bogklub, med mindre der iagttages en karenstid på et år, så længe der ikke er afsluttet overenskomst mellem Dansk Forfatterforening og Den danske Forlæggerforening om betingelserne for bogklubudgaver. Dansk Forfatterforening lægger megen vægt på, at der indgås sådanne overenskomster, hvilket er sket med forlaget Gyldendal. Der findes ingen bindende regler, og praksis er meget svingende. En enkelt bogklub betaler en royalt på 15%, hvilket svarer til normalen ved ordinærudgaver. I de øvrige klubber betales en lavere royalt eller et engangsbeløb for bogklubrettighederne. Forhandlinger om en overenskomst er nu under forberedelse.

I *Sverige* findes der overenskomster mellem Sveriges Författarförbund og visse større bogklubber. Der er både tale om ordninger med et engangshonorar, hvor klubben ikke er forpligtet til at oplyse oplagsantal og -størrelse, og royaltyaftaler med garantibetaling.

I *Norge* er der indgået aftaler, der bl.a. påkalder sig interesse derved, at de indeholder forpligtelser for klubberne m.h.t. det årlige antal udgivelser af norske værker.

Bogklubberne forpligter sig til, at mindst 6 af 12 »hovedbøger« (»Månedens bog modsat »alternative tilbud«) pr. år skal være skrevet af norske forfattere. Bokklubben Nye Bøger har endvidere forpligtet sig til et lyrikprogram – udover det ordinære bogklubprogram – som ligeledes skal bestå af mindst 6 norske bøger pr. år. Desuden har Den norske Forfatterforening indgået aftaler med bogklubberne om en royalt på 12%, som skal fordeles således at 8% tilfalder forfatteren og 4% en særlig solidaritetsfond under forfatterforeningen, dog undtaget de første 50.000 kr. der tilfalder forfatteren ubeskåret. Ud over dette skal bogklubberne yde fonden en generel godtgørelse på 3,6% af bogklubprisen pr. solgt eksemplar og hvert halvår desuden en afgift svarende til 2,6% for det gennemsnitlige antal medlemmer, som har fået tilbudt månedens bog. Denne solidaritetsfonds midler skal anvendes til støtte for

vanskeligt stillede norske forfattere (uanset medlemskab af forfatterorganisationerne) og som støtte for syge eller på anden måde nødstedte skønlitterære forfattere.

Bogklubberne har, siden deres udvikling tog fart i 60-erne, udviklet sig et en betydende faktor på bogmarkedet. Nærmere oplysninger herom findes i en *undersøgelse, gennemført i januar 1979 af Den danske Boghandlerforening i samarbejde med analyseinstituttet AIM*. Undersøgelsens resultater og kommentarer hertil er publiceret i et særnummer af Det danske Bogmarked af 11. juni 1979. Det fremgår heraf, at 34% af samtlige danske husstande (d.v.s. ca. 736.000 ud af ca. 2.165.000) er bogklubmedlemmer. I alt angives der at være ca. 1.039.000 medlemsskaber. Medlemshusstandene tegner sig således hver for gennemsnitligt 1,4 medlemsskab.

Undersøgelsen viser, at bogklubbernes medlemmer i særlig grad hører hjemme i de erhvervsgrupper, der traditionelt altid har været gode bogkøbere, d.v.s. unge under uddannelse, funktionærer og tjenestemænd samt selvstændige i byhverv. For Unionklubberne er der dog også tale om mange medlemmer blandt arbejdere – specielt faglærte – og selvstændige landbrugere.

Det fremgår iøvrigt af undersøgelsen, at medlemsprocenten stiger med husstandsindkomsten, at medlemmerne i særlig grad findes blandt de husstande, hvis overhoved er under 45 år, og at især husstande med børn under 7 år har en høj medlemsprocent.

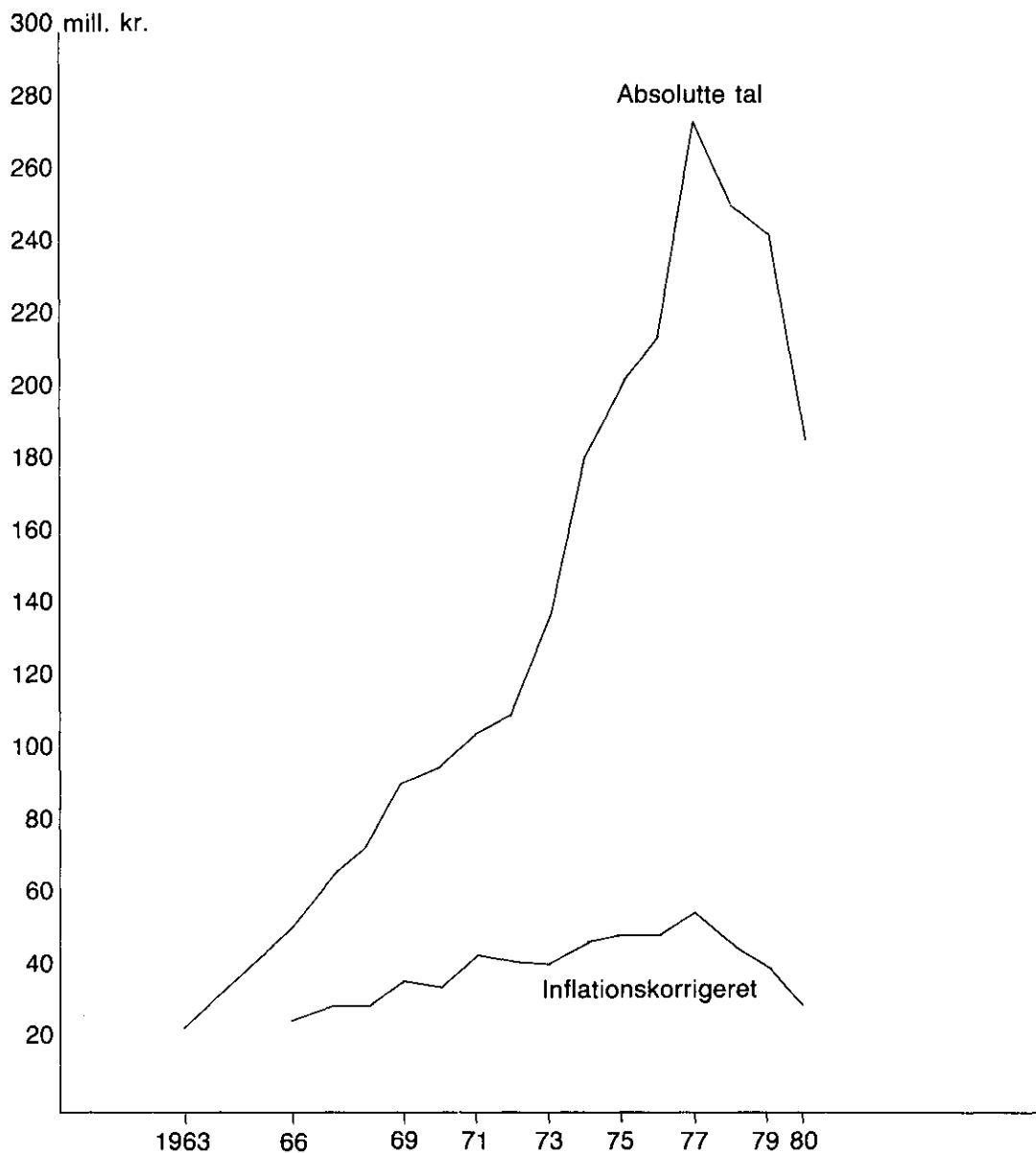
Langt den overvejende del af medlemmerne får deres bøger leveret direkte fra bogklubben, men der gør sig dog her visse forskelle gældende fra klub til klub, jf. ovenfor. Det er en nogenlunde generel tendens, at bogklubmedlemmerne i højere grad køber normale forlagsudgivelser end ikke bogklubmedlemmerne. Det bemærkes i kommentaren til undersøgelsen, at dette næppe kan fortolkes som et tegn på, at bogklubmedlemskab fører til et forøget køb af normaludgivelser, men snarere hænger sammen med, at bogklubmedlemmerne især rekrutteres blandt de grupper, som i forvejen er gode bogkøbere.

Af en undersøgelse foretaget for Boghandlerforeningen i 1980 fremgår det, at 36% af de adspurgte var regelmæssige bogkøbere,

d.v.s. havde købt en bog indenfor den sidste måned. Af de regelmæssige bogkøbere havde 45% erhvervet den seneste bog gennem bogklub, og 42% angav boghandelen som salgskanal. Tilsvarende undersøgelser i 1958/59 viste, at hhv. 78% og 41% af de regelmæssige bogkøbere havde købt den seneste bog i boghandlen, mens 44% i 1976 havde benyttet bogklub som salgskanal.

Der foreligger ikke eksakte tal for bogklubbernes salgsmæssige udvikling i de forløbne 20 år. Et vist fingerpeg kan dog hentes i Forlæggerforeningens statistik over det *direkte* salg fra forlagene. Oplysningerne er indhentet hos Den danske Forlæggerforening og findes ikke offentliggjort andetsteds. De inflationskorrigerede tal er beregnet med 1948 som basis.

Fig. 5.8. Direkte bogsalg excl. moms.

Det skal understreges, at der ikke kan uledes entydige oplysninger om bogklubberne af denne opstilling. Dels omfatter det direkte salg udover bogklubberne også kolportagesalg og postordresalg, dels er de bogklubeleverancer, som er gået gennem boghandelen ikke medregnet.

Uanset de nævnte forbehold synes det klart, at det direkte salg er steget kraftigt i årene frem til 1977, hvor kolportagens andel heraf i øvrigt har udvist en klart faldende tendens. Siden 1977 er det direkte salg dog faldet både procentuelt og i reelle tal. Dette korresponderer med både medlemstilbagegangen hos Lademann, og med at ca. 50% af medlemmerne i Danmarks bogklub – Lademanns seneste bogklub – får bogpakken leveret gennem en boghandler, hvorimod kun ca. 10% af Unions medlemmer får leveringer gennem boghandler. Det faldende bogklubsalg skyldes, udover en generel tilbagegang i bogomsætningen, hovedsagelig to faktorer: For det første at de sidste bind af Lademanns Leksikon udkom i 1977, hvilket alene betød et fald i Unions medlemstal på 80.000 fra 1977 til 1978 (oplysninger fra forlaget, anført i Bogklubber i Danmark, s. 145), og for det andet at markedet i hvert fald midlertidigt er blevet mættet.

5.5.1.2. Bogudvalgets overvejelser

Et af Bogudvalget nedsat *underudvalg**, der afgav en (upubliceret) rapport om den traditionelle bogdistribution i oktober 1973 havde følgende bemærkninger om bogklubberne:

»Det må afklares, hvorvidt bogklubberne reelt udvider antallet af bogkøbere – læsere eller trækker voksende andele af markedet til sig på andre udgiver- og distributionskanalers bekostning; i sidste tilfælde vil de jo på længere sigt true produktion og salg af mindre populære bogtyper. Fra et forfattersynspunkt kan bogklubberne udgøre en fare, fordi de gør de få kendte forfattere endnu mere solgt på de mindre kendte forfatters bekostning, og således forstærker markedsmekanismen. Fra et forbrugersynspunkt kan bogklubberne med deres centraliserede valg og den mere eller mindre bundne salgsform betyde en eliminering af det frie forbrugervalg og en smagsmonopolisering ud fra mere eller mindre kommercielle kriterier.«

Underudvalgets flertal (medlemmerne Hertel, P.M. Jacobsen, Carsten Tofte og Tage Voss) udtalte følgende:

»Alt i alt betyder det, at skønsmæssigt 1/3 af det samlede bogudbud og den altovervejende del af skønlitteraturen nu formidles gennem bogklubberne, og at en stadig voksende del af forbrugerne i praksis overlader deres bogvalg til andre. Bogklubbernes delvis garanterede afsætning muliggør af og til usikre udgivelser, men det kan også drive den »normale bogudgivelse« over i retning af stordriften (selv førsteudgivelser får i voksende omfang karakter af pilotoplæg til sondering af markedet for det egentlig rentable: bogklubudgaven). Dette stærkt centraliserede bogvalg – herhjemme koncentreret i to store forlagshuse med reel monopolisering i hver deres ende af det effektivt delte marked – giver risiko for smagsmonopolisering og dermed for indskrænkning af forbrugernes valgmuligheder og litteraturens ytringsmuligheder.«

Endvidere anførtes af disse medlemmer følgende vedrørende forholdet mellem bogklubudgaver og billigbogsudgaver:

»Siden 1967 er antallet af billigudgaver næsten halveret: fra 1036 (1967) til 580 (1972). Alene fra 1971 til 1972 er der sket et fald på 203 titler, og heraf er de 193 skønlitterære. Det er tydeligvis også en bivirkning af omlægningen i retning af stordrift: en lang række aktuelle værker (især skønlitterære) der tidligere ville være blevet genudgivet hurtigt i billigudgaver kommer nu i bogklub i stedet. I bedste fald vil bogklubudgaven *forsinke* en påfølgende billigudgave indtil den første er udsolgt ved back-list salg.«

Fra forlæggerside er det senere fremført, at bogklubudgaver i virkeligheden må side-stilles med billigbogsudgaver, eftersom prisen på bogklubudgaver oftest ligger under halvdelen af ordinærudgavens. Andre finder det ikke naturligt at sidestille disse to kategorier af bøger; billigbøger er tilgængelige for alle uden nogen form for forpligtelser, mens bogklubbøger kun er tilgængelige for klub-medlemmer på særlige betingelser.

Bogklubbernes funktion i det litterære liv er søgt nærmere analyseret i en rapport fra *Bogudvalgets arbejdsgruppe vedrørende litteraturformidling* (*). Arbejdsgruppen konkluderede, at risikoen ved bogklubsystemets vækst set fra et litteraturformidlings-synspunkt er, at klubberne sandsynligvis nok får fat på visse nye læsere, men også synes at ekspandere ved at suge læsere ind fra den

*) Om underudvalgets sammensætning og kommissorium henvises til forordet ovenfor side 10, med hensyn til gruppens øvrige arbejde henvises til afsn. 8 nedenfor.

øvrige del af bogmarkedet, d.v.s. fra boghandelen, fra de mindre forlag og fra bøger i normal- og billigudgaver. Bogklubbernes salgsform – den mere eller mindre sikre afsætning til på forhånd definerede målgrupper – imødekommer forlagsbranchens behov for sikrere markedsstyring og stordrift (færre titler i større oplag), men dermed forstærker den pr. definition koncentrationen omkring de sikre titler af de sikre navne – dem, der i forvejen er kendt gennem de øvrige massemedier. Det hedder videre herom:

»Denne koncentration omkring stadigt færre titler i stadigt større oplag øger de store forlags og de kendte forfatters dominans på markedet – på de mindre forlags og de mindre kendte forfatters bekostning. Det bliver vanskeligere for de mindre populære navne og titler at klare sig, og derved indskrænkes forbrugernes valgmuligheder og forfatternes ytringsmuligheder. Det direkte salg fra forlag til forbruger underminerer også eksistensgrundlaget under den i forvejen vanskeligst stillede del af boghandelen. Og de dominerende forlag deler markedet mellem sig ved at forsyne hver deres målgrupper med de dertil svarende typer litteratur. Det indebærer i sig selv en stor risiko for smagsmonopolisering, når 1/2 mio. familier mere eller mindre direkte får deres bogvalg fra landets to største forlagshuse – og 300.000 af dem forsynes med færdige pakker.«

Det anføres endvidere i arbejdsgruppens konklusioner, at der

»Hertil kommer betænkeligheder omkring de typer litteratur, som især den populære del af klubberne formidler til deres medlemmer. En betydelig del af tilbudene har karakter af temmelig vitaminfattig bestseller-litteratur, romantiske romaner og kriminalromaner af triviallitterær karakter, samt kogebøger og fagbøger uden større oplysningsværdi. Et særligt problem udgør udgaverne af klassiske tekster, der i en række tilfælde har været så drastisk forkortede og »mediterede«, at de nok bliver lettere tilgængelige for et stort publikum, men til gengæld har fjernet sig så langt fra de tekster, der skulle formidles, at de kun giver læserne en afglans af dem og generelt underminerer moderne læsers mulighed for at forstå fortiden og dens kulturelle udtryk.

Bogklub-formen har imidlertid også sine indlysende fordele. Klubberne medvirker givetvis til rekruttering af nye boglæsere og bevirker, at ikke bare de stærkest opreklamerede, men også nogle af tidens væsentligste skøn- og faglitterære værker når ud til et publikum, der ofte er mere end tidoblet i forhold til litteraturens klassiske publikum. Den på forhånd sikrede afsætningsform vil ligeledes jævnlige kunne danne underlag under – og udbredelse for – publikationer, som der ellers næppe ville være tilstrækkeligt marked for.«

Arbejdsgruppen stillede på denne baggrund forslag om, at det permanente organ, man i rapporten foreslår oprettet til koordinering af den samlede litteraturformidling, skal have til opgave kritisk at følge bogklubbernes udvikling for at modvirke koncentrations- og monopoliseringstendenser. Man foreslår endvidere, at der åbnes mulighed for at yde støtte til sikring af bred bogproduktion og -distribution, herunder også til drift og især start af alternative producent- og forbrugerinitiativer, som på non-profit basis ønsker at benytte bogklub- eller prænumerationsformerne til at sikre uafhængig bogproduktion og -distribution. Støtte skal efter forslaget også kunne ydes, hvor kommercielle initiativer må anses for vigtige som modtræk mod monopoliserings-tendenser på bogmarkedet. Fortrinsstilling ved støtte bør gives initiativer, som henvender sig til befolkningsgrupper, der skønnes forsømt i det eksisterende produktions- og distributionssystem.

Bogudvalget skal til de ovenfor citerede og refererede bemærkninger om bogklubberne føje følgende:

Udviklingen på bogklubområdet viser, at bogklubberne opfattes som et gode af en meget stor kreds af forbrugerne. Klubberne virker tiltrækkende på mange, der gerne vil eje bøger – og næppe alene på grund af prisfordelen. Abonnementsordningen betyder formentlig, at mange køber flere bøger og nok også får læst mere, på samme måde som et teaterabonnement fører til, at man går mere i teatret, end man ellers ville have kunnet opbyde initiativ til. Mange sætter givetvis også pris på, at bogklubben ved at foretage et udvalg for dem giver hjælp til at overskue bogudbuddet. Gennem bogklubbernes medlemsblade, der i reglen indeholder en fyldig omtale af kommende udgivelser, har medlemmerne mulighed for selv at tage stilling til de enkelte bøger. Denne stillingtagen er ofte betydningsfuld, idet det i en del klubber forudsættes, at medlemmet selv meddeler, hvilke bøger man *ikke* ønsker at modtage. De bedste af disse medlemsblade kan sammenlignes med litterære tidskrifter – men har opnået usædvanlig stor udbredelse i forhold til litterære tidskrifters normale oplag på 1500-3000 eksemplarer.

For forlæggerne betyder bogklubberne først og fremmest en større gennemskuelig-

hed af markedet. Sammenlignet med bogmarkedet som helhed udgør medlemskredsen af en bogklub – der i reglen vil have en vis udgivelsesprofil – et langt mere homogent publikum, hvis smag og reaktioner i højere grad lader sig forudberegne. Også bøgernes faktiske eller forventede salg i boghandelen indgår blandt de momenter, som vurderes ved afgørelsen af, om en given bog skal indgå i bogklubrepertoiret. Prisen pr. bog kan holdes nede, dels fordi den intensive og negative salgsform muliggør store oplag, dels fordi der er tale om genudnyttelse af eksisterende sats eller samtidig trykning af normal- og bogklubudgave og dels fordi forfatterroyalty'en – i hvert fald som forholdene er idag – beregnes med en lavere procentsats end ved normaludgaven (normalt halvdelen). Iøvrigt forekommer engangsvederlag også her hyppigere end ved normaludgaver. Endelig er der administrative og salgstekniske fordele forbundet med bogklubsalget, frem for alt hurtig omsætning, lave lagerudgifter og deraf følgende muligheder for god forrentning. Hertil kommer, at forlaget ved direkte salg sparer boghandleravancen, men denne besparelse modsvares delvis af det ekstra arbejde med administration, forsendelse, markedsføring o.s.v., som forlaget selv må udføre.

Disse afsætningsmetode har givet bogklubberne fordele i forhold til detailløbet og de har undertiden vakt kritik i boghandelen. Betænelighederne ved bogklubberne har især sammenhæng med udgivelsen af »bogklubegnede« bøger, d.v.s. udgivelser, som man formoder vil imødekomme et meget stort antal menneskers smag. Opmærksomheden koncentrerer herved kraftigt omkring den mere populære og let sælgelige del af litteraturudbudet med den følge, at vilkårene for den »sværere« og mere eksklusive litteratur yderligere forringes.

Bogklubvirksomhed kræver primært branchekundskab og know-how, og bogklubber forekommer da også i mange forskellige størrelser med forskellige udgivelsesprofiler. De fleste mindre klubber er relativt specialiserede og sigter på særlige målgrupper. De store bogklubber henvender sig derimod til publikum i almindelighed, fortrinsvis med udgivelser, der på forhånd er bedømt som salgbare i store oplag. Da store bogklubber er kapitalkrævende, egner de sig bedst for de

store forlag, og det er derfor fra nogle sider fremhævet som en betænelighed ved det store bogklubsalg, at det vil kunne medvirke til en ikke ønskelig forlagskoncentration.

Bogklubbernes ekspansion i 70'erne synes ikke i større grad at have medført egentlige formindskelser i salget gennem boghandelen, målt i inflationskorrigerede priser. Det har været det direkte salg, hvoraf hovedparten er bogklubsalg, der har tegnet sig for stort set hele den stedfundne markedsudvidelse, men på den anden side har boghandelen altså ikke fået andel i dette merforbrug. Hertil kommer, at bogklubbernes effekt i ekspansionsperioden frem til 1977 især synes at have bestået i, at de dels har udvidet og måske delvis overtaget omsætningen af best-sellers, dels har formået at kanalisere en betydelig del af det salg, som »det litterære efterliv« betinger, altså en del af det »stabelsalg« som traditionelt har givet boghandelen den hurtigste omsætning med de laveste omkostninger.

Også ved de før skitserede afsætningsmetoder opnåede bogklubberne i 70'erne fordele i forhold til boghandelen. Siden 1978 har bogklubbernes omsætning imidlertid været faldende. Det direkte salg (incl. kolportage m.v.) udgjorde i 1980 kun 18% af den samlede bogomsætning, mens det i 1977 gik op til 30%, men for det første må det huskes, at det direkte salg kun omfatter ca. 2/3 af bogklubbernes salg, idet resten går via boghandelen til forbrugerne. For det andet gælder, at da bogklubbøgerne ikke helt har fulgt med prisudviklingen for bøger i almindelighed, er nedgangen i antallet af solgte bogklubbind direkte fra forlag antagelig procentvis mindre end nedgangen i omsætningen.

Forholdet mellem boghandelen og bogklubvirksomheden er som nævnt ikke problemfrit, men væsentlige problemer synes løst gennem de nye samhandelsregler, jfr. herom ovenfor side 120.

Det er af stor vigtighed, at man bevarer en rimelig balance mellem det almindelige bogsalg og salget gennem bogklubberne, og det er ikke umuligt at forestille sig en situation, hvor det kunne komme på tale at søge bogklubbernes ekspansion bremset f.eks. gennem særlige afgifter på bogklubbernes omsætning. En sådan tanke har været fremme i Norge, men foreløbig har Den norske Forfatterforening og de to store norske bogklubber fra 1972 truffet aftaler om, at et be-

løb pr. solgt bog indgår i en særlig solidaritetsfond for økonomisk vanskeligt stillede forfattere og således kommer mindre velaflagte skribenter til gode, jfr. ovenfor side 121.

For den samlede vurdering af, hvilken rolle bogklubberne kan tænkes at komme til at spille i 80'ernes litterære liv, er det dog vigtigt at gøre sig klart, at denne stagnation eller tilbagegang for bogklubberne næsten kun har ramt den mest populære del af det delte marked 3: underholdningslitteraturen i skøn- og faglitterær form, og primært Lademann-koncernens bogklubber. Da det formentlig især er de »folkelige« bogklubber, der har været medvirkende til at udvide det læsende og bogkøbende publikum, er det derfor blevet mere usikkert end tidligere, om den samlede bogklubaktivitet bidrager til en sådan udvidelse; usikkerheden herom vil i alt fald bestå, indtil Lademann-klubberne gennem nye initiativer evt. atter får tag i deres traditionelle publikum.

For de øvrige klubbers vedkommende, specielt Gyldendals, har medlemstallet været jævnt stigende, hvilket muligvis kan hænge sammen med at en voksende del af det traditionelle, boglæsende publikum effektuerer deres bogkøb gennem bogklubmedlemskabet, formentlig på grund af de generelle pristigninger og faldet i reallønnen. Hvis denne antagelse holder stik, betyder det, at bogklubbernes gennemsnitsoplæg inden for den lettere tilgængelige og sælgelige del af især den ny kvalitetslitteratur vokser, og at tendensen til koncentration omkring denne type titler forstærkes.

Alt i alt har udviklingen siden 1978 fjernet en del af den frygt, som nogle har næret, for at bogklubberne skulle overtage en stadig mere væsentlig del af både salget og udgivelsen af den udgivne skønlitteratur. Men de mere »litterære« bogklubbers fortsatte medlemstilgang i samspil med de generelle krisefænomener på bogmarkedet og i samfundet som helhed betyder alligevel, at tilsyneladende større dele af kvalitetslitteraturens publikum underkaster sig den frivillige forvaltning af deres lekturvevalg. Desuden betyder det, at klubberne bliver en magtfaktor med stor betydning for udgivelsesvilkårene for den mest populære del af den bedre skønlitteratur, herunder ikke mindst oversættelseslitteraturen.

Efter nogle udvalgsmedlemmers mening vil denne udvikling yderligere forstærke den risikable tendens, som forlagsdirektør Mogens Knudsen i 1975 definerede som »den udgivermæssige centralisering og koncentration omkring enkeltbøger i masseoplæg«. Man kan også frygte, at disse tendenser vil få afledte virkninger inden for litteraturformidlingen, og at flertallet af skønlitterære titler – som følge af kravene til øget omsætnings-hastighed – får et stadigt kortere liv på markedet. Disse forhold stiller efter disse udvalgsmedlemmers skøn øgede krav til en litteraturpolitik, som vil sikre bredden i forfatternes ytringsmuligheder, publikums valgmuligheder og det litterære livs generelle orienteringsniveau f.eks. i forhold til den vigtigste udenlandske litteratur.

5.5.2.1. Kolportagesalg og kuponsalg

Ved kolportagesalg forstås salg af bøger gennem sælgere – kolportører – som opsøger kunderne i deres hjem, på arbejdspladser o.lign. Denne salgsform har, som det fremgår af redegørelsen for bogsalgets historiske udvikling ovenfor i afsnit 4.1., lange traditioner, men efterhånden har den ændret karakter, således at det i overvejende grad er de større, oplysende værker såsom leksika og håndbogsserier, som sælges på denne måde.

Størstedelen af kolportagesalget drives af en række forlag, som er medlemmer af Den danske Forlæggerforening, hvorunder der er etableret et særligt organ: Samarbejdsudvalget for direkte bogsalg. Herunder hører følgende forlag: Arnkrone, Branner & Korch, Forlaget Fremad, Forlaget for Faglitteratur og Gyldendal. Nogle af disse forlag sælger ikke alene egne værker, men også værker fra andre forlag, f.eks. fra Politikens Forlag.

Kolportagens betydning for nogle værker kan f.eks. ses af følgende procentsatser for det direkte salgs andel af det samlede salg: Gyldendals store Opslagsbog 1-6: 50%, Jordens Dyreliv 1-3: 98%, Nordisk Konversations Leksikon: 79% og Gyldendals 10-binds leksikon: ca. 20%. Desuden har kolportagen haft nogen betydning for Politikens Forlag m.h.t. Grimbergs Verdenshistorie og Danmarks Historie.

Det var tidligere ikke ualmindeligt, at boglader opkøbte værker direkte fra forlagene med henblik på videresalg gennem kolporta-

ge. Dette finder dog ikke længere sted, hovedsagelig fordi salgsformen er meget resourcekrævende og dermed kun lønsom hvis den anvendes i større målestok.

Man har ikke statistisk materiale, som angiver sikre tal for kolportagesalgets udvikling, men det er utvivlsomt, at salgsformens betydning mindskedes i 1960'erne og 70'erne. Dette hang bl.a. sammen med udviklingen i omkostningsniveauet, som gjorde det tidkrævende dørsalg for dyrt og dermed urentabelt. Desuden betød fjernsynets organisering af fritidsvanerne, at publikum generelt blev mindre tilbøjelig til at ofre tid på kolportørerne. I 1980 udgjorde kolportagesalget skønsmæssigt 2% af det samlede bogsalg, idet det lå i størrelsesordenen 20-25 mio. kr.

Dørsalg af varer og andre salgsformer, som foregår uden for de forretningsdrivendes faste forretningssted har i mange år været genstand for en betydelig opmærksomhed fra forbrugerpolitisk hold. I næringsloven fra 1966 var der i § 11, stk. 2 gjort en undtagelse fra forbudet mod uanmodet henvendelse om bestillingsoptagelse for henvendelser om bestillinger på bøger. I næringslovkommissionen, hvis betænkning fra 1964 dannede grundlag for denne undtagelse, blev spørgsmålet om kolportagen drøftet indgående, jfr. betænkningens s. 37. Et flertal i kommissionen lagde bl.a. vægt på, at kolportage må anses for ønskelig af hensyn til folkeoplysningen, og at store værker af kulturel betydning efter det for kommissionen oplyste ikke vil kunne udkomme, hvis der ikke er adgang til kolportage. Et mindretal i kommissionen mente, at også uanmodede henvendelser om salg af bøger burde forbydes. Man pegede på, at netop bestillingsoptagelse på større bogværker giver anledning til mange beklagelser, og man stillede sig tvivlende over for kolportagens betydning for folkeoplysning og kulturspredning, idet man fra denne side i kommissionen havde indtryk af, at kolportagesalget langt fra var indskrænket til værker, der kunne berettige til en sådan karakteristik.

Det af justitsministeriet i 1968 nedsatte udvalg om dørsalg tilsluttede sig i den i 1970 afgivne betænkning (bet. 585/1970 om indførelse af adgang for en køber til at træde tilbage fra aftaler m.v. indgået på bopælen) den opfattelse, som mindretallet i næringslovkommissionen havde givet udtryk for, »idet

man ikke føler sig overbevist om, at hensynet til folkeoplysningen kan nødvendiggøre salgsmetoder, som forudsætter agentakkvisition direkte over for publikum« (betænkningens s. 27).

I Forbrugerkommissionens betænkning III om forbrugernes retsstilling og retsbeskyttelse (bet. 738/1975) henstilledes til handelsministeriet og justitsministeriet, at der ved lov gennemførtes et principielt forbud mod uanmodet henvendelse på bopæl, suppleret med en lovhjemmel for at aftaler indgås i strid hermed ikke er bindende for forbrugeren. Kommissionen bemærkede under hensyn til, at kolportagesalget overvejedes i Bogudvalget, at man ikke med dette havde taget stilling til de særlige problemer, der bl.a. rejser sig vedrørende bøger.

Forbrugerkommissionens forslag indgik i det forslag til lov om visse forbrugerftaler (dørsalg m.v., postordresalg og løbende tjenesteydelser) som justitsministeren fremsatte i folketinget i januar 1977. Bestemmelserne i forslagens § 2, stk. 2 indebar, at kolportagesalg af bøger skulle være forbudt. Forslaget bortfaldt inden 1. behandlingen p.g.a. udskrivelse af valg til folketinget. I marts 1977 blev det genfremsat i uændret form. I bemærkningerne til lovforslaget anførtes, at forbrugerklagenævnet i perioden fra den 1. juni 1975 til den 31. december 1975 havde modtaget ialt ca. 1.500 skriftlige klager, hvoraf 25% vedrørte dørsalg af bøger. I langt de fleste af de afgjorte klagesager havde forbrugeren fået medhold. Den danske Forlæggerforening havde i sit høringssvar vedrørende et udkast til lovforslaget vendt sig imod et forbud. Man havde bl.a. påpeget, at klagerne i alt væsentligt vedrørte 4 forlag, som ikke var medlemmer af foreningen, og at der ikke var indgivet klager over Forlæggerforeningens medlemmer i forbindelse med dørsalg. Man anførte iøvrigt, at uanset kolportagens begrænsede del af det samlede bogsalg tegnedes den sig for en meget væsentlig del af det samlede salg af store værker af særlig kulturel og oplysningsmæssig betydning. For sådanne værkers vedkommende ville et forbud mod dørsalg efter foreningens opfattelse betyde, at de enten ikke ville kunne udkomme, eller de ville blive væsentligt dyrere.

Forbrugernes organisationer, forbrugerklagenævnet og forbrugerombudsmanden udtrykte derimod ønske om ophævelse af ad-

gangen til dørsalg af bøger. Forbrugerrådet udtalte bl.a., at der efter dets opfattelse ikke kunne anføres noget væsentligt kulturelt hensyn mod et forbud. Man fastholdt også dette synspunkt for det tilfælde, at det ville betyde en ikke uvæsentlig nedgang i oplagstørrelsen for en række større værker og dermed en ikke ubetragtelig prisforhøjelse for disse værker, idet det måtte antages, at hovedparten af de ved direkte salg afsatte værker af denne karakter ikke blev læst af køberne, således at disse købere reelt kom til at betale for noget, som de ingen fornøjelse eller udbytte havde af, nemlig det forhold at de veluddannede og veloplyste kunne erhverve disse værker til en lavere pris, end hvad der ellers ville være muligt.

Bogudvalget blev gennem kulturministeriet hørt om udkastet til lovforslaget. I udvalgets udtalelse hed det om de førte drøftelser: »Der var enighed om, at kolportagesalget har en funktion i forhold til udbredelsen af særlige typer bogudgivelser som f.eks. store konversationsleksika, og at en opretholdelse af adgangen til at anvende denne salgsform i visse tilfælde var en forudsætning, for at sådanne værker kunne udgives. Det blev ligeledes fremhævet at kolportagesalget gav en mulighed for at nå frem til et potentielt publikum, som ellers af geografiske eller sociale grunde ikke ville få kendskab til udgivelsen af værker af interesse for dem.« Bogudvalget advarede derfor stærkt imod en gennemførelse af den del af lovudkastet, der indeholdt forbud mod kolportagesalg af bøger.

Under behandlingen af forslaget i Folketinget blev kolportagen drøftet indgående. Et flertal af partiernes ordrører kunne ikke støtte forslaget om at ophæve adgangen til dørsalg af bøger, idet man i det væsentlige tilsluttede sig de synspunkter, som bl.a. var fremført af Den danske Forlæggerforening. Forslaget blev imidlertid ikke færdigbehandlet i folketingssamlingen.

Ved den følgende genfremsættelse i den næste folketingssamling (1977/78) var forslaget derfor ændret, således at adgangen til dørsalg af bøger opretholdtes. For i videst mulig omfang at imødegå faren for misbrug havde man efter forhandling med Forbrugerrådet og Den danske Forlæggerforening til gengæld på visse punkter skærpet reglerne om fortrydelsesret ved køb af bøger m.v. (§ 6 stk. 2) og udvidet bestemmelsen om opsi-

gelsesfristen ved løbende bogudgivelser (§ 14). Under denne form blev lovforslaget derefter endeligt vedtaget i marts 1978.

Hvor kolportagesalget er en af de ældste salgsformer, er kuponsalget og »direct mail« af nyere dato. Begge former slog for alvor igennem i løbet af 1970'erne – delvis som kolportagens afløser. Kuponsalget (der dog har været kendt siden 1950'erne) foregår på den måde, at enten forlag eller boghandel indrykker bestillingskuponer i aviser, tidskrifter, ugeblade el. lign. eller sender dem direkte til kunderne sammen med brochuremateriale. Sender kunden herefter kuponen ind, vil han eller hun modtage bogen direkte fra forlaget eller via boghandelen. Direct mail forudsætter en adresseret udsendelse, bestående af salgsbreve, cirkulære og bestillingskort.

Denne salgsform blev i første række introduceret af forlag som Gyldendal, Forlaget Danmark, Branner & Korch's Forlag og Nordisk Konversations Leksikon.

Boghandlerne arbejder på deres side med at organisere et tilsvarende salg gennem Boghandlernes Adresseregister (BA), der har til huse i Danske Boghandleres Kommissionsanstalts lokaler og benytter dennes EDB-system. Registeret består af 50-60.000 kundeadresser, indsendt af de tilmeldte boghandlere.

BA deler kunderne ind i 6 hovedgrupper med dertil hørende undergrupper. Hovedgrupperne er: 1) skønlitteratur, 2) kulturlitteratur, 3) faglitteratur, 4) børnebøger og 5) bogklubber. Endelig er der en 6. gruppe, som ikke er knyttet til et fast emne. Den enkelte boghandler kan – efter ønske og behov – selv vælge op til 3 forskellige interessegrupper, som har relevans for kundekredsen.

BA udarbejder i samarbejde med det forlag, der udgiver værket, et salgsbrev der kan udsendes sammen med brochuren. Boghandlerne får tilbud om at deltage i direct-mailkampagnen og beslutter derefter, om salgsmaterialet skal udsendes til de kunder, hvis adresser, de har liggende i Boghandlernes Adresseregister. BA kan desuden medvirke, når den enkelte boghandler ønsker at gennemføre en lokal reklamekampagne. Der udsendes ofte flere på hinanden følgende breve, idet man er klar over, at det ofte er anden eller tredje påvirkning, der skaber købsbeslutningen.

Systemet blev startet i 1980, og det er fortsat på forsøgsstadiet, men man forventer fra boghandelens side, at det vil føre til rationalisering og større salg.

I forbindelse med både kolportage- og kuponsalget må det bemærkes, at samhandelsreglerne ikke hindrer forlagene i at sælge uden om bogladerne. Det er da også forlagene, der i første række har opdyrket disse salgsformer og som drager fordel af dem. De to salgsformer koncentrerer sig nemlig først og fremmest om salg af større værker i flere bind. De er dyre at udgive, og fordelene ved dette salg er derfor, at forlaget har mulighed for at afsætte et restoplag, hvis salget gennem boghandelen går i stå, hvilket mindsker de økonomiske risici. Specielt med hensyn til kuponsalget kan man pege på den fordel for forbrugerne, der ligger i, at bogkøbet kan overvejes og evt. besluttes, når det passer bedst.

Ud fra kulturpolitiske synspunkter kan man påpege den fordel ved de to salgsformer, at de kan henvende sig til befolkningsgrupper, det normalt ville være vanskeligt at komme i kontakt med. Modsat kan man også pege på, at de kan føre til en forøget satsning på de økonomisk sikre udgivelser fremfor marginallitteraturen. Dette gælder formentlig især i økonomisk mere usikre tider, hvor afsætningsmulighederne ofte er dårlige eller i det mindste mere uberegnelige.

5.5.2.2. *Bogudvalgets overvejelser*

Som anført ovenfor i forbindelse med den forbrugerpolitiske vurdering af kolportagen har et af de centrale spørgsmål for Bogudvalget været, om man ud fra kulturpolitiske overvejelser bør fastholde, at denne salgsform fortsat tillades. Bogudvalget erkender, at kolportagesalg af bøger er en salgsform, som principielt ikke er uden betænkeligheder ikke mindst set i sammenhæng med ønsket om at beskytte forbrugerne mod uoverlagte og uønskede købsaftaler. Heroverfor står imidlertid den kulturelle betydning, man efter udvalgets opfattelse må tillægge dette salg. Kolportagesalget vedrører for langt den største del store værker, såsom leksika, opslagsbøger, populærvidenskabelige værker, større udgivelser om folkebevægelserne, skønlitterære samleværker, faglige håndbøger m.v. For mange af disse værker er forholdet det, at de – på trods af uomtvistet lodig-

hed – ikke ville kunne udkomme, hvis den særlige salgsindsats gennem kolportagen ikke var tilladt. Af eksempler herpå fra den senere tid kan nævnes Gyldendals 10-binds leksikon og Dansk biografisk leksikon.

Sådanne større værker må, for at kunne udgives rentabelt, sælges over en længere periode, end tilfældet er med de fleste udgivelser. En sådan langsigtet salgsindsats kan kun vanskeligt ske alene gennem boghandelen, der i overvejende grad må koncentrere kræfterne omkring nyudgivelserne, som bærer hovedparten af omsætningen. Hertil kommer, at ikke mindst de folkeoplysende værker i særlig grad retter sig mod et publikum, som kun sporadisk eller slet ikke kommer i bogladerne.

Udvalget må derfor advare mod et forbud mod kolportagesalg. Netop de større værker har vanskelige vilkår i et lille sprogområde, og der er derfor grund til at frygte, at de ikke vil kunne udkomme, hvis priserne hæves i forhold til det nuværende niveau. Udvalget ser med bekymring på en sådan udvikling, der ikke mindst vil få en uheldig indflydelse på folkeoplysningen, hvor det ikke vil være muligt at erstatte danske værker med tilsvarende på fremmede sprog. Man ønsker endvidere at pege på de kulturelle konsekvenser af, at større værker om specielt danske forhold får uforholdsmæssige vanskeligheder ved at udkomme.

Det må iøvrigt nævnes, at der findes flere eksempler på spredning af folkelig skønlitteratur gennem kolportage og lignende salgsformer. I Sverige startede folkeoplysningsorganisationernes forlag og ugeblad Folket i Bild i 1940 en udgivelse af billige »folkeböcker« af moderne svenske forfattere. For at nå ud til et nyt publikum opbyggede man et system af frivillige sælgere på arbejdspladser, i foreninger, i lokalsamfundene o.s.v., de såkaldte bogombud. Denne salgsform slog kraftigt an, og i en periode var oplagene i størrelsesordenen 50.000-125.000 eksemplarer. Inspireret af dette initiativ startedes i 1952 Fremads Folkebibliotek her i landet. Også her benyttede man bogombud. I systemets første tid slog det kraftigt an. Ved hjælp af omkring 18.000 bogombud lykkedes det at afsætte oplag op til 80.000 eksemplarer. Siden mistede systemet sin betydning, angiveligt ikke mindst p.g.a. TV's stigende udbredelse.

Bogundersøgelsen i 1959 viste, at 15% af de bøger, de adspurgte var igang med at læse, stammede fra kolportage, mens 78% stammede fra boghandelen. Der var imidlertid tale om betydelige forskelle, afhængigt af de sociale forhold. For ufaglærte arbejdere var de tilsvarende tal henholdsvis 23% og 64%, for faglærte arbejdere 20% og 66%, for selvstændige landbrugere 23% og 74% og for folke- og invalidepensionister 19% og 71%.

I 1976 og 1980 viste undersøgelser, foretaget for Boghandlerforeningen, at henholdsvis 2 og 1% af de bøger, de adspurgte havde købt inden for den seneste måned, stammede fra kolportage. Fordelingen efter erhverv var i 1980: Ufaglært arbejder: Boghandel 29%, Kolportage -, Postordre -. Faglært arbejder: Boghandel 26%, Kolportage 3%, Postordre 4%. Selvstændig landbruger: Boghandel 15%, Kolportage -, Postordre 9%. Pensionister: Boghandel 56%, Kolportage -, Postordre -.

Udvalget finder på denne baggrund, at der for visse befolkningsgrupper stadigt vil kunne være et behov for mere utraditionelle og intensive former for litteraturformidling, ik-

ke mindst af den mere folketlige og lettilgængelige skønlitteratur. Man finder det derfor særdeles betænkeligt hvis eventuelle, fremtidige initiativer, svarende til Folket i Bild og Fremads Folkebibliotek, umuliggøres som følge af et generelt forbud mod kolportagesalg. Man lægger herved også vægt på, at det ikke vil være muligt gennem f.eks. postordresalg at gennemføre et intensivt salgsarbejde uden betydelige investeringer.

Når udvalget således gerne vil bevare muligheden for kolportagesalg, ønsker det samtidigt, at der skrides hårdt ind over for misbrug forbundet med kolportageformen. Udvalget skal i den forbindelse henstille, at anklagemyndigheden i de grovere tilfælde benytter de muligheder, som måtte foreligge for at rejse tiltale efter straffelovens bestemmelser om bedrageri og efter omstændighederne med påstand om, at den pågældende virksomhed frakendes retten til at udøve kolportagesalg. Udvalget noterer sig iøvrigt med tilfredshed, at klagerne til forbrugerklagenævnet over kolportagesalget udviser en faldende tendens som følge af dørsalgslovens virkninger, jfr. Forbrugerklagenævnets årsberetning 1981, side 99.

5.6 Antikvarboghandelen

Samhandelsreglernes bestemmelser i § 14 om den faste bogladepris gælder kun for nye bøger. Ved salg af antikvariske bøger er prisdannelsen fri. Til gengæld bestemmes i § 12, at handel med nye og antikvariske bøger ikke må drives på en måde, der kan svække tilliden til den faste bogladepris. Således skal der ved udstilling af antikvariske bøger sammen med nye bøger ske en tydelig skiltning af hver enkelt antikvarisk bog. Der findes et vist, begrænset antal boglader, som ved siden af også driver antikvariat, men hovedparten af de danske antikvarier fører ikke nye bøger.

Antallet af egentlige antikvarier kan skønsmæssigt ansættes til 75-100. Hertil kommer et stort antal forretninger, hovedsagelig i beboelseskvarterer, som overvejende handler med trivallitteratur (kiosklitteratur, ugeblade, tegneserier etc.). I de senere år er antallet af egentlige antikvarier faldet, hvilket skyldes, at der ikke melder sig folk,

som vil/kan føre bestående antikvarier videre eller som åbner nye antikvarier. Tidligere var dette ikke noget problem. Man har drøftet dette i branchen, men nogen sikker forklaring kan ikke gives. En forklaring kan muligvis være, at en veldrevet antikvarboghandel ofte forudsætter et betydeligt kapitalindskud. Bogbestanden i antikvarierne varierer stærkt, afhængigt af hvilke kundekredse man satser på. Efter det for Bogudvalget oplyste svinger antallet formodentlig fra nogle få tusinde bøger til 40-50.000. Et enkelt antikvariat har et lager på 1/4 mio. bøger.

Da antikvarierne i princippet dækker alle gennem tiderne udkomne bøger, har der i høj grad fundet en specialisering sted, ikke mindst på forskellige emnegrupper. Denne specialisering underbygges af et samarbejde antikvarierne imellem bl.a. på den måde, at man indbyrdes udveksler bøger og gensidigt henviser kunder til hverandre. Som regel

har antikvarierne udover et hovedspeciale tillige 3-5 mindre specialer, idet det danske marked er for lille til, at man kan specialisere sig udelukkende inden for ét område, således som det til tider ses i udlandet.

Visse antikvarier har iøvrigt specialiseret sig i biblioteksleverancer. En del biblioteker erhverver manglende bøger – og herunder også erstatninger for udslidte bøger – gennem antikvarboghandelen. Udover sådant leverancesalg og det traditionelle salg over disken finder der et betydeligt postordresalg sted. Provinskunder og udenlandske kunder betjenes ofte ved udsendelse af kataloger, hvorfra ønskede bøger kan bestilles. Endelig kan det nævnes, at der også sker et vist salg af bøger, som er udsolgt fra forlaget, til boglader. Et enkelt antikvariat har specialiseret sig i disse leverancer, der især er af betydning for provinsen, hvormulighederne for at finde antikvariske bøger er mindre end i København.

Antikvariaternes erhvervelse af bøger sker på flere måder. Mange bøger købes fra private – ofte dødsboer – men også en del »nye« bøger finder vej direkte fra den almindelige boghandel og fra forlag til antikvarboghandelen. Dette gælder navnlig usolgte bøger fra de årlige nedsættelser. I en vis udstrækning sker der ligefrem systematiske opkøb af forlagenes restoplæg. Endelig finder der en livlig handel antikvarierne imellem sted, ligesom mange antikvariske bøger udbydes på auktioner, hvor både private og antikvarboghandlere kan erhverve dem.

Da antikvarboghandelen ikke er omfattet af fastprissystemet, gælder der ikke nogen betingelser i retning af en særlig uddannelse

eller lignende for at etablere sig som antikvarboghandler. Noget andet er, at en vel-drevet forretning forudsætter et indgående bibliografisk kendskab hos den ansvarlige for driften. Dette gælder ikke mindst i de tilfælde, hvor en specialisering har fundet sted. En del antikvarier drives af personer med boghandleruddannelse.

I lighed med den almindelige boghandel svarer antikvarboghandelen moms af de solgte bøger. Efter de gældende regler herom kan der ikke ske fradrag for indgående moms ved de bøger, som købes af private. I modsætning hertil gælder f.eks. i Sverige en bestemmelse om at antikvarierne må fratrække halvdelen af momsværdien ved køb af bøger fra private sælgere.

Brancheorganisationen på området, Den Danske Antikvarboghandlerforening, blev stiftet i 1920. Ved optagelse af nye medlemmer stilles der krav om to stillere, som skønner, at ansøgeren har den fornødne erfaring og evne til at drive antikvarboghandel på ansvarlig og fornuftig vis. Foreningen varetager kontakten med myndighederne og deltager i en international organisering. Endvidere arrangerer man en årlig udstilling i Helligåndshuset i København. Specielt med hensyn til bibliotekerne drøfter foreningen problemerne omkring fremskaffelsen af tilstrækkelige mængder antikvariske bøger med De Storkøbenhavnske Folkebibliotekers Samarbejdsudvalg.

Kort før færdiggørelsen af nærværende betænkning modtog Bogudvalget en henvendelse fra Den Danske Antikvarboghandlerforening, som er optrykt som bilag 5.

5.7. Alternativt bogsalg, bogcaféer

Som det er nærmere beskrevet i afsnittene 4.1 og 5.5.2.2. findes der i boghandelens historie flere eksempler på, at man har søgt at benytte andre kanaler til bogsalg end den »etablerede«, samhandelsberettigede boghandel. Dette gælder således Gyldendals forhandler-net, Fremads salg via bogombud og Det danske Forlags salg via brugsforeningerne. Disse initiativer er dog alle strandet efter en kortere eller længere årrække.

Et nyt initiativ i denne retning blev indledt

i 1970, da de første bogcaféer, Husets bogcafé i Projekt Hus i Rådhusstræde og Magstræde i København og Demos bogsalg startede.

Husets bogcafé var knyttet til det alternative miljø i Huset og var tænkt som et samlingssted, der udover bogsalget tillige rummede andre aktiviteter. Man kunne således bruge caféen til møder og mindre koncerter, og hertil kom også selve produktionen af bøger, da Subpub'en flyttedes fra Arena til Huset (jfr. herom afsnit 4.3. om de alterna-

tive forlag). Caféen blev drevet af en uddannet boghandler, som af Projekt Hus var garanteret en minimumsløn; huslejen blev, i lighed med huslejen i det øvrige Projekt Hus, betalt af det offentlige. I modsætning til de øvrige bogcaféer var Husets bogcafé samhandelsberettiget, men hovedvægten blev dog lagt på udgivelser fra de alternative forlag. Endvidere drev man egen importvirksomhed og førte tillige megen politisk litteratur med tilknytning til de emner, der var aktualiseret ved »ungdomsoprøret« i 1968 og de følgende år. Husets bogcafé lukkede i 1975 på grund af en svigtende afsætning (i forbindelse med dalende interesse).

Demos' bogsalg var, ligesom forlaget af samme navn, knyttet til Vietnam-komiteerne, og i modsætning til Husets bogcafé anlagde man en rent politisk orienteret linie, udvalget af skønlitteratur var som følge heraf begrænset i bogladens første år. Forretningen var – i hvert fald i en årrække – ikke samhandelsberettiget, og man førte derfor i overvejende grad bøger fra de politiske alternativforlag og importerede bøger samt bøger under frisalgsgrensen fra de etablerede forlag. De importerede bøger kunne man sælge billigere end den etablerede boghandel, idet man ikke var bundet af DANBIFs omregningskurser. Bogladen var fra begyndelsen lagt an på, at driften blev varetaget af aktivister. Man lønnede disse, men i konsekvens af arbejdets politiske karakter var lønnen lav.

Efter 1970 begyndte også andre bogcaféer at dukke op rundt om i landet, oftest som en videreførelse af aktivisters »private« bogsalg og baseret på disses lagre. Først i 1972 fandtes der 4 bogcaféer i København, 3 i Århus og ca. 10 bogcaféer og andre alternative bogsalg i resten af landet – navnlig i de større købstæder. Der knytter sig nogen usikkerhed til antallet af bogcaféer. Skønsmæssigt kan det dog sættes til omkring 60 i perioden 1973-75 og 139 i efteråret 1978. I sidstnævnte tal er medregnet 49 uddannelsesbogcaféer, der er af en lidt speciel art, idet de dels er koncentreret om lære- og fagbøger, dels er de ikke åbne for offentligheden. I 1982 var 3 bogcaféer samhandelsberettigede.

For praktisk taget alle bogcaféer er det karakteristisk, at de i større eller mindre grad betjener sig af ulønnet arbejdskraft, og i en del tilfælde ses endvidere, at man for at opretholde bogsalget må modtage støtte under

en eller anden form, f.eks. fra en egentlig støtteforening eller fra et politisk parti eller en bevægelse, som caféen er tilknyttet. De tidligere bogcaféer førte i overvejende grad en tværsocialistisk linie i udbuddet af varer – bøger, gramfonoplader og plakater, og hovedvægten i bogudbuddet lå på de alternative forlag og tildels importerede bøger. Endvidere solgte man bøger under frisalgsgrensen. Udbuddet af fiktionslitteratur var navnlig i de første år meget begrænset.

For de tværsocialistiske bogcaféer gælder denne sammensætning af salget i det væsentlige fortsat. Bogcaféerne har dog efterhånden fået mulighed for at forhandle stadigt flere bøger, der ligger over frisalgsgrensen, fra forlag tilsluttet samhandelsreglerne, idet boghandlerrådet i en årrække har fulgt en liberal praksis m.h.t. dispensationer i medfør af samhandelsreglernes § 8. Efter denne regel kan der gives tilladelse til salg af bøger om specielle emner gennem tilsvarende specialforretninger. Ikke mindst herigennem har bogcaféerne fået mulighed for at føre faglitteratur om politiske, økonomiske og lignende emner. Derimod gives der ikke dispensation for skønlitteratur.

Ved siden af de relativt velassorterede, tværsocialistiske bogcaféer er der oprettet et stort antal caféer, knyttet til politiske partier og bevægelser. Visse af disse caféer har en ikke ubetydelig størrelse, men hovedparten er forholdsvis små, bl.a. som følge af den målrettede sortimentspolitik.

De mindre bogcaféer, og herunder især de parti- og organisationstilknyttede, drives fortsat hovedsagelig på frivillig basis af ulønnet arbejdskraft. Derimod er der i nogen grad sket en professionalisering af de større og tværsocialistiske bogcaféer. Ikke mindst de administrative funktioner varetages her af lønnet arbejdskraft. En enkelt bogcafé, Københavns Bogcafé, har en størrelse, som sammenlignet med traditionelle boglader er betydelig. Omsætningen var således 2,7 mio. kr. i 1977 og 3,2 mio. kr. i 1978. Denne bogcafé blev i øvrigt samhandelsberettiget pr. 1/9 1981 og omsætningen var på dette tidspunkt steget til ca. 4 mio. kr. Den kan således næppe længere betragtes som bogcafé i dette ords alternative betydning. Et par bogcaféer havde en omsætning i 1979 og 1980 på 0,6-0,7 mio. kr. og svarede således nogenlunde til de mindste etablerede boglader. De

øvrige bogcaféer – altså langt hovedparten – ligger i en størrelsesorden, som ikke giver basis for normal, kommerciel drift. Karakteristisk for alle bogcaféer er det, at lageret er stort i forhold til omsætningen. Københavns bogcafé havde således i 1980 ca. 7.000 titler på lager foruden ca. 800 plader og over 200 løbende tidsskrifter. I den traditionelle boghandel omsættes lageret gennemsnitligt 4-5 gange om året, hvorimod bogcaféernes omsætningshastighed ligger fra under 1 (for de mindstes vedkommende) til omkring 2-3. Trækker man salget af andre varer og biblioteks- og skoleleverancer ud for den traditionelle boghandels vedkommende, bliver lageromsætningshastigheden for det øvrige bogsalg 3. Forskellen kan formentlig tages som et udtryk for, at mange bogcaféer ligger inde med et forholdsvis stort, ukurant lager, eller det dækker over et ønske om at være så velassorteret som muligt. I starten var det store lager ikke noget større økonomisk problem for bogcaféerne, da de alternative forlag ofte benyttede sig af kommissionsordninger, således at bøgerne først skulle betales, når de var solgt til forbrugerne. Senere er næsten alle de alternative forlag gået over til kun at sælge bøger i fast regning, hvilket har givet flere af de mindre bogcaféer visse økonomiske vanskeligheder. Bogcaféernes rabatter fra de alternative forlag har – navnlig i de første år – været svingende, men efterhånden er en rabat på 30% slået igennem som det normale, hvilket nogenlunde svarer til forholdene i den samhandelsberettigede boghandel.

Også på andre punkter kan der påvises lig-

heder mellem de ikke-samhandelsberettigede bogcaféer og den traditionelle boghandel. Dette gælder således forholdet til alternativforlagene. Formaliserede samhandelsregler på dette område er under overvejelse, men reelt har man i en årrække respekteret faste priser, ligesom en kutyme med hensyn til at undgå udsalg uden forlagenes medvirken synes at være slået igennem. Iøvrigt synes det traditionelle bogmarkeds fastprissystem som altovervejende hovedregel at blive respekteret ved salg af frisalgsbøger og bøger, der sælges på dispensation. Derimod synes DANBIFs omregningskurser for importerede bøger ikke at blive respekteret – hvad caféerne jo heller ikke er forpligtet til.

Et forsøg på at samle det alternative bogmarked – og herunder altså også forlagene – i en fælles organisation blev gjort i 1972-73, men uden held. Først i 1978 lykkedes det bogcaféerne at starte en organisation, foreningen af Bogcaféer i Danmark, B i D. Foreningen omfatter såvel tværsocialistiske som parti- og organisationstilknyttede bogcaféer. I januar 1980 omfattede foreningen 62 caféer. Foreningen har dels varetaget medlemmernes interesser i forhold til forlagene, man har bl.a. forsøgt at skaffe ensartede handelsforhold med de alternative forlag – en slags alternative samhandelsregler, og man har endvidere stået for udgivelsen af fælleskataloger.

Om udvalget holdning til bogcaféernes forhold til samhandelsreglerne henvises til afsnit 5.1.7. ovenfor.

6. Boghandler- og forlagsuddannelserne

6.1. Boghandleruddannelsen

6.1.1. Boghandelens behov - boghandelen som uddannelsessted

Uddannelsen af boghandlere må ses på baggrund af det arbejde, der i det daglige udføres i bogladerne. Man kan kort opsummere dette i 4 hovedområder: Ledelse, indkøb, markedsføring og administration.

Under »ledelse« hører planlægning af bogladens beliggenhed og indretning, sammensætning af vareudvalget, sammensætning, uddannelse og ledelse af bogladens personale og styring af bogladens økonomi. »Indkøb« omfatter bestilling af bøger på grundlag af kundebestillinger, indkøb af varer, der hører med til bogladens faste vareudvalg, indkøb af sæsonvarer og indkøb af nyheder. »Markedsføring« omfatter reklame, salgsfremmende vareplacering, kundebetjening i bogladen og salg »i marken« (d.v.s. kontakt til institutioner m.v., udsendelse af nyhedsbreve og gennemsynsbøger o.s.v.). Under »administration« hører bogladens regnskabsføring, korrespondance og lignende.

Vareudvalget omfatter i de fleste boglader både bøger og andre varer, og dette giver anledning til forskelle især i forbindelse med indkøb og markedsføring.

I den mindre boglade må nogle ganske få personer klare samtlige arbejdsopgaver, og de har derfor brug for en god all-round uddannelse. Først når bogladen kommer op på en omsætning på 1,5 mio. kr. om året eller derover, bliver der behov for medarbejdere med en mere specialiseret uddannelse, og også disse medarbejdere vil normalt have behov for en all-round uddannelse som grundlag. Behovet for en sådan grunduddannelse er derfor generelt, hvorimod behovet for specialiserede videreuddannelser er afhængigt af branchens struktur.

På basis af Den danske Boghandlerfornings medlemsstatistik og regnskabsundersøgelser kan man opstille nedenstående oversigt over det gennemsnitlige antal helårs- og heltidsbeskæftigede pr. boglade, opgjort efter disses omsætningsstørrelse:

Tabel 6.1.

Omsætningsgruppe	Antal bogh.	Beskæftigede	Heraf ansatte
0-800.000 kr.	115 (21%)	2,2	1,2
800.000-1,6 mio. kr.	186 (34%)	2,9	1,4
1,6-3,0 mio. kr.	139 (25%)	4,3	3,0
Over 3,0 mio. kr.	107 (20%)	5,1	3,8

Bogladerne fungerer som uddannelsessteder for branchens lærlinge og EFG-elever, og de mange mellemstore og lidt specialiserede forretninger bevirker, at de unge de fleste steder vil kunne få en alsidig grunduddannelse. I 1975 uddannede imidlertid kun ca. halvdelen af boghandlerne lærlinge og EFG-elever og kun lidt over en fjerdedel gjorde det regelmæssigt. Der findes ikke nyere talmateriale, men der kan formentlig antages at være

sket en vis stigning af antallet af uddannelsessteder.

6.1.2. Tilgangen til uddannelsen

Boghandleruddannelsen er typisk baseret på, at lærlingene har den statskontrollerede prøve efter 9. klasse eller 10. klasse. Branchen har desuden altid haft en relativ stor tilgang af studenterlærlinge og andre lærlinge over 18 år.

Antallet af § 1-lærlinge (lærlinge under 18 år ved uddannelsens begyndelse) var stigende indtil 1962 og udviste derefter en faldende tendens i en årrække. Antallet af § 30-lærlinge (over 18 år ved uddannelsens begyndelse) betyndte derimod først at falde i 1968. Siden 1976 har der været en stigning i tilgangen til faget igen, men med små udsving fra år til år. I 1980 var tilgangen på ialt 196, fordelt på 45 § 1-lærlinge, 44 § 30-lærlinge og 107 EFG-elever. I 1979 var tilgangen på 230 og i 1978 på 183. Ca. 1/3 af de indgåede læreforhold ophæves igen; størsteparten dog indenfor de 6 måneders prøvetid.

6.1.3. Uddannelsens indhold

Boghandleruddannelsen er en butikslærlinguddannelse, og rammen om uddannelsen er Lærlingeloven af 1956. Læretiden er 2-3 år, afhængigt af foregående skoleuddannelse, og lærlingen følger i arbejdstiden undervisningen til handelsmedhjælpereksamen. Undervisningen omfatter 560 timer i fagene forretningspraksis, regning, butiksbogføring og regnskabsforståelse, butiksortiering og salgslære, engelsk og/eller tysk, handelslære samt skilteskrivning, og den gives ved de lokale handelsskoler. Dertil kommer 160 timers branche- og varekundskab på Handelskostskolen i Odder.

EFG-elevernes uddannelse består af et basisår med teoretisk undervisning ved en handelsskole og en 2-årig praktisk undervisning.

Rammen om lærlinges og EFG-elevs praktiske uddannelse i bogladerne er »Uddannelsesregler for butikslærlinge inden for branchegruppe 1: Bog- og papirhandel, musikhandel«, et sæt regler, som angiver mindstemålet for uddannelsen af lærlingene og eleverne, og som er bindende for læremestrene. Efter disse regler skal der oplæres i varekundskab vedrørende såvel bøger som andre varer, ekspedition, forsendelse, disponering, reklame og bogføring. Det fastslås, at uddannelsen skal være bred og omfatte alle de opregnede punkter.

Såvel lærlinge som EFG-elever deltager under uddannelsen i 2 kurser i branche- og varekundskab af hver 14 dages varighed på Handelskostskolen i Odder. Grundlaget for undervisningen er »Læreplan for faget branche- og varekundskab, boghandel detail, i 2. del af de erhvervsfaglige grunduddannelser inden for handels- og kontorområ-

det, samt kursus til handelsmedhjælpereksamen, butiksskolen«. Det følger af denne plan, at eleverne skal undervises i bogladernes forhold, herunder bl.a. deres placering og karakter, salgsfremmende vareplacering, skærmterminaler, bibliografiske hjælpemidler og brug af kataloger iøvrigt, salgsarbejdet, indkøb, bogmarkedsforhold, bogproduktion og -distribution, reklame, boghandelens organisation, herunder samhandelsreglerne samt kendskab til papirvarer og kontorartikler. Endelig undervises der i litteratur, herunder børnebøger.

Der ligger en lang tradition bag den faglige undervisning, som boghandlerlærlingene får på Handelskostskolen i Odder, idet branchen allerede i 1897 oprettede Boghandlerfagskolen i København.

Specielt for EFG-elevens vedkommende kan det iøvrigt nævnes, at de udover det her nævnte får et 14-dages kursus i butiksdrift på den lokale handelsskole.

6.1.4. Efter- og videreuddannelse

Efter afsluttet grunduddannelse har boghandlermedhjælperen mulighed for at søge videreuddannelse i det eksisterende handelsskolesystem. Dette er imidlertid ikke brancherettet, og der er derfor et behov for ajourføring af den tidligere uddannelse og videreuddannelse, bl.a. fordi det er nødvendigt med et godt kendskab til hvert års bognyheder.

En del af denne ajourføring foregår ved efteruddannelseskurser, der gennemføres med økonomisk støtte fra arbejdsministeriets dels som generelle kurser og dels som brancherettede kurser arrangeret af Den danske Boghandlerforening. Eksempelvis tilbød foreningen i 1981 kurser i butiksdrift, praktisk salgslære, organisation og branche- og varekundskab for voksne (bøger – papir – kontorartikler). Kurserne er opbygget i moduler på hver 5 dage, og de er således indrettet, at den enkelte kan vælge at bygge dem sammen efter eget behov.

Desuden har Den danske Boghandlerforening opbygget en lederuddannelse i samarbejde med Dansk Arbejdsgiverforenings skole i ledelse for mindre virksomheder. Der er gennemført kurser i Økonomisk styring (Regnskabsforståelse og Budgettering), og Markedsføring. Kurser i Ledelse og Arbejdsplanlægning er under udvikling.

Den danske Boghandlermedhjælperforening har iøvrigt i en årrække gennemført et antal weekendkurser, hvor deltagerne har

hentet inspiration og fået orientring om børnebøger, fagbøger og dansk og udenlandsk skønlitteratur.

6.2. Forlagsuddannelsen

En række af funktionerne på et forlag har mange træk fælles med tilsvarende funktioner i boglader eller andre erhvervsvirksomheder. Dette gælder således ledelsesfunktionen, markedsføringen og administrationen. Derimod har forlagene behov for medarbejdere med specialuddannelse til at varetage arbejdet på redaktions- og produktionssiden.

Den danske forlagsverden er præget af nogle få store og mange små forlag:

Tabel 6.2. Forlagsbranchens struktur

Medarbejdere	Antal forlag	%	Medarbejdere i alt	%
1-5	14	36	51	5
6-10	5	13	44	4
11-15	4	10	54	5
16-20	3	8	52	5
21-30	3	8	77	7
31-50	4	10	172	16
O. 50	6	15	617	58
I alt	39	100	1.067	100

Disse tal stammer fra forlagsundersøgelsen i 1973, hvor der blev udsendt spørgeskemaer til ialt 74 forlag. Selv om tallene således ikke længere kan anses for direkte anvendelige, angiver de formentlig en tendens, som fortsat gør sig gældende.

Der eksisterer ikke nogen egentlig, organiseret forlagsuddannelse, og det enkelte forlag må derfor selv uddanne sit personale. Indholdet af denne uddannelse vil i reglen afhænge af, hvilken slags bøger (skønlitteratur, håndbøger, skolebøger, børnebøger, bogklubber o.s.v.) som forlaget og dermed medarbejderen beskæftiger sig med.

6.2.1. Tilgangen til ledelses-, markedsførings- og administrationsfunktionerne

Tilgangen til ledelses-, markedsførings- og administrationsfunktionerne består hovedsagelig af folk, der på forhånd har gennemgået

en handelsmæssig grunduddannelse f.eks. inden for boghandelen eller på kontor. For denne kategori af medarbejdere eksisterer der videreuddannelser på handelsskoler og handelshøjskoler. På mindre forlag er disse funktioner ofte koncentreret hos forlagslederen selv, der samtidig må forestå redaktion og produktion.

6.2.2. Tilgangen til redaktions- og produktionsfunktionerne

Også forlagenes redaktions- og produktionsmedarbejdere har ofte gennemgået en handelsmæssig grunduddannelse, således som det fremgår af nedenstående tabel:

Tabel 6.3. Forlagenes redaktions- og produktionsmedarbejders forudsætninger

Grunduddannelse	Redaktion	Produktion	I alt
<i>Kvinder:</i>			
Boghandel	12	3	15
Kontor	33	9	42
Andet	13	0	13
Ikke oplyst	19	3	22
<i>Mænd:</i>			
Boghandel	27	9	36
Kontor	8	4	12
Andet	12	12	24
Ikke oplyst	19	1	20
I alt	143	41	184

Kilde: Forlagsundersøgelsen 1973. Baseret på svar fra 39 ud af 74 forlag. Redaktion omfatter også redaktionssekretærer.

Den forholdsvis store gruppe af medarbejdere med anden baggrund end en boghandler- eller kontoruddannelse hænger formentlig sammen med, at man på specialiserede forlag i en vis udstrækning kan have behov for medarbejdere med en særlig baggrund, f.eks. en højere uddannelse. Iøvrigt vil mangelen på en egentlig forlagsuddannelse ofte betyde, at der i særlig grad lægges vægt på medarbejdernes personlige kvalifikationer.

6.2.3. Uddannelsesmuligheder

Forening for Forlagsfolk har efter oprettelsen af Forlagsskolen i København i 1967 på frivillig basis gennemført en række elementære instruktionskurser i forlagspraktik for nyansatte for at afhjælpe savnet af en forlagsmæssig grunduddannelse. Desuden har man arrangeret kurser for mere erfarne forlagsmedarbejdere. Skolen standsede sin aktivitet i 1974 på grund af det tidkrævende planlægningsarbejde. Foreningen har senere afholdt enkelte kurser for medlemmerne og var i 1980 med til at starte Forlagsskolen sammen med Forlæggerforeningen.

Den grafiske Højskole har en række aftenkurser, som dækker behovet for den tekniske viden, der er brug for inden for faget. Således gennemføres f.eks. i sæsonen 1981-82 et kursus på ialt 56 timer i grafisk tilrettelægning af bøger. Dette kursus henvender sig fortrinsvis til forlagsmedarbejdere, der ikke er egentlige bogtilrettelæggere, men som, f.eks. ud fra en redaktionel baggrund, ønsker at udvide deres viden om grafisk tilrettelægning og produktion. Endvidere indgår en række emner med forlagsmæssig relevans i skolens specialstudium i grafisk formgivning (grafonom-uddannelsen).

Der finder kun undtagelsesvis et samarbejde sted mellem de nordiske lande omkring forlagsuddannelsen. Forening for Forlagsfolk har dog med støtte fra Nordisk Kulturfond formidlet udveksling af forlagsmedarbejdere fra Finland, Norge, Sverige og Danmark, der i 6-8 uger var volontører ved et andet nordisk forlag.

En højere uddannelse, som kan få betydning for forlagsverdenen, er medie- og kommunikationsuddannelsen på Roskilde Universitetscenter. Dette er en overbygningsuddannelse, som kan søges efter gennemført humanistisk, naturvidenskabelig eller samfundsvidenskabelig basisuddannelse. Overbygningen er treårig, og man beskæftiger sig i undervisningen med formidlingsproblemer i tilknytning til den studerendes faglige område, med de forskellige mediers muligheder og begrænsninger, med organisationen af arbejdet, med produktionen af formidlingsprodukter og med mediernes rolle i samfundet.

Uddannelsen blev startet i 1978, og man har derfor endnu ikke erfaringer m.h.t. de færdiguddannedes beskæftigelsesmuligheder, f.eks. på forlagene.

6.2.4. Litteraturformidleruddannelsen i Holland

Den forlagsmæssige grunduddannelse, man kunne ønske sig, måtte af hensyn til antallet af beskæftigede være opbygget af moduler, der tillige anvendes af beslægtede uddannelser.

Et eksempel på en sådan uddannelsesform findes i litteraturformidleruddannelsen i Holland. Frederik Müller Akademie i Amsterdam blev grundlagt i 1965 og finansieres af den hollandske stat. Skolen dækker uddannelsen af bibliotekarer, dokumentalister, boghandlere og forlæggere. For optagelse på skolen kræves en eksamen, svarende til studentereksamen, samt at eleven har bestået en optagelsesprøve. I 1974 fulgte ca. 500 elever undervisningen.

Skolen er 3-årig, og der undervises i:

Historie, boghandel og forlag, mål og struktur.

Praksis, bogsalg og forlagsvirksomhed. Eleven er ude i praksis i løbet af uddannelsen.

Ledelse, herunder en indgående undervisning i et forlags og en boghandels økonomiske styring.

Kultur- og samfundskundskab.

Sprog, foruden de obligatoriske sprog hollandsk, tysk, engelsk og fransk kan eleven vælge russisk, italiensk og spansk.

Lovproblematik.

Litteratur.

Introduktion til videnskaberne.

Først ved uddannelsens slutning vælger man en linie.

Ved Frederik Müller Akademie giver man bogens folk en grundig uddannelse i det at frembringe og formidle bøger ved salg eller udlån. I hollandske forlags- og boghandlerkredse har man givet udtryk for den opfattelse, at den uddannelse, som branchens folk her får, har en ikke ringe andel i den fremgang, branchen har haft siden sidst i 1960'erne.

6.3. Overvejelser og forslag fra Bogudvalgets arbejdsgruppe om forlags- og boghandleruddannelserne

Bogudvalget nedsatte i april 1974 en arbejdsgruppe, der fik til opgave at redegøre for den nuværende boghandler- og forlagsuddannelses indhold, undersøge dens værdi og overveje en samordning af boghandleruddannelserne med bibliotekaruddannelserne, f.eks. i form af en fælles uddannelse for litteraturformidlere. Arbejdsgruppen bestod af: Forlagsredaktør Jan Danielsen (formand), boghandler E.S. Dinesen, forlagsredaktør Kurt Hartogsohn, lektor, mag.art. Niels Chr. Lindtner, boghandlermedhjælper Lis Marr og sekretær Knud Sonne. Gruppens sekretær var civiløkonom Elisabeth Brodersen.

Den ovenstående beskrivelse er en ajourført gengivelse af disse afsnit i gruppens rapport. Rapporten indeholdt desuden afsnit om bibliotekaruddannelsen.

I arbejdsgruppens konklusion vedrørende *boghandleruddannelsen* hed det: »Boghandleruddannelsen er en butiksuddannelse (handelsuddannelse, og arbejdsgruppen mener ikke at bøger og handel kan skilles ad. Kun i få tilfælde vil der være behov for en højere uddannelse. Arbejdsgruppen mener derfor, at boghandelens grunduddannelse ligger på det ønskede niveau ...«.

Gruppen pegede dog på, at der var brug for visse udvidelser af kurserne i branche- og varekundskab på Handelskostskolen i Odense. Man fandt, at der var brug for flere timer til papirvarekundskab, bibliografi, boghandelens salgsarbejde og litteraturhistorie, og tid til også at undervise i børnebøger, fagbøger og læsetræning. Man fandt, at disse ønsker ville kunne opfyldes, hvis undervisningen i branche- og varekundskab for boghandelens vedkommende udvidedes fra 2 × 14 dage til 3 × 14 dage, d.v.s. fra 160 undervisningstimer til 240 undervisningstimer.

Arbejdsgruppen anbefalede iøvrigt, at man lod Danmarks Biblioteksskole overveje mulighederne for at indpasse efter- og videreuddannelseskurser for boghandlermedhjælpere i sit kursusprogram. Man påpegede, at beskæftigede ved boghandelen og bibliotekerne har et fælles behov for kendskab til såvel den aktuelle bogmasse som fagets bibliografiske og referencemæssige hjælpemidler. Et samarbejde med Biblioteksskolen

kunne derfor være hensigtsmæssigt, især med hensyn til fagbøger og børnebøger.

I forbindelse med gennemgangen af *forlagenes* arbejde konkluderede arbejdsgruppen, at forlagsmedarbejderne især inden for arbejdsområderne redaktion og produktion har behov for en mere alsidig baggrundsviden. Man fandt det imidlertid ikke realistisk at etablere en forlagslærlingeuddannelse med sigte på redaktion/produktion, idet man fandt, at en vis praktisk erfaring eller højere teoretisk uddannelse end uddannelse indtil studentereksamen er nødvendig. Hermed tog man dog ikke afstand fra en fortsat uddannelse af kontorlærlinge.

Arbejdsgruppen fandt i såvel den eksisterende bibliotekaruddannelses indhold som i de synspunkter om en fremtidig bibliotekaruddannelse, der var fremsat i Betænkning om de bibliotekariske uddannelser afgivet af det af ministeren for kulturelle anliggender den 23. august 1971 nedsatte udvalg (bet. 671/1973) grundlag for den opfattelse, at en uddannelse af forlagsmedarbejdere ved redaktion og produktion naturligt kunne henlægges til Danmarks Biblioteksskole.

Som argumenter herfor anførte arbejdsgruppen:

»1. Allerede under Danmarks Biblioteksskoles nuværende studieordning inødekømmes skolens studieplan en betydelig del af de fagkrav der må stilles til en forlagsuddannelse. Som særligt relevante fag fremhæves:

- Bibliografi
- Håndbogskundskab
- Litteraturkundskab (litteraturhistorie, fagorientering og -litteratur, børnelitteratur)
- Kulturformidling
- Bogvalg og litteraturanskaffelsens teori og praksis
- Bogvæsen (boghistorie, bogfremstilling og -distribution)
- Sociologi
- Psykologi

I denne forbindelse påpeges betydningen af at Danmarks Biblioteksskole inden for disse såvel som andre af skolens fagområder gennem årene har opbygget

et stort og værdifuldt bibliografisk apparat, ligesom undervisningsmidler og en specialiseret lærerstab er til rådighed.

2. En kommende bibliotekaruddannelse vil utvivlsomt – hvilke ændringer man end vil foretage i forhold til studieplanen i Betænkning 671 – bygge på en tværfaglig basisuddannelse ved et universitetscenter eller i Danmarks Biblioteksskoles egen regie. En sådan tværfaglig uddannelse ved indgangen til et erhvervsstudium må anses for ønskelig i forbindelse med forlagsuddannelsen og vil desuden kunne danne grundlag for boghandlermedhjælperens uddannelse i andre grene af litteraturformidlingen.
3. Ved en kommende revision af lov om Danmarks Biblioteksskole vil der sikkert finde ændringer sted i forhold til de planer som er fremsat i Betænkning 671. Dels må universitetscentrenes seneste udvikling med bl.a. basisuddannelser af forskellig længde tages i betragtning, og dels må der tages hensyn til Biblioteksskolens egne pædagogiske erfaringer i de forløbne år. Alt tyder på at Biblioteksskolen i lighed med andre læreanstalter erkender vigtigheden af, at såvel højere

uddannelser som mellemuddannelser opbygges så smidigt som muligt, så at undervisningsmoduler fra et fagområde (læreanstalt) vil kunne kombineres med moduler fra andre fagområder (læreanstalter) for derved at lette de studerendes valg og skift af erhverv.

Med en sådan del- eller modulordning vil en forlagsuddannelse kunne indpasses i et dels sammenfaldende og dels parallelt forløb med bibliotekaruddannelsen.«

Arbejdsgruppen anbefalede derfor, at man anmodede Danmarks Biblioteksskole om i det videre arbejde med udformningen af de nye bibliotekariske uddannelser at overveje, hvorvidt og i hvilket omfang man ville være i stand til at indpasse en uddannelse for forlagsmedarbejdere ved redaktion og produktion i skolens studieplan i henhold til de i underudvalgets rapport fremsatte ønsker om en sådan uddannelses indhold.

Arbejdsgruppen anbefalede desuden, at Danmarks Biblioteksskole skulle overveje mulighederne for at indpasse efter- og videreuddannelseskurser for boghandelens og forlagenes medarbejdere i sit kursusprogram.

6.4. Bogudvalgets overvejelser

Rapporten fra arbejdsgruppen om forlags- og boghandleruddannelserne blev af Bogudvalget sendt til høring hos undervisningsministeriet (direktoratet for de videregående uddannelser og direktoratet for erhvervsuddannelserne) samt hos Danmarks Biblioteksskole.

Direktoratet for de videregående uddannelser påpegede i sit svar, at der foregik overvejelser med hensyn til at lade fortsatte uddannelser af mindst 3 års varighed give en almindelig adgang til videregående uddannelse, under forudsætning af, at den pågældende uddannelse opfylder visse nærmere angivne betingelser. Man udelukkede ikke, at EFG-uddannelserne således ville kunne gøres kompetencegivende, hvorimod man stillede sig tvivlende overfor, om traditionel mesterlære uden suppleringer ville kunne opfylde de almindelige kompetencebetingelser. Man bemærkede endvidere, at man fandt det i rapporten fremsatte forslag om udnyttelse af

eksisterende uddannelsestilbud ved henlæggelse af en forlagsuddannelse til Danmarks Biblioteksskole i overensstemmelse med de generelle uddannelsesstrukturelle overvejelser, som sektorrådet for de videregående uddannelser arbejdede med i forbindelse med etablering af nye korterevarende videregående uddannelser.

Direktoratet for erhvervsuddannelserne bemærkede, at i det omfang der er behov for videregående uddannelser, så man gerne, at disse tilrettelægges således, at de umiddelbart kan påbegyndes af elever med en forudgående relevant faglig uddannelse. Forslaget fra arbejdsgruppen om en udvidelse af undervisningen i branche- og varekundskab fremsendes fra direktoratet til orientering og eventuel videre foranstaltning til fællesudvalget for butikslærlinge samt forsøgsudvalget inden for handels- og kontorområdet.

Danmarks Biblioteksskole bemærkede, at det rent praktiske og tekniske forlagsarbejde

i forbindelse med redaktion og produktion sikkert måtte tilegnes i selve branchen. Derimod mente man at kunne imødekomme behov for teoretisk og praktisk uddannelse i bogkendskab, informations- og kulturformidling. Man pegede på muligheden for inden for den eksisterende studieordning at oprette brancheorienterede liniefag, således at bibliotekarer kunne uddannes med særligt henblik på forlagsarbejde. Biblioteksskolen tilsluttede sig arbejdsgruppens betænkeligheder ved en samordning af boghandler- og bibliotekaruddannelserne, men man mente på den anden side at kunne tilbyde kurser i bogkendskab og litteratursøgning. En gennemførelse af arbejdsgruppens forslag måtte dog forudsætte, at der skaffedes bevillingsmæssige muligheder herfor.

På baggrund af disse udtalelser anmodede Bogudvalget i maj 1977 Danmarks Biblioteksskole om at fremkomme med et udkast til en mere detaljeret planlægning af de mulige uddannelser. Biblioteksskolen fremsendte herefter i september 1977 et udførligt forslag, omhandlende to mulige løsninger, nemlig dels en løsning med virkning på kort sigt i form af et selvstændigt kursus, dels en løsning med virkning på længere sigt i form af en tilbygning på bibliotekaruddannelsen.

Det selvstændige forlagskursus kunne efter forslaget bygges op som et 3-ugers heldags grundkursus, suppleret med en række efterfølgende specialkurser, der tænkt fulgt sideløbende med elevernes daglige arbejde. I grundkurset foreslog man, at der kunne indgå fag som f.eks. kulturformidling, branchelære, bibliografi, håndbogskendskab og fremmedsprog (brancheterminologi). Specialkurserne kunne eventuelt oprettes efter behov og desuden tjene som efteruddannelse for allerede ansatte forlagsfolk. Man foreslog ialt 7 kurser, omfattende manuskriptbedømmelse og -behandling samt bogtilrettelægning m.v., forlagsjura og -ledelse, økonomi, markedsføring, faglitteratur, skønlitteratur og AV-området.

Den mere langsigtede løsning, som man overvejede, ville indebære, at man udbyggede den eksisterende liniefagsordning og derigennem supplerede bibliotekaruddannelsen med de relevante fag og med volontørtjeneste henholdsvis praktikår inden for branchens arbejdsområde. Man fandt ikke, at disse to løsninger var alternative; på længere

sigt ville en sammenbygning være mulig og naturlig.

Endelig skitserede man en efteruddannelse for medarbejdere ved boghandelen, bestående af dels forlagskursets grundkursus, dels to særlige specialkurser, der eventuelt kunne suppleres med visse af forlæggeruddannelsens specialkurser. Disse kurser omfattede dels bibliografi, dels antikvarboghandlertede fag. Denne efteruddannelse var tænkt som en overbygning til boghandlerforeningens uddannelse i vare- og branchekundskab på Handelskostskolen i Odder.

Disse forslag stødt i Bogudvalget på modstand fra Forlæggerforeningens repræsentant, der primært ønskede en merkantilt betonet uddannelse. Man arbejdede i årene 1977 og frem med planer om at etablere en privat efteruddannelse for forlagsfolk i samarbejde med bl.a. Den grafiske Højskole. Man nåede frem til et skitseoplæg, som sigtede på at lave en fælles uddannelsesstruktur inden for kommunikationsbranchen i videre forstand, d.v.s. omfattende reklamebureauer, forlagsvirksomhed, emballagetilrettelægning m.v. Uddannelsen tænkt opbygget i tre dele, hvoraf 1. del var en grundlæggende merkantil del, omfattende fag som økonomi, statistik, erhvervsjura, markedsføring o.s.v. 2. del blev beskrevet som en funktionsrettet del, bl.a. omfattende fag som grafisk teknologi, materialelære, kommunikationsteori og kommunikationsplanlægning. På 3. del forestillede man sig en opdeling indenfor retningerne reklamebureau, forlagsvirksomhed, emballageteknik og eventuelt flere linier. I forlagsretningen indgik forlagsøkonomi, branchens jura, redaktion, produktion/teknik, samt markedsføring. I flere perioder undervejs i uddannelsen indlagdes erhvervspraktik, og efter 3. del skulle der afvikles en hovedopgave inden for den valgte retning.

Drøftelserne af denne uddannelse fandt sted i en arbejdsgruppe, hvori Direktoratet for Erhvervsuddannelserne var repræsenteret. Også forskellige andre modeller blev overvejet i tiden frem til sommeren 1979, hvor der forelå en principskitse for adgangsveje til og strukturer for uddannelserne på den grafiske højskole. I denne skitse indgik forlagsuddannelsen som en linie på det teknisk/administrative grafiske studium. Den foreslåede uddannelse varede 2 1/2 år, og

forudsatte at eleverne forinden havde erhvervet studentereksamen, grafisk EFG eller mesterlære eller havde andre passende kvalifikationer. Siden blev sagen imidlertid stillet i bero, idet man fra direktoratets side afventer, at vedtægterne for højskolen godkendes.

Bogudvalgets repræsentant fra Foreningen for Forlagsfolk lagde stor vægt på en snarlig løsning af denne personalegruppes uddannelsesproblemer, og han støttede tankerne om uddannelse på Danmarks Biblioteksskole frem for forlæggerforeningens planer om et privat dag- eller aftenkursus. Den danske Boghandlerforenings repræsentant i udvalget så i princippet positivt på forslaget om efteruddannelseskurser for boghandlermedhjælpere henlagt til biblioteksskolen.

På denne baggrund vedtog et flertal i udvalget at rette henvendelse til kulturministeriet og herunder anbefale, at ministeriet søgte at få uddannelsesspørgsmålet taget op til nærmere drøftelse mellem Danmarks Biblioteksskole, Den danske Forlæggerforening, Den danske Boghandlerforening, Den danske Boghandlermedhjælperforening og Foreningen for Forlagsfolk, ligesom man henstillede, at Det faglige Landsudvalg for de humanistiske Uddannelser i givet fald konsulteredes om de forslag til uddannelse, som man måtte finde ønskelige efter gennemførelsen af sådanne drøftelser.

Af ministeriets svar til udvalget i skrivelse af 28. april 1978 fremgik, at man havde hørt biblioteksskolen over dennes økonomiske og ressourcemæssige muligheder i henseende til etablering af de foreslåede uddannelser. Danmarks Biblioteksskole, der iøvrigt var åben over for drøftelser som de af Bogudvalget anbefalede, havde svaret, at man ikke så sig i stand til inden for de eksisterende budgetrammer at iværksætte nogen form for kursustilbud til forlags- og bogbranchens folk. Ministeriet bemærkede, at man foreløbig ikke havde mulighed for at tildele biblioteksskolen yderligere ressourcer til etablering af nye uddannelser. Ministeriet fandt derfor for sit vedkommende indtil videre ikke baggrund for at foretage sig yderligere i sagen. Det bemærkedes iøvrigt, at etablering af uddannelser som de foreslåede vil kræve ændring af lov nr. 232 af 8. juni 1966 om Danmarks Biblioteksskole.

Efter at Den danske Forlæggerforening havde foretaget undersøgelser vedrørende en

privat efteruddannelse blev der i 1978 nedsat et uddannelsesudvalg med repræsentanter både fra Forlæggerforeningen og Foreningen for Forlagsfolk. En midlertidig forlagsskole blev genetableret i 1980 og samme år afvikledes et 60 timers kursus i forlagspraktik.

I 1981-82 tilbyder skolen fire kurser: 12 timer i bogklakulation, 12 timer i redaktion af børnebøger, 16 timer i redaktion af fag- og håndbøger samt 12 timer i billeder og reproduktionsteknik. Hvert kursus er beregnet for 20 deltagere. Kursusafgiften er variabel efter kursets omfang. Skolens drift hviler økonomisk i sig selv.

Der er enighed i Bogudvalget om, at de eksisterende uddannelsesmuligheder for forlagsfolk er utilstrækkelige, og at der bør gøres en indsats for at få etableret mere permanente og omfattende ordninger. Udvalget vil derfor anbefale, at de tidligere forhandlinger om et kursus i den grafiske Højskoles regie genoptages. Udvalget vil i den forbindelse pege på, at der på flere uddannelsesinstitutioner findes lærerkræfter, som er relevante i denne sammenhæng. Således kan nævnes Danmarks Biblioteksskole, handelshøjskolerne og Den grafiske Højskole. Det er derfor vigtigt, at der tilvejebringes et tværgående samarbejde. Udvalget finder, at det offentlige bør indgå aktivt i formidlingen af dette samarbejde, idet det er i alles interesse, at de eksisterende ressourcer udnyttes bedst muligt.

Boghandlerforeningens repræsentant i udvalget har oplyst, at boghandlerne i princippet fortsat er tilfredse med den faglige grunduddannelse. Dog peges der på, at den tid der er til overs til den praktiske oplæring ude i boghandelen, når der tages hensyn til 5 ugers ferie, skoleophold, sygedage o.s.v., efterhånden er blevet for kort. Dette gælder især for EFG-elever og studenterlærlinge. Man kunne derfor ønske sig læretiden udvidet med 1/2 år og branche- og varekundskabsundervisningen på Handelskostskolen i Odder udvidet fra 2×14 dage til 3×14 dage.

Boghandlerne peger desuden på behovet for en egentlig lederuddannelse udover den kursusvirksomhed, der allerede er i gang. Den danske Boghandlerforening arbejder med et oplæg til en 10 måneders lederuddannelse på merkonomniveau.

Bogudvalget kan tiltræde de ovenfor fremførte synspunkter.

7. Bibliotekerne

7.1. Bibliotekernes samfundsmæssige betydning

I kulturministerens skriftlige redegørelse til folketinget af 7. april 1981 om den kulturpolitiske situation opsummeres bibliotekernes samfundsmæssige betydning således:

»Vort biblioteksvæsen er en hovedhjørnesten i kulturpolitikken. Veludrustede *biblioteker*, som er åbne for alle, er en afgørende forudsætning for vort demokratiske samfundssystem. Kun når det enkelte menneske har fri adgang til information, vil det have

mulighed for at tage stilling til samfundets problemer og at forholde sig til sin egen tilværelse. (...)

I bibliotekerne har vi på én gang samfundets informationsdepoter og dets lagre af litteratur. Adgangen til disse lagre må være ens for alle. (...)

Det er et meget væsentligt led i vort biblioteksvæsen, at dets tilbud til befolkningen er *gratis*, så ingen af økonomiske grunde skal afholde sig fra at benytte bibliotekets tilbud.«

7.2. Bibliotekstyper

I Danmark findes mange forskellige biblioteker, der i almindelighed inddeles i tre hovedtyper: folkebiblioteker, skolebiblioteker og forskningsbiblioteker.

Folkebiblioteker

Folkebibliotekerne er kommunale biblioteker, som drives efter bestemmelserne i biblioteksloven. (Bekendtgørelse af lov om folkebiblioteker m.v. nr. 600 af 9. december 1975). De er fuldt offentlige og skal stå til rådighed for enhver med bopæl i Danmark. Deres formål er ifølge bibliotekslovens § 1 »at fremme oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet ved at stille bøger og andet materiale vederlagsfrit til rådighed«.

Enhver kommune er efter loven forpligtet til enten alene eller i samarbejde med andre kommuner at drive et folkebibliotek med afdelinger for såvel børn som voksne.

Et folkebibliotek i hver amtskommune fungerer som centralbibliotek med en mere omfattende bogbestand og med særlige, udvidede opgaver. Centralbiblioteket skal støtte de lokale biblioteker ved at udlåne eller fremskaffe bøger o. lign., som de pågældende biblioteker ikke selv ejer, og ved at yde råd og biblioteksteknisk bistand. Centralbiblioteket virker desuden som lokalt folkebibliotek.

Der skelnes i loven mellem heltids- og deltidsbiblioteker. Et heltidsbibliotek er et bibli-

otek, hvor biblioteksarbejdet udføres af én eller flere heltidsbeskæftigede personer. Lederen af sådanne biblioteker skal være faguddannet bibliotekar. I virkeområder med over 5.000 indbyggere er kommunerne forpligtet til at drive et heltidsbibliotek. Pr. 1. januar 1982 har 55 kommuner dog dispensation for dette krav. I kommuner med mindre end 5.000 indbyggere kræves der kun deltidsbiblioteker, og i konsekvens heraf er der ingen forpligtelse med hensyn til faguddannet personale.

Forskellen på heltids- og deltidsbiblioteker ligger desuden i kravene til åbningstider og bogbestand. For deltidsbiblioteker varierer de obligatoriske åbningstider fra 2 timer fordelt på 2 dage om ugen (indtil 1.000 indbyggere) for hovedbiblioteket, til 10-14 timer fordelt på 4 dage om ugen (4.000-4.999 indbyggere). For heltidsbiblioteker varierer åbningstiden i hovedbiblioteket fra 20 timer fordelt på 5 dage om ugen (indtil 10.000 indbyggere) til »Alle hverdage fra kl. 10 til 20. I tiden 1. maj - 31. august kan dog lukkes kl. 19. Lørdage hele året kan lukkes tidligere«. (Over 20.000 indbyggere). (Dispensationer foreligger for et mindre antal kommuner).

Folkebibliotekerne er forpligtet til at stille et aktuelt og alsidigt bogligt materiale til rådighed inden for alle faglige områder og inden for skønlitteraturen, jfr. bekendtgørelse om vejledende retningslinier for bogbestand

og tilvækst i folkebiblioteker (nr. 368 af 24. oktober 1966). Ud over de danske bøger bør der anskaffes bøger på fremmede sprog. Og så i børneafdelingerne bør der være udenlandsk litteratur, f.eks. billedbøger og faglitteratur for større børn. Samlingerne bør omfatte musikaler, og et alsidigt tidsskrifthold er nødvendigt.

De vejledende kvantitative normer for bogbestand og tilvækst i bekendtgørelsen fra 1966 er sat i forhold til virkeområdets indbyggertal i heltids- og deltidsbiblioteker, men er uaktuelle i dag, hvor bogproduktionen har en ganske anden størrelse og karakter, end da bekendtgørelsen blev udarbejdet.

Ved udgangen af 1981 var landets 275 kommuner dækket af 247 folkebiblioteksenheder, idet 15 aftaler om biblioteksmæssigt samarbejde omfattede 43 kommuner. Af de 247 enheder var 182 heltidsbiblioteker, som tilsammen betjente 91 procent af befolkningen, mens 9 procent blev betjent af 65 deltidsbiblioteker.

Skolebiblioteker

Folkeskolens biblioteker drives som led i det kommunale skolevæsen og i samarbejde med folkebibliotekerne efter de særlige bestemmelser i loven om folkebiblioteker. Formålet med skolebibliotekerne er »at tjene skolens undervisning og at give alle skolens elever adgang til nyttig og udviklende læsning på en sådan måde, at der kan ydes den nødvendige vejledning ved bøgernes benyttelse.« (Bekendtgørelse af Lov om folkebiblioteker m.v., 1975). Skolebiblioteker er ikke obligatoriske, men er dog oprettet i forbindelse med næsten alle kommuneskoler. Ved lov nr. 313 af 26. juni 1975 om folkeskolen overførtes det lovmæssige grundlag for skolebibliotekerne fra biblioteksloven til folkeskoleloven. De nye bestemmelser skal dog først træde i kraft, når kapitel 4 i biblioteksloven (om skolebiblioteker) ophæves. Indtil videre er de hidtidige regler om skolebiblioteker altså fortsat gældende.

Også på andre skoler og uddannelsesinstitutioner f.eks. gymnasier, tekniske skoler, seminarier m.m. er der oprettet uddannelsesbiblioteker. Disse sigter primært mod at dække uddannelsesinstitutionernes behov, og de har ikke nogen forskningsforpligtelse. Der findes endnu ikke krav om oprettelse af sådanne biblioteker. Fælles for alle uddan-

nelsesbiblioteker – herunder skolebiblioteker – er, at de i modsætning til folkebibliotekerne ikke er fuldt offentlige, men at deres samlinger principielt bør være dublerede af de biblioteker, der er fuldtud åbne for offentligheden, (folkebiblioteker og de fleste forskningsbiblioteker).

Forskningsbiblioteker

Forskningsbiblioteker kan generelt defineres som biblioteker, der primært betjener forskning (i ordets videste betydning) eller såvel forskning som videregående uddannelse, men disse biblioteker er i øvrigt højt forskellige både i størrelse og funktion. Forskningsbibliotekerne kan dog sammenlignet med folke- og skolebibliotekerne generelt karakteriseres ved deres højere grad af specialisering. Et fælles lovgrundlag eller andet formelt fællestræk findes ikke for disse bibliotekers vedkommende. En række af bibliotekerne ved universiteter og andre højere læreanstalter har – foruden forpligtelsen til at betjene læreanstalten – til opgave at være landets bedst forsynede bibliotek med et eller flere fags udenlandske litteratur; disse biblioteker betegnes hovedfagbiblioteker. Adskillige læreanstalter har desuden tilknyttet egne institutbiblioteker – i alt ca. 400.

Det kongelige Bibliotek er nationalbibliotek og har til opgave såvidt muligt komplet at samle, bevare og formidle alle danske tryk, kort, noder, manuskripter etc. Herudover er Det kgl. Bibliotek universitetsbibliotek for Københavns Universitet med hensyn til humaniora, teologi og samfundsvidenskab og tillige hovedfagbibliotek inden for samme fag. Statsbiblioteket i Århus er både universitetsbibliotek og hovedbibliotek for en række læreanstalter i Århus, og desuden er det overcentral for folkebibliotekerne.

Foruden forskningsbiblioteker ved uddannelsesinstitutionerne findes der biblioteker på en lang række andre institutioner, f.eks. museer, arkiver, selvstændige forskningsinstitutter samt ca. 100 større biblioteker i private firmaer.

Bortset fra de selvejende institutioners og de private firmaers biblioteker er forskningsbibliotekerne i al væsentlighed statsejede, men ikke alle er fuldt offentlige. Det gælder især biblioteker, der betjener en meget snæver kreds f.eks. institutbiblioteker på universiteterne. De fleste større forskningsbibliote-

ker står dog gratis til rådighed for enhver og benyttes ofte i vid udstrækning af brugere udenfor uddannelsesinstitutionerne.

7.3. Administration og finansiering

Ledelsen af et kommunalt folkebibliotek skal ifølge biblioteksloven henlægges til et af kommunalbestyrelsens stående udvalg. Ofte hører folkebiblioteket under det kulturelle udvalg. Ledelsen af centralbiblioteker er opbygget på tilsvarende måde, dog således at udvalget tiltrædes af en repræsentant for amtsrådet. Desuden findes der et rådgivende kontaktsvalg vedrørende centralbibliotekets oplandsarbejde. Kommunalbestyrelsen har det endelige ansvar for driften og den endelige myndighed i alle anliggender, der er henlagt til lokal afgørelse. Det er f.eks. kommunalbestyrelsen, der fastlægger bibliotekets serviceniveau og materialevalgspolitik inden for lovgivningens rammer.

Skolebiblioteket er et led i det kommunale skolevæsen og underlagt de kommunale skolemyndigheder. Der skal dog nedsættes to udvalg, der varetager det obligatoriske samarbejde mellem folke- og skolebibliotek, nemlig det rådgivende skolebiblioteksudvalg og bogudvalget, der forestår valget af bøger til skolebibliotekerne og folkebibliotekets børneafdeling.

Folkebibliotekernes samlede budget for 1982 androg ca. 1,5 mia kr. Staten yder et driftstilskud på 20% af folkebibliotekernes driftsudgifter og 15% af skolebibliotekernes driftsudgifter. Staten yder endvidere et tilskud, der udgør 19% af driftstilskuddet, som en dispositionssum til støtte af folke- og skolebiblioteker i områder, hvor disse ikke er fuldt udbygget. Af disse statstilskud fratrækkes 3,25% til en rådighedssum for bibliotekernes fællesopgaver. 80% af rådighedssummen fordeles af kulturministeren til folkebibliotekerne og 20% af undervisningsministeren til skolebibliotekerne.

Hovedparten af folkebibliotekernes andel anvendes til støtte af permanente institutioner, men der ydes også tilskud til enkeltformål, f.eks. til udgivelse af publikationer og til enkelte bibliotekers forsøg på forskellige områder. Til centralbiblioteker yder staten og amtskommunen et særligt tilskud, der principielt skal svare til udgifterne ved den biblioteksmæssige betjening af områdets kommuner. De samlede statstilskud til folke-

og skolebiblioteker i henhold til biblioteksloven androg i 1980 ca. 290 mio kr.

Folkebibliotekernes bogindkøb har været genstand for livlig debat i de senere år – navnlig nedskæringen af bogkontoen har været stærkt kritiseret. På baggrund af biblioteksloven fra 1964 blev der foretaget en kraftig udbygning af folke- og skolebibliotekerne i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne. I denne opbygningsfase steg bogkontoen årligt gennemsnitligt i størrelsesordenen 22%. Denne vækst blev bremsset i 1972, uden at der dog var tale om en egentlig stagnation i den procentvise stigning af bogkontoen i forhold til bogprisindekset – før 1978. I perioden 1973-78 steg bogkontoen i alt med 62,3%, mens bogprisindekset kun steg med 47,4%. Fra 1978 er bogkontoen procentvise stigning derimod mindre end bogprisindekset – 1978-80 er stigningerne henholdsvis 26,8% og 27,8%. Samme tendens kan iagttages for bogkonto-budgetterne for 1981 og 1982, der udviser en årlig stigning på henholdsvis 8,2% og 10,3%, mens bogprisindeksets stigning fra januar 1980 til januar 1982 er henholdsvis 8,0% og 13,1%.

Baggrunden for budgetterne 1981 og 1982 kan bl.a. søges i »Cirkulære om afdæmpning af væksten på folkebiblioteksområdet« (af 24. juni 1980), hvor kulturministeriet anerkender den allerede foretagne opbremsning og henstiller til kommunerne, at de ved budgetlægningen fra 1981 og herefter sætter yderligere vækst i bero, for så vidt de samlede driftsudgifter (eksklusive ejendom) ligger over det hidtidige gennemsnit.

Det er imidlertid ikke givet, at priserne på det bogudsnit bibliotekerne køber følger det almindelige bogprisindeks, som beregnes ud fra hele bogproduktionen. Ser man på bibliotekernes bogindkøb fra en anden synsvinkel, nemlig på bogtilvæksten, er nedgangen tydelig. Folkebibliotekernes bogtilvækst (brutto) faldt fra 1978 til 1981 med 5,1% for voksenbøger og 7,4% for børnebøger.

Forskningsbibliotekerne er fordelt mellem en række ministerier, styrelser og institutioner. De to ministerier, hvorunder langt de fleste forskningsbiblioteker sorterer, er dog ministeriet for kulturelle anliggender og undervisningsministeriet. Bortset fra de til Rigsbibliotekarembetet hørende biblioteker, Det kongelige Bibliotek og Københavns Universitets-

bibliotek, samt Statsbiblioteket i Århus og Odense Universitetsbibliotek, der har selvstændig konto på finansloven, er de øvrige forskningsbiblioteker integreret i en institution og finansieres gennem dennes bevillinger på finansloven. Deres samlede udgifter androg i 1979 ca. 222 mio. kr. Forskningsbiblioteker, der sorterer under de højere uddannelsesinstitutioner er underlagt styrelsesloven (lov nr. 362 af 13. juni 1973 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner) ifølge hvilken der er nedsat biblioteksudvalg bestående af repræsentanter for bibliotekernes personale samt såvel interne som eksterne brugere. Udvalgene har ifølge loven til opgave at udarbejde bibliotekets budgetforslag, træffe afgørelse om bibliotekets indkøbspolitik og om fordelingen af bøger mellem læreanstaltens hovedbibliotek og institutbibliotekerne.

Gratisprincippet

Det er en grundregel, at der ikke tages betaling for benyttelse af bibliotekerne. Siden 1950 har det været et lovfæstet krav til folke- og skolebiblioteker, at alle biblioteksfunktioner udføres gratis for brugerne, og forskningsbibliotekerne har fulgt samme retningslinie. Internationalt set fastslog UNESCO i 1972, at gratis adgang til biblioteksbenyttelse må betragtes som et uomgængeligt kulturgode.

Der har fra forskelligt hold været forslag om, at belægge biblioteksudlån med en afgift, men dette er fra anden side blevet kraftigt imødegået. Man mener, det ville sætte et skel mellem brugerne og være til stor hindring for bestræbelserne i at nå så store lånergrupper som muligt, og samtidig har beregninger af udgifterne vedrørende en brugeravgift, foretaget af Bibliotekstilsynet i 1974, vist at administrationen ville blive uforholdsmæssig dyr.

7.3.1. Institutioner i forbindelse med bibliotekernes administration

Bibliotekstilsynet er placeret som et direktorat under ministeriet for kulturelle anliggender og ledes af biblioteksdirektøren. Det fungerer som statens sagkyndige organ på folkebiblioteksområdet, og opgaverne er at udregne og fordele tilskuddene til bibliotekerne efter bibliotekslovens regler og at yde bibliotekerne råd og vejledning. Det er op-

delt i afdelinger, der hver for sig beskæftiger sig med enkeltområder.

Biblioteksrådet beskikkes af kulturministeren og består (ifølge bibliotekslovens § 21) af repræsentanter for de forskellige folkebiblioteksinteresser inden for staten og kommunerne samt biblioteks- og bibliotekarorganisationerne. Biblioteksdirektøren er født formand. Rådet medvirker bl.a. ved fordelingen af folkebibliotekernes rådighedssum.

Rigsbibliotekarembedet blev oprettet i 1943 ved en omdannelse af overbibliotekarstillingen ved Det kongelige Bibliotek. Der etableredes dermed et permanent centralorgan for de danske forskningsbiblioteker »foreløbig omfattende Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket«. Uanset denne begrænsning har Rigsbibliotekarembedet gennem årene varetaget en række fælles funktioner for alle forskningsbiblioteker.

Under Rigsbibliotekarembedet sorterer Danmarks Institut for International Udveksling af Videnskabelig Publikationer (I.D.E.). Herudover udgiver Rigsbibliotekaren Accessions-katalogen og andre publikationer, og siden 1970 har embedet været sekretariat for Forskningsbibliotekernes Fællesråd. Derudover varetager Rigsbibliotekaren den daglige ledelse af Det kongelige Bibliotek.

Forskningsbibliotekernes Fællesråd udgør det eneste egentlige fælles organ for de danske forskningsbiblioteker. Rådet er udpeget af ministeren for kulturelle anliggender efter cirkulære af 24. juli 1970. Til varetagelse af de løbende arbejdsopgaver er der samtidig nedsat et forretningsudvalg bestående af Rigsbibliotekaren samt overbibliotekarerne ved 7 af de største forskningsbiblioteker. Fællesrådet har ingen besluttende myndighed, men kan kun virke rådgivende og vejledende.

Fællesudvalget for Folkebiblioteker og Forskningsbiblioteker er nedsat af ministeren for kulturelle anliggender. Dets formål er drøftelse af samarbejdsproblemer og gensidig udveksling af information mellem forskningsbiblioteker og folkebiblioteker. Udvalget består af rigsbibliotekaren, biblioteksdirektøren og en række repræsentanter for folke- og forskningsbiblioteker. Fællesudvalget kan i form af rekommandationer fremsætte forslag om indførelse af nye arbejdsmetoder og samarbejdsformer og skal i

øvrigt stå til rådighed som rådgivende organ i alle spørgsmål, som vedrører samarbejdet mellem folkebiblioteker og forskningsbiblioteker.

7.3.2. Forslag til ny bibliotekslov

I 1976 nedsatte ministeriet for kulturelle anliggender en kommission, der skulle stille forslag om ændringer i biblioteksvæsenets målsætning og struktur, således at de offentlige bibliotekers ressourcer kunne anvendes så hensigtsmæssigt som muligt. Biblioteks-kommissionen afgav i 1979 »Biblioteksbe-tænkningen 1979« (bet. nr. 878/1979). Den 17. marts 1982 fremsatte regeringen et for-slag til lov om biblioteker på grundlag af det

lovudkast, som et flertal i kommissionen fremlagde i betænkningen. Lovforslaget blev dog ikke færdigbehandlet i folketingssamlin-gen 1981/82.

Efter regeringsskiftet i september 1982 blev lovforslaget ikke genfremsat. Ved fær-diggørelsen af denne betænkning er der truffet beslutning om fremsættelse af et mindre omfattende lovforslag. Dette forslag vil pri-mært indebære, at statstilskudet til folkebi-bliotekerne ydes som bloktilskud. Iøvrigt indeholder forslaget en del tekniske ændrin-ger, dels i konsekvens af den ændrede til-skudsform, dels i form af ajourføringer af forældede bestemmelser o. lign.

7.4. Bibliotekernes bogvalg

Retningslinier for bogvalget i folkebibliote-kerne er angivet i bekendtgørelse af 13. maj 1965 om folkebiblioteker, hvor det i § 21 bl.a. hedder: »Bestemmelserne i lovens for-målsparagraf . . . skal opfyldes gennem kva-litet, alsidighed og aktualitet i udvalget af det materiale, folkebibliotekerne stiller til rådigh-ed . . .«

I heltidsbiblioteker er bogvalgsmyndighe-den henlagt til den ledende bibliotekar under ansvar over for det stående udvalg. Bogval-get foretages i praksis af det bibliotekarud-dannede personale, i reglen ved ugentlige bogvalgsmøder. I deltidsbiblioteker foreta-ger den ledende bibliotekar bogvalget efter bemyndigelse fra eller i samarbejde med det stående udvalg.

Valget af bøger til børn foretages efter lo-ven af et fælles bogudvalg for folkebibliote-kets børneafdeling og skolebibliotekerne, der skal sikre koordineringen af bogkøbet. Ud-valget nedsættes af skolekommissionen og folkebibliotekets ledelse og omfatter børne-og skolebibliotekarere samt den ledende bibli-otekar. De fleste kommuner praktiserer dog nu et friere samarbejde om bogvalgskoordineringen.

Der findes ingen fælles bestemmelser om bogvalget i forskningsbibliotekerne.

7.4.1. Central materialevalgsservice for folke- og skolebiblioteker

Til brug for materialevalget i de enkelte folke- og skolebiblioteker findes der en cen-

tral service som i de senere år er blevet bety-deligt udvidet og forbedret.

Den danske nationalbibliografi er den grundlæggende fortegnelse over landets litte-ratur. Den dækker den overvejende del af det trykte materiale, mens audiovisuelt materiale (bortset fra lydbøger m.v.) endnu ikke regi-streres løbende. Nationalbibliografien består foruden Dansk Bogfortegnelse af Dansk Pe-riodicafortegnelse, som registrerer aviser, tidsskrifter og årspublikationer samt visse monografiserier, Dansk Musikfortegnelse, der registrerer noder, Dansk Polygotta, som indeholder fremmedsproget litteratur af dansk interesse udgivet i udlandet, Bibliogra-fi over Danmarks Offentlige Publikationer samt Dansk Artikelindeks, som registrerer artikler fra ca. 20 aviser og 500 tidsskrifter. Udarbejdelsen af nationalbibliografien er delt mellem flere instanser, i første række Bi-bliotekscentralen og Det kongelige Bibliotek.

Det vigtigste led i nationalbibliografien er *Dansk Bogfortegnelse*, som er grundlæggende for bogvalget i folkebibliotekerne. Den re-digeres og udgives af Bibliotekscentralen og registrerer med visse undtagelser alle boglige materialer, der udkommer i Danmark. Dansk Bogfortegnelses ugefortegnelse publi-ceres i bogbranchens tidsskrift *Det Danske Bogmarked*. Her kan den enkelte titel nor-malt ventes offentliggjort 3-4 uger efter ud-givelsen, afhængigt af hvornår bogen er sendt til Bibliotekscentralen.

En anden vigtig bogvalgskilde er Biblio-

tekscentralens løbende *seddelfortegnelser* over nyudgivne danske og udenlandske bøger, musikaler og audiovisuelle materialer (av-materialer). Den er primært et hjælpemiddel ved indkøbsfunktionen, men har samtidig værdi som information om de løbende udgivelser og om Bibliotekscentralens og Indbindingscentralens leveringstilbud.

Seddelfortegnelsen over danske bøger dækker knap $\frac{2}{3}$ af de ca. 12.000 titler, der årligt optages i bogfortegnelsen, og udsendes samtidig med bogfortegnelse ugefortegnelse. Den indeholder ikke nogen vurdering af materialet, men er delt i tre serier: A-fortegnelsen, en grundfortegnelse for alle biblioteker. BS-fortegnelsen, et særtryk af A-fortegnelsen, som omfatter alle bøger, der skønnes at have bogvalgsinteresse i folkebibliotekernes børneafdelinger og skolebibliotekerne. H-fortegnelsen, en fortegnelse for heldagsbiblioteker. Den omfatter alle bøger, som Bibliotekscentralen leverer trykte katalogkort til, og som ikke er optaget i A-fortegnelsen.

Udenlandsk Bogvalgsvejledning (UBV) omfatter ca. 8.000 udenlandske titler. Den udsendes løbende af Bibliotekscentralen og består i sammendrag af anmeldelser fra henved 400 aviser og tidsskrifter.

Af betydning for bogvalget er også de standardfortegnelser (mønsterkataloger) over bøger, musikaler, musikplader og -bånd, som udgives af Bibliotekscentralen.

Andre kilder er dagbladsanmeldelser, anmeldelser i diverse fagblade, reklamemateriale og kataloger fra boghandler- og forlagsbranchen samt, især for børnebibliotekernes vedkommende, gennemsynsbøger. Bibliotekscentralen har et abonnementstilbud, hvor det er muligt at få kopier af anmeldelser i 10 aviser under forudsætning af, at det enkelte bibliotek abonnerer på disse aviser. Specielt til skolebibliotekerne udsender Bibliotekscentralen årligt ca. 270 beskrivelser af av-materialer samt »Folkeskolens Grundfortegnelse« (en oversigt over alt materiale af interesse for folkeskolen) og »Landcentralens Materialeinformation« med ca. 550 titler årligt.

Mens bogfortegnelsen og seddelfortegnelserne er det vigtigste kildemateriale ved det danske bogvalg, modtager bibliotekerne den vigtigste anmeldelsesservice gennem *lektørudtalelserne* fra Indbindingscentralen (IBC).

De såkaldte »grønne sedler« udsendes uden vederlag til alle folke- og skolebiblioteker, der abonnerer på Bibliotekscentralens seddelfortegnelse, idet omkostningerne er indkalkuleret i Indbindingscentralens bindpriser.

Ca. 2.500 titler anmeldes årligt. »De grønne sedler« giver en ultrakort gennemgang af bogens indhold og en vurdering af dens egnethed i bibliotekerne. Voksenbøgerne anmeldes af én bibliotekar, mens børnebøger anmeldes af to, henholdsvis en børnebibliotekar og en skolebibliotekar. Lektørerne udvælges blandt interesserede bibliotekarer fra hele landet af IBC's redaktion for lektørudtalelser. Der er for lektørernes arbejde fastlagt følgende retningslinier:

»En lektørudtalelse skal bestå af såvel en beskrivelse som en vurdering skrevet i et klart og forståeligt sprog.

I beskrivelsen af bogen skal lektøren give en nøjtern og saglig redegørelse for bogens indhold og intentioner.

I vurderingen skal lektøren ud fra en begrundet stillingtagen til bogen, som den fremstår ved beskrivelsen, fremsætte sine synspunkter i relation til bogens og herudfra drage sine konklusioner med hensyn til dens anvendelsesmuligheder. ...

Børnebibliotekaren skal vurdere bogen i relation til undervisningsplaner og folkeskolens formålssparagraf, d.v.s. hvilke klassetrin og fagområder bogen kan anvendes på, og i hvilke arbejdsformer den kan indgå og støtte f.eks. individuelt arbejde, gruppearbejde eller klassearbejde. I konsekvens af disse henvisninger omtales bogens forventede anvendeshyppighed og deraf følgende forslag til placering i basissamling, klassesætsamling og/eller på amtscentral.«

(Uddrag af retningslinier for udarbejdelse af lektørudtalelser, IBC 1981).

Siden 1977 har der været nedsat et rådgivende udvalg på 6 medlemmer til at sikre klare retningslinier for udarbejdelsen af lektørudtalelser samt behandle klager over samme.

Når lektørudtalelserne udgør en så væsentlig del af de hjælpemidler, der er til rådighed ved det danske bogvalg, skyldes det bl.a. at biblioteker, der er kunder hos IBC (IBC har ca. 50% af folke- og skolebiblioteksleverancerne – lidt mere, ca. 60-70% hvis man kun ser på den ny danske bogproduktion) skal indgive deres bestilling til IBC henholdsvis 4 og 6 uger efter udsendelsen af IBC's seddelfortegnelse, og mange dagbladsanmeldelser især af børnebøger kommer efter bestillingsfristens udløb. Disse bestillingsfrister er

fastsat af et repræsentativt udvalg af folke-, børne- og skolebibliotekarere i samarbejde med Bibliotekstilsynet. For faglitteraturens vedkommende foreligger der desuden meget få anmeldelser udover lektøruddtalelserne. Personale- og dermed tidmangel kan – ikke mindst i de mindre biblioteker – føre til, at lektøruddtalelserne får en dominerende betydning ved bogvalget.

7.4.2. Diskussion af bibliotekernes bogvalg
I gennem mange år har bibliotekernes bogvalg været udsat for kritik. Da IBCs lektøruddtalelser, som nævnt i stadig stigende grad udgør det væsentligste grundlag for bogvalget, er det naturligt nok disse, der er blevet hårdest kritiseret. Kritikken kom i begyndelsen af 70'erne især fra yngre forfattere og alternativforlag, der anførte, at IBCs udvælgelse af titler til lektøruddtalelse begunstigede den etablerede bogproduktion og diskriminerede marginalforlag og -forfattere. Blandt andet denne kritik har medført dels oprettelsen af »Udvalget vedrørende lektøruddtalelser« i 1977, dels mere end en fordobling af antallet af bedømte titler siden 1970. IBC kan i henhold til en aftale med Boghandlerrådet – senest fornyet og revideret i 1970 – som hovedregel ikke tilbyde bøger fra forlag, som ikke har tilsluttet sig samhandelsreglerne. Herfra gør aftalen dog den undtagelse, at IBC på de i overenskomsten nævnte vilkår kan tilbyde ikke-kommercielle udgivelser fra institutioner og lignende. Ved ændringen af samhandelsreglerne i 1982 blev der iøvrigt i § 14 åbnet mulighed for enkelte dispensationsmuligheder (f.eks. lokalhistoriske værker, bøger om emner af særlig afgrænset art).«

En arbejdsgruppe vedrørende folkebibliotekernes bogvalg under Bogudvalget, afgav i 1975 en rapport/konklusion bestående af to dele, henholdsvis mindretallets og flertallets konklusion*).

Arbejdsgruppen drøftede bl.a. den generelle problematik vedrørende centraliseret eller decentraliseret bogvalg. Mindretallet udtalte i denne forbindelse:

»Et gennemført centralt bogvalg må afvises, dels fordi det under en sådan ordning vil være muligt at tilgodese lokale behov, dels – og nok så vigtigt – fordi muligheden for at udøve censur eller anden form for manipulation er stærkt forøget.«

Flertallet tog ikke så entydigt stilling, men fremhævede de betydelige besparelser og den øgede effektivitet, der var resultatet af den rationaliseringsproces, som folkebibliotekerne og de dertil knyttede institutioner har gennemgået. De udtalte som en del af deres konklusion:

»Arbejdsgruppen vedrørende folkebibliotekernes bogvalg erkender den store værdi – men er også opmærksom på den risiko, der kan ligge i en sådan rationalisering – og erkender ligeledes, at enhver kritik af de bestående procedurer må have som udgangspunkt, at denne rationalisering ikke bør hæmmes, undtagen når meget vægtige grunde taler derfor.«

Et andet emne arbejdsgruppen drøftede var »Indbindingscentralens indflydelse på bogvalget, lektøruddtalelserne og disses virkning på bestillingstal og efterbestillingstal for de vigtigste typer og skøn- og faglitteratur og ikke mindst for marginal- og alternativudgivelserne.«

Der var enighed i arbejdsgruppen om, at IBCs bedømmelsesservice burde udvides – efter mindretallets opfattelse til at omfatte alle titler optaget i Bibliotekscentralens seddelfortegnelse – mens flertallet mente, den burde omfatte al tilsendt dansk litteratur.

Der var ligeledes enighed om, at der burde søges statstilskud til en sådan udvidelse, og her mente mindretallet, det skulle foregå gennem en eventuel bogfond.

Derimod var der stor uenighed i arbejdsgruppen, om hvorvidt en udsættelse af IBCs bestillingsfrister ville gavne bedømmelsesgrundlaget, og om hvorvidt en karenstid for bøger i bibliotekerne ville gavne det almindelige salg af bøger.

Herom udtalte mindretallet:

»En udsættelse af IBCs bestillingsfrister mener gruppen ikke giver mulighed for et bedre bedømmelsesgrundlag. Erfaringsmæssigt foreligger der så meget af det mulige anmeldelsesmateriale ved den nuværende frists udløb, at det, der eventuelt vil komme senere, ikke ændrer noget.

En udskydelse af tidspunktet for nye bøgers adgang til bibliotekets hylder vil – specielt for den stigende mængde debatliteratur – på afgørende vis gribe ind i folkebibliotekernes opgave som kulturpolitisk faktor og må derfor afvises.«

*) Mindretallet bestod af: Bibliotekarerne Karen Berthelsen og Ellen Marie Lebahn samt underdirektør Ib Mortensen. Flertallet: Forfatterne Ulrik Gräs, Anders Bodelsen samt forlagsboghandler Jarl Borgen.

Flertallet udtalte herimod:

»Fra forfatter – og forlagsside må man derfor have to sammenhængende hovedønsker: 1) at der gives bibliotekerne en længere frist, inden bestillinger skal indsendes til Indbindingscentralen, således at der foreligger et bedre og fyldigere bestillingsgrundlag, og 2) at leverancerne tilsvarende udskydes, således at bøger foreligger til udlån i bibliotekerne væsentligt senere i forhold til udgivelsestidspunktet end nu.«

Flertallet foreslog konkret, at den fremtidige frist blev lagt 12 uger efter bogens optagelse i Dansk Bogfortegnelse. Med hensyn til aktualitetsproblemet udtalte flertallet:

»Som det er nu, må det anses for sandsynligt, at alt for mange penge bruges på titler, hvis aktualitetsværdi vurderes højere end deres lodighed, således at disse penge ikke kan bruges til velovervejede indkøb af langtidsværdi.«

Fra anden side er IBCs indflydelse på bibliotekernes bogvalg blevet stærkt kritiseret. Det hævdes, at særligt IBCs eksprestilbud (ca. 100 om året) er medvirkende til at forstærke uheldige tendenser i markedsmekanismerne – nemlig nyhedsræset og koncentrationen af opmærksomheden omkring stadig færre titler. Men også det almindelige repertoire kritiseres, idet IBC normalt kun tilbyder titler med forventet salg over 50 eksemplarer, selvom IBC også køber oplag uden sikkerhed for salg. Generelt overlades det til bibliotekerne selv at anskaffe og indbinde den litteratur, som IBC finder for speciel til at tilbyde, og prisen på sådan litteratur bliver hermed højere.

Disse spørgsmål har siden været løbende til debat i såvel forfatter- og forlagskredse som i bibliotekar- og brugerkredse. I »Bibliotek 70« (Bibliotekarforbundets tidsskrift) nr. 14 1981 udtaler forfatteren Per Højholt således i et interview:

»Det, der truer bibliotekerne disse år, er nemlig hverken kvalitet eller manglende kvalitet. Derimod mellemvaren: det enorme sammenrend af halvdårligt skidt, som bibliotekerne slæber rundt på og som de i kraft af deres apparatur, ikke i kraft af en kvalitetsbedømmelse er med til at udbrede. (...)

For lånerne vil det ikke gøre den store forskel, om bogvalget blev centraliseret. Når man påtænker hvor stor reel betydning en central instans som Indbindingscentralen og den »grønne sedler« har på bibliotekernes bogvalg ...«

Også Bibliotekskommissionen har udtalt sig om bibliotekernes bogvalg og den centrale

materialevalgsservice. Det nævnes i Biblioteksbetænkningen 1979 bl.a. at Indbindingscentralens lektøruddtalelser ofte er den eneste bedømmelse, der foreligger folke- og skolebibliotekernes valg af danske bøger, et forhold der undertiden har givet anledning til kritik. Men samtidig erkender kommissionen, at bibliotekerne har brug for flere lektøruddtalelser, der vurderer biblioteksmaterialet i bibliotekssammenhæng. Store dele af den danske litteratur, særlig faglitteraturen, anmeldes ikke. Kommissionen foreslår derfor en udvidelse af den centrale service på materialevalgsområdet, bl.a. med anmeldelse af flere titler.

Under en drøftelse af denne opgaves placering har Bibliotekskommissionen behandlet et forslag om at adskille den centrale materialevalgsvejledning fra de centrale materialetilbud og -leverancer, sådan at kravene på disse to områder kan stilles og honoreres uafhængigt af hinanden. Efter dette forslag skulle materialevalgsrådgivning i videst muligt omfang samles i Bibliotekscentralen, bl.a. sådan at lektøruddtalelserne skulle udgives af Bibliotekscentralen.

Kommissionen tog ikke stilling til spørgsmålet, idet Bibliotekstilsynet, Bibliotekscentralen og Indbindingscentralen i fællesskab havde taget initiativ til en nærmere undersøgelse af behovet for en udvidet materialeinformation. Det var Bibliotekscentralens og Indbindingscentralens fælles opfattelse, at lektøruddtalelsservicen burde fortsættes som hidtil af Indbindingscentralen, indtil dette undersøgelsesarbejde var gennemført.

På denne baggrund nedsatte Bibliotekstilsynet 1979 et undersøgelsesudvalg for materialevalgsvejledning (UMATVA), der skulle stille forslag om et fuldstændigt system af materialevalgsmidler for folkebibliotekerne, omfattende alle materialer af interesse for bibliotekerne. Ud over repræsentanter for de tre initiativtagende institutioner kom udvalget til at bestå af bibliotekarer fra de forskellige bibliotekstyper og med erfaring fra de forskellige materialevalgsområder. Udvalgets betænkning »Centralt fremstillede materialevalgshjælpemidler for folkebiblioteker« er offentliggjort i 1982.

Udvalget har lagt vægt på at styrke det lokale materialevalg gennem bedre information om materialerne. Man mener at en centralisering af materialevalget vil være uheldig.

dig. Det enkelte biblioteks behov kan kun vurderes lokalt, ud fra et kendskab til lokal-samfundet og til den lokale materialesamling. Arbejdet med at vælge materiale til biblioteket er grundpillen i det bibliotekariske arbejde og den vigtigste forudsætning for formidlingen. Biblioteksloven understreger da også det enkelte biblioteks ansvar for materialevalget.

Derfor er de centrale hjælpemidler uundværlige, og en udbygning er nødvendig for at bibliotekerne kan få information om alle titler, der har interesse. Derved sikres den bredest mulige orientering og det bedst mulige valg, samtidig med at risikoen mindskes for, at de centrale hjælpemidler skal få en (util-sigtet) styrende indflydelse på materialevalget.

For den danske litteratur foreslås seddel-fortegnelsen udvidet til at omfatte alle titler af interesse for folkebibliotekerne. Niveau-delingen mellem A- og H-fortegnelsen foreslås ophævet, idet A-fortegnelse snævre udvalg ikke tilgodeser kravet om alsidighed. I stedet ønskes en samlet seddelfortegnelse med afmærkning af de titler, der er af interesse for henholdsvis børne- og voksenafdelinger.

Undersøgelsesudvalget foreslår endvidere en udvidet anmeldelsesservice. Lektøruddatalelserne skal dække alle bøger af interesse for børn, alle skønlitterære titler for voksne og en større del af faglitteraturen for voksne. Til hele faglitteraturen for voksne udarbejdes såkaldte deklarationer, der i skematisk form giver informationer, som umiddelbart fremgår af bogen. Udvalgets flertal foreslår, at lektøruddatalelser og deklarationer udsendes af Bibliotekscentralen, uafhængigt af indbindingstilbuddet. Tilsvarende løsninger foreslås for de andre materialetyper, som i dag er udbredt i folkebibliotekerne.

Udvalgets flertal skønner, at en fuld realisering af forslaget for alle materialetyper vil medføre en omkostningsforøgelse på ca. 30% i forhold til den nuværende service. Man anbefaler en statsfinansiering af nationalbibliografien, som i dag bl.a. finansieres af materialevalgshjælpemidlerne, og peger på en fælleskommunal, indbyggertalsbestemt finansiering af materialeinformation.

Et mindretal (Ib Mortensen) deler flertallets opfattelse, at Nationalbibliografien bør

statsfinansieres, men konsekvensen heraf må være, at Nationalbibliografien så offentliggøres uden den nuværende markering med stjerner og sorte pletter, der diskriminerer forlag og udgivelser, der ikke ønsker at tilslutte sig den nuværende branche- og institutionsstruktur og dens aftaler. Særbehandling i forbindelse med Nationalbibliografiens offentliggørelse kan ikke forventes opretholdt under en fuldstændig statsfinansiering.

Mindretallet deler flertallets ønske om, at lektøruddatalelserne skal dække alle bøger af interesse for børn, alle skønlitterære titler for voksne og en større del af faglitteraturen for voksne. Mindretallet tror blot ikke på, at det bliver muligt at opnå den statslige eller kommunale økonomiske støtte, der er betingelsen for en sådan udvidelse af den eksisterende lektørordning. I denne forbindelse fremføres, at antallet af lektøruddatalelser er vokset fra 588 i 1963/64 til 3782 i 1980/81. Mindretallet anslår, at en udvidelse af lektørordningen blot til at omfatte alle danske bøger, så bl.a. også de bøger, der ikke forhandles gennem boghandelen, får en lektøruddatalelse, vil koste ca. 10 millioner kr.

Endelig fremhæver mindretallet, at lektørkorpssets sammensætning (bibliotekarere eller fageksperter) omgående vil blive rejst, hvis man lader lektørordningen finansiere af offentlige midler, at bogindkøbet til skolebibliotekerne, der omfatter ca. 1/3 af det samlede biblioteksindkøb, ikke er behandlet i udvalget, at den ekspertise og erfaring m.h.t. udarbejdelse af lektøruddatalelser, der siden ordningens start er indvundet i Indbindingscentralen, indicerer, at også en evt. udvidet lektørservice af bl.a. økonomiske og administrative grunde bør forblive placeret i Indbindingscentralen.

Danmarks Biblioteksforening deler denne opfattelse.

7.4.3. Forskningsbibliotekernes materialevalg

For forskningsbibliotekerne findes der som nævnt intet fælles lovgrundlag for materialevalget. Dette varetages derfor meget forskelligt, afhængigt af hvilke områder bibliotekerne dækker. Langt den største del af de indkøbte titler er udenlandsk litteratur. Når forskningsbibliotekerne ikke har noget centralt indkøbssystem, er den væsentligste år-

sag, at den enkelte titel købes i meget få eksemplarer. Ca. 85% af titlerne anskaffes kun i ét eksemplar.

Det er derfor heller ikke muligt at opstille en fælles liste over hjælpemidler til materialevalg, men generelt benyttes den danske og adskillige udenlandske nationalbibliografier, reklamer fra forslag samt anmeldelser i inden- og udenlandske fagtidsskrifter. Desuden har man benyttet sig af en ordning med boghandlere, hvor et udvalg af relevant, ny litteratur sendes gratis til gennemsyn i forskningsbibliotekerne.

Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket

i Århus erhverver dansk litteratur gennem pligtaflevering, ifølge hvilken alle landets bogtrykkere m.m. er forpligtet til at aflevere et eksemplar af alt trykt materiale til disse biblioteker (lov nr. 160 af 1. juli 1927). Universitetsbiblioteket i København har samme mulighed gennem rekvisitionsret, mens de øvrige forskningsbiblioteker ikke har særlige retigheder med hensyn til dansk litteratur, der således må erhverves ved køb.

Vedrørende forskningsbibliotekernes køb af udenlandske bøger se afsnit 5.2. og 5.3.2., (om Importboghandelen og forskningsbibliotekernes bogindkøb).

7.5. Biblioteket og brugerne

Der er i tidens løb blevet foretaget en del undersøgelser af befolkningens biblioteksbenyttelse. Sidst i 1976, hvor Socialforskningsinstituttet gennemførte en landsdækkende repræsentativ undersøgelse af den danske befolkning – voksne såvel som børn – offentliggjort i Folkebiblioteker og Befolkningen, 1979, hvori det i hovedkonklusionen hedder: »Undersøgelsen viser, at folkebiblioteket er et kendt begreb i folks bevidsthed, og næsten alle er vidende om, hvor det nærmeste bibliotek ligger. De, der benytter biblioteket, har i reglen kun ca. et kvarters transporttid med det forhåndenværende transportmiddel, og de, der ikke benytter biblioteket, angiver sjældent afstand som praktisk forhindring.«

Af alle adspurgte var 48% regelmæssige brugere af biblioteket – en stigning i forhold til 1975, hvor andelen var 37% og en endnu større stigning i forhold til 1964, hvor kun 25% benyttede biblioteket. Biblioteksbenyttelsen er altså blevet fordoblet i løbet af de 12 år, siden den nugældende bibliotekslov trådte i kraft.

7.5.1. Skolebiblioteker og folkebibliotekernes børneafdelinger

Undersøgelsen »Folkebiblioteket og Befolkningen«, 1979, viste, at næsten alle børn i skolealderen benytter bibliotekerne. 76% af de 7-11 årige kommer både på folke- og skolebibliotek, mens 19% udelukkende benytter skolebiblioteket. Af de 12-15 årige bruger 84% folke- og skolebibliotek, mens 14% alene kommer i skolebiblioteket.

Mange børn i disse aldersgrupper læser desuden biblioteksbøger som de har lånt af andre.

I aldersgruppen 0-6 år, hvor børnenes biblioteksbenyttelse helt er afhængig af de voksnes initiativ, er kun 37% benyttet. Dog er benytterandelen stigende proportionalt med alderen. Således er 60% af de 6-7 årige brugere af folkebiblioteket. Det skal bemærkes, at undersøgelsen for denne aldersgruppe alene baserer sig på interviews med forældre. Børnenes brug af og kontakt med biblioteket via daginstitutionerne, som folkebibliotekets børneafdelinger har et udstrakt samarbejde med, indgår ikke i undersøgelsen. 71% af forældrene til førskolebørn oplyser, at de køber børnebøger, og 77% at de læser højt for børnene. Det er i stor udstrækning de samme, der køber og låner.

Generelt viste undersøgelsen en sammenhæng mellem forældrenes skoleuddannelse og biblioteksbenyttelse og børns låne- og læseaktivitet. Indenfor aldersgruppen 0-6 år låner eksempelvis 51% af forældrene med realeksamen bøger til deres børn, mens kun 28% af forældrene med 7 års skolegang gør det.

De 7-15 årige oplyser, at de udover at låne og læse bøger kommer på folkebiblioteket for at høre musik, være sammen med kammerater og for at deltage i forskellige arrangementer, film- og teaterforestillinger. Deres besøgshyppighed er varierende, af de 7-11 årige kommer 92%, af de 12-15 årige 80%, i folkebiblioteket 1-3 gange om måneden.

Det er karakteristisk, at næsten alle de store børn, 12-15 år, henter hjælp hos bibliotekets ansatte i tvivlstilfælde, og det ser ud til at være i denne alder overgangen fra børnetil voksenbibliotek finder sted. Dog fremgår det ikke af undersøgelsen, som påpeget i en artikel i Bibliotek 70, 1979/14, hvilke folkebiblioteksafdelinger de unge benytter. Derimod viser undersøgelsen, at der fra det 14. til det 15. år sker et fald i antallet af folkebiblioteksbenyttere, en stigning i antallet af skolebiblioteksbenyttere og en stigning i antallet af ikke-biblioteksbenyttere.

7.5.2. Folkebibliotekernes voksenafdeling

Undersøgelsen af 1976 viste, at af den voksne befolkning kommer ca. 1/3 regelmæssigt i folkebiblioteket, og yderligere en del mere spredt. Biblioteksbenyttelsen falder med alderen, således kommer 57% af 20-24 årige overhovedet på folkebibliotek overfor kun 30% af de 70-årige eller derover. Andre faktorer, der generelt har indflydelse på biblioteksbenyttelsen, er geografisk og økonomisk placering samt især uddannelsesniveau. Jo større bymæssig tæthed, jo flere af beboerne i området besøger biblioteket. Økonomisk placering og uddannelsesniveau hænger ofte sammen, og det er da også tydeligt, at uddannelsens længde har den største betydning for biblioteksbenyttelsen.

Tidligere undersøgelser over befolkningens fritidsvaner har påvist sammenhængen mellem øget skoleuddannelse og stigende interesse for såvel teater, musik og kunst som foreningsaktivitet og motionsudfoldelse. Biblioteksundersøgelsen viste i forlængelse heraf, at det også er de socialt relativt stærke grupper, der er fortrolige med den boglige og sproglige kultur – og som benytter bibliotekerne til at udbygge deres viden og kulturelle horisont.

Det er ligeledes karakteristisk, at det generelt er de bedst uddannede blandt biblioteksbenytterne, der rådfører sig med bibliotekspersonalet og anvender kartoteker m.v.

Ligesom forældrenes biblioteksbenyttelse har indflydelse på skolebørns brug af biblioteket, lader det til, at børn virker stimulerende på voksnes biblioteksbesøg, idet over halvdelen af voksne med 2-3 børn er benyttet. Der er iøvrigt mindre kønsforskelle i brugen af folkebibliotekerne. Lidt flere kvinder end mænd kommer på biblioteket, henholds-

vis 50% og 43%, og kvinderne er lidt mere stabile biblioteksbenyttere, idet kun 26% af kvinderne har benyttet et bibliotek, men er ophørt hermed overfor 30% af mændene. Generelt lånes skønlitteraturen mest af kvinder og faglitteraturen mest af mænd.

Endelig viste undersøgelsen noget om tilfredsheden med biblioteksvæsenet. Kun 3% af den voksne befolkning er utilfreds med åbningstiden, men som en af kritikerne anfører (Bogens Verden nr. 8, 1979), viste undersøgelsen ikke om utilfredsheden er størst, hvor åbningstiden er kort (jfr. s. 161). Der er også generel tilfredshed med udvalget af skønlitteratur – både på heltids- og deltidsbiblioteker og med biblioteksbetjeningen, men undersøgelsen viste ikke, hvorfor 29% af alle biblioteksbenyttere ikke anvender personalet. 85% af benytterne synes, at biblioteket har en behagelig og hyggelig atmosfære.

Overbibliotekar Ole Harbo har i 1980 analyseret en supplerende edb-kørsel af Socialforskningsinstituttets biblioteksundersøgelse (offentliggjort i Bogens Verden, nr. 7/1980), og hermed nuanceret nogle af undersøgelsens resultater.

Den supplerende undersøgelse viste bl.a., at urbaniseringsgraden kun har sammenhæng med biblioteksbenyttelsen for personer, der har afsluttet deres uddannelse efter 7 års skolegang eller mindre. Denne uddannelsesgruppe har i det hele taget det mindste antal biblioteksbenyttere, og antallet stiger med urbaniseringsgraden; kun 23% som bor i landdistrikter benytter biblioteket mod 46%, som bor i hovedstadens forstæder.

Med hensyn til åbningstiden vise den supplerende analyse, at der er en større andel af befolkningen i kommuner med heltidsbiblioteker, som kender åbningstiden end i kommuner med deltidsbiblioteker, men der er også størst utilfredshed med åbningstiden i kommuner med heltidsbiblioteker.

7.5.3. Forskningsbibliotekerne

En betydelig brugerkreds ved de fleste større forskningsbiblioteker udgøres af lærere og studerende ved den uddannelsesinstitution, biblioteket hører til. Men langt fra alle brugere har et formelt tilhørsforhold til uddannelsesinstitutionen. Alle store forskningsbiblioteker betjener en hel række institutioner med forskningsformål samt enkeltpersoner både indefor den offentlige og den private

sektor. Brugerne af videnskabelige biblioteker kan derfor forstås som forskere i ordets videste betydning, nemlig alle med behov for mere speciel viden. Biblioteksundersøgelsen viste, at ca. 3% af befolkningen benytter forskningsbiblioteker, at ca. 10% af folkebiblioteksbenyttere også kommer på forskningsbiblioteker, og at der er flere mænd end kvinder blandt brugerne af forskningsbibliotekerne.

7.5.4. Andre aktiviteter udover almindeligt bogudlån

Børn opholder sig generelt på biblioteket i længere tid ad gangen, derfor er der i de fleste børneafdelinger indrettet aktivitetsrum med pædagogisk legetøj m.v. Desuden arrangeres der især i hovedstadsområdet og de større byer forskellige kulturelle aktiviteter f.eks. film og børneteater. Ca. 1/3 af de mindre skolebørn kommer til disse arrangementer, mens de større skolebørn kommer i mindre omfang til film- og næsten ikke til børneteaterforestillingerne.

For voksne er folkebiblioteket det sted, hvor man kan søge oplysninger af enhver art,

og biblioteket tager desuden en række initiativer med hensyn til foredrag, koncerter, filmforevisning og lignende arrangementer. Ca. 1/3 af biblioteksbenytterne læser af og til håndbøger og tidsskrifter.

Desuden driver biblioteksvæsenet en del opsøgende virksomhed på børneinstitutioner, sygehuse, fængsler m.v., og man forsøger at få gang i »arbejdsplads-biblioteker«.

Forskningsbibliotekerne er ligesom folkebibliotekerne informationscentre, men i modsætning til disse af mere speciel information, især til videnskabelige formål. Det er dog også en opgave for forskningsbibliotekerne at drive udadrettet virksomhed og gennem publikationer, udstillinger, undervisning i litteratursøgning, foredragsvirksomhed og andre arrangementer at formidle kontakt til videre kredse.

Enkelte forskningsbiblioteker har desuden særlige forpligtelser. Dette gælder f.eks. Det kongelige Bibliotek, der som nationalbibliotek har til opgave at fungere som bogmuseum for boghistorie, illustrationskunst og boghåndværk.

7.6. Bibliotekerne og forfatterne

For forfatterne er bibliotekerne væsentlige på to punkter. For det første når deres bøger gennem biblioteket et bredere publikum over en længere periode, end de gør direkte gennem bogsalget, og for det andet får forfatterne – udover forfatterhonorarer for de offentligt indkøbte bøger – en afgift for de bøger, de har stående på biblioteket.

Siden 1946 har der i biblioteksloven været bestemmelser om, at danske forfattere og deres efterladte modtager et vederlag for benyttelsen af deres bøger i folke- og skolebiblioteker.

Vedrørende beskrivelse af biblioteksafgiftsordningen henvises til afsnit 3.8.1. om statens ydelser til forfattere og oversættere, s. 45 ff.

For yderligere oplysninger om Bogudvalgets diskussion af daværende og forslag til nugældende ordning henvises til »Biblioteksafgiften, Delbetænkning fra Bogudvalget« (Bet. nr. 877/1979) og »Vederlag til forfattere m.v. i anledning af folke- og skolebibliotekernes udlån af bøger. Rapport nr. 2 fra Bogudvalget, 1977.«

7.7. Bibliotekerne og bogbranchen

Bibliotekerne og bogbranchen har flere berøringsflader, dels aftager bibliotekerne en stor del af den aktuelle bogproduktion, dels har bibliotekerne og bogbranchen sammen med forfatterne en fælles interesse i at få flere folk til at læse mere. Men hermed er enighe-

den stort set også slut. Særligt fra forlægger-side er det i mange år blevet hævdet, at bibliotekerne ødelagde bogmarkedets »økologi«, hvormed man forstod en rimelig balance mellem udlån og salg af bøger. På denne baggrund har man fra forlægger-side bl.a.

foreslået indførelse af en biblioteksafgiftsordning til fordel for forlæggere (omtalt i »Biblioteksafgiften« bet. 877/1979). Om forholdet mellem bibliotekerne og bogbranchen har direktør i forlæggerforeningen, Erik V. Krustup, udtalt:

»Den bogmængde, som bibliotekerne ud fra bl.a. kulturbærende hensyn skal anskaffe i passende omfang, er for en dels vedkommende afhængig af et minimumssalg af en vis størrelse. Svigtende afsætning på grund af f.eks. budgetmæssig rammeklaustrofobi i den offentlige sektor kan på længere sigt ikke undgå at påvirke prisansættelsen af nogle af disse bøger, som i forvejen er svagt funderede, hvad angår økonomisk bærekraft. (...)

Besparelser på bogindkøbene fra det offentlige er derfor ikke anbefalelsesværdige. Tendenser i udlandet, hvor man nogle steder har forsøgt at betræde denne vej, bekræfter dette.«

(Forlagsstatistikken, Det danske Bogmarked nr. 41/1981, s. 948).

Regner man forholdet mellem biblioteker og bogbranche ud i økonomiske størrelser, viser det sig, at bibliotekerne har en stor betydning for bogbranchens omsætning. I følge Forlagsstatistikken indkøbte folke- og skolebiblioteker i 1980 materialer (heri ikke medregnet klassesæt og av-materialer) for ca. 305 mio. kr. Heri indgår foruden køb af danske bøger også køb af tidsskrifter og udenlandske bøger samt betaling for indbinding. Forlagenes nettovalg til Indbindingscentralen var i 1980 på ca. 40 mio. kr. Forlæggerne beregner, at IBC tegner sig for ca. halvdelen af de samlede biblioteksleverancer, og det beregnes derfor, at det samlede nettovalg til bibliotekerne androg omkring 80 mio. kr. Omregnet til bogladekroner (uden moms, men med fradrag af skønnet biblioteksrabat) bliver tallet for 1980 ca. 100 mio. kr., hvilket svarer til 9-10% af det samlede salg.

Fra Indbindingscentralen er det imidlertid oplyst, at IBC ikke tegner sig for halvdelen af de samlede biblioteksleverancer. Procentdelen svinger lidt fra år til år, men den har hidtil været under 40% – vel at mærke indbindingsprisen medtaget. Heraf følger, at den ovenstående beregning findes upræcis.

Langt de fleste bøger, der indkøbes til folke- og skolebibliotekerne er danske, og hovedparten formidles gennem boghandlere. I modsætning hertil køber forskningsbibliotekerne fortrinsvis udenlandske bøger direkte i de pågældende lande. For at søge at løse

nogle af problemerne i forholdet mellem biblioteker og bogbranchen, nedsattes i 1976 et kontaktudvalg til at drøfte spørgsmål af fælles branchemæssig interesse. Udvalget består af 9 medlemmer og holder møde et par gange om året.

På ét punkt anerkender bogbranchen fuldt ud bibliotekernes vitale betydning for bogproduktionen. Det drejer sig om produktionen af kvalitetsbørnebøger. I »Børn, bøger, læsning«, udarbejdet af Arbejdsgruppen om Børn og Kultur i serien »Børn – Kultur – Samfund« hedder det således s. 51:

»I 1975 udtalte forlagsboghandler Jarl Borgen: »Der findes til kvalitetsbørnebogen kun én kunde: børne- og skolebibliotekerne. Chancerne for at få en børnebogsucces, hvor det almindelige publikum også indtages er 1 ud af 50.« Situationen er den samme i dag, måske endog skærpet. Bortset fra enkelte store og etablerede forlag som f.eks. Gyldendal foregår der intet nævneværdigt salg af kvalitetsbøger gennem bogladerne. Forlagene kalkulerer indholds- og oplagsmæssigt klart med henblik på salget til institutionerne, der på denne måde bliver en slags garanter for en børnebogsproduktion overhovedet og gennem deres indkøb indirekte får en meget direkte indflydelse på dennes indhold og omfang. Den udvikling som børne- og skolebibliotekerne har gennemgået de sidste 10-15 år ville også have været utænkelig uden en engagerende, vedkommende og progressiv børnelitteratur.

Modsat ville udviklingen indenfor børnebogsproduktionen næppe have fundet sted uden børne- og skolebibliotekerne, uden de behov de har defineret, uden de krav de har formuleret og uden de investeringer, som fra bibliotekernes bogkonti er gået til børnelitteraturen.

Der er altså tale om gensidighed, hvor begge parter lever af hinanden og stimulerer hinanden. Børne- og skolebibliotekernes vilkår og ressourcer, materiale-mæssigt som personalemæssigt, er altså af vital betydning for børnebogens eksistens- og udbredelsesmuligheder«.

I »Børnebogens situation« (Rapport nr. 1 fra Bogudvalget, 1976) hedder det: »Det bør tilføjes, at en del bøger næppe vil blive udgivet, hvis ikke udgiverne håbede på, at den væsentligste del af oplaget blev købt af bibliotekerne« (s. 30).

I rapporten indgår flg. afsnit: »Udlånsstigningen i folke- og specielt skolebibliotekerne siden 1967-73 sammenholdt med udviklingen indenfor børnebogs-salget inden for samme periode.« Afsnittet redegør for en undersøgelse af børnebogs-salget i henholdsvis 1967 og 1973 sammenholdt med bogbestand, til-

vækst og udlån i folke- og skolebibliotekerne i de samme år. Rapporten konkluderer:

»... indkøbet af børnebøger (var) i 1967/68 850.000 bd. og i 1973/74 1,65 mio bd. eller henholdsvis 31,5% og 40% af salget i 1967 og 1973, Tilvæksten er således fordoblet. Salgsstigningen i de 25 forlag, der besvarede spørgeskemaet var 53%.

Udlån til børn (i børne- og skolebiblioteker tilsammen) steg fra 1967-68 - 1973-74 154%. I 1973-74 fordelte udlånet sig med 43% til børnebibliotekerne og 57% til skolebibliotekerne. 20% af skolebibliotekernes udlån foregår i klassen. Udlån til voksne steg i samme periode 62%. For udlånet til børn gør det samme sig gældende, som er omtalt ovenfor under Tilvækst. Udlånet omfatter alle de nævnte kategorier af bøger. Udlånstallet for de egentlige børnebøger kendes ikke, og det er her ikke muligt at foretage et skøn.

Den meget kraftige stigning i udlånet til børn skyldes, at kommunerne i årene fra omkring 1966 har prioriteret børnenes biblioteksbetjening højt. I forbindelse med bibliotekslovrevisjonen af 1964 blev der udarbejdet et materiale, der klart viste, at biblioteksbetjening af børn stod langt tilbage for biblioteksbetjening af voksne. Der var tale om såvel »hvide pletter på landkortet« som om en overordentlig lille børnebogsbestand i et stort antal børnebiblioteker. Hertil

kom, at en ombygning af skolebiblioteker mange steder ikke var påbegyndt. Med udgangspunkt i 1966 foretog et meget stort antal kommuner en planlægning af en udbygning af børne- og skolebibliotekernes bogbestand som regel i form af 5-årsplaner. Denne opbygning er nu så godt som afsluttet.

Denne specielle indsats er således foretaget netop i den periode, som arbejdsgruppen har fået til opgave at beskæftige sig med, og de meget store indkøb, som i høj grad har omfattet ældre bøger, og den deraf følgende stigning i udlån må betegnes som éngangsforeteelser, og det vil derfor være uholdbart at anstille generelle betragtninger på grundlag af det foreliggende talmateriale.« (Børnebogens situation, side 29).

Af nedenstående statistik over bogbestand, tilvækst og udlån i folke- og skolebibliotekerne 1977-81 fremgår, at stigningen i bogbestand og udlån fortsatte efter 1973-74 stik imod rapportens forventninger. Mens udlånet er fortsat stigende, er stigningen i tilvæksten derimod stort set standset i 1978 og viser for 1981 et markant fald.

Til sammenligning bringes en oversigt over børnebogsproduktionen i den tilsvarende periode, hvoraf fremgår, at et tilsvarende fald i produktionen gør sig gældende her.

Tabel 7.1. Folke- og skolebibliotekernes virksomhed

		1977	1978	1979	1980	1981
		1.000 bd.	1.000 bd.	1.000 bd.	1.000 bd.	1.000 bd.
Bogbestand						
Folkebiblioteker	Voksne	16.632	17.492	18.317	19.086	19.868
	Børn	8.704	9.218	9.867	10.425	10.871
Skolebiblioteker		14.082	15.162	16.612	17.611	17.919
Tilvækst						
Folkebiblioteker	Voksne	1.648	1.654	1.610	1.585	1.570
	Børn	1.242	1.292	1.274	1.304	1.197
Skolebiblioteker		1.464	1.508	1.451	1.441	1.268
Udlån						
Folkebiblioteker	Voksne	37.626	38.869	39.734	42.211	47.332
	Børn	25.498	30.092	32.854	36.784	39.234
Skolebiblioteker		33.985	34.968	36.946	37.450	38.282

Tabel 7.2. Børnebogsproduktionen.
Antal titler

	Samlet antal udgivelser	Heraf nye (1. udg.)
1977	934	861
1978	952	892
1979	1.041	933
1980	953	850
1981	818	731

Meget tyder dog på, at lignende forhold gør sig gældende for andre udgivelsestyper. En undersøgelse af biblioteksudlånets indflydelse på bogsalget som Den danske Forlæggerforening foretog i 1970, gav ikke noget entydigt resultat. I nogle tilfælde blev dårligt solgte bøger meget udlånt, i andre tilfælde var det omvendt. Biblioteksundersøgelsen af 1976 viste derimod, at der er et relativt stort sammenfald mellem boglånere og -købere.

47% af alle folkebiblioteksbenyttere har også købt skønlitteratur, og 39% har købt faglitteratur, overfor kun 11% af aldrig-biblioteksbenyttere, der har købt skønlitteratur og 6%, der har købt faglitteratur. Der kan således ikke ud fra det foreliggende materiale konkluderes noget bestemt om, hvorvidt biblioteksudlånet rent faktisk betyder en væsentlig formindskelse af bogsalget. En udførlig behandling af spørgsmålet om biblioteksafgift til forlæggere findes i »Vederlag til forfattere m.v. i anledning af folke- og skole-

bibliotekers udlån af bøger«, Rapport nr. 2 fra Bogudvalget 1977. I øvrigt henvises der til »Biblioteksafgiften« (bet. 877/1979) samt afsnit 9.3.3.3. (om Bogudvalgets forslag).

I Norge har der siden slutningen af 1960'erne eksisteret en indkøbsordning for ny norsk skønlitteratur, hvorefter Norsk Kulturråd indkøber 1000 eksemplarer af alle ny-udgivelser og stiller den gratis til disposition for folkebibliotekerne. Se nærmere herom afsnit 9.2.3.1. (om Bogudvalgets forslag).

7.8. Institutioner og foreninger med tilknytning til bibliotekerne

Der findes en lang række institutioner o. lign., hvis arbejde omfatter aspekter af en eller flere bibliotekstyper. I det følgende vil de vigtigste af disse institutioner blive gennemgået.

Bibliotekernes Oplysningskontor er en selvstændig statsinstitution under kulturministeriet med en bestyrelse, hvor både folke- og forskningsbiblioteker er repræsenteret. Hovedopgaven er at formidle lån til danske folkebiblioteker af udenlandsk litteratur.

Danmarks Biblioteksforening, der har til formål at fremme dansk biblioteksvæsen og virke for samarbejde og udveksling af erfaringer og ideer inden for hele kulturområdet, er en landsforening af kommuner, repræsenteret ved medlemmerne af det stående udvalg, hvorunder det kommunale biblioteksvæsen sorterer.

Til foreningen er knyttet grupper, omfattende personlige medlemmer, medlemmer af Deltidsbibliotekarforeningen og alle ikke-kommunale biblioteker, samt biblioteksinteresserede foreninger, institutioner, organisationer og virksomheder.

Kommunernes Landsforening (KL), Københavns kommune og Frederiksberg kommune er repræsenteret med stemmeret i bestyrelsen, mens biblioteksdirektøren, direktøren for Bibliotekscentralen, direktøren for Indbindingscentralen, rektor ved Danmarks Biblioteksskole, formanden for Danmarks Skolebiblioteksforening, en repræsentant for KL's sekretariat og en repræsentant for Amtsrådsforeningen er tilforordnede.

Danmarks Biblioteksforening har indgået en samarbejdsaftale med KL, og er ved formanden og direktøren tilforordnet KL's

Fritids- og kulturudvalg, og ved formanden KL's bestyrelse.

Foreningen har flertal i bestyrelserne for BC og IBC og udgiver bl.a. Bogens Verden, Biblioteksvejviser og Biblioteksårbog.

Danmarks Forskningsbiblioteksforening, der består af to selvstændige sektioner, Foreningen af Medarbejdere ved Danmarks Forskningsbiblioteker samt associerede medlemmer, har til formål at fremme initiativer til gavn for forskningsbibliotekerne og det samlede biblioteksvæsen. Foreningen udgør desuden et forum til drøftelse og behandling af biblioteksfaglige og -politiske emner. Sammenslutningen af Danmarks Forskningsbiblioteker har derudover til formål at formidle samarbejde med tilsvarende udenlandske og internationale foreninger og organisationer.

Danmarks Skolebiblioteksforening har til formål at støtte og koordinere det arbejde, som udføres for at bringe skolens børn og unge i forbindelse med kulturelle og opdragende værdier, samt at virke for samarbejde og udveksling af erfaringer inden for skolebiblioteksområdet og formidle kontakt mellem brugere, medarbejdere og de ansvarlige politikere.

Foreningen er en landsforening af kommuner repræsenteret ved medlemmerne af skolebiblioteksudvalget, den ledende skolebibliotekar, samt medlemmerne af det stående kommunale udvalg, hvorunder skolebiblioteket sorterer. Derudover kan som gruppe II-medlemmer optages enkeltpersoner, ikke-kommunale skolebiblioteker samt foreninger m.v., som har tilknytning til skolebiblioteksarbejdet.

Kommunernes Landsforening og Danmarks Skolebibliotekarforening er repræsenteret med stemmeret i hovedbestyrelsen. Desuden har formanden samt direktøren for Danmarks Biblioteksforening, en repræsentant for KL's sekretariat og en folkebibliotekar fra Danmarks Biblioteksforenings gruppe B tale- og forslagsret.

Bibliotekcentralen er en selvejende institution, hvis opgave er at bistå danske biblioteker gennem varetagelse af bibliografiske og bibliotekstekniske opgaver, omfattende bl.a. central katalogisering, rationaliseringsvejledning, opbygning af edb-systemer og produktion af lydbøger. Danmarks Biblioteksforening har den ansvarlige indskudskapital og flertal i bestyrelsen. Bibliotekscentralen varetager, som nævnt i afsnit 6.4.1., en væsentlig del af den centrale materialevalgsservice for bibliotekerne. Bibliotekscentralen består af 4 afdelinger: Forlagsafdelingen som salgs- og produktionsafdeling, Bibliografisk Afdeling for central katalogisering og bibliografi, Afdeling for Administration/Økonomi og Afdeling for Ekspedition/Lager. I 1980 havde centralen 187 ansatte og en omsætning på 63,4 mio. kr.

BC Inventar A/S blev i 1979 udskilt som selvstændigt datterselskab, men ejes 100% af Bibliotekscentralen. Opgaven er at yde indretningsbistand i forbindelse med ændringer og/eller nyindretninger af folke- og skolebiblioteker samt fremstille og levere inventar og udstyr til biblioteker. Selskabet havde i 1979 94 ansatte.

Indbindingscentralen (IBC) er en selvejende institution, der har til formål at levere bøger i biblioteksklar stand til biblioteker og udføre de hermed forbundne serviceopgaver. Efter de af ministeriet for kulturelle anliggender godkendte vedtægter ledes IBC af en bestyrelse på 16 medlemmer med repræsentation for såvel kunderne, kommuner og biblioteker, som for de statslige biblioteksmyndigheder. Danmarks Biblioteksforening har flertal i bestyrelsen.

IBC drives forretningsmæssigt uden offentlige tilskud. I 1981 havde IBC en omsætning på 78,9 mio. kr. (excl. moms) og en produktion på 1,7 mio. indbindinger. Ved overenskomst med Boghandlerrådet fik IBC i 1962 status som grossist og ret til at indkøbe bøger direkte fra Forlæggerforeningen på betingelse af, at videresalget til bibliotekerne

sker via den boghandler, som hvert enkelt bibliotek har angivet som ønsket leverandør. Proceduren ved køb af bøger gennem IBC fremgår af fig. 7.3.

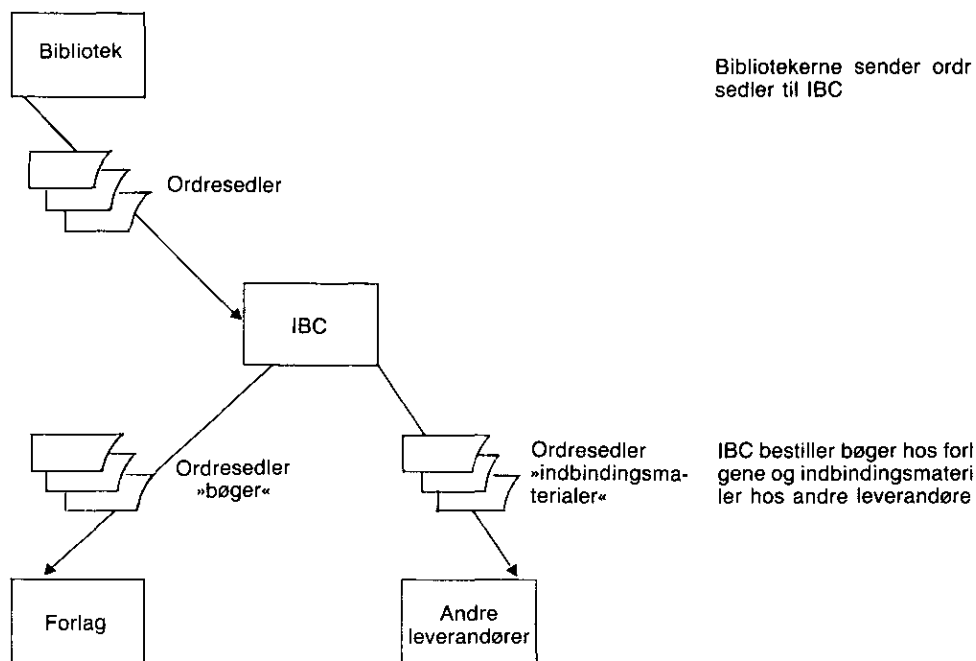
IBC's virksomhed er koncentreret om at levere bibliotekerne de nyudkomne bøger, herunder nye udgaver og oplag. Disse bøger tilbydes på Bibliotekscentralens seddelfortegnelser (arbejdsmateriale for bibliotekernes bogvalg), der udsendes samtidig med offentliggørelsen af den egentlige del af Dansk Bogfortegnelse. IBC er således helt afhængig af, hvornår de nye bøger optages i bogfortegnelsen. Bibliotekerne modtager tilbud fra IBC på et bredt udvalg af titler.

Udvalget omfatter bøger, der har almindelig interesse i bibliotekerne, hvilket IBC definerer som bøger, der forventes indkøbt hos IBC i mindst 50 eksemplarer, men tit købes i langt færre. Der udkom i 1980 ca. 12.000 danske bøger, hvoraf dog kun 8.382 af Bibliotekscentralen blev optaget på H- og A-seddelfortegnelserne. A-seddelfortegnelsen rummer med 5.063 titler de bøger, der vil have bogvalgsinteresse for alle landes biblioteker – uanset størrelse. Af disse godt 5.000 titler tilbød IBC 3.431 eller 67,76% til bibliotekerne.

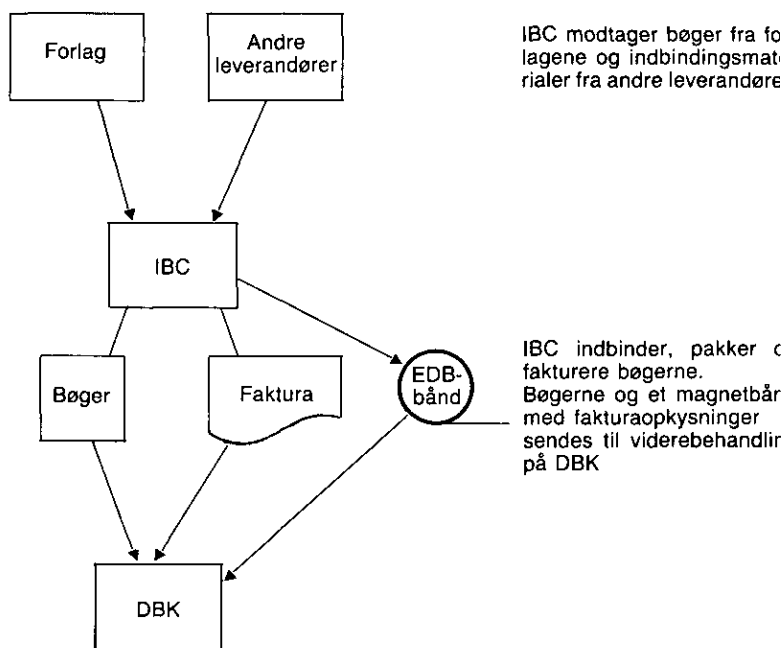
Indbinding og anden klargøring sker på Indbindingscentralens bogbinderier i Ballerup, Svendborg og Århus, hvor der i alt er 140 ansatte. IBC afventer normalt bibliotekernes bestillinger, inden bøger indkøbes og indbindes. For at få en rationel og billig produktion har IBC indført bestillingsfrister, der udløber 4 og 6 uger efter, at bibliotekerne har modtaget bestillingsmaterialet. Herved har man kunnet imødekomme bibliotekernes ønske om at få lejlighed til at inddrage dagbladenes anmeldelser i bogvalgsarbejdet. Da det er usikkert, hvilke bøger, der dagbladsanmeldes, har IBC indført ordningen med lektørudtalelser, hvorved det sikres, at der ved fristernes udløb foreligger bedømmelser på alle tilbudte nye bøger. I 1980 udsendtes 3.782 lektørudtalelser på 2.675 titler – bøger for børne- og skolebiblioteker bedømmes af 2 lektører. Som lektører medvirker 145 bibliotekarere og skolebibliotekarere, der har deres daglige arbejde i folke- og skolebiblioteker. Disse lektørudtalelser stilles uden særskilt vederlag til rådighed for alle folke- og skolebiblioteker. De 2.506.000 kr., det koster at

Fig. 7.3. IBC's og DBK's roller i salget til biblioteker

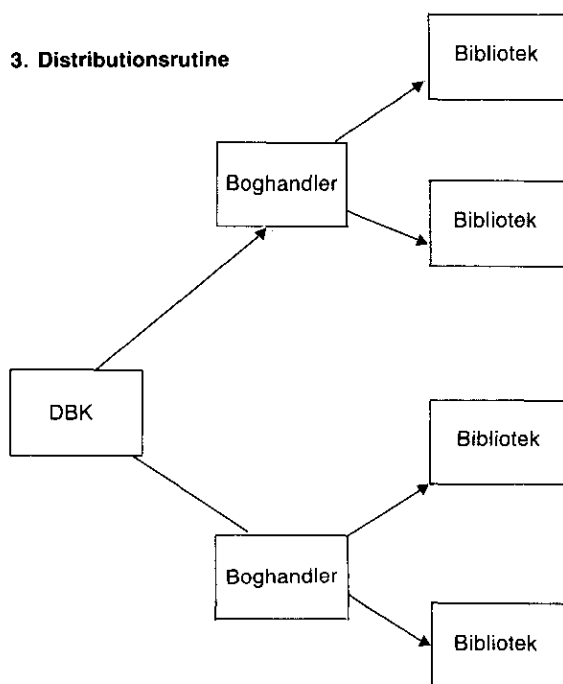
1. Ordre rutine

2. Leveringsrutine

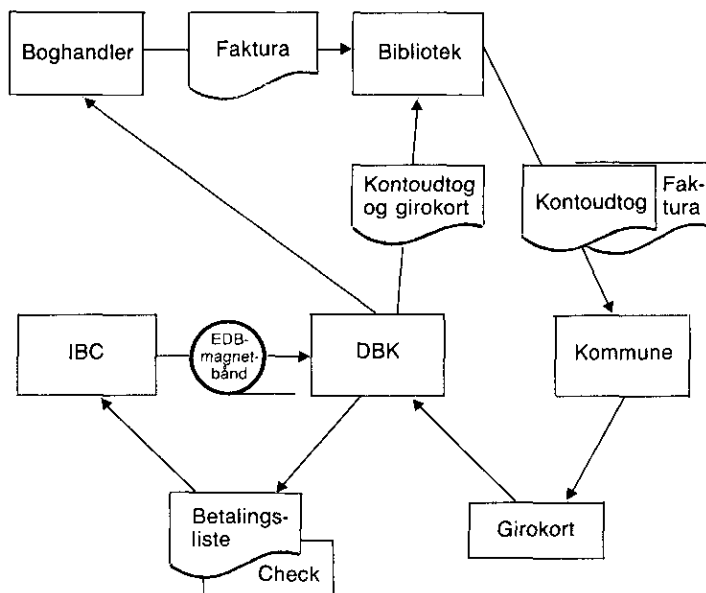

3. Distributionsrutine

DBK sorterer pakkerne fra IBC og sender dem til boghandlerne.
Boghandlerne leverer bogpakkerne til bibliotekerne

4. Betalingsrutine

DBK modtager faktura og magnetbånd med fakturaoplysninger fra IBC

DBK udskriver kontoudtog til hver enkelt bibliotek, tillige med et girokort på månedens køb

Kommunerne indbetaler til DBK som registrerer betalingerne på en betalingsliste og sender beløbet til IBC

lade udarbejde og trykke lektøruddtalelserne betales alene af IBC's kunder gennem IBC's bindpriser.

Bedømmelserne foretages på grundlag af korrekturer, rentryk og færdige bøger. Som følge af det stigende antal bøger med illustrationer sker det i højere og højere grad på grundlag af færdige bøger, der modtages kort før udgivelsen. For at sikre anvendelse af de autoriserede katalogkort fra Bibliotekscentralen henstillede Rationaliseringskomitéen, at IBC alene anvendte sådanne kort og for disse betalte sit bidrag til udarbejdelsen af Nationalbibliografien (Dansk Bogfortegnelse), hvilket er sket siden 1964. (1980: 1,3 mio. kr.)

Et udvalg bestående af repræsentanter for folke-, børne- og skolebiblioteker, der skulle fastlægge IBC leveringsvilkår bestemte i sin betænkning af 6. december 1977, at leveringstiderne for bøger fra IBC skulle være 10-12 uger. Tiden er imidlertid løbet fra disse leveringstider, da hovedparten af IBC's bogleverancer sker betydeligt hurtigere.

Nyt Dansk Litteraturselskab (NDL) er en selvejende institution, der har til formål at arbejde for udgivelse og især genudgivelse af bøger, som bibliotekerne savner. Som medlemmer kan optages folkebiblioteker – og næsten alle folkebiblioteker er kunder. Administrationen varetages af en forretningsfører fra Bibliotekscentralen. NDL fungerer i samarbejde med private forlag, hvor det dels overtager en del af risikoen ved udgivelserne, dels yder et dækningsbidrag. Bibliotekerne betaler 2/3 af bogens bogladepris og opnår derved højere rabat end ved normale bogkøb.

NDL's program omfatter fag- og skønlitteratur samt børnebøger i normaludgaver – og i samarbejde med Borgens Forlag – Magna Print, en serie skønlitteratur for svagtsynede. Programmet fastlægges efter afstemning på alle landets folkebiblioteker af forslag fra bibliotekarer og forlag. Forudsætningen for udgivelse er, at det forventede bibliotekssalg ligger på mindst 700 eksemplarer for en voksen skønlitterær titel og på 1000 eksemplarer for en børnebog.

Hvert år sælger NDL omkring 50.000 bind til bibliotekerne, fordelt på ca. 60 titler. Hovedvægten for normaludgaverne ligger på genudgivelse af den lidt ældre folkelige roman – både dansk og oversat (især fra de an-

dre nordiske lande), men NDL finansierer også i stigende grad oversættelser af nyere tekster. Magna Print-serien omfatter foruden klassikere og næsten-klassikere en række nyere danske romaner. Målet for NDL's børnebogsudgivelser er at forlænge især farvebilledbøgernes liv på bibliotekerne; programmet omfatter tillige en række skønlitterære børne- og ungdomsbøger.

Dansk Teknisk Litteraturselskab (DTL) har 299 personlig medlemmer samt 55 firmamedlemmer. Hovedaktiviteten ligger på uddannelsesområdet, idet DTL varetager kurser i biblioteksfunktioner specielt for ikke-faguddannede bibliotekarer i erhvervslivet.

Danmarks Biblioteksskole er efter lov om Danmarks Biblioteksskole af 8. juni 1966 som ændret ved lov nr. 167 af 17. marts 1976 statens biblioteksfaglige læreanstalt, bestående af skolen i København og en afdeling i Ålborg. Biblioteksskolen uddanner bibliotekarer til såvel folke- som forskningsbiblioteker og varetager den biblioteksteoretiske uddannelse af forskningsbibliotekarer ved videnskabelige og faglige biblioteker. Desuden afholdes videregående uddannelse for faguddannede bibliotekarer og andre, der fagligt er ligestillet med disse, samt kortere kurser for bibliotekspersonale af alle kategorier. Biblioteksskolen skal endvidere fremme forskningen inden for biblioteksvæsenet.

I 1980 havde skolen i alt 1072 studerende på den almindelige bibliotekaruddannelse og 155 studerende på forskningsbibliotekaruddannelsen.

Selskabet for Børnelitteratur, der er den danske sektion af International Board on Books for Young People (IBBY), har til formål at arbejde for fremme af værdifuld børne- og ungdomslitteratur. Selskabet varetager bl.a. en omfattende informationsvirksomhed på internationalt plan og indstiller danske kunstnere til H.C. Andersen-prisen, der forestås af IBBY. Selskabets medlemmer er dels organisationer repræsenterende folke- og skolebiblioteker, boglader og forlag, dels enkeltpersoner repræsenterende børne- og skolebibliotekarer, børnebogsforfattere, boghandlere og forlæggere. I 1980 havde selskabet 37 organisationer og 78 personlige medlemmer.

Selskabet har i en årrække arbejdet for oprettelsen af et dansk børnebogsinstitut: et fagbibliotek med en omfattende samling

børne- og ungdomslitteratur, hvor forskellige former for dokumentation, forskning og

andre aktiviteter omkring børnelitteratur kan finde sted.

7.9. Bogudvalgets overvejelser

Udvalget har drøftet problemerne omkring dispensationer for de obligatoriske åbningstider på hovedbiblioteker, som fremgår af »Bekendtgørelse om folkebiblioteker« (bek. af 13. maj 1965). Heri hedder det, at biblioteksdirektøren kan give en midlertidig dispensation, hvor særlige forhold gør sig gældende.

Bekendtgørelsen stammer imidlertid fra en periode, hvor der var mangel på faguddannede bibliotekarere – og hvor hele biblioteksvæsenet var under udbygning. De skematiske bestemmelser om åbningstid er baseret på virkeområdets indbyggertal, hvorimod befolkningstæthed og andre demografiske kriterier ikke er medtaget. Dispensationsmuligheden var primært tiltænkt biblioteker, hvor åbningstiden ikke kunne overholdes p.g.a. personalemangel m.v. Da disse problemer senere er forsvundet, har Bibliotekstilsynet taget dispensationerne op til fornyet overvejelse og har i en række tilfælde krævet åbningstiden overholdt senest fra 1.1.1983.

Bogudvalget er bekendt med, at mange kommuner i den mellemliggende periode har satset på et udbygge biblioteksvirksomheden med filialer, bogbusser og andre foranstaltninger, hvorved biblioteksudbuddet er blevet væsentligt forbedret, og den samlede åbningstid for alle kommunens biblioteker forøget. Ligeledes kan kravet om overholdelse af åbningstiden på hovedbiblioteket i enkelte tilfælde kollidere med kulturministeriets henstilling til kommunerne i 1980 om at sætte yderligere vækst af folkebibliotekernes ud-

gifter i bero (Cirkulære om afdæmpning af væksten på folkebiblioteksområdet, af 24. juni 1980).

Bogudvalget er imidlertid af den opfattelse, at kortere åbningstid på hovedbiblioteket vil indebære forringelser i en kommunes bibliotekstilbud, og man finder det derfor væsentligt at fastholde bekendtgørelsens bestemmelser om åbningstider. Det forekommer dog rimeligt, at Bibliotekstilsynet i enkelte tilfælde udnytter dispensationsmuligheden overfor kommuner, der i øvrigt stiller et godt biblioteksudbud til rådighed, og hvor benyttelsen af hovedbiblioteket har et sådant (begrænset) omfang, at behovet kan dækkes af reducerede åbningstider.

Endvidere er spørgsmålet om en karenstid for nye bøgers udlån fra biblioteket blevet drøftet i udvalget. Fra bogbranchens side er det anført, at et tidligt udlån i forhold til udgivelsestidspunktet kan reducere salget for visse udgivelser – og at en karenstid eventuelt kan forlænge interessen for bøgerne. Branchens repræsentanter mener dog, at indførelse af en generel karenstid er for vidtgående og kan derfor ikke anbefale en sådan. Også Forfatterforeningens repræsentanter er frafaldet forslaget om en karenstid, idet de mener, at sådan vil stride mod bibliotekslovens krav om aktualitet, og finder det desuden ikke bevist, at udlånet hæmmer bogsalget.

Udvalget kan derfor som helhed ikke anbefale karenstid for udlån af bøger fra bibliotekerne.

8. Litteraturformidling

8.1. Indledning

Bogudvalget nedsatte i 1974 en arbejdsgruppe vedrørende litteraturformidling. Angående arbejdsgruppens sammensætning og kommissorium henvises til afsnit 1 ovenfor. Arbejdsgruppen udarbejdede en rapport, der blev afleveret til Bogudvalget i 1977 med henblik på senere publikation – af forskellige årsager blev rapporten imidlertid ikke publiceret. De følgende afsnit er et sammendrag af rapporten suppleret med enkelte nyere oplysninger, som i teksten er markeret med grotsk.

8.1.1. Definition

I erkendelse af at litteraturformidling er et stort, broget og diffust område, nåede arbejdsgruppen frem til at definere det som samlebegreb for en række institutioner, foranstaltninger og metoder, der har til formål at orientere om og fremme brugen af litteratur.

Uklarheden omkring begrebet litteraturformidling skyldes bl.a., at bøger traditionelt har en dobbelt rolle i samfundet. På den ene side er de *værker*, skrevet af skribenter der ønsker at skabe kunst eller kommunikere opfattelser til deres læsere. På den anden side er de *varer*, der er underlagt markedsmekanismerne. Denne dobbelte bestemmelse præger naturligvis grundlæggende de hensigter, som der arbejdes ud fra i de forskellige ender af litteraturformidlingen.

Den *kommercielle* litteraturformidlings formål er at fremme salg af bøger, dels gennem bogbranchens samlede reklame og PR-virksomhed for øget afsætning af bøger som varegruppe, dels gennem forlagsreklame for enkelte bogtitler og forfatterskaber. Et eksempel på kommerciel litteraturformidling, der har karakter af mere langsigtet stimulering af interessen for bøger som forbrugsgode, er bogklubberne og deres udgivelse af særlige medlemsblade.

Den *offentlige* litteraturformidling foregår via statslige og kommunale institutioner og

er i udstrakt grad forpligtet overfor den ikke strengt aktuelle litteratur. Den kanaliseres dels gennem undervisningssystemet fra folkeskolen til læreanstalterne og voksenundervisningen, hvor vægten ofte ligger på indøvelse af kritisk stillingtagen dels gennem bibliotekssystemet, hvis stilling kendetegnes af neutral og alsidig information samt for folkebibliotekernes vedkommende initiativtagende og opsøgende virksomhed.

Litteraturformidling gennem *massemedierne* – d.v.s. både den kommercielle i dags- og ugepressen og den offentlige i radio og TV – har hovedsagelig form af aktuel orientering om nyudkomne bøger. Disse vurderes oftest ud fra deres nyhedsværdi, enten i form af boganmeldelser eller i form af reportager omkring stærkt omtalte bognyheder. En mindre del af massemediernes litteraturformidling beskæftiger sig også med klassikere.

Der findes mange *blandingsformer* mellem privat og offentlig, kommerciel og ikke-kommerciel litteraturformidling. Det drejer sig om f.eks. bogfremstød, hvor bogbranchen og biblioteker samarbejder, uddeling af litterære priser, hvor nogle finansieres med offentlige midler og uddeles af offentlige organer, andre af private legater eller forlag med det formål at hædre enkelte forfatter-skaber og stimulere køb og læsning af de pågældende bøger.

Også massemediernes, bibliotekernes og uddannelsesinstitutionernes litteraturformidling kan der være tale om enten koordination eller indirekte afsmitning f.eks. via reklamekampagner og litterære metoder og konjunkturer. En mellemstilling indtager også forfatterfremstød, der afholdes på skoler og biblioteker, og som har til formål på samme tid at stimulere interessen for de medvirkende forfatters værker og øge forståelsen for litteratur generelt.

Litteraturformidlingens problemer grænser op til bogproduktionens og især bogdistributionens, idet det naturligvis er en for-

udsætning for at formidle litteratur, at de bøger, man ønsker at informere om, rent fysisk er tilgængelige gennem boglader, biblioteker m.v. Distributionsformer som »opsøgende bogsalg« – f.eks. på arbejdspladser og gennem andre alternative spredningsformer – og »opsøgende biblioteksarbejde« indrager metoder fra litteraturformidlingen. Til den anden side grænser litteraturformidlingen op til den egentlige litterære vurderingsproces (kritik, litteraturhistoriens og håndbøgernes sortering) og til litteraturpædagogikken og læsepsykologien, der interesserer sig for, hvordan bøgerne forstås og bruges.

En yngre generation af læsere, forskere, kritikere og andre »formidlere« har i de senere år krævet en egentlig kritisk litteraturformidling, hvor man fordrer skarpere adskillelse af kommercielle og ikke-kommercielle interesser i formidlingen sammen med øget bevidsthed om, hvad der formidles til hvem, hvorfor og i hvis interesse. Fra denne side ønskes også eksperimenter med nye former for pædagogisk litteraturformidling, der indrager andre befolkningsgrupper end de højtuddannede og de professionelle læsere i meningsdannelsen, og som søger at skærpe den kritiske sans over for litteraturens ideologiske indhold og påvirkningsmuligheder.

8.1.2. Kulturpolitisk baggrund

Kulturformidling har været et nøglebegreb i 1960'ernes og 70'ernes kulturpolitiske debat, især siden den berømte »Kunstfondstorm« i 1965 gav den nyoprettede kulturadministration anfægtelser om befolkningens accept af selve det grundlag, hvorpå 60'ernes kulturpolitiske lovgivning hvilede.

To tendenser har været markante i debatten siden: Den ene opfattelse, som delvis kommer frem i betænkning nr. 517 »En kulturpolitisk redegørelse« (1969) går ud på, at vejen over »kulturkløften« foregår ved hjælp af en udbygget kulturformidling og en mere effektiv spredning af kulturelle tilbud til brede kredse af befolkningen.

Den anden grundholdning, som især kom til orde i målsætningsdebatten på de højere læreanstalter samt blandt bibliotekarere og andre formidlere har siden 1968 kritiseret den hidtil førte formidlingspolitik som »tek-

nokratisk«. Ud fra denne opfattelse er f.eks. »rindalismen« og senere protestbevægelser at forstå som udtryk for et socialt oprør mod en kulturpolitik, der især byggede på de privilegeredes normer og interesser. Fra dette synspunkt er »kulturkløfterne« – for der er mere en én kløft – udtryk for sociale konflikter, og disse er i løbet af 70'erne blevet skærpet yderligere som led i den økonomiske krise og den voksende ideologiske polarisering i befolkningen.

Arbejdsgruppen knyttede følgende bemærkninger til disse problemer: »Der er enighed i arbejdsgruppen om, at spørgsmålet om litteraturformidling – og i bredere forstand kulturformidling – må ses i en bred social og uddannelsespolitisk sammenhæng. Formidlingsproblematikken må hele tiden ansues ud fra de grundlæggende vilkår, som de enkelte befolkningsgrupper har for at til egne sig litteraturudbudet og deltage i den litterære meningsdannelse. (...)

Det er arbejdsgruppens grundopfattelse, at det er afgørende at bryde den hidtil førte eksisterende litteratur *fra* professionelle »kendere« til et »menigt« publikum. Faren ved denne énvejsformidling er passivering og prægning med normer, der ikke nødvendigvis er i de pågældende publikumsgruppers interesse. Skal passiveringen brydes, må der etableres langt mere direkte og vitale forbindelser mellem udviklingen af lyst og evne til kritisk læsning – og animering til skabende selvvirksomhed.«

Overordnet foreslog arbejdsgruppen derfor, at ministeriet for kulturelle anliggender nedsætter et *permanent litteraturformidlingsudvalg* med jævnlig udskiftning af medlemmerne – der eventuelt kan være ledelsen af en bogfond – til at holde den samlede litteraturformidling under observation og til ud fra en helhedsbetragtning at stille forslag om en offensiv men kritisk formidling af kvalitetslitteratur, både gennem offentlige og gennem kommercielle kanaler – især rettet til bogfremmede målgrupper. Arbejdsgruppen anbefalede desuden, at udvalgets opgaver også kunne omfatte iværksættelse og ledelse af forsøgsvirksomhed og eventuel forskning i litteraturformidling.

8.2. Den kommercielle litteraturformidling

8.2.1. Boghandelen

Boghandelens litteraturformidling består først og fremmest i dens præsentation af bogproduktionen og information om denne i form af udsendelse af kataloger, boglister, breve om nyheder m.m. Annoncering i dag- og lokalblade indgår også i boghandelens litteraturformidling, men varetages dog primært af forlagene.

De bøger, der kan forventes at have almen interesse, ligger normalt fremme i flertallet af danske boglader, omkring udgivelsestidspunktet og i de følgende måneder. Sortimentet kan variere fra ca. 2.000 til ca. 20.000 titler, men det er ofte et rentabilitetsproblem for boghandelen at have så stort et lager, som det fra et litteraturformidlingssynspunkt kunne ønskes – ligesom branchen ser med bekymring på de store udgifter, der er forbundet med at skaffe bøger fra meget små forlag og privatudgivere.

Boghandelens øvrige litteraturformidling er i høj grad koncentreret om Dansk Bogtjeneste (se afsnit 5.1.5.), der foruden en række mindre specialkataloger og brochurer over fagbøger producerer og udsender tre store bogkataloger om året. I 1974 gjordes et første forsøg på en nyhedsinformation på linie med folkebibliotekernes »Nye bøger« produceret af Bibliotekscentralen. Denne udgivelse, der omfattede 4 kvaralsfoldere, blev indstillet på grund af økonomiske og distributionsmæssige problemer. Oplaget pr. folder var ca. 150.000 eksemplarer.

I februar udkommer det store udsalgs katalog »Bogdillen« i ca. 425.000 eksemplarer, hvoraf ca. 15.000 udsendes adresseløst, og i november kommer »Boggaver«, der i farveannoncer omtaler 3-400 af årets vigtigste nyheder; dette katalog udsendes i ca. 1,1 mio. eksemplarer, heraf ca. 800.000 adresseløst. I 1979 genoptog Dansk Bogtjeneste udgivelsen af »Nye bøger«, der udsendes i oktober i ca. 250.000 eksemplarer – næsten alle til faste kunder.

En anden side af boghandelens litteraturformidling foregår gennem direct-mail via Boghandlerenes Adressekartotek (BA) (se afsnit 5.5.2.1.), der omfatter 50-60.000 kundeadresser. BA udsender i samarbejde med DBK et direct-mail-materiale bestående af salgsbrev og brochure til de kunde-

adresser, den enkelte boghandler har lagt ind i registeret, og som han ønsker skal have materialet.

Frem til omkring 1974 blev flere af bogbranchens kataloger husstandsomdelt, men fra 1974-1975 anså branchen imidlertid omkostningerne ved udsendelse til samtlige husstande for så tyngende, at de blev opgivet. Det må i denne forbindelse nævnes, at bogbranchen kun ser på de kommercielle resultater af sådanne katalogudsendelser. Ud fra et litteraturformidlingssynspunkt er det imidlertid ønskeligt, om både jule- og nedsættelseskataloget blev distribueret gennem landsdækkende husstandsforsendelse, således at det kom til alle og ikke blot til boghandelens faste kunder.

Arbejdsgruppen foreslog desuden:

- 1) at der blev etableret et samarbejde mellem boghandel og bibliotek om udgivelse af fælleskataloger, f.eks. ved nedsættelse af et udvalg, der skal forsøge at finde frem til katalogtyper, som ved fællesproduktion kan blive billigere for begge parter.
- 2) at der i boghandleruddannelsen – gerne også som efteruddannelsestilbud – indgår et kraftigt element af litteraturformidlingskundskab. Bogbranchen opfordres også til at finde erstatning for de introduktioner til bogmarkedet, der tidligere blev givet ved de årlige arrangementer »Introduktion til Bogsæsonen« og gennem bladet »Boganmelderen« – eventuelt i samarbejde med biblioteksvæsenet.
- 3) at det burde overvejes at yde lagerstøtte til boghandelen med det formål at sikre, at enhver boglade kan have et rimeligt udvalg af klassikere stående på hylden uden tab.

Endelig så arbejdsgruppen med bekymring på koncentrationstendenserne i boghandelen og anbefalede en decentralisering af den enkelte boghandels organisation – med etablering af flere salgssteder (f.eks. forsøgsvis i biblioteker) og med opsøgende formidlingsinitiativer ved særligt egnede begivenheder eller på utraditionelle steder. Det foreslåede permanente bogformidlingsudvalg kunne have til opgave at formulere en støtte til decentraliseringsbestræbelser og opsøgende initiativer i boghandelen på landsbasis og lokalt.

8.2.2. Bogklubber

En interessant mellemform mellem det traditionelle bogsalg og de kommercielle former for litteraturformidling er bogdistributionen

og læsestimuleringen gennem abonnements- og bogklubordninger (se endvidere afsnit 5.5).

Fra et litteraturformidlingssynspunkt er pointen ved bogklubsystemet givetvis, at der er tale om direkte kontakt mellem forlag og forbruger. I stedet for at få bøgerne sorteret af boghandlere og anmeldere overlader medlemmerne til forlagsredaktionerne at fungere som deres vejledere og »forsmagere«.

Mediet for den direkte kontakt er bogklubbens medlemsblade med omtale af nyheder, kommende bøger, særtilbud m.m. Bladene variere – i nøje overensstemmelse med de enkelte klubbers sociale profil – fra det brede »ugeblad« til det mere eller mindre eksklusive litterære »tidsskrift«. Bogomtalerne er tit garneret med klip fra presseomtaler, men det er karakteristisk for bladenes særlige formidlingsform, at den direkte kommunikation – uden om professionelle anmeldere og fortolkere – betones kraftigt med læserbrevkasser, læservurderinger og samtaler mellem forfatterne og deres »menige« læsere.

Karakteristisk er også, at forfatterpræsentationer og appetitvækkere til bogklubbens titler leveres af folk uden for anmeldernes kreds: skuespillere, advokater, forfattere, malere o.s.v. – men alle kendte personer fra medierne. Denne type litteraturformidling lægger vægt på, hvad bøgerne handler om, på deres aktualitet og spændingsværdi. Der appelleres til læsernes identifikation med dem i hverdagssituationer – i bevidst modsætning til den traditionelle formidlings vægt på litteraturens formelle sider.

Den kommercielle litteraturformidling har her givetvis – ud fra marketing- og public relations-metoder – gjort erfaringer, som den ikke-kommercielle litteraturformidling kunne lære af.

Arbejdsgruppen nærede visse betænkeligheder ved bogklubsystemet (refereret i afsnit 5.5.1.2. om Bogudvalgets overvejelser vedrørende bogklubber), og i erkendelse af, at litteraturformidlingsinitiativer er totalt afhængige af de generelle markedsforhold i bogbranchen fandt arbejdsgruppen det hensigtsmæssigt, at det foreslåede permanente udvalg, der bl.a. skulle holde den samlede litteraturformidling under observation, tillige får til opgave kritisk at følge bogklubbernes udvikling – og om nødvendigt stille forslag til at

modvirke koncentrations- og monopoliseringstendenser.

Arbejdsgruppen fandt dog, at bogklubformen har så indlysende fordele, at den principielt også kunne benyttes af mindre udgivere og forlag til sikring af produktion og distribution – også af specielle udgivelser – gennem opbygning af særlige basis-aftagergrupper. I forbindelse hermed foreslog arbejdsgruppen, at der blev etableret støtteforanstaltninger til drift og især start af alternative bogklubber og alternative producent- og forbrugerinitiativer, som ønsker at benytte bogklub- eller prænumerationsformer til at sikre uafhængig bogproduktion og -distribution. Forudsætning skulle være, at disse initiativer sker på non-profit-basis eller må anses for vigtige som modtræk til monopoliseringstendenser på markedet. Fortrinsstilling skulle gives til initiativer, som henvender sig til befolkningsgrupper, der skønnes forsømt i det eksisterende system.

8.2.3. Kiosker og arbejdspladssalg

Udbuddet af bøger i kiosker o.lign. er næsten totalt domineret af de to store grossistorganisationer Bladkompagniet og Dansk Centralagentur. Lederne af de to organisationer har i 1975 skønnet, at af landets ca. 9.000 bladhandlere ville kun 1.000-1.500 kunne sælge kvalitetsbøger. Hvis det, ifølge distributørerne, skal betale sig at distribuere en kvalitetsbog, er det nødvendigt, at den kan sælges i 2-3.000 eksemplarer. Desuden forlanger grossistorganisationerne en vis økonomisk garanti af forlagene for fortjeneste ved en bogs distribution. Det er derfor meget få af Forlæggerforeningens medlemmer der leverer bøger til kioskerne. (Se i øvrigt afsnit 5.4.1.).

Kioskers bogformidling foregår stort set kun ved udstilling af bøgerne. Kommunikationen mellem forlagene og distributørerne hævdes af de to store grossistorganisationer at være mangelfuld, ligesom der savnes initiativer fra forlagene: mange flere salgsmuligheder f.eks. ved opfølgning af aktuelle begivenheder kunne ifølge grossisterne udnyttes til øget bogformidling. Kommunikationen mellem distributørerne og kioskerne finder sted gennem konsulenter og månedsbladet »Bladsalget«, hvor der ikke er tale om egentlig orientering om nye bøger, men om kon-

tante meddelelser om returnering af blade o.lign.

Der forhandles bøger i ca. 200 af landets ca. 1.500 brugser. Leveringen sker uden styring fra brugsforeningernes centrale instanser til de enkelte butikker hovedsagelig gennem Dansk Centralagentur og Bladkompagniet. Igennem Det danske Forlag havde brugsforeningerne i 1940'erne stor succes med salg af en række kvalitetsudgivelser i pædagogisk tilrettelægning, men selv om Det danske Forlag er et datterselskab af FDB, eksisterer der idag ikke noget samarbejde mellem forlaget og brugsforeningerne. Forlaget ophørte 31.12.1980. Forlaget Fremad startede i 1976-77 et forsøg med billige bøger i brugser.

I brugsforeningernes medlemsblad »Samvirke«, der distribueres i et oplag på 750.000 eksemplarer, tages med mellemrum litterære emner op, ligesom der har været bragt rapporter om bibliotekerne og deres arbejde.

Det omfattende bogsalg på arbejdspladser via bogombud, som Forlaget Fremad lancerede med Fremads Folkebibliotek i 1952, blev i løbet af 1960'erne opgivet dels på grund af vanskeligheder ved at hverve bogombud, dels på grund af strukturændringer på bogmarkedet bl.a. med fremkomsten af flere billigbogserier.

Et nyt eksempel på direkte bogsalg på arbejdspladser, er salget af antologierne »Splinter fra hverdagen« nr. 1, 2 og 3. De er skrevet og fremstillet af arbejdere fra bl.a. Den kgl. Porcelainsfabrik i København og udgivet af arbejderforlaget AR-LITT (1974, 75, 79).

Arbejdsgruppen vedrørende litteraturformidling fandt, at det normale bogudbud i kiosker o. lign. repræsenterer et meget snævert udvalg af den eksisterende bogproduktion, domineret af trivallitteratur af ringeste kvalitet. Arbejdsgruppen konstaterede, at brugsforeningerne ikke - i overensstemmelse med deres ideelle målsætning - har formuleret eller praktiseret en forbrugervenlig bogsalgspolitik med et stærkt islet af kvalitetslitteratur, ligesom den konstaterede, at DSB har fralagt sig indflydelse på bogsalget i jernbanekioskerne, hvor udbuddet er som i andre kiosker.

Særligt for bogfremmede grupper skønnes kiosker, brugser o. lign. at have en vigtig funktion som »opsøgende bogsalg«, men i det hele taget fandt arbejdsgruppen det afgørende, at forbrugerne også i lokale butikker og uden for normal åbningstid har mulighed for at blive præsenteret for et bredt og slagkraftigt udbud af læsning.

Arbejdsgruppen foreslog:

1) at mulighederne for øget salg af kvalitetslitteratur via kiosker, DSB-butikker/kiosker, brugser og tilsvarende salgssteder afprøves ved nøje planlagte og gennemførte punktforsøg, eventuelt ved initiativ fra det foreslåede permanente litteraturformidlingsudvalg. Der tænkes på fremstød med kvalitetsbøger til priser under frisalgsgrensen, eventuelt i form af »Månedens Bog«, lanceret med god information til salgssteder og kunder.

2) at det - om muligt - pålægges DSB at have indseende med bogudbuddet i jernbanekiosker og togsalg/færgesalg. Dette udbud lever i dag på ingen måde op til det af DSB formulerede formål for forretnings- og serviceaktiviteter under DSB: »at medvirke til at give DSB et godt udadvendt image som en kvalitetsbetonet servicevirksomhed.

3) at der gives støtte til information af medarbejdere i kiosker og lignende salgssteder om bogmarkedets kvalitetsudgivelser i det relevante prislag, f.eks. ved støtte til optagelse af sådan information i månedsbladet »Bladsalget« og ved uddannelsesstilbud til medarbejdere i kiosker og lignende salgssteder.

På dette sted kan tilføjes, at Bogudvalgets arbejdsgruppe vedrørende børne- og ungdomslitteratur, der blev nedsat i 1974 (jfr. s. 10) fremsatte følgende forslag i »Børnebogens situation, Rapport nr. 1 fra Bogudvalget«, 1976:

»Et flertal af arbejdsgruppen (...) stiller forslag om, at der med statsstøtte i én eller flere bogladeløse kommuner gøres forsøg med at bringe kvalitetspræget børnelitteratur under frisalgsgrensen ud til det potentielle publikum gennem kiosker, brugsforeninger og eventuelt andre salgskanaler. Et mindretal i gruppen, Mette Winge, anbefaler, at man også inddrager biblioteker i et sådant forsøg« (s. 38).

Forslaget blev imødegået af bogbranchens repræsentanter i arbejdsgruppen under henvisning til, at kiosker i en lang årrække har haft mulighed for at forhandle også kvalitetsbørnebøger uden at benytte sig heraf.

8.3. Massemediernes litteraturformidling

8.3.1. Radio og TV

Litteraturformidlingen i Danmarks Radio varetages af TV's vedkommende hovedsageligt af Kulturafdelingen, mens visualiseringen af klassikere sorterer under Teater- og Underholdningsafdelingerne, og for radioens vedkommende af Teater- og litteraturafdelingen (skønlitteratur) og Kultur- og samfundsafdelingen (faglitteratur), selvom grænserne mellem afdelingerne dog er noget flydende. Udover egentlige litteraturudsendelser forekommer litteraturformidling i talrige andre udsendelser i forbindelse med det emne, en udsendelse omhandler. Der findes også litteraturformidlende indslag i programmer fra Børne- og ungdomsafdelingen, der tillige er rettet til voksne. Endvidere produceres der litteraturformidlende udsendelser af Undervisningsafdelingen.

Der foreligger en intern aftale om, at forpligtelsen til at overvåge det samlede bogmarked påhviler radioen, mens TV kun forventes at gøre punktindsatser i litteraturformidlingen.

Radioens litteraturprogrammer kommer på p 1, hvor der normalt er 3-5 litterære udsendelser daglig. Undersøgelser har vist, at lyttertallet på program 1 er markant faldende. Arbejdsgruppen anførte, at dette bl.a. synes at være resultat af radioreformen fra 1. april 1975, hvor p 2's sendere overgik til kanal for regionalradio og voksenundervisning, mens p 2's indhold – der mere seriøse kulturprogrammer – blev flyttet til det tidligere »familieprogram« p 1. Dermed blev hovedparten af p 1's lyttere »tvunget« over til underholdningsprogrammet p 3 – med en negativ effekt på lyttertalslutningen også til radioens tidligere mere populære litteraturprogrammer.

Til de mest effektive former for litteraturformidling i radio og tv hører dels radiooplæsninger og dramatiseringer af litterære tekster, dels visualiseringer af især romaner og romanrækker i TV-føljeton-form. Af disse er de radiobundne formentlig både litterært og formidlingspædagogisk mest tilfredsstillende, fordi de holder sig tættest til den originale tekst. Navnlig oplæsningerne af bredt tilgængelige romaner og historier som middags- og aftenføljeton er stærkt aflyttede, også på arbejdspladser. Andre værdiful-

de radioinitiativer rettet til ikke-bogvante lyttergrupper har været udsendelser serier f.eks. med forfatterske barndomserindringer, noveller fra arbejdspladser o.s.v., hvoraf flere har været skrevet direkte til radioen på dennes opfordring, og en del er senere udgivet i bogform.

Litteraturformidling – både som oplysning om og som oplevelse af litteratur – gennem fjernsynsmediet har fra starten været et problem for dansk TV, og dets litteraturstof er ofte blevet angrebet – bl.a. fra forfatterside og fra bogbranchen – for at være både sparsomt, uopfindsomt og overfaldisk.

Oplysning om litteratur varetages af TV's Kulturafdeling, og i perioden 1974-76 blev der sendt i alt ca. 71 programmer med berøring af litteratur og bøger. Heraf drejede 20 sig om klassiske og nyklassiske (afdøde) forfattere, 48 om nulevende forfattere, mens 3 var blandede tema- eller debatprogrammer.

TV's Kulturafdeling mener ikke selv at have fundet tilfredsstillende former for litteraturorientering, og arbejdsgruppen vedrørende litteraturformidling udtalte i denne forbindelse, at programlægningen skyder i mange retninger uden fast defineret linie eller hensigt, og i overvejende grad synes dikteret af indskydelser og personlige præferencer hos de enkelte programmedarbejdere.

Efter arbejdsgruppens synspunkt er de udsendelser, der giver det mest varige udbytte som litteraturformidling, de afrundede forfatterportrætter, der fordyber sig i en forfatters værk og dets personlige og samfundsmæssige baggrund – og som giver den portrætterede lejlighed til at ræsonnere i sammenhængende forløb om, hvad der optager ham eller hende.

I denne sammenhæng er det imidlertid påfaldende, at antallet af udenlandsk producerede programmer er stigende – og dermed oplysningen om udenlandsk litteratur – mens dansk producerede udsendelser om dansk litteratur er faldende.

TV-føljetonen har i de senere år opnået en betydelig popularitet overalt i den vestlige verden. En række af disse visualiseringer har været slagkraftige som historier og ikke mindst som tidsbilleder, men i forhold til det kunstneriske særpræg i romanforlæggene har de ofte karakter af forenkling med ten-

dens til forsimpning, og generelt synes de at være udtryk for, at litterære behov reduceres til underholdningsbehov. Udfra denne pessimistiske synsvinkel kan TV-føljetonen formentlig forstærke tendensen til, at store befolkningsgrupper uden længere skoleuddannelse gradvist mister evnen og lusten til at læse de mere krævende værker.

På den anden side har TV-føljetonen dog også afledte virkninger som litteraturformidling til potentielt interesserede – og disse virkninger er stærkere end radioføljetonens. Det er således et fast mønster, at disse TV-dramatiseringer medfører øget salg og biblioteksudlån af de pågældende tekster i deres oprindelige form. Nok så vigtigt er det, at de ofte synes at lede også mindre læsevante grupper til andre værker af de dramatiserede forfattere og til biblioteks- og boginteresse generelt.

Særlige resultater synes at kunne opnås ved kombineret litteraturformidling i TV og radio, der spiller på hvert af disse mediers særlige kunstneriske og oplysende muligheder for henholdsvis anskueliggørelse og kritisk forståelse og perspektivering af litteraturoplevelsen. Ikke mindst i dette perspektiv kan det beklages, at Danmarks Radio ikke effektiviserer sine litteraturformidlende funktioner ved fast at oplyse seere og lyttere om de muligheder for uddybning af radio- og TV-oplevelser, som ligger i at benytte folkebibliotekerne.

Tilsvarende kunne det være fordelagtigt, om Danmarks Radios langtidtsprogrammer blev så sikre, at bogbranchens fællespropaganda i god tid kunne koordinere sin virksomhed med de planlagte litteraturudsendelser. En sådan koordination har tidligere været forsøgt med den månedlige plakater »Læs om det De ser og hører i TV og radio«, der indtil 1974 blev produceret af Dansk Bogtjeneste.

Siden 1972 har et permanent kontaktudvalg sørget for, at Danmarks Radios halvårsprogrammer kommer ud til bibliotekerne.

Arbejdsgruppen foreslog:

1) at litteraturformidlingen i TV øges og bliver mere regelmæssig, fortrinsvis som en naturlig bestanddel af TV's løbende nyhedsdækning, og især for faglitteraturens og debatlitteraturens vedkommende gerne i sammenhæng med udsendelser eller omtaler i øvrigt om emnet. For at tilstræbe regelmæssighed foreslås desuden oprettet et

specielt bogorienteret TV-program med hyppige udsendelser og på tidspunkter, hvor flest mulige er så veloplagte som muligt, altså tidligt på aftenen og gerne i weekender. Det er vigtigt, at TV bestræber sig på at medvirke til en demokratisering i befolkningens modtagelse og bedømmelse af bogudgivelserne blandt andet ved at inddrage såkaldte »menige« læsere i udsendelserne og ved, at programmedarbejderne opnår et mere afslappet og positivt forhold til den pædagogiske side af formidlingsopgaven, herunder formidling af fyldestgørende oplysninger i beskrivelsen af bøgerne.

Der må naturligvis tildeles TV den nødvendige sendetid til udførelse af opgaven og eventuelt oprettes en særlig stilling til en medarbejder med litteraturformidling som ansvarsområde. Der må ligeledes sikres medarbejderne mulighed for at tilegne sig det nødvendige overblik over de nye bogudgivelser ved en ordning, der er uafhængig af tilfældig fremsendelse af eksemplarer fra forlag og udgivere.

2) at Danmarks Radios kontrakter og aftaler med medvirkende i litteraturformidlende udsendelser i TV og radio formuleres sådan, at båndafspilninger frit vil kunne udnyttes i alle former for litteraturformidlende virksomhed, herunder voksenundervisning og biblioteksvæsen.

3) at der henstilles til radioen at producere litteraturformidlende programmer beregnet for aflytning i arbejdsituationer som f.eks. ved et samleband. Der må tages hensyn til, at der i stor udstrækning er tale om læse-uvante målgrupper. Det vil være værdifuldt, om der gives producere af sådanne udsendelser lejlighed til personlig kontakt med disse lyttere, f.eks. ved at de inddrages i udsendelsen, ligesom programmedarbejderen kan have udbytte af at søge kontakt med arbejdspladser, hvor arbejdere selv producerer »udsendelser« til brug for deres egen arbejdsplads. Der må sørges for let adgang for arbejdspladser til lån af båndafspilninger af sådanne udsendelser.

4) at der i provinstjenestens regionalprogrammer gøres fremstød med formidling af litteratur, herunder litteratur af mere lokal interesse, eventuelt i samarbejde med den stedlige fritidsundervisning og koordineret med oprettelse af særlige aftenskolehold.

5) at der tages initiativ til udgivelse af Danmarks Radios eget programblad, der dog skal have karakter af et bredt kulturorienterende blad (...). Behovet for en sådan kommunikationsform bliver stadig mere påtrængende, bl.a. på baggrund af stigningen i undervisningsprogrammer.

6) at bogbranchens fællespropaganda genoptager produktionen af den månedlige plakater »Læs om det De ser og hører i TV og radio«, helst støttet af tryksager med henvisning til relevante enkelttitler, som interesserede kan tage med sig, og at kontakten mellem Danmarks Radio og Dansk Bogtjeneste genoptages, således at bogtjenesten i god tid får mulighed for at koordinere sin service i forhold til programsatte udsendelser.

Her kan tilføjes, at Bogudvalgets arbejdsgruppe vedrørende børne- og ungdomslit-

teratur foreslog, at der også i voksende udsendelser i radio/TV jævnligt gives plads for omtale og diskussion af børnelitteratur, da det erfaringsmæssigt er voksne, der køber og låner de fleste børnebøger. Desuden foreslog arbejdsgruppen, at regionalradioen med mellemrum i samarbejde med de lokale biblioteker, boghandlere og børneinstitutioner producerer udsendelser om børnebøger.

8.3.2. Dagspressens litteraturformidling

Dagspressen betragtes traditionelt som det vigtigste medium for litteraturformidling – både som information om nyudkomne bøger og som meningsdannelse om litteratur. I betragtning af områdets særlige betydning tog arbejdsgruppen initiativ til en særskilt undersøgelse af, hvordan dagspressen og delvis ugepressen varetog disse funktioner. Analysen blev foretaget løbende i perioden 1974-78 af et medlem af arbejdsgruppen, daværende universitetslektor mag.art. Hans Hertel, under afdelingen for litteratursociologi på Institut for nordisk filologi, Københavns Universitet. Til arbejdsgruppens rapport har Hans Hertel givet følgende sammendrag af sine konklusioner:

»Efter en markant opprioritering af kulturstoffet under 1960'ernes højkonjunkturperiode – i tydelig vekselvirkning med ekspansionen i bogproduktionen, bogsalget og den deraf flydende avertering – kan der, især siden 1972-73 konstateres en vigende tendens i pressens prioritering ikke mindst af litteraturstoffet, kvantitativt såvel som kvalitativt:

Det primære litteraturstof, d.v.s. anmeldelser og litterær kritik, er nedskåret både i omfang og prioritering: de faste bogsider er mange steder afviklet eller under afvikling, den systematiske dækning af den nyudkomne bogproduktion opgives, både reelt og som ideal, især for skønlitteraturen,

omtalerne af ny dansk skøn- og faglitteratur bliver stadig mere sparsom, tilfældig og kortfattet (anmeldelsernes gennemsnitslængde falder i 70'erne),

omtale af ny udenlandsk litteratur ved udgivelsen på originalsproget – selv af de vigtigste og kendteste forfattere – er praktisk talt forsvundet,

en voksende del af bogproduktionen omtales ganske kort refererende (i noter, »referat« eller kortanmeldelser) enten helt uden

kritisk vurdering eller med summariske domme uden præmisser (jfr. Ekstra Bladet), og generelt synes begrebet *anmeldelse* at nærme sig sin oprindelige etymologiske betydning fra 1700-tallets lærde tidender og begyndende dagspresse: kortfattet meddelelse eller bekendtgørelse om nyudkommen bog (jfr. Ordbog over det danske Sprog I, sp. 656-59),

litteraturstoffet integreres i voksende omfang med dagbladenes øvrige stof, både i redaktionel prioritering, i stofbehandling og i opsætning, således at den markante nyhed f.eks. den kendte forfatters nye roman, en iøjnefaldende debutant, en debatbog med aktuel appel eller sensationelt stof – dels trækkes ind på bladets hovedsider, ofte i stor opsætning med fyldige illustrationer »på dagen«, dels støttes af *det sekundære litteraturstof*, d.v.s. forhåndsomtaler, opfølgninger, interviews, debat etc.,

kendte forfattere glider ind i pressens faste mytologiske galleri af mediestjerner og kandidater på nyhedssider og i sladrerubrikker, og

den litterære opinionsdannelse, der bygger på indgående og sagkyndig kritisk analyse og vurdering af ny litteratur, er i påfaldende tilbagegang, dels som følge af indskrænkningerne i dagspressen, dels fordi de litterære eller blandede tidsskrifter enten er ophørt eller gået over til en rent politisk linie.

Sammenfattende kan der konstateres et voksende svælg – i både omfang, aktualitet, præsentationsform og grundighed – mellem de få bøger/forfattere, som lægger beslag på en stadig større del af den nedskårne plads til litteratur i aviserne, og de stadig flere bøger/forfattere, som omtales summarisk eller slet ikke omtales.

Det er i overensstemmelse med de selvforstærkende mekanismer, medieforskningen har påvist som en afgørende del af mediernes funktionsform (»de kendte bliver kendtere, de rige bliver rigere«). Og der er samtidig tale om et vekselspil med de tendenser, især på den skønlitterære del af bogmarkedet, som bogklubberne har fremmet markant: at salget og opmærksomheden koncentrerer om få titler, der til gengæld afsættes i stærkt stigende oplag. Tendensen går igen – og forstærkes af – de øvrige massemediers litteraturdækning, og den kan også konstateres som afsmittning på bibliotekernes udlån og indkøb.

Det samme billede tegner sig i *forlagsreklamen*, tydeligst i dagbladsannonceringen:

reklameudgifterne optræder fortsat med de klassiske 5% på standardkalkylen, men i praksis er dagbladsaverteringen dels overvejende sæsoncentreret (julesalget), dels koncentreret omkring de få titler/forfatterskaber, som har opnået eller formodes at kunne opnå større oplag, mens de øvrige – i det omfang, der overhovedet ofres reklameudgifter på dem – avetteres selektivt til afgrænsede målgrupper, især via fagpresse.

Tilsvarende fungerer bogklubbernes medlemsblade (...) som understøttelse af reklamen for de kendte og mest salgbare titler – og medvirker således sekundært til den salgsforøgelse af normaludgaverne, der jævnligt kan konstateres som afledt virkning, når en titel lanceres i bogklub.

Den klassiske forlagsavertierungsform – informative annoncer om samtlige et forlags udgivelser af almen interesse, der samtidig fungerer som public relation for forlagets linie og image – dyrkes nu kun af uhyre få forlag i Danmark, i generel form stort set kun af Gyldendal og her nu kun i ganske enkelte, periodevis kun i ét enkelt dagblad, med maksimalt bogkøbende målgrupper.

Disse generelle annonceformer er helt forsvundet i 1980'erne.

Også på forlagsreklamens område synes der at være tale om en vekselvirkning mellem indskrænkningerne i litteraturstoffet og standsningen af forlagsannonceringen i en lang række dagblade, især i provinspressen.

Disse udviklingstendenser i pressens litteraturdækning og i annonceringen må anskues i sammenhæng med overordnede tendenser i medie- og samfundsudviklingen: dagspressens generelle udvikling præges af omkostningsstigninger, lavere annonceindtægter, oplagsfald, bladdød/bladfusioner og deraf følgende rationaliseringer og indskrænkninger i bladenes serviceniveau og journalistiske dækning; pressens nedprioritering af det klassiske litteraturstof og ændringen af anmelderinstitutionen hænger sammen med den generelle opløsning af »den literære institution« som del af, hvad samfundsforskningen definerer som »den borgerlige offentlighed« og med opløsningen af litteraturens klassiske, homogene publikum: det dannede borgerskab.

Denne situation aftegner sig også i anmelderkorpset, der er spaltet mellem på den ene side resterne af en finlitterær kritik med aka-

demisk tilknytning (og i øvrigt stærkt mandsdomineret) og på den anden side litteraturjournalistikken, der varetager forhånds- og baggrundsmateriale, interviews og eventuelt populær, summarisk anmeldervirksomhed. Rekrutteringen af nye talenter til kritikken er sparsom, og kun ganske få journalister går over i den mere analyserende og vurderende litteraturformidling. Der er dog markante undtagelser især i den ekspanderende del af provinspressen, her også med nye kvindelige anmeldere, ligesom der er tendenser i samme retning i ugepressens bogrubrikker.

Arbejdsgruppen drøftede mulighederne for at modvirke nogle af de generelle tendenser, som presseundersøgelsen pegede på. Blandt disse muligheder var etablering af en art »bogavis«, der kunne orientere bogkøbere og -lånere om de vigtigste nyudgivelser, aktuelle ældre bøger, litteratur i forbindelse med udsendelser i Danmarks Radio og aktuelle begivenheder etc. – og i øvrigt bringe litteraturformidlende stof i interview-, artikel- og anmeldelsesform og bibliografiske oversigter. Det blev efter ønske fra bogbranchen drøftet, om en sådan bogavis kunne produceres i samarbejde mellem bogbranchen (f.eks. via Dansk Bogtjeneste) og folkebibliotekerne.

Arbejdsgruppen anslog imidlertid at udgifterne til en bogavis ville være ret betydelige, og man stillede sig tvivlende over for, om udgifterne ville stå i rimeligt forhold til nytte-værdien, ligesom man imødeså redaktionelle konflikter på grund af divergenser i bogbranchens og biblioteksektorens interesser.

Arbejdsgruppen foreslog:

- 1) at området »kulturformidling« i uddannelse på Danmarks Journalisthøjskole styrkes gennem øget vægt på litteraturkundskab og formidlingspædagogik; eventuelt kunne også iværksættes videreuddannelseskurser på området, f.eks. i samarbejde mellem lokalafdelinger af Dansk Journalistforbund og medie- og formidleruddannelser ved universiteterne.
- 2) at der på universitetsplan etableres videreuddannelseskurser for dagbladskritikere, dels som enkeltfagskurser f.eks. i kritisk metode, didaktik og litteratursociologi, dels som blandede kurser i kritisk litteraturformidling (incl. litteratursociologi, -kritik og -pædagogik).
- 3) at videreuddannelsesmulighederne for kritikere og litteraturjournalister udbygges gennem stipendieordninger til studieophold ved udenlandske blade og institutioner (eventuelt som udvekslingsordninger) parallelt med kritikerstipendierne under Nordisk Kulturfond; stipendierne bør stå åbne både for medlemmer af Litteraturkriti-

kernes Lag, Dansk Journalistforbund og Dansk Magisterforening og for talenter udenfor organisationerne. 4) at der – f.eks. gennem en Bogfond – finansieres *forskning med nye former for litteraturformidling*, især gennem *ugepressen*.

5) at der til støtte for de praktiske formidlingseksperimenter iværksættes *forskningsprojekter* – både i litteraturvidenskabens og i medieforskningens regie – i, hvordan dagbladskritik og andre formidlingsformer fungerer – og hvordan de kunne/burde fungere, hvis de skulle formidle kritisk indsigt i litteraturlæsning til nye publikumsgrupper.

6) at der, såfremt pressens litteraturkritik reduceres yderligere, ydes tilskud til etablering og drift af et egentligt *litterært tidsskrift* – fortrinsvis udadvendt skrevet og tilrettelagt –, der kan fungere som forum for egentlig litterær kritik og sikre den kvalificerede og langsigtede meningsdannelse om (især dansk) litteratur, der ikke længere varetages af tidsskrifter og dagspresse. Arbejdsgruppen forestiller sig fortrinsvis et privat forlagsudgivet tidsskrift à la udenlandske penderter som »La Quinzaine littéraire« og »The New York Review of Books«, som gennem et offentligt tilskud på op til 50.000 kr. kunne balancere med et oplag på 5-10.000 eksemplarer.

8.4. Bibliotekernes litteraturformidling

Der synes at være stadig mere agtpågivenhed over for det grundlæggende vilkår for formidling af litteratur: at de bøger, der ønskes formidlet, rent fysisk er til stede i menneskers nærhed, til hvem formidlingen er rettet. Et andet elementært og betydningsfuldt træk i litteraturformidlingen er ifølge undersøgelser af bogvalgsimpulser den information og rådgivning, der gives i biblioteker, boglader m.m.

Et kvalitativt udvalg af den løbende og den ældre bogproduktion samt en bibliotekarisk professionel information og rådgivning er i dag til rådighed for borgerne i kommuner med heltidsbiblioteker. Endnu bor ca. 750.000 borgere pr. 1. januar 1982 ca. 440.000 i kommuner med såkaldte deltidsbiblioteker, d.v.s. biblioteker uden bibliotekarisk professionel arbejdskraft og med en lavere standard f.eks. i henseende til bogsamlingens størrelse og åbningstidens længde.

Arbejdsgruppen fandt denne skævhed meget hæmmende for litteraturformidlingens muligheder og mente, der bør sættes meget ind på at udvikle et kvalificeret bibliotekstilbud over hele landet.

Af særlig interesse for litteraturformidlingen er dog den såkaldte »opsøgende biblioteksbetjening« og public relation-virksomheden.

Bogbussen er en biblioteksform, der på samme tid kan betragtes som slet og ret decentralisering og som opsøgende biblioteksbetjening. Bogbussen er først blevet en udbredt biblioteksform i Danmark i de sidste 10 år. Pr. 1. januar 1980 kørte der 69 bogbussere. De er overalt blevet en kæmpesucces

hvad angår låneres tilstrømning, heriblandt også nye lånere.

Traditionelt forstås »opsøgende biblioteksbetjening« som bibliotekstilbud til mennesker, der af fysiske eller psykiske årsager er forhindret i selv at besøge det lokale folkebibliotek. En undersøgelse foretaget i 1972-73 af Bibliotekstilsynets Systemafdeling, viste, at de udgjorde 2,5% af de undersøgte bibliotekers samlede arbejdstid.

Til den opsøgende virksomhed hører også bibliotekstilbud til mennesker, hvis manglende kontakt med biblioteket har rod i sociale forhold. Her tænkes især på de forsøg, der er gjort med biblioteksbetjening på arbejdspladser – mest kendt er vel biblioteket på Philips Radio A/S, der startede i 1974-75 som en gruppe bibliotekarstuderendes studieopgave.

I alt har der været en lille halv snes forsøg i perioden 1960-80. Både virksomhed, personaledekning og bogbestand har været meget forskellig, og ideen befinder sig stadig på forsøgsstadiet.

Public relation-virksomhed er et led i biblioteksarbejdet, der har til formål at skabe opmærksomhed omkring bibliotekets samlede tilbud, herunder litteraturformidlingen med henblik på maksimal udnyttelse af tilbuddet. Der er tale om orientering af foreninger og andre grupper, udstillingen udenfor biblioteket, plakater, skilte, tryksager, litteraturlister, kontakt med pressen o.s.v. Biblioteksvæsenets PR-virksomhed er organiseret såvel centralt som fra det enkelte bibliotek.

Gennem Danmarks Biblioteksforening har bibliotekerne siden begyndelsen af 1960'erne drevet PR-virksomhed i fællesskab – f.eks.

landsdækkende annoncekampanjer, produktion af PR-film og løbende kontakt med pressen og Danmarks Radio.

Bibliotekscentralen producerer blandt meget andet på forretningsmæssig basis kataloger, boglister, PR-materiale o. lign. til bibliotekerne. De enkelte biblioteker køber boglisterne, (der normalt produceres i oplag på 15.000-20.000), og det øvrige materiale efter behov og økonomisk formåen. Boglister og kataloger uddeles normalt gratis til bibliotekernes brugere.

Sammenfattende var det arbejdsgruppens opfattelse, at der trods en vis udvikling i de senere år er for få initiativer i den meget vigtige del af biblioteksvirksomheden, som det opsøgende biblioteksarbejde og biblioteksvirksomheden, som det opsøgende biblioteksarbejde og bibliotekernes PR-arbejde udgør. Arbejdsgruppen anså inddragelse af hidtil biblioteksfrømmede kredse af befolkningen i biblioteksbenyttelse for folkebiblioteksvæsenets mest påtrængende opgave. Der til kræves ikke mindst en forøgelse af bibliotekernes personelle resourcer. Arbejdsgruppen gjorde opmærksom på, at den for udviklingen af arbejdsformerne nødvendige eksperimenterende virksomhed udføres med alt for begrænsede økonomiske midler og med

altfor lidt styring. Også indenfor bibliotekernes PR-virksomhed, f.eks. fællesfremstød organiseret af Danmarks Biblioteksforening, er det økonomiske grundlag forsvindende lille i forhold til opgavens omfang.

Arbejdsgruppen foreslog:

- 1) at der med lovgivningsinitiativer *rettes op på den skæve biblioteksstandard* i landet, så der overalt gives bibliotekstilbud på heltidsbiblioteksniveau.
- 2) at der i bibliotekslovgivningen lægges vægt på en styrkelse af bibliotekernes opsøgende virksomhed, f.eks. ved at ordene fra den gældende bekendtgørelse til lov om folkebiblioteker gøres til lovtekst: »Folkebiblioteket bør ved en udadrettet, initiativtagende virksomhed stadig søge berøringsfladen udvidet, dels med befolkningen i almindelighed, dels med institutioner og aktiviteter af folkeoplysende eller anden kulturel karakter«.
- 3) at de nuværende sparsomme midler, der stilles til rådighed for bibliotekerne til særlige opgaver, fælles PR-virksomhed o. lign., afløses af en sum af en ganske anden størrelsesorden, hvorfra der f.eks. kan ydes tilskud til kommuner som i særlig grad ønsker at gøre forsøg med formidling af litteratur f.eks. med bogudlån på arbejdspladser. Der må også kunne ydes bidrag til centralt organiserede og særlige lokale PR-fremstød, og opmærksomheden henledes også på forskningsbibliotekernes behov for midler til sådant arbejde.
- 4) at undervisning i opsøgende biblioteksarbejde og PR-virksomhed indgår med større vægt i bibliotekaruddannelserne.

8.5. Litteraturundervisning

Sociologiske undersøgelser af sociale determinanter bag litteratur- og biblioteksbrug viser, at interessen for litteraturen øges ligefrem proportionalt med skolegangens længde, og at denne igen betinges af uddannelsesbaggrund og kulturel holdning i barndomsmiljøet. Det er en del af forklaringen på, hvorfor den såkaldte kompensatoriske undervisning ikke – som tilsigtet – har udlignet klassedelingen af børnene og skabt udnælsesmæssig lighed.

Den svenske ekspertgruppe bag betænkningen »Litteraturen i skolan« (Statens offentliga utredningar 1973:1) fremhæver således bøgeres betydning »allerede i barnets tidligste år for form- og farveopfattelse, billedforståelse, ord- og begrebsdannelse, sproglig og emotionel udvikling« (s. 26). Svenskerne peger også på, at børn præget af »sproglig fattigdom« og ringe kulturel stimulans gene-

relt vil blive ved at være handicappede i forhold til børn fra kulturelt stimulerende miljøer – og ofte forlader 8. og 9. klasse ikke bare med iøjnefaldende læsevanskeligheder, men endda med direkte modvilje over for bøger og læsning. Skoleundervisningen fremmer således den sproglige og kulturelle udvikling, der forlængst er i gang inden skolestarten.

Arbejdsgruppen pointerede i denne sammenhæng, at litteraturformidling for børn, unge og voksne må ses som *sider af samme sag* og som faktorer i fortsat vekselvirkning. Det var således efter arbejdsgruppens opfattelse afgørende, at litteraturformidlingen gennem *alle* offentlige og offentligt subsidierede undervisningsinstitutioner arbejder ud fra samme formålsdefinitioner – naturligvis pædagogisk tilrettelagt efter det enkelte niveau. Kun under den forudsætning kan

dansk- og litteraturundervisningen bidrage til at nedbryde klasseskel i stedet for – som det ofte er tilfældet nu – at fremme dem.

Til en sådan fælles målsætning for litteraturformidlingen i undervisningen anførte arbejdsgruppen følgende punkter:

1. Litteraturundervisningens opgave må være at opøve både praktisk læsefærdighed, kritisk litteraturforståelse, forestillingsevne og udtrykkevne – som sider af samme sag. Læseevnen må ses som central ikke bare for kommende erhvervsmuligheder, men mindst ligeså meget for udviklingen af indlevelse, fantasi og sanselighed.

2. Elevernes/de studerendes læselyst må fremmes som dagligt behov ved, at litteratur anskues som kilde til både information, kunstnerisk oplevelse og psykologisk og samfundsmæssig indsigt. Også evnen til at opleve fiktion må fremmes som erfaringsudvidelse og som middel til sammenhængende virkelighedsforståelse.

3. Den kritiske bevidsthed må skærpes trin for trin i undervisningen, så eleverne /de studerende sættes i stand til at opleve, forstå og vurdere stadig mere sammensatte tekst- og andre kommunikationsformer – og anskue dem ikke blot eksistentielt og tidløst, men i historisk og samfundsmæssig sammenhæng. D.v.s. som historiske bevidsthedsformer og som udtryk for, at mennesker selv kan ændre deres vilkår.

4. en kritiske iagttagelse og evnen til at formulere egne standpunkter bør således trænes *både* som led i den enkeltes personlighedudvikling og som led i hans/hendes deltagelse i kulturel aktivitet, politisk meningsdannelse og andre dele af den demokratiske proces – også i lokalmiljøet, på arbejdspladsen o.s.v.

5. Den kritiske litteraturforståelse bør kombineres med egen skabende virksomhed – både i mundtlig, skriftlig, dramatisk form og med brug af bånd- og filmmateriale, også i fiktive genrer, således at elevernes/de studerendes selvproduktion indgår i undervisningen på lige fod med andet tekst- og mediemateriale.

8.5.1. Folkeskole, gymnasium, HF og EFG

I folkeskoleloven af 1975 synes en del af arbejdsgruppen anførte punkter imødekommet. Tre principper er blevet betonet stadig stærkere i *folkeskolen* siden loven af 1958 og den dertil knyttede »blå betænkning« (1960): *at* undervisningen bør tage sit udgangspunkt i elevernes interesser og det praktiske liv; *at* der bør lægges mere vægt på at udvikle metoder fremfor på indlæring af huskestof; og *at* der bør tilstræbes integration af specialfag, så de kommer til at udgøre meningsfulde – d.v.s. sammenhængsskabende – helheder. Disse principper har med 1975-loven taget et afgørende spring fremad, hvilket især viser sig i den centrale funktion, som danskundervisningen – og dansk læreren – har fået.

Danskundervisningen i folkeskolen arbej-

der i dag ud fra et stærkt udvidet tekstbegreb. Tekst defineres som »en henvendelse med en bestemt hensigt« (undervisningsvejledningen »Dansk 1976«), og det vil i princippet sige alle teksttyper med særlig vægt på dem, eleverne møder i hverdagen – f.eks. aviser, reklamer, lovtekster, politikertaler o.s.v. Også radiostof, lydoptagelser og billedforløb fra tegneserier, film og TV anbefales inddraget. Det bygger i sig selv op til meget alsidige undervisningsaktiviteter – tydeligst i de største klasser – hvor tekstarbejdet kombineres med mundtlige fremstillingsformer, fri læsning med spontane meningsudvekslinger og elevernes »frit skabende arbejde« i form af drama, egenproduktion af hørespil, reportager, film og andre fiktive/journalistiske former.

Denne undervisningsform stiller meget store krav, ikke mindst til læreren, som skal udfylde de vide rammer. Læreren kommer let i konflikt mellem på den ene side kulturpolitikens krav om alsidig værdineutralitet og på den anden side kravet til formidleren om at være engageret.

Danskundervisningen i folkeskolen er imidlertid som litteraturformidling truet af to forhold. For det første består der en fare for, at læsningen af kunstneriske tekster trænges tilbage i forhold til ikke-kunstneriske tekster og for det andet, at der sker yderligere reduktioner i danskfagets timetal.

Grundlaget for *gymnasiets* litteraturundervisning (Bekendtgørelse nr. 322 af 16. juni 1971 – Om undervisningen i gymnasiet og om fordringerne ved og eksamensopgivelserne til studentereksamen), repræsenterer et brud med gymnasiets tidligere litteraturtraditioner. Bekendtgørelsens hovedpunkter er: *at* vægten på sproglig (pragmatisk) analyse er øget; *at* det klassiske (fin)litteraturbegreb er erstattet af det brede tekstbegreb, der omfatter dels ikke-fiktive teksttyper dels triviallitterære tekster og serier, dels kommunikationsformer som film og TV; *at* teksterne skal bearbejdes både som selvstændige enheder og i en »samfundsmæssig, historisk sammenhæng«, og de »bør sættes i forbindelse med de sociale, politiske og økonomiske forhold og kan yderligere belyses ud fra idé- og kunsthistorie« (Vejledning og retningslinier for undervisningen i gymnasiet, 1971 s. 32); samt *at* der lægges vægt på gruppearbejde og tværfagligt samarbejde.

Også på litteraturundervisningens område er det tydeligt, at gymnasireformen af 1971 repræsenterer et sammenstød – og et kompromis – mellem flere kræfter og synspunkter. De vidt forskellige holdninger og metoder synes dog at kunne trives sammen – i kraft af, hvad undervisningsvejledningen kalder »en udstrakt frihed med hensyn til stofvalg, stofmængde, synspunkter og undervisningsmetoder«. Det er da også vigtigt – både for opøvelsen af kritisk læsning og generelt for den pædagogiske udvikling – at traditionen for lærerens metodefrihed bevarer.

Nok så vigtig ikke mindst fra en litteraturformidlingssynsvinkel er oprettelsen af *Højere Forberedelseksamen* (HF, 1966) som alternativ adgangsmulighed til højere uddannelse. HF's undervisning følger i store træk retningslinierne for gymnasieundervisningen, men HF synes at rumme flere muligheder for fornyelser af litteraturundervisningen – især efter 1974, hvor den blev mindre pensumbundet.

HF's særlige kombination af fællesfag og mange tilvalgsfag, adgang til selvstudium og større vægt på selvstændigt arbejde, har vist sig at appellere stærkere end gymnasiet til unge fra ikke-boglige miljøer. Og den brede sociale rekruttering til HF synes igen at virke tilbage på undervisningsformerne – og så indenfor litteratur – i retning af projekt- og brugsorienteret pædagogik »med udgangspunkt i de studerendes egen situation« (Bekendtgørelse nr. 229 af 24. april 1974 – om højere forberedelseksamen og om undervisningen m.v. på kursus til højere forberedelseksamen.)

De erhvervsfaglige grunduddannelser (EFG), der blev startet som forsøgsordning i 1972 og gjort permanent med loven af 1977, synes at være et af de vigtigste uddannelsespolitiske initiativer i de seneste år. Fra det særlige litteraturformidlingssynspunkt betyder det, at nu også den omfattende gruppe af unge under praktisk erhvervsuddannelse – ofte skoletrætte unge – får en ekstra chance for at udvikle både læseevne, kritisk holdning og en helhedsopfattelse af samfundet. I bedste fald i undervisningsformer, der er frigjort fra akademiske dannelseskrav og fagtraditioner.

Der er dog en hage – specielt for danskundervisningens vedkommende – fordi EFG-

eleverne hverken kvantitativt eller kvalitativt får tilbud på niveau med, hvad der tilbydes jævnaldrende unge under gymnasie- og HF-uddannelserne. For det første udgør danskundervisningen kun 1 time ugentlig – mod HF's 3 timer – i det første studieår, og for det andet er en betydelig del af undervisningstiden afsat til stavetræning (især inden for retningsfagernes fagterminologi), notat- og studieteknik, bibliotekskundskab og generel sproglig kommunikation. Til de 40 timers dansk kommer 40 timer i »musiske fag«, der omfatter bl.a. visuel kommunikation og egenproduktion, samt 160 timers valgfrie fag, der bl.a. giver mulighed for at vælge litteratur, og hvor særligt interesserede kan vælge HF-fag – f.eks. dansk – som enkeltfag med eksamen. Men alt i alt er der for lidt tid til fordybelse i dansk- og litteraturundervisningen.

De nyere metoder til kritisk, samfundsorienteret tekstlæsning og medieanalyse, som har en central pædagogisk funktion i gymnasiet og HF's danskundervisning, er udelukket fra de almene fag i EFG. Litteraturundervisningen er generelt lavt prioriteret og tilrettelagt udfra langt mere traditionelle principper end gymnasiet og HF's både med hensyn til tekstbegreb, tekstvalg og læsemetoder.

Arbejdsgruppen vedrørende litteraturformidling gav udtryk for følgende synspunkter omkring litteraturundervisning i skolen:

»Arbejdsgruppen ser akutte farer både i tendenserne til vidtgående erhvervsstyring af uddannelserne, i den voksende centrale statsstyring af institutionerne og nedskæringerne inden for de almene og musiske fag under påberåbelse af »effektivisering« og nødvendige besparelser. Arbejdsgruppen advarer imod yderligere reduktion af de almene fags, herunder danskundervisningens timetal, som besparelser, der vil blive alt for kostbare i det lange løb.

Derimod ser arbejdsgruppen ikke principielt nogen fare i større integration mellem disse ungdomsuddannelser eller i tendenserne i retning af en 12-årig udelst skole (...).

Det lange perspektiv ved integration af praktiske og teoretiske uddannelser er efter arbejdsgruppens opfattelse, at den kan udvikle nye former for *problem- og emneorienteret undervisning*, som tager udgangspunkt i de aktuelle samfunds- og kulturforhold og

i elevernes og de studerendes livssituation og konkrete behov. En sådan brugsorienteret pædagogik vil f.eks. for litteraturens vedkommende indebære, at man skærper interessen for – og forståelsen af – litteratur ved at gå ud fra, at den *handler* om noget og kan *bruges* til noget. (...)

Af samme grund vil udviklingen af en sådan pædagogik formodentlig være af stor betydning for ungdoms- og voksenuddannelserne generelt, herunder højskolen, aftenskolen og ungdomsskolen, og måske også for massemediernes litteraturformidling, især nok for TV. Og udviklingen af disse ungdoms- og voksenuddannelser synes at blive stadig vigtigere alternativ under nedskæringer og adgangsbeskrænkninger til de højere uddannelser og selv til EFG.«

Arbejdsgruppen stillede følgende forslag:

1) Brug af bøger må stimuleres allerede i forskolealderen gennem *pegebøger*, *billedbøger* og pædagogiske hjælpemidler og – ikke mindst – gennem *højtlæsning*. Behovet for sproglig og kulturel stimulation understreger betydningen af, at principielt alle børn får adgang til børnehaver, børnehaveklasse og siden fritidshjem o.s.v., og at disse institutioner i samarbejde med det lokale folkebibliotek forsynes med tilstrækkeligt varierede bogsamlinger. Nedskæringerne på daginstitutionsområdet må således kritiseres også ud fra en kulturpolitisk målsætning.

2) Den systematiske læsetræning må intensiveres, især i folkeskolen, men også inden for andre undervisningsformer, så den bliver et stadig *gentaget* tilbud på *alle* uddannelsesniveauer – ikke mindst inden for ungdoms- og voksenuddannelsesrene.

For at skabe bedre baggrund for denne læsetræning og videreudvikle de pædagogiske metoder bør der – f.eks. i Danmarks pædagogiske Institut's regie – ske en koordinering og intensivering af den psykologiske, pædagogiske og lingvistiske forskning i læseprocesser og læseudvikling på alle stadier fra børns tidligste »billedlæsning« til de voksnes differentierede læsning.

3) Træningen i kritisk analyse af tekst- og medieformer bør udbygges – også på alle stadier af undervisningen med praktisk orientering om, hvilke teksttyper, der produceres og distribueres gennem kanaler som biblioteker, boglader, kiosker, bogklubber, kolportage o.s.v., til hvilke publikumsgrupper og med hvilke funktioner. Hertil bør også høre orientering om, hvordan eleverne selv finder vej til den skøn- og faglitteratur, de har brug for.

4) Der bør – også på alle stadier af undervisningen iværksættes eksperimenter med brugs- og problemorienterede former for litteraturpædagogik og -didaktik. Også dennes anvendelsesmuligheder i massemediene, primært radio og TV, bør inddrages.

5) Den kritiske og perspektiverende litteraturlæsning

bør have en stærkere placering i EFG-uddannelserne og de almene fags stilling generelt styrkes. Der bør ikke ske yderligere reduktion af de almene fag i gymnasie-, HF- og EFG-uddannelserne, men tværtimod en forøgelse af deres timetal.

EFG-uddannelsernes danskundervisning bør tilstræbe samme niveau som gymnasie- og HF-undervisningen og sikres samme metodefrihed. Lærernes kvalifikationer bør bringes på samme niveau som gymnasielærernes.

Arbejdsgruppen tilslutter sig i øvrigt lektor Finn Hauberg Mortensens forslag om et kulturpolitisk udredningsarbejde af litteraturformidlingen i de gymnasiale uddannelser, og EFG og af de almene fags betydning for arbejderuddannelsen.

Endelig opfordrer arbejdsgruppen til udarbejdelse af læremidler til fagintegreret fællesfagsundervisning på EFG, der kan formidle de tværfaglige metoders resultater og undervisningspraksis til erhvervsuddannelserne.

6) Der bør ske en koordination og stimulering af forskningen om voksenuddannelsernes pædagogiske metoder – f.eks. i Statens humanistiske Forskningsråds regie – sammenhængende med forskningen i læseprocesser (jfr. ovenfor punkt 2) og eksperimenter med brugs- og problemorienteret litteraturundervisning og -formidling (jfr. punkt 4).

7) Arbejdsgruppen kan tilslutte sig det af arbejdsgruppen vedrørende børne- og ungdomslitteratur fremsatte ønske om intensivering af børnelitteraturforskningen i Danmark. Også således at denne kan benyttes til udbygning af undervisningen i børnelitteratur for lærer- og fritidspædagogstuderende. Dette gælder tillige bibliotekaruddannelsen.

* Arbejdsgruppen opfordrer samtidig til litteraturvidenskabelig og pædagogisk forskning i litteraturens – herunder fikтивitetens – sociale funktioner, dens rolle i socialisationsprocesser og pædagogiske perspektiver heri.«

8.5.2. Fritidsundervisning

Aktiviteten indenfor litteraturundervisning i fritidsundervisningen er stærkt faldende: Det gælder såvel hold, der tilbydes som hold, der gennemføres. Elevtilgangen til litteraturundervisningen og til andre kulturelle fag påvirkes kraftigere af stramningerne i vilkårene for deltagelse i fritidsundervisningen end i fag, hvor der læres noget mere kontant og måleligt. Meget stor indflydelse har formentlig de skærpede krav til antallet af deltagere på det enkelte kursus haft, men naturligvis spiller også stigningen i deltagerbetalingen en stor rolle. Undersøgelser viser, at frafald i tilgang til fritidsundervisning, der skyldes forhøjelsen i deltagerbetalingen, har en markant social slagside.

Fritidsundervisningens tilbud indenfor litteratur har et forbløffende ensartet præg såvel i valg af emner som i form. Der er en ten-

dens til at understrege »undervisning«, samtidig med at oplysningsforbundene stadig svagere markerer deres politiske tilhørsforhold og udgangspunkt. Tilbageholdenhed med eksperimentel virksomhed er en af virkningerne af de økonomiske vilkår, som oplysningsforbundene og andre initiativtagere arbejder under.

Arbejdsgruppen foreslog:

- 1) at vilkårene for deltagelse i fritidsundervisningens litteraturkurser lempes hvad angår krav om antal deltagere pr. hold og deltagerbetaling. Målet må være vederlagsfri deltagelse.
- 2) at der stimuleres til opbrud fra den kendte form for undervisning ved, at der gives oplysningsforbundene og andre initiativtagere bedre betingelser for eksperimenterende og opsøgende virksomhed f.eks. ved særlige tilskud over aftenskoleloven.
- 3) at Danmarks Radios kontrakter og aftaler med medvirkende i litteraturformidlende udsendelser formuleres sådan, at båndafspilninger frit vil kunne udnyttes i alle former for litteraturformidlende virksomhed.
- 4) at uddannelsen af fritidsundervisningens lærere styrkes med specialkurser i undervisning af voksne.
- 5) at samvirket mellem fritidsundervisningen og bibliotekerne styrkes.
- 6) at der stimuleres til i større omfang at inddrage forfattere i fritidsundervisningens litteraturformidling.

8.5.3. Forskning og uddannelse i kritisk litteraturformidling

Problemerne omkring kulturformidling har spillet en hovedrolle i den kulturpolitiske debat siden 1960'erne. På denne baggrund kan det undre, at der generelt kun forekommer sporadiske tilløb til egentlig forskning og undervisning i litteraturformidling herhjemme.

Forskning på området finder sted som led i den litteratur- og mediesociologiske forskning, der foregår ved universiteterne.

Nærmest ved undervisning i litteraturformidling er man kommet ved Danmarks Biblioteksskole i København og Ålborg, ligesom der er ansatser til det som led i kurser i litteratursociologi, bogmarkedsforhold, massekommunikationsteori, litteraturpædagogik og -didaktik ved universiteterne, først og fremmest under faget dansk. Men der er her ikke tale om systematiske undervisningsforløb, der dækker området ud fra en helhedsbetragtning.

Resultatet er, at den litteraturformidling, der finder sted, ofte fungerer tilfældigt, »ubevidst« og på markedets betingelser, og at f.eks. dansk lærere – i både grundskole,

gymnasium, HF og i den videregående undervisning – underviser i litteratur uden selv at have modtaget undervisning f.eks. i teoretisk og praktisk kommunikation, formidlingspædagogik og i de økonomiskmaterielle vilkår, som litteraturen produceres, distribueres og bruges under.

I 1978 startede der imidlertid en ny overbygningsuddannelse ved Roskilde Universitetscenter, »Medie- og kommunikationsuddannelsen«. Uddannelsen kombinerer faglig viden og mediemæssige kvalifikationer, uden at der er tale om en journalistuddannelse. Mediemodulerne beskæftiger sig med formidlingsproblemer i tilknytning til de studerendes faglige områder; med de forskellige mediers muligheder og begrænsninger; med organisationen af arbejdet; med produktionen af formidlingsprodukter og med mediernes rolle i samfundet.

Der er således ikke tale om en egentlig litteraturformidlingsuddannelse, men mere om en uddannelse i generel medieformidling. Uddannelsen sigter da også primært mod informationsopgaver i tilknytning til forskning og højere uddannelser, offentlig forvaltning, organisationer og større virksomheder, herunder visse funktioner i tilknytning til massemedier; tilrettelæggelse og fremstilling af undervisningsmaterialer samt undervisning i mediekundskab ved den frivillige voksenundervisning.

Arbejdsgruppen konkluderede:

»Alt i alt mener arbejdsgruppen, at der kan konstateres et bredt behov for egentlig forskning og undervisning i litteraturformidlingens metoder og sociale funktioner. Gruppen foreslår derfor, at der tages initiativ til etablering af samlede uddannelsesforløb på dette område med dertil knyttede forskningsprojekter.

Det bør være en forudsætning, at en sådan undervisning foregår på videnskabeligt grundlag og ud fra en kritisk helhedsbetragtning, således at formidlingsinstitutionerne og deres funktioner ses i en bred samfundsmæssig – herunder økonomisk og kulturpolitisk – sammenhæng. Der bør således ikke være tale om en ren praktikuddannelse i medie- og kommunikationsteknik, ligesom det er en selvfølge, at det overordnede formål med både forskning og uddannelse på området ikke er at fremme passiv accept af »finkultur« eller at øge afsætningen af mest muligt læsestof til flest mulige læsere ud fra en rent kvantitativ betragtning. Formålet er at give indsigt i, hvordan man lærer andre at læse og bruge litteratur kritisk.

En sådan målsætning vil omfatte på den ene side analyse af, hvordan litteraturformidlingen fungerer gennem bogmarked, massemedier, biblioteks- og undervisnings-

system, opsøgende virksomhed etc.; på den anden side udvikling af formidlingsmetoder, der – også over for læsefremmede grupper – udvikler lyst og evne til læsning som middel til oplevelse, oplysning og samfundsmæssig og psykologisk erkendelse og ansporer til skabende selvvirksomhed, alt sammen som led i den demokratiske proces. Angående de overordnede målsætninger henvises i øvrigt til de generelle bemærkninger herom i det foranstående afsnit om litteraturundervisningen (...).

Arbejdsgruppen foreslår, at de eksisterende spredte tilløb udbygges til mere systematisk undervisning i kritisk litteraturformidling – herunder litteratursociologi, -kritik og -pædagogik samt i nødvendigt omfang medietheori og formidlingspraktik. I første omgang f.eks. i form af forsøgsordninger.

Et eksperiment vil formentlig kunne iværksættes – med beskedne ekstraomkostninger – på Institut for Nordisk filologi ved Københavns Universitet Amager, eventuelt i samarbejde med Danmarks Biblioteksskole på Amager. Undervisningen kunne muligvis også inddrage lærere fra f.eks. økonomiske og historiske institutter ved Københavns Universitet, fra Den grafiske Højskole, Danmarks Journalisthøjskole, Danmarks Radio, Kunstakademiets Institut for visuel kommunikation m.fl. samt medieforskere og specialister med erfaringer fra presse og andre medier, forlag, folkeoplysende og kulturpolitiske institutioner etc. Også erfaringer fra de kulturhistoriske museers kursusvirksomhed i formidlingsvirksomhed i formidlingsvirksomhed vil sandsynligvis være frugtbare.

Undervisningen kunne tænkes tilrettelagt i to former:

a) som kursusfag og integrerede dele af normale universitetsstudieforløb – og fælles for f.eks. dansk-, litteratur- og andre studerende (formentlig primært på 2. del-niveau). Disse kurser kunne eventuelt også åbnes for studerende ved Biblioteksskolen, herunder grupper under forlæsuuddannelse:

b) som udadvendte tillægs- og videre uddannelseskurser for grupper med særlige efteruddannelsesbehov (f.eks. dansklærere, lærere fra fritidsundervisningen og fagbevægelsen, bibliotekarer, kritikere, journalister, radio- og TV-medarbejdere, forlagsfolk, boghandler-medhjælpere, ansatte i de grafiske fag m.fl.). Kurserne kunne eventuelt afholdes udenfor læreanstaltens normale undervisningstid (aften, ferier o.lign.).

Undervisningen bør udformes på et fagligt grundlag svarende til kurser på universitetsniveau, med mulighed for supplerende specialkurser. På begge niveauer vil det være afgørende, at der sker en vekselvirkning mellem teori og praksis, og sandsynligvis vil det være pædagogisk inspirerende, at formidlere med praktiske erfaringer inddrages i kurserne både som lærere og som deltagere.

Arbejdsgruppen forestiller sig også den mulighed, at kurser i kritisk litteraturformidling m.v. efter en tilfredsstillende forsøgsperiode – og forudsat at de gennemføres på universiteternes faglige betingelser – kunne indgå i nye, mere fleksible former for kombinationsuddannelser, hvor studier på universitetsniveau (herunder eventuelt medieuddannelser ved universitetscentrene) kunne suppleres med mere specifikke faguuddannelser eller kurser (f.eks. på Biblioteksskolen, Danmarks Journalisthøjskole og Den grafiske Højskole).

Endelig foreslår arbejdsgruppen, at der – i forbindelse med og som nødvendigt fagligt grundlag for uddannelse i litteraturformidling – tages initiativ til *forskningsprojekter* inden for området, af såvel pædagogisk som litteratursociologisk og kommunikationsteoretisk art.

Sådanne initiativer kunne formentlig stimuleres ved, at behovet påpeges over for f.eks. Statens humanistiske Forskningsråd, universiteternes litterære institutter, Danmarks Biblioteksskole og Fagbevægelsens Forskningsråd. En eventuel bogfond bør også råde over midler til at stimulere og finansiere selvstændige forskningsprojekter inden for litteraturformidling.

8.6. Forfatterens rolle i litteraturformidlingen

Danske forfatters personlige kontakt med læserne kommer bl.a. til udtryk i arrangementer på skoler, i biblioteker og på andre steder, hvor forfatterne læser op og diskuterer deres værker.

Siden 1960 er forfattere blevet »formidlet« til arrangementer på skoler, biblioteker o.lign. af publikumsorganisationen ARTE i et vist samarbejde med Dansk Forfatterforening. ARTE har i en årrække finansieret denne del af sin virksomhed gennem en procentdel af det offentlige tilskud til billetkøbsordningen suppleret med tipsmidler. I 1979 måtte forfatterformidlingen indskrænkes som følge af forringede finansieringsvilkår, men fra 1980 er der indledt et samarbejde

med Danmarks Biblioteksforening, der yder et pristalsreguleret tilskud på 250.000 kr. årligt, ligesom LO yder et tilskud på 1 mio. kr. til kulturelle arrangementer inden for arbejderbevægelsen.

Forfattere opfordres gennem Dansk Forfatterforening til at stille sig til rådighed, i 1980 modtog ARTE henvendelser fra ca. 350 forfattere. Honorarsatserne fastsættes efter en aftale med Forfatterforeningen med 1.200 kr. (1981) som minimum for et aftenarrangement. Dagarrangementer betales lidt lavere. I praksis svinger taksterne dog fra 800 kr. til 2.800 kr. – alt efter hvor kendt og optaget den enkelte forfatter er. ARTEs tilbudsoversigt, der også omfatter

anden kunstnerformidling – herunder klassikeroplæsning af skuespillere – udsendes sæsonvis til ca. 15.000 modtagere. I alt formidle ARTE ca. 1.200 forfatterarrangementer i sæsonen 1981-82.

I 1970'erne har flere forfattergrupper gjort forsøg på at forny formen for forfatterkontakt med læserne. Arkiv for ny Litteratur arrangerede i 1973 i samråd med forskellige kommunale instanser et forsøg, hvor 5 forfattere i løbet af 5 dage opsøgte 20 forskellige »mødesteder« i Viborg, deriblandt arbejdspladser, skoler og institutioner. I 1977 stiftede 7 lyrikere Digterscenen, der med tilskud fra tipsmidlerne arrangerer 30-40 oplæsninger om året.

Herudover er der i de senere år opstået en række steder som forfattersteder, lyrikcafèer o.lign., hvor specielt amatørforfattere har mulighed for direkte kontakt med publikum.

I Sverige og Norge er forfatterformidlingen sat i system af henholdsvis Svensk Författercentrum og Norsk Forfattersentrum, – begge oprettet af forfatterne selv i henholdsvis 1967 og 1968.

Svensk Författercentrums virksomhed er opdelt i to dele, der er økonomisk og administrativt adskilt. Den ene del omfatter opsøgende virksomhed med det sigte at udvide kontakten mellem forfatterne og befolkningen. Staten har siden 1968 støttet denne virksomhed med c. 400.000 sv. kr. årligt. Den anden del er en af arbejdsformidlende funktion, hvis administration betales af den offentlige arbejdsformidling.

Norsk Forfattersentrum modtager tilskud under den statslige litteraturstøtte på ca. 2,1 mio. no. kr. årligt (1982). Der gives støtte til forfatternes honorarer for arrangementer, ligesom senteret selv foranstalter arrangementer som »Bokdagen« med oplæsning af »årets forfattere«.

Arbejdsgruppen mente, at forfatterne i Danmark ikke har nær den funktion i litteraturformidlingen og navnlig i litteraturunder-

visningen, man kunne forvente sammenlignet med erfaringerne fra udlandet.

Hvad angår forfatternes inddragelse i litteraturundervisningen, er der kun sporadiske tilløb til dette herhjemme. De arrangementer, hvor forfattere holder foredrag og læser op, adskiller sig oftest ikke væsentligt fra arrangementer på biblioteker og i foreninger. Forfatternes inddragelse i undervisningen på universiteter, læreanstalter, seminarier og højskoler, med det formål at supplere den teoretiske og analytiske gennemgang af de pågældendes værker, er en pædagogisk metode, som har været mindre benyttet – for ikke at sige forsømt.

Også den offentlige støtte på området fandt arbejdsgruppen utilstrækkelig. Man overvejede, om Statens Kunstfond kunne yde støtte til én eller en gruppe forfattere for at påtage sig veltilrettelagte og pædagogisk gennemtænkte formidlingsarrangementer, der kunne bringe dem i kontakt med nye læsergrupper – i stedet for at yde produktionspræmier til bøger, der netop ikke var nået ud til et større publikum.

Arbejdsgruppen foreslog desuden følgende:

- 1) at der ydes støtte til kurser/konferencer/værksteder, hvor forfattere eventuelt med pædagogisk bistand kan udvikle nye arrangements- og kontaktformer, der bl.a. lægger op til større publikumsmedvirken og har karakter af at søge nye læsere inddraget i en meningsudveksling.
- 2) at der ydes støtte til forsøg med nye former for forfatterkontakt f.eks. ved inddragelse af forfattere i ét eller flere bibliotekers formidlingsarbejde eventuelt organiseret således, at de pågældende forfattere ansættes for en periode som medarbejdere i bibliotekerne.
- 3) at der ydes ARTE eller en anden formidlende instans støtte til honorering af en heltidsansat forfatter, der kan virke som konsulent og inspirator i forfatterformidlingen. Flere forfattere bør ansættes på skift for f.eks. ét år ad gangen. En væsentlig opgave vil bestå i at anspore en langt større og bredere kreds af danske forfattere til at medvirke og engagere sig i bestræbelser på at stimulere til øget interesse for litteratur.»

8.7. Den litterære meningsdannelse og nye formidlingsformer

8.7.1. Den litterære meningsdannelse

Det litterære system er – muligvis endda i voksende grad – centraliseret og lukket, hvilket bl.a. skyldes skarpe arbejdsdelinger og fikserede sociale roller. Det hænger sammen med den opdelig af det litterære publikum, den franske litteratursociolog Robert Escapit har beskrevet som de to »litterære kredsløb«. På den ene side finder sig »det dannede kredsløb« med finlitterært (ud)dannede læsere, der selv kan vælge og vurdere og har fælles referenceramme med litteraturens professionelle skabere og formidlere. På den anden side findes »det folkelige kredsløb«, som har lige så vigtige litterære behov, men som får dem tilfredsstillet udefra gennem en litteratur, fremstillet og formidlet af formyndere eller spekulanter.

Der gives dog også tendenser til, at de professionelle læsers monopol så småt er ved at blive brudt. Der er eksempler på bevidste indsatser på området i enkelte af Danmarks Radios telefonprogrammer, og i bogklubbernes brug af medlemspaneler i valget af bøger og af samtaler mellem medlemmer og forfattere og læserudtalelser i klubbernes medlemsblade. Mange af disse tiltag er dog tilsyneladende ligeså ofte eksempler på »pseudo-medbestemmelse«, hvis egentlige funktion er at opnå mere sikker markedsstyring og give en illusion om fællesskab og ytringsmulighed. De kan dog alle tolkes som *behov* for, at ytringsmonopolet nedbrydes.

Evnen og modet til at deltage i den litterære meningsdannelse bør selvfølgelig helst stimuleres så tidligt som muligt. Et godt eksempel er nogle børnebibliotekers »bogklubber«, hvor børnebibliotekaren sammen med grupper af børn diskuterer de læste bøger. Nok så vigtigt er dog, at folkeskoleloven direkte betoner betydningen af at udvikle den selvstændige meningsdannelse i forbindelse med litteraturlæsningen i 8.-10. skoleår.

8.7.2. Nye formidlingsformer

Arbejdsgruppen har peget på en række steder, hvor ikke-professionelle læsere kunne have mulighed for deltagelse i den litterære meningsdannelse – først og fremmest i Danmarks Radio og i fagbevægelsens blade.

Tanken om Danmarks Radios eget programblad har været fremsat og drøftet tidlige-

re, men har mødt modstand indenfor DR. Arbejdsgruppens idé var et blad med udførlig programinformation og grundig baggrundsorientering kombineret med kulturstof i det hele taget.

Fagbevægelsens blade, som udgives af det enkelte fagforbund under LO, udkommer i oplag på over 1 mio. eksemplarer, og deres betydning er tilsyneladende stigende i takt med den socialdemokratiske presses tilbagegang. De største indeholder som led i deres samfundsorientering jævnligt omtaler af nyudkommen litteratur. I de mindre fagblade er litteraturomtaler sjældne. Et eksempel på litteraturformidling gennem disse blade er »Arbejdslivet i litteraturen« – en serie noveller og forfatterpræsentationer, der 1973-78 blev produceret central af LO's fagbladsservice i samarbejde med Danmarks Biblioteksforening og gengivet i 10-12 blade med et samlet oplag på ca. 0.5 mio. eksemplarer.

Et eksempel på litteraturproduktion i tæt forbindelse med læserne er det projekt, som en »Arbejdsgruppe for litteratur til læsehæmmede unge og voksne« tog initiativ til i 1974. Sammen med forfattere, fotografer og en grafisk tilrettelægger har arbejdsgruppen stået for produktionen af en serie udgivelser med tekst og billeder i vekselvirkning, og i målsætningen indgår, at alle produkter undervejs skal afprøves på de relevante målgrupper.

8.7.3. Billigbogens litteraturpolitiske rolle

Der synes at være en sammenhæng mellem den vækst i læseaktiviteten, også i bog-vante befolkningsgrupper, som undersøgelserne har konstateret siden 1950'erne og »billigbogsrevolutionen«. Ved kulminationen omkring 1967 rummede Gyldendals og Dansk Bogtjenestes kataloger tilsammen 89 skøn- og faglitterære serier fra 34 forlag med en lagerliste på ca. 2700 titler, heraf talrige klassiker-serier. Ti år efter eksisterede kun et fåtal af serier og en meget snæver lagerliste, mens mange restoplæg er makuleret på grund af lageromkostningerne.

Indskrænkningen kan også konstateres i den officielle bogstatistik: mens der i 1967 blev udgivet 764 nye billigbogstitler, blev der i 1975 kun udgivet 205 titler (fra og med 1976 registreres billigbogsproduktionen ikke sær-

silt). Selv det seriøse billigbogsmarkeds hovedproducent, Gyldendal, udsender nu kun en halv snes nye tran- og uglebogstitler årligt, mens kioskerne bogudbud i stigende grad domineres af triviallitterære serier, hvor ét forlag (Winther) siden 60'erne har opnået så godt som monopol.

I Sverige har man siden 1976 gjort forsøg på at producere og distribuere prisbillige kvalitetsbøger med slagkraftig lay-out i store oplag under titlen »En bok för alla«. Projektet startede som 3-årigt forsøgsvirksomhed på non-profit-basis med et statstilskud på 2,5 mio. sv. kr. Frem til 1980 er der produceret 72 titler i oplag på normalt 50.000 eksemplarer til 5 sv. kr. pr. bind. Formålet var at nå nye grupper af læsere gennem kiosk-salg og tage konkurrencen op med den kommercielle kioskproduktion.

En rapport om »En bok för alla« blev udarbejdet i 1978 af fil. kand. Hans Olof Johansson ved Avdelning för litteratursociologi på Uppsala universitet i samarbejde med Sveriges Radios publik- og programforskningsafdeling. Den konkluderede, at af totaloplaget i de første 1½ års virksomhed solgtes 29% gennem boghandelen, 22% gennem brugsforeningens varehuse og butikker, 25% via Pressbyrån og dens aftagere og 6% via anden detailhandel og biblioteker. Kun 18% solgtes gennem alternative kanaler, d.v.s. via folkrørelserne, fagbevægelsen og oplysningsforbundene m.v.

I 1980 blev »En bok för alla« en permanent institution med et årligt tilskud på 2,7 mio. sv. kr., også udstyr og lanceringsform blev permanent, mens prisen forhøjedes til 7 sv. kr. Samtidig lanceredes en tilsvarende serie »En bok för alla barn« med børne-, ungdoms- og billedbøger i parallelt udstyr til 7-9 sv. kr. Det statslige tilskud blev her sat til 2,5 mio. sv. kr. årligt, og der sættes på en aktiv opsøgende formidlingsform.

Arbejdsgruppen vedrørende litteraturformidling fremkom med følgende synspunkter og forslag: »Arbejdsgruppen har drøftet muligheder for systematisk og kontinuerlig bibliotekspræsentation af bogmarkedets nyudgivelser af almen interesse. Den mest konsekvente ordning ville formentlig være forhåndsindkøb af ca. 30 eksemplarer af ca. 1.500 til 2.000 nye skøn- og faglitterære titler årligt, der så kunne fremlægges til præsentation (ikke hjemlån) i en nærmere angiven pe-

riode i alle afdelinger af folkebiblioteker med daglig åbningstid og tillige ét bibliotek i hver kommune med deltidsbetjening. En sådan ordning ville give alle adgang til et systematisk overblik over nyudkomne bøger. Den kunne samtidig fungere som garantikøbsordning med positive virkninger for forlagenes udgivelsespolitik og kunne danne udgangspunkt for en inddragelse af bibliotekernes benyttelse i valget af de nye bøger, ligesom bibliotekerne automatisk var sikret eksemplarer til vurdering, inden bogkøb foretages. Ordningen måtte ses i sammenhæng med generelle ordninger om udgivelsesgaranti og støttekøb, eventuelt i en bogfonds regi.

En anden og mindre pretentiøs ordning ville være organisation af vandreadstillinger af nyudkomne bøger for voksne i stil med de allerede eksisterende »Børnenes Bogmarked« og »Ungdommes Bogmarked« men langt hyppigere og mere aktuelt sammensat end disse og eventuelt i så stort et antal, at der kunne cirkulere i hvert fald ét i hvert amt. Til sådan form for bogpræsentation kunne knyttes forfattermedvirken i diskussioner, oplæsninger, »høringer« o.lign. Præsentationer kunne foruden på biblioteker finde sted i kantiner på arbejdspladser og ved større møder og kongresser.«

Arbejdsgruppen foreslog desuden:

- 1) at der f.eks. inden for rammerne af det permanente litteraturformidlingsorgan (eller en bogfond), organiseres forsøg med regionale bogfremstød, der kan øge interessen for kvalitetsbøger i almindelighed, herunder bøger af mere lokal interesse. Sådanne initiativer, der kan udnytte erfaringer fra børnebogsugerne, cirkulerende bogudstillinger o.lign., kan inddrage skoler, fritidsundervisningen, radioens lokalprogrammer samt bibliotek, boghandel og lokalpresse i en samlet plan.
- 2) at der tages initiativ til Danmarks Radios udgivelse af et programblad. Dette skulle være et prisbilligt, bredt kulturorienteret blad, der også gav en bred dækning af bogmarkedet – informativt, debatterende og med appel til den »menige« læser. Det understreges, at litteraturformidlingen i størst mulig udstrækning bør bringes i sammenhæng med andre fænomener i samfundet. Afgørende for bladets gennemslagskraft vil det være, at redaktionen får den fornødne frihed til at lave et blad med profil. Det kan overvejes at udgive bladet i samarbejde med biblioteksvæsenet.
- 3) at der ydes støtte til litteraturformidling i fagbevægelsens forbundsblade f.eks. til honorering af bidrag til organisation af digt- og novellekonkurrencer, hvor bedømmelsen eventuelt er lagt ud til læserne, og til igangsættelse af litterær produktion og kritik rundt om arbejdspladser med publicering i fagbladene for øje. Man

kan tænke sig en del af en sådan aktivitet organiseret gennem LO's fagbladsservice, der da kan tilbyde publicering på fællestrykte sider. Der bør også være mulighed for støtte til enkeltstående fagblade til litteraturformidlende aktiviteter og til initiativer direkte fra arbejdspladser og uafhængige grupper.

4) at der ydes støtte til selvstændig litterær og litteraturdebatteerende aktivitet på arbejdspladser f.eks. i form af båndproduktion.

5) at der gennem fagbevægelsen og AOF etableres flere litteraturformidlende indslag på tillidsmandskurser, f.eks. således at kursisterne som led i kurset læser en aktuel bog, der derefter tages op til diskussion under kurset.

6) at der ydes tilskud til produktion af særligt egnede bøger og tekniske hjælpemidler til mennesker med læse/sprogveskelligheder, herunder støtte eller garantier til danske forfattere, der ønsker at skrive i nær kontakt med og for disse læsere.

7) at der ydes støtte til forsøg med præsensation af bogmarkedets nyudgivelser af almen interesse, idet der hen-

vises til de idéer, der er refereret fra arbejdsgruppens drøftelser.

8) at der etableres en kontinuerlig – og af forlagsreklame uafhængig – orientering om bogmarkedets nyudgivelser for boghandelens medarbejdere (og andre interesserede), f.eks. ved at stedlige bibliotekarer påtager sig at videregive den information om bogmarkedet, som de i forvejen tilegner sig i deres daglige arbejde. En sådan orientering f.eks. ved regelmæssige møder kunne også organiseres med udgangspunkt i det i punkt 1 nævnte permanente litteraturformidlingsorgan og/eller en bogfond.

9) at det overvejes at organisere en statsfinansieret forsøgsvirksomhed i lighed med det svenske projekt »En bok för alla« med bred distribution af prisbillige kvalitetsbøger i store oplag, både i boghandelen og gennem utraditionelle salgskanaler og koordineret med pædagogiske fremstød i samarbejde med skoler, oplysningsforbund, presse, radio/TV, biblioteker og andre litteraturformidlende institutioner (jfr. forslag 1).

8.8. Bogudvalgets overvejelser

Udvalget har ikke haft mulighed for nogen mere indgående behandling af den lange række af forslag, der er fremsat af arbejdsgruppen vedrørende litteraturformidling.

Et flertal af forslagene vil kunne udgøre et værdifuldt idémateriale for en kommende Bogfond i tilfælde af, at en sådan fond oprettes. Sker dette ikke, skal man varmt anbefale, at forslagene tages op til nærmere over-

vejelse og bearbejdning i ministeriet for kulturelle anliggender.

Andre af forslagene retter sig til andre ministerier, især undervisningsministeriet, til institutioner som f.eks. Danmarks Radio, til bogbranchens organisationer, pressen m.v. Bogudvalget skal henstille, at der af kulturministeriet drages omsorg for, at disse forslag videregives til de rette adressater.

9. Bogudvalgets forslag om bogfond, moms m.v.

9.1. Udvalgets holdning til bogmarkedet

9.1.1. Seks medlemmers samlede vurdering af bogmarkedets udvikling

Medlemmerne Hertel, Kofoed, Lindbo-Larsen, Spang Olsen, Pade og Weincke mener, at det forslag som flertallet i afsnit 9.2. stiller om oprettelse af en bogfond, må ses på baggrund af en helbreds-vurdering af vilkårene på bogmarkedet. Situationen er præget af mange og delvis modsatrettede udviklingstendenser, negative såvel som positive, men det overordnede synes efter disse medlemmers opfattelse at være en tendens til koncentration, centralisering og kontraktion i så godt som alle led og på så godt som alle niveauer af den litterære proces fra forlagsled til forbruger.

I *forlagsledet* har der i løbet af 70'erne kunnet konstateres tendenser til omsætningskoncentration. De to store forlagshuse Gyldendal og Lademann har gennemført udbygninger med hver en vifte af satellitforlag og datter-bogklubber, og efter de tilgængelige tal øgede de deres samlede markedsandel fra 39% i 1971 til 43% i 1977-78. Siden den skærpede afsætningskrise på bogmarkedet fra 1980, hvor de to koncerner indskrænkede deres udgivelsesaktivitet til de mere sikre investeringer, synes deres samlede markedsandel at have stabiliseret sig på ca. 40%, men fra dem begge kan ventes initiativer til igen at søge markedsandelen udvidet. Siden midten af 70'erne er en række mindre forlag kommet til, ofte med dristige ambitioner, men de dårligere konjunkturer – og ikke mindst det faldende institutionssalg som følge af besparelserne på de offentlige budgetter – har tvunget også de mindre forlag til en tilsvarende skiftende og forsigtig kurs med restriktive udgivelsesprogrammer, og det må frygtes, at den udsatte økonomiske situation vil tvinge

flere af dem til at nedsætte eller helt standse deres aktivitet.

Koncentrationstendenserne i producentledet er også blevet forstærket gennem de dominerende firmaers udbygning dels med de nævnte datterfirmaer og -bogklubber, dels inden for den øvrige publikations- og medieindustri. Lademann-koncernen opgav i 1979 sine engagementer inden for filmproduktion og -distribution (jfr. afsnit 4.2.), men både dette og andre af branchens kapitalstærke firmaer har også i 80'erne fortsat ekspansionen inden for enkelt- og flerfirma-produktion af f.eks. grammofonplader, lydbånd, videobånd, AV- og andre undervisningsmidler. Hertil kommer det gradvis voksende marked for edb-baserede undervisningsprogrammer og dertil hørende materiel.

Specielt må der peges på tendensen til, at *udgivelsen af ny skønlitteratur* – dansk og udenlandsk – er blevet koncentreret på færre forlag. Det gælder især den danske og oversatte skønlitteratur på et vist kvalitetsniveau (idet underholdnings- og triviallitteraturen ikke kan falde ind under bogudvalgets kommissorium). Siden midten af 1960'erne er 20-25 forlag – deriblandt nogle af de litterært vigtigste – enten ophørt eller har afskrevet udgivelsen af skønlitteratur som urentabel. En mindre gruppe etablerede forlag har indskrænket udgivelsesaktiviteten fra en generel skønlitterær produktion, d.v.s. regelmæssig udgivelse af også nye forfatterskaber, til primært at udgive ét eller få af forlagets faste navne eller optryk heraf (f.eks. Branner & Korch, Forum, Grafisk, Hernov, Jespersen & Pio, Martin, Nyt nordisk Forlag, Samleren, Det schønbergske Forlag foruden 3-4 religiøse forlag). En egentlig regelmæssig generel produktion af dansk og oversat skønlitte-

ratur for voksne – defineret som mindst én ny titel månedlig – finder i 1982 kun sted på en halv snes danske forlag (Gyldendal, Vindrose, Borgen, Arena, Fremad, Rhodos, Lindhardt & Ringhof, Attika, Chr. Erichsen). Siden 70'erne er enkelte nye forlag kommet til, som med mellemrum udgiver en ny dansk eller oversat roman (f.eks. Centrum, Hekla, Rosinante og de oprindelige alternative forlag Modtryk og Tiderne Skifter, foruden et par endnu mindre forlag, der reelt fungerer som »eget forlag« for enkeltforfattere), men også de har måttet indskrænke udgivelsesaktiviteten under 80'ernes vanskelige markedsvilkår. Disse »decentraliseringsforsøg« har således ikke for alvor kunnet bryde den generelle tendens til, at en voksende del af de nye skønlitterære udgivelser – frem for alt inden for kvalitetslitteraturen – koncentrerer hos ét forlag: Gyldendal og dets datterselskab Vindrose samt Samlerens Bogklub, som dermed ikke blot får en stærk magtposition på dette område, men samtidig må overtage en række kulturelle forpligtelser fra andre forlag.

Den generelle tendens slår også igennem som *titelkoncentration*. Den samlede danske bogproduktion er vokset støt op gennem 1970'erne: fra i alt 5.339 nye titler i 1971 til 8.563 i 1981 – altså en 60% forøgelse. Fra

1980 er der dog tale om en tilbagegang i titelantal; før dette år var tallet 9.256. Men vigtigst for skønlitteraturens situation er, at der siden 70'erne kan konstateres et *fald i andelen af nye skønlitterære udgivelser for voksne*, og det er ifølge sagens natur de nye titlers antal, kvalitet og spredning, den litterære kultur må vurderes på.

Under 1960'ernes højkonjunktur steg antallet af nye skønlitterære titler jævnt for at toppe i begyndelsen af 70'erne (jfr. bogstatistikken s. 74 f). For den danske skønlitterature vedkommende indtraf kulminationen i 1972 med 444 nye titler. Siden har årsproduktionen svinget mellem 300 og 400 nye titler. For den oversatte skønlitterature vedkommende indtraf problemerne lidt tidligere – og har siden vist sig voksende. Årsproduktionen af oversættelseslitteratur kulminerede med 738 nye titler i 1968 og 662 titler i 1971. Siden har den svinget mellem 370 og 540 titler, og i perioden 1977-81 lå den gennemsnitligt på 490 titler, med jævnt faldende tendens gennem de fem år fra 538 titler (1977) til 426 (1981).

Tallene kan svinge fra år til år, jfr. bogstatistikken s. 74 f og noten hertil, og for at udligne evt. tilfældigheder er den skønlitterære produktion herunder opgjort i femårsperioder:

Bogproduktionens udvikling 1967-81 i femårsperioder

	Samlet antal titler	Skønlitt. ialt for voksne	Dansk skønlitt. for voksne i 1. udg.	Oversat skønlitt. for voksne i 1. udg.	Uændrede optryk
Samlet produktion i femåret 1967-71	25.236	6.036	1.587	3.123	4.536
– i % af samlet antal titler	–	23,9%	6,3%	12,4%	–
Samlet produktion i femåret 1967-71	33.773	5.070	1.878	2.273	6.000
– i % af samlet antal titler	–	15,0%	5,6%	6,7%	–
Samlet produktion i femåret 1977-81	43.897	5.594	1.932	2.451	7.447
– i % af samlet antal titler	–	12,7%	4,4%	5,6%	–

Kilde: jfr. bogstatistikken s. 74 f.

Oversigten viser, at regnet i *absolutte tal* har produktionen af skønlitteratur for voksne *generelt* – d.v.s. incl. nyudgaver også af klassikere o. lign. – været stagnerende i perioden 1967-81, med en svag stigning for den nye danske skønlitteratur og en faldende tendens for den ny oversatte skønlitteratur. Regnet *procentuelt* er der tale om markant tilbagegang over hele linjen: den samlede

skønlitterære produktion for voksne, incl. nyudgaver, er faldet fra 23,9% af det samlede titeltal i femåret 1967-71 til 12,7% i femåret 1977-81 – d.v.s. næsten en halvering. Den danske skønlitterære nyproduktion er faldet fra 6,3% til 4,4% af det samlede titeltal, d.v.s. 30%. Og den oversatte skønlitterære nyproduktion er sunket fra 12,4 til 5,6% d.v.s. mere end en halvering.

Bag disse tal synes der at være tale om endnu mere omfattende strukturelle ændringer. Når den samlede bogproduktion er steget så stærkt som med 75% i perioden 1967-81, skyldes det også, at Dansk Bogfortegnelse har gjort en indsats for at opsuge stadig større dele af den såkaldte »grå« bogproduktion, d.v.s. også privattryk, offset-trykte, duplikerede og andre tekster fra alternativforlag, institutioner, græsrodsbevægelser, selvudgivere o. lign. – ikke mindst *skønlitterære* tekster (jfr. at andelen af udgivelser uden for boghandelen er voksende (s. 75)). Dette er forklaring på, at indskrænkningen i de »professionelle« forlags udgivelsesaktivitet siden konjunkturtilbagegangen og især siden 1980 ikke slår endnu stærkere igennem i bogstatistikken.

Et andet krisesyndrom på bogmarkedet er nemlig, at de større forlags aktivitetsindskrænkninger har medført en omfordeling af manuskripter fra større til mindre forlag, herunder forfatter- og alternativforlag og diverse former for hel eller delvis selvudgivelse. Dansk Forfatterforening har siden slutningen af 70'erne registreret et voksende antal henvendelser fra forfattere, som nu må af finde sig med at udkomme på mindre og delvis ikke-professionelle forlag, herunder »eget forlag«, der råder over ringere økonomiske ressourcer og afsætningsmuligheder, og det medfører igen, at disse forfattere udkommer i lavere gennemsnitsoplæg og med nedsat royalt, ofte helt uden at kunne opnå royalt. Bogudvalgets forfatterundersøgelse viste – som refereret i afsnit 3.5 – at 1) allerede i 1975 var der en betydelig lavindtægtsgruppe, som måtte akceptere lavere royalties end normalkontraktens 15%, 2) 39% af forfatterne af skønlitteratur og debatbøger – dvs. etablerede forfattere – lå inde med færdige manuskripter, som de ikke kunne få udgivet i Danmark, og 3) 37% af forfatterne havde selv måttet bekoste eller økonomisk garantere udgivelsen af egne tekster på eget forlag, i kommission, på forfatterforlag eller andet alternativt forlag. Alt tyder på, at som bogmarkedets situation har udviklet sig siden denne undersøgelse i 1975 – og især siden nedskæringerne fra 1980 – er forfatternes royalt- og udgivelsesvilkår blevet yderligere forringet, og kravene til mere eller mindre direkte selvfinansiering og selvudgivelse synes at ville blive øget i de kommende år.

Tendensen til, at antallet af nyudgivelser falder, mens gennemsnitsoplægene vokser, bekræftes også af tallene for *uændrede optryk*: de er i perioden 1967-81 vokset fra 834 til 1.441 (1981). Hovedparten af disse uændrede optryk må skønnes at være skønlitterære (idet faglitteratur oftere revideres ved genudgivelse), typisk bestsellers og steadysellers i nye oplæg og ikke mindst formidlet via bogklubberne.

Det er altsammen symptomer på en anden side af titelkoncentrationen: en voksende del af bogomsætningen – og af mediernes og læsernes opmærksomhed – koncentrerer omkring relativt få »sikre« titler og forfatternavne, som det er lykkedes at markedsføre, og som sælges og genoptrykkes i voksende oplæg, formentlig på bekostning af de mindre kendte. Det er en ubarmhertig udskillesmekanisme: kun en håndfuld af bogsæsonens nye titler slår an og fortsætter det litterære efterliv i nye oplæg og i bogklub- og paperbackform, mens resten hurtigt dør ud og ender på nedsættelserne (jfr. s. 186 om bøgernes kortere levetid).

Hele den internationale udvikling er repræsenteret af og forstærket af *bogklubberne*, der også herhjemme blev den egentlig ekspanderende del af bogbranchen (i alt fald op til kulminationen i 1977). Denne omstrukturering af bogdistributionen – fra stykvist og langsigtet salg af mange titler i normal- og billigudgaver til samlet og hurtigt massesalg af færre titler – imødekom forlagsbranchens behov for at reducere omkostninger og risiko gennem stordrift og sikrere markedsstyring, dvs. salg til mere homogene og delvis forhåndsdefinerede målgrupper, via abonnementsformer, tilsendelse af færdige pakker og anden »negativ salgsform«, som ikke bare forudsætter, men fungerer mest effektivt med det mindst mulige initiativ hos forbrugerne. Kvantitativt fik bogklubsekspansionen udtryk i, at antallet af klubmedlemmer fordobledes 1971-77, mens det direkte salg – hvoraf salget fra bogklubberne til deres medlemmer gennem postvæsenet udgjorde langt hovedparten – steg fra 22% til 30% og den samlede bogomsætning i perioden 1970-77. Ved kulminationen i 1977 skønnede kendere, at klubberne kanaliserede 28% af den samlede bogomsætning på 1 mia. kr. – og 35% af det samlede bindtal på 46 mill. solgte bind. Af de ca. 16 mill. bind, som bogklubberne i

1977 formidlede til deres medlemmer, blev de 13,5 mill. bind solgt gennem Lademann-koncernens klubber. (Opgørelsen stammer hovedsagelig fra guldmedaljeafhandlingen »Bogklubber og kulturliv i Danmark« ved Ole Hjorth Christiansen, Finn Skøt Hansen og Bjarne Pedersen, Odense Universitet 1980.)

Det er indlysende, at bogklubberne siden slutningen af 60'erne har medført en gennemgribende omstrukturering af den traditionelle bogproduktion og -distribution og dermed af hele bogmarkedets klassiske organisering. Det fremgår allerede af, at de har opsuget praktisk talt hele den markedsudvidelse, som branchen oplevede gennem 70'erne, således at den kun i beskedent omfang eller måske slet ikke er kommet boghandelen til gode (jfr. afsnit 5.1.1.). Bogklub-ekspansionen har dermed vanskeliggjort vilkårene for detaillerede og formentlig været en vigtig årsag til de fortsatte bogladelukninger i perioden. Det forekommer sandsynligt, at det primært var denne omstrukturering af bogmarkedet, der lå bag de krise- og stagnationssymptomer, som viste sig fra begyndelsen af 70'erne, ikke mindst for de mindre forlag og boghandelen, og som bogbranchens organisationer søgte at forklare med, at biblioteksudbygningen og »gratisudlånet« anfægtede den såkaldte »økologiske balance« mellem bogsalg og bogudlån.

Siden 1977 har bogklubbernes omsætning generelt været stagnerende og faldende. I forlagsstatistikken for 1977 androg det direkte salg kun 18%, mens boghandelen tilsvarende har øget sin procentuelle markedsandel. Statistikens summariske tal oplyser ikke, hvor stor en del af denne forholdsvis nye tilbagegang i det direkte salg fra forlag til forbruger bogklubberne tegner sig for, men de tilgængelige oplysninger indikerer – som beskrevet afsnit 5.5.1.1. –, at tilbagegangen har været størst for Lademann-koncernens halve snes bogklubber, som traditionelt formidles uden om boghandelen. Det vil litterært set sige: for den skøn- og faglitterære underholdningslitteratur fra den populære ende af det opdelt marked. I den anden ende har Gyldendal-koncernens fem klubber haft stigende medlemstal, og sammenholder man det med den generelle udvikling dels i samfundet (prisstigninger, reallønsfald og generel forbrugskontraktion), dels på bog-

markedet, vil det formentlig betyde, at inden for Gyldendal-klubbernes traditionelle repertoire – den lettere tilgængelige og sælgelige del af kvalitetslitteraturen – bliver klubberne i de kommende år en voksende magtfaktor.

Stagnationen vil således nok reducere, men ikke fjerne de problematiske sider ved bogklubfænomenet. Det vil fortsat være sådan, at mellem $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{3}$ af befolkningens køb af skønlitteratur formidles gennem klubberne. En betragtelig del af forbrugerne vil stadig overlade deres bogvalg til andre ved at delegerede det ud til meget små grupper i to forlagshuse i hver sin ende af det delte marked. Bogklubbernes force: rekrutteringen af nye læsere fra traditionelt ikke-bogvante befolkningsgrupper synes også at være blevet mere usikker fra begyndelsen af 1980'erne på grund af medlemstilbagegangen for Lademanns klubber. Det er en del af samme mønster, at der er sket en opblomstring af de specialiserede bogklubber siden 1977 med væksten i Samlerens Bogklub og oprettelsen af Gyldendals Børnebogklub og Lyrikbogklubben i samarbejde med Borgens Forlag. Dermed øges også bogklubbernes indflydelse på udgivelsespolitikken og den litterære kultur. Den delvist garanterede afsætning muliggør af og til ellers usikre udgivelser, men det kan også drive den »normale« bogudgivelse over i retning af stordriften, idet førsteudgivelserne siden begyndelsen af 70'erne – med et udtryk af norsk Gyldendals direktør, Brikt Jensen, i 1973 – i stigende grad har fået karakter af »pilotoplæg til sondering af markedet for det egentlig rentable: bogklub-udgaven«. Den sammenhæng er siden blevet øget, så et voksende antal skønlitterære titler – især nye oversættelser og genudgivelser af klassikere – kun kan udkomme, hvis de på forhånd er sikret bogklub-udgivelse.

Samtidig har klubberne opsuget hovedparten af salget af bestsellers og steadysellers, og det betyder, at aktuelle værker, som tidligere ville være kommet hurtigt ud i billigudgaver, nu i stedet kommer i bogklub – til højere priser og kun til købs for klubbernes medlemmer. I bedste fald vil billigudgaven blive forsinket, indtil alle bogklub-muligheder er udtømt ved backlistsalg. Siden 1960'erne er antallet af billigudgaver faldet drastisk: fra 959 nye billigbogstitler i kulminationsåret 1968 til 264 titler i 1975 (det sidste år hvor bogstatistikken særskilt udgør billigbogsudgivelser-

ne). Dette billede er ikke ændret afgørende med starten af Gyldendals Paperbacks (1979), idet der kun er rudimenter tilbage af det brede billigbogsudbud i 1966-67, da der fandtes i alt ca. 90 skøn- og faglitterære serier fra 34 forlag med en lagerliste på 2700 titler. Disse forhold er formentlig også en del af forklaringen på den udbredte kritik af bogpriserne, skønt bogprisindexet først fra 1979 er steget hurtigere end pristallet og arbejdslønnen. Alt i alt synes bogklubbernes rolle i det litterære liv at være ligeså gennemgribende som i kulminationsårene, i alt fald inden for kvalitetslitteraturen, som må stå i centrum for Bogudvalgets overvejelser, og fordele og risikomomenter kan fortsat opgøres, som Gyldendals direktør Mogens Knudsen gjorde det i en karaktristik af bogklub-fænomenet i 1975: »... det er en håndsrækning gennem uoverskueligheden, et begrænset men anskueligt udbud ud af mangfoldigheden, en systematisering af mulighederne for boganskaffelserne. Det er vist ubestrideligt, at bogklubbernes fremkomst har resulteret i mere læsning i befolkningsskredse, hvor bøger før var en sjælden vare, enten de var hentet frem fra biblioteket eller stod på folks egen reol, men man kan også have betænkeligheder ved bogklubberne som institution på grund af den udgivermæssige centralisering og koncentration om enkeltbøger i masseoplag.«

De samme selvforstærkende mekanismer viser sig i *faldet i bogernes gennemsnitlige levetid* i boghandelen siden 70'erne. I det før citerede foredrag fra 1975 udtrykte Mogens Knudsen bekymring over, at »kun ganske få af de ordinære bøger kan påregne et bare nogenlunde jævnt salg i 2., 3. og 4. året efter udgivelsen, bøgerne kommer som helhed tidligere på nedsættelse«. På kun seks år er denne udvikling accelereret så kraftigt, at Mogens Knudsen i en udtalelse til Jyllands-Posten 1.1.1982 konkluderede: »Bogens levetid er generelt blevet kortere, det gælder også de gode successer. (...) nu har en god efterårsbog ikke mange chancer på den anden side af nytår.« Forlagsboghandler Jarl Borgen kaldte det (samme sted) dansk litteraturs »vanskæbne«, at »der er flere gode forfattere end nogen sinde før i Danmarkshistorien, men deres bøger sælges ikke tre måneder efter udgivelsen.«

Under disse vilkår bliver bogsalget stadig

mere afhængigt af mediernes opmærksomhed og samtidighedseffekt. I forlængelse af sin konstatering ovenfor tilføjede Jarl Borgen: »... spredes de fine anmeldelser med en måneds mellemrum i de store dagblade, kan det straks ses på salget. For at en bog skal have salgsmæssig gennemslagskraft må alle medierne beskæftige sig med den nogenlunde samtidigt.« Disse *kædereaktioner* synes at brede sig ind i litteraturformidlingen i et samspil mellem forlagsreklame, mediedækning og læserstyring, idet mediernes ofte tilfældige fokusering på »døgnflue«-fænomener forstærkes gennem bogklubbernes udvalg, lånerønsker og boganskaffelser på bibliotekerne, litteraturundervisning etc.

I detaljerede kan der tilsvarende iagttages en *boghandelskoncentration*, der som nævnt blev forstærket af bogklubbernes vækst indtil kulminationen, men også fremmes af de generelle koncentrationstendenser i detailhandelen. Den meget lave rentabilitet især for de mindre boglader, der fortsat medfører lukning af 10-15 forretninger årligt, må vække alvorlig bekymring for muligheden af at opretholde det – trods alt – endnu brede boghandlernet. Udviklingen i udlandet giver grund til frygt for, at netop tendensen til massesalg af sikre titler kan føre til oprettelse af kiosk- og boghandelskæder med snævert sortiment, som dels selv er baseret på stabelsalg ofte af vitaminfattig litteratur, dels ved at opsuge dette salg yderligere, vil vanskeliggøre overlevelsesmulighederne for mindre og mellemstore boglader. Og disse tendenser modvirkes kun i ringe grad af opblomstringen af bogcaféerne siden begyndelsen af 1970'erne: hvor nyttig en funktion disse end kan have, også som kritik af den etablerede bogdistribution, er de dog fortsat et marginalfænomen, også fordi de kun undtagelsesvis er nået uden for relativt lukkede kredsløb af bestemte publikumsgrupper.

Alt i alt går den overordnede udvikling således i retning af kraftigere *markedsopdeling- og styring, centralisering og koncentration af omsætning og medieopmærksomhed*: flere og flere titler henvises til specielle forlag og publikumsgrupper (forudsat at de overhovedet kan udkomme), mens stadig færre titler – af få forfattere og fra få forlag – slår igennem til det store publikum, primært gennem de store forlags bogklubber. Også massemediernes dækning og kædereaktionernes

forplantning ind i litteraturformidlingen fremmer denne *selv-acceleration*: større opmærksomhed omkring færre – titler og navne – på de manges bekostning, og i samme syndrom indgår tendenserne til *omsætningskoncentration* i producent- og detailed, *stjernedyrkelse*, hårdhændet *udskillelse* og *kortere levetid* i salgs- og formidlingsled og *uniformering* af læsevanerne og »*litterært hukommelsestab*« i brugsledet. Det øger alt sammen risikoen for *smagsmonopolisering* og *indskrænkning af forbrugernes valg- og orienteringsmuligheder*.

Det øger dermed også *risikoen for indskrænkning i litteraturens ytringsmuligheder og forfatternes arbejds- og indtægtsmuligheder*. Markedsmekanismerne, der i alle led medfører, at »de rige bliver rigere og de fattige fattigere«, øger de dominerende forfatteres stilling, både i omsætning og i opmærksomhed, d.v.s. også i form af skævere indkomstfordeling.

9.1.2. Bogbranchens samlede vurdering af bogmarkedets udvikling

Medlemmerne Busck, Danielsen og Helweg, er ikke enige i de 6 ovenstående medlemmers samlede vurdering af bogmarkedets udvikling. De er af den opfattelse, at disse medlemmers vurdering og overvejelser hviler på et mangelfuldt og forældet grundlag, nemlig en ufuldstændig, og på væsentlige punkter urigtig opfattelse af forholdene på det danske bogmarked.

I øjeblikket er Danmark et af de lande i verden, som udgiver flest titler pr. 1000 indbyggere. *Den danske bogproduktion er karakteriseret ved en overordentlig bredde og ved så mange forlag som ingsinde før.*

Alligevel har andre af udvalgets medlemmer gennem fejlagtig fortolkning i de beskrivende afsnit af bl.a. statistiske oplysninger givet udtryk for den opfattelse, at det danske bogmarked skulle være præget af stigende koncentration og en skæv udvikling i udgivelsen af f.eks. skønlitteratur og faglitteratur.

Det er ikke muligt inden for denne betænknings rammer udførligt at påvise alle de fejlslutninger om forlagene og bogmarkedets strukturelle udvikling, som andre af udvalgets medlemmer har fremført for egen regning. Visse hovedpunkter skal dog fremdrages.

Som eksempel på blot én af de helt fundamentale fejltagelser, der ligger til grund for forslaget om statslig indgriben i bogformidlingen, skal anføres nogle aspekter ved anvendelse af Dansk Bogstatistikks registrering af *udgivelsesaktiviteten* gennem en længere periode. Denne registrering benyttes af de 6 medlemmer som et af udgangspunkterne for dannelsen af præmisser.

Eksempelvis påstår nævnte medlemmer (s. 183 f), at der fra 1980 er tale om tilbagegang i titelantallene. Denne påstand er ikke rigtig. Tværtimod er der i 1982 i såvel bogbranchens nyhedskataloger som i Dansk Bogfortegnelse registreret et *større* antal nye titler end i det foregående år.

De 6 medlemmer anfører endvidere (s. 183), at der i perioden 1971-1981 er sket en 60%’s forøgelse i antallet af udgivne nye titler. Netop 1981 er imidlertid – på grund af den næsten 3 måneder lange trykkerikonflikt – atypisk for måling af antal af udgivelser. Hvis man i stedet holder sig inden for ti-års perioden 1971-1980, viser det sig, at stigningen i udgivelsesantallet har været 75% og ikke 60%.

Tilsvarende forhold gør sig gældende, når disse medlemmer f.eks. påpeger (s. 183), at kulminationen for dansk skønlitteraturens vedkommende indtraf i 1972 med 444 nye titler, for at vise, at årsproduktionen derefter har svinget mellem 300 og 400 nye titler. Hvis man i stedet for 1972 vælger 1971 (hvilket kan være naturligt, hvis man vil vise udviklingen i et ti-år) er antallet ikke 444 men 362 titler – i 1970 var det 281 – hvilket forandrer produktionsudviklingen i ti-året fra at være negativ (i forhold til 1972) til at være positiv. Børnebøger er ikke medregnet.

Bogbranchens nyeste statistik (Det danske Bogmarked nr. 42, 1982) underbygger i høj grad formodningen om en fortsat positiv udvikling på bogmarkedet.

At sammenstille bogproduktionens udvikling i fem-års perioder, således som de 6 medlemmer gør det (s. 183), giver også stor tilfældighed vedrørende udviklingstendenser som oven for vist, alt efter hvilke år, der vælges som afgrænsningsår for perioderne.

Bogstatistikken har år for år vist store udsving i de enkelte grupper, og det er ikke rimeligt at vælge enkelte år eller korte perioder til påvisning af udviklinger, som givetvis ville have formet sig meget anderledes, hvis andre

år eller perioder var blevet benyttet inden for bogstatistikken og dens undergrupper.»

(Forøvrigt viser en samlet oversigt over de skønlitterære udgivelser (dansk og oversat for voksne) at disse er steget siden 1975 fra 837 titler til 1.143 titler i 1980, hvilket svarer til en stigning inden for blot denne 5-års periode på 36%.)

Heller ikke på *børnebogsområdet* er det gået tilbage for den danske bog. I 1971 udkom der ialt 502 danske og oversatte børnebøger af skønlitterær art. I 1980 var tallet 844. Skønlitterære børnebøger af danske forfattere androg i 1971 27% af de samlede skønlitterære børnebogsudgivelser. I 1980 var 42% skrevet af danske forfattere. En stigning, som er klar og konstant gennem alle årene.

Desværre er det ikke muligt at danne sig et billede over den totale, egentlige børnebogsproduktion, idet Dansk Bogstatistik i sin opbygning rummer ret åbne fortolkningsmuligheder ved registreringen af børnebøger og skolebøger; en skønlitterær børnebog, der f.eks. er udgivet med henblik på frilæsning i skoler, noteres som skolebog og ikke som børnebog (1981: 17% af titlerne). Dansk Bogstatistik's samlede tal over skønlitterære og faglitterære børnebøger er således ikke umiddelbart anvendelige ved visse sammenligninger.

I det hele taget er Dansk Bogstatistik så skrøbelig i sit detaljerede materiale, at statistikken kun bør refereres i store træk. F.eks. udelades hvert år flere tusinde titler på grund af interne optællingskriterier.

Grupper som f.eks. uændrede optryk, årbøger og andre periodica figurerer ikke. I 1980 var det samlede udeladte titeltal 2.538 titler, hvoraf 1.356 var uændrede optryk.

Disse 1.300-1.400 bøger – hvor hovedvægten må antages at ligge inden for skønlitteraturen, idet faglitteratur som oftest ved genudgivelse udkommer i reviderede udgaver, som registreres i Dansk Bogstatistik – udgør en aktiv del af forlagenes bogproduktion og forbruges naturligvis af læserne på linje med alle andre bøger (klassisk og nyklassisk litteratur eksempelvis).

Det er heller ikke realistisk at bedømme udviklingen inden for faglitteraturen numerisk og derefter sætte denne i procentuelt forhold til stigningen i skønlitterære udgivelser gennem 70'erne. Netop omkring 70'ernes be-

gyndelse slog de ændrede undervisningsmodeller i skolerne afgørende igennem på udgivelsesområdet.

Hvor et lærebogsmateriale tidligere kunne bestå i én hovedbog og én øvebog, blev den i 70'erne opløst i et betydeligt antal hæfter og opgavebind m.v. med det resultat, at titeltallet steg markant inden for fagbogssektoren, uden at denne voldsomme stigning afspejlede en realstigning af tilsvarende omfang.

Det er ligeledes uden grundlag, når det s. 184 af de 6 medlemmer hævdes, at de »professionelle« forlag skulle have indskrænket deres udgivelsesaktivitet endnu stærkere i de senere år, end det fremgår af de statistikperioder, som disse medlemmer tager udgangspunkt i, fordi Dansk Bogstatistik siden 1967 har gjort en indsats for at opsuge større dele af den litteratur, der ikke fås i boghandelen (tekster fra institutioner, privattryk, græsrodsbevægelser etc.).

Eksempelvis er antallet af udgivne titler over 48 sider (som i alt væsentligt ikke hidrører fra den »grå« bogproduktion) i perioden 1967-1980 *steget* med over 66%. Dertil kommer den ikke ubetydelige udvidelse af titelmængden under 48 sider indenfor undervisningssektoren, hvis bøger så at sige alle udgives af medlemmer af Den danske Forlæggerforening. Denne udvidelse hænger bl.a. sammen med de førnævnte ændrede undervisningsmodeller i skolerne. Ca. en fjerdedel af den totale bogomsætning udgøres af skole- og lærebogssalg.

Endelig er det i strid med de faktiske forhold, når de 6 medlemmer påstår, at der skulle være en tendens til, at antallet af nyudgivelser skulle falde, medens gennemsnitsoplagene skulle vokse, og at dette skulle bekræftes af, at tallene for uændrede optryk i perioden 1967-1981 er steget fra 834 til 1.441 (s. 184).

Disse tal skal naturligvis vurderes i forhold til den stigning i det samlede antal udgivelser, som har fundet sted i perioden. Hvis man gør det, bliver resultatet, at antallet af uændrede optryk i såvel 1967 som 1981 andrager præcis 17%.

På samme måde har den senere tids udvikling bekræftet, at det er *urigtigt* at tale om *koncentrationstendenser* på bogmarkedet, således som disse medlemmer gør det.

Tvært imod har der i de senere år været ta-

le om opdeling af større forlagsenheder i mindre, selvstændige forlag, lige som man har kunnet følge en kraftig tilvækst af helt nye forlag.

Det kan forsigtigt skønnes, at de to forlagsgrupper – Gyldendal og Lademann – hver især tegner sig for en markedsandel på omkring 20% takket være bl.a. betydeligt bogklubsalg. Men betragter man titeludvalget alene, udkommer over 80% af bogmængden på andre forlag end Gyldendal og Lademann.

Disse forhold afspejler end ikke antydningssvis nogle af de såkaldte problemer, som man mener skulle kunne afhjælpes gennem oprettelse af en bogfond. Tvært imod vidner det om en kraftig dynamik i bogbranchen, at man til trods for aktivitetshæmmende beskatning i form af en bogmoms, hvis lige ikke kendes andre steder i verden, har været i stand til inden for et ti-år et fordoble antallet af bøger på boghandlernes nyhedsdiske.

De 6 medlemmers overvejelser om disse og afledede spørgsmål baseres iøvrigt på direkte forkerte oplysninger om visse af forlagenes størrelse og struktur.

Det fremgår således, at f.eks. Gyldendals omsætning af bøger i 1971 skulle have været 69 mio. kr. og i 1980 180 mio. kr. (s. 66).

Disse tal angiver rigtigt nok forlagets samlede omsætning, men *ikke* bogomsætnings-tal, som er klart anderledes.

Da endvidere ét stort bogklubudgivende forlag i sit regnskab angiver sit væsentlige bogklubsalg til fuld bruttopris på grund af bøgernes direkte salg til forbruger, og et andet stort bogklubudgivende forlag med et betydeligt salg af bogklubbøger gennem boghandelen registrerer bogklubomsætningstal med fradrag af 40% svarende til forlagsnettopris, er det indlysende, at sådanne umage talstørrelser ikke kan sammenlignes endsi- indgå i en større helhedssammenligning (s. 66, 67, 182 ff.).

Forlæggerne har i udvalget advaret imod disse udregninger, som giver et fuldstændig fejlagtigt grundlag for fremsættelse af påstande om dominans og markedsopdeling mellem forlagene.

Ifølge udvalgsflertallets oplysninger skulle

de ti største forlag (s. 66) – hvis de anførte tal tages for gode varer – sammenlagt have om-sat bøger for 613,4 mio. kr. i 1980.

I den af Forlæggerforeningen offentliggjorte statistik, som også danner grundlag for andre af udvalgets betragtninger, fremgår det specificeret, at *end ikke samtlige de 55 medlemsforlag, som deltog i 1980-undersøgelsen* (og hvoriblandt *alle de ti navngivne forlag, som udvalgsflertallet omtaler, indgår*) *når op på dette omsætningstal*. Udvalgsflertallets statistiske udgangspunkt for vurdering af forlagenes struktur og indbyrdes størrelsesforhold er således uden forbindelse med de virkelige forhold på bogmarkedet og er derfor uden mening.

Bogbranchens repræsentanter må endvidere tage afstand fra de præmisser, som flertallet bygger sine formodninger om *bogklubberne* og deres afsætning på.

Det må være tilstrækkeligt her at gøre opmærksom på, at flertallet tilsyneladende finder at kunne bygge på en studenterafhandling, som end ikke har været fremlagt i udvalget.

Endelig kan der peges på en passus i *biblioteksafsnittet* (s. 153), hvor det af flertallet påstås, at »Særlig fra forlægger-side er det i mange år blevet hævdet, at bibliotekerne ødelagde bogmarkedets »økologi« ...«.

Der kan være grund til at gentage, at de betragtninger, som bogbranchen i 1973 fremkom med om bibliotekernes vækst, ikke havde til hensigt at kritisere bibliotekernes bogudlån eller bogindkøb. Betragtningerne skulle alene underbygge branchens berettigede krav om et vederlag for den intensiverede udlånmængde gennem bibliotekerne (biblioteksafgift).

9.1.3. Udtalelser fra andre udvalgsmedlemmer

Medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Lem-bourn og Schultz-Lorentzen* er usikre overfor de i afsnit 9.1.1. og 9.1.2. fremstillede vurderinger af bogmarkedets udvikling. Disse medlemmer finder imidlertid, at det af kulturpolitiske grunde er rimeligt og ønskeligt, at der oprettes en bogfond som forslået i afsnit 9.2. nedenfor.

9.2. Forslag om oprettelse af en bogfond

Et flertal i udvalget bestående af medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Spang Olsen, Pade, Schultz-Lorentzen og Weincke* stiller forslag om, at der til løsning af en række af bogmarkedets problemer og specielt med henblik på sikring af det brede udbud af kvalitetsbøger oprettes en *bogfond*, der skal have til opgave at administrere forskellige støtteordninger til fordel for forfattere og oversættere, udgivelsesvirksomheden, (boghandelen) og litteraturformidlingen.

I det følgende er det nærmere beskrevet hvilke opgaver, man tænker sig henlagt til bogfonden, men man ønsker at understrege, at fonden inden for de økonomiske rammer, der fastlægges for den, bør have mulighed for at disponere forholdsvis frit, idet den hastige udvikling inden for det område, fonden skal dække, ikke gør det hensigtsmæssigt at fastlåse støtten i for stive rammer.

9.2.1. Projektstøtte til forfattere og oversættere m. fl.

I afsnit 3.8. ovenfor er der nærmere redegjort for de eksisterende støtteordninger som forfattere, oversættere, illustratorer m.fl. kan benytte sig af under udarbejdelsen af manuskripter til bøger. Det er forslagsstillerens opfattelse, at de eksisterende offentlige støttemuligheder ikke er tilstrækkelige.

Der er især behov for, at der skabes mulighed for ydelse af *projektstøtte* : en støtte til forfattere eller grupper af forfattere til realiseringen af konkrete litterære projekter, der forudsætter en langvarig arbejdsindsats og i mange tilfælde en omfattende researchvirksomhed.

Statens Kunstfonds arbejdslegater virker i en vis udstrækning som projektstøtte, men de er ikke formelt knyttet til konkrete projekter. Kunstfondens opgave er desuden at støtte »den litterære kunst« med anlæggelse af et strengt kvalitetskriterium, og fonden vil naturligt have en særlig interesse i at sikre rimelige arbejdsbetingelser for de talentfulde yngre forfattere.

Bogfondens projektstøttebevillinger skal også kunne søges af forfattere, der i øvrigt ville kunne opnå støtte fra Statens Kunstfond, men de skal desuden kunne ydes til kategorier af forfattere, som kunstfonden ikke

har mulighed for og formentlig heller ikke – eller i hvert fald kun i stærkt begrænset omfang – bør tage i betragtning, f.eks. faglitterære forfattere, oversættere, forfattere af børne- og ungdomsbøger, illustratorer og forfattere, der skriver på indvandrer- og minoritetsgruppers sprog.

At der er behov for støtteordninger som kan supplere Statens Kunstfond, kan f.eks. ses i fondens beretning XVII for 1981, hvori det i beretningen fra udvalget for litteraturen hedder (side 26-27):

»Endvidere har vi modtaget ansøgninger, som vi helst ønskede at kunne videreeksperere til en anden – desværre ikke-eksisterende-institution: typisk ansøgninger fra kollektiver af forfattere, skuespillere, scenografer o.s.v. om støtte til realisering af teaterprojekter, gerne en enkelt forestilling. De beløb, der søges, er imidlertid af en størrelsesorden, som i sig selv udelukker det litterære udvalg fra at yde støtte.«

I øvrigt oplyser udvalget om en henvendelse fra gruppen af børne- og ungdomsforfattere i Dansk Forfatterforening. I svaret herpå hed det bl.a.:

»Det ville i virkeligheden både være diskriminerende og vel i strid med lovens intentioner, hvis vi ville tilgodebestemme genrer som genrer. Forøvrigt findes der adskillige litterære former, som kan være meget værdifulde, fordi de opfylder behov hos de mere eller mindre klart definerede brugergrupper, de retter sig imod; som man altså må tillægge stor betydning, men som ikke af den grund absolut behøver at leve op til de mere specielle kvalitetskrav, man forbinder med forestillingen om »litterær kunst« og »kunstnerisk kvalitet«. Det er litteraturformer, der i høj grad kan tænkes at have behov for støtte, men i så fald ikke inden for rammerne af Statens Kunstfond.«

Med hensyn til de faglitterære forfattere kan det nævnes, at udvalget i september 1977 modtog en henvendelse fra Statens humanistiske Forskningsråd, hvori der redegjordes for problemerne vedrørende støtte til udgivelse af videnskabelige og populærvidenskabelige publikationer. I henvendelsen hed det blandt andet:

»En anden følge af udgivelsesvilkårene er, at en voksende gruppe udgivelser kun kommer i stand, fordi forfatterne helt eller delvis afstår fra royalt. Rådets politik er, at reduceret royalt er en forudsætning for tilskud, hvor der er tale om fastansatte forskere med forskningsforpligtelse, men i en lang række

ke tilfælde tvinger vilkårene på bogmarkedet forfattere til at afstå fra honorar, selv hvor de ikke har en sådan forpligtelse eller ansættelse eller har udarbejdet den pågældende publikation i deres fritid, og det må forudses, at disse problemer tages op af ophavsretsorganisationerne.

Hertil kommer, at rådet modtager et antal ansøgninger om støtte til oversættelse af ny humanistisk faglitteratur til dansk og til udgivelse af kildesamlinger, antologier og lignende af både fag- og skønlitterær karakter. Der er ofte tale om værdifulde projekter, som det ud fra en generel videnskabelig og kulturel betragtning kunne være ønskeligt at få ud på dansk, og som ikke under de nuværende vilkår vil kunne udkomme uden støtte, men man må generelt afvise at yde sådanne tilskud, da rådets midler skal anvendes til støtte af dansk forskning.«

Også med hensyn til forfatterne af børne- og ungdomsbøger er der fremkommet ønsker om forbedrede støttemuligheder. Således kan nævnes publikationen »Børn, bøger, læsning« fra kulturministeriets arbejdsgruppe om børn og kultur (skriftserien Børn – kultur – samfund, bind 6, Kbh. 1981) hvor man side 96 foreslår, at der etableres støttemuligheder specielt til børnebogsforfatterne. Specielt nævnes muligheden for 3-årige legater, projektstøtte, støtte til forfatters udannelse og oprettelse af forfatterværksteder.

Bogfondens tildelinger bør – som i øvrigt inden for området af bogfondens forfatterstøtte – ske ud fra et bredt litteratur- og kvalitetsbegreb, med sigte på at fremme en bredere forfatterrekruttering, og principielt bør alle typer litteratur kunne komme i betragtning, også de, der er udtryk for særlige socialgruppers, lokalmiljøers, folkelige bevægelses etc. kulturformer på disses egne udtryksbetingelser. Også ikke-professionelle skribenter bør kunne komme i betragtning.

Specielt med hensyn til projektstøtte til oversættere henviser man til afsnit 4.4.4.4 hvori det er anført, at der gør sig en betydelig skævhed gældende i udbuddet af oversat litteratur, idet oversættelser fra engelsk og amerikansk fortsat dominerer markedet. Bogfonden bør kunne gå aktivt ind i arbejdet med at øge udbuddet af litteratur fra andre sprogområder. Et vigtigt problem i så henseende er, at oversættelsesarbejdet ved skønlitteratur kræver et højt kvalifikationsniveau, idet oversætteren ofte ikke blot skal foretage selve oversættelsen af den oprindelige tekst, men også skal genskrive den på dansk i en passende stilistisk form. Ved de sprog, som

ikke er alment udbredt her i landet, vil kun et meget begrænset antal personer være i stand til at foretage kunstnerisk forsvarlige oversættelser. Hertil kommer, at skønlitterære oversættelser af hensyn til salgbarheden kun kan bære oversættelseshonorarer af en vis størrelse. Skal man over bogens pris bære omkostningerne ved et større researcharbejde eller et samarbejde mellem en sprogkyndig og en forfatter eller en oversætter med erfaring fra andre sprog, vil bogen blive for dyr til, at salget kan forventes at blive rentabelt. Bogfonden bør kunne gå aktivt ind i arbejdet med at øge bredden i oversættelseslitteraturen. Dette kan bl.a. ske ved ydelse af projektstøtte, som muliggør gennemførelsen af konkrete oversættelsesprojekter, herunder også samarbejdsforsøg mellem f.eks. sprogkyndige og forfattere.

Projektstøttebevillingernes størrelse tænkes fastsat efter en konkret bedømmelse i det enkelte tilfælde. I mange tilfælde må bevilningen – for at være effektiv – sættes til et beløb, der modsvarer den arbejdsindtægt, som forfatteren mister ved at skulle frigøre sig for det erhvervsarbejde, som det for næsten alle forfattere er nødvendigt at have ved siden af deres forfattervirksomhed.

Projektstøtte bør efter bogfondsstyrelsens bestemmelse – når forholdene taler for det – kunne ydes i form af rentefri lån, der tilbagebetales, når indtægterne fra det færdige værk er fremkommet. Der bør desuden være mulighed for i særlige tilfælde (hvor den medgåede arbejdstid i forvejen er vederlagt) at betinge projektstøtten af, at forfatteren giver afkald på royalty i forbindelse med værkets udgivelse, eventuelt til fordel for bogfonden.

Støtte til gennemførelse af konkrete projekter bør gives en høj prioritet, idet der her ved åbnes mulighed for – med totalt set begrænsede midler – at yde et afgørende bidrag til sikringen af bredden af det litterære udbud.

Foruden projektstøtte bør bogfonden inden for rammen af støtten til forfattere m.v. også kunne yde *arbejdsstipendier* og *rejse- og studielegater* uden for det område, der kan forventes varetaget af Statens Kunstfond.

Støtte bør også kunne ydes til *tidsbegrænsede engagementer af forfattere til løsning af bestillingsopgaver*. Som eksempel kan nævnes udarbejdelse af letlæsningseksperimenter (evt. i samarbejde med billedkunstnere). Endvidere til *kollektive forfatterformål* som

f.eks. oprettelse af forfatternærksteder og lignende eksperimenter.

Fonden bør i det hele – inden for sine økonomiske rammer – have frie hænder til at iværksætte foranstaltninger, der kan bidrage til at skabe de rimelige arbejdsvilkår og det arbejdsmiljø for bøgernes ophavsmænd, som er en første forudsætning for, at man skal kunne sikre det ønskede brede udbud af kvalitetslitteratur inden for alle genrer.

Enhver forfatter m.v., der modtager støtte fra fonden, skal være forpligtet til at afgive beretning om støttebevillingens anvendelse og om de resultater, der er opnået ved hjælp af den givne tildeling. Af publikationer, der er blevet til med støtte af fondsmidlerne, skal 3 eksemplarer afgives til fonden.

Som en samlet årlig dispositionssum til de nævnte formål foreslås afsat 3 mill. kr.

3 medlemmer af udvalget, *Ettrup, Else Faber og Lembourn*, lægger i forbindelse med deres tiltræden til ovenstående forslag særlig vægt på, at oversættelseslitteraturen bliver tilgodeset bl.a. ved ydelse af projektstøtte, arbejdsstipendier og rejse- og studielegater.

9.2.2. Royaltygaranti

De medlemmer af udvalget, som går ind for en bogfond har overvejet forskellige former for *generel* støtte til ophavsmændene, d.v.s. støtte, som ydes uden en forhåndsvurdering af den enkelte forfatter eller det enkelte værk. I det følgende redegøres for disse overvejelser, men det skal dog allerede her bemærkes, at nævnte medlemmer *ikke* finder, at der for tiden bør stilles forslag om sådanne ordninger.

En mulig form for generel støtte, som alene tilgodeser forfatterne, er en *statslig royaltygaranti*. En sådan ordning måtte ses på baggrund af, at forfatternes indtægt for selve skribentvirksomheden – vederlaget for bogsælget – er afhængig af den enkelte bogs succes. Indtægten afspejler derfor langt fra altid det faktiske arbejde, ligesom de aktuelle smags- og modebevægelser meget vel kan betyde, at heller ikke den litterære kvalitet honoreres. Problemer af denne art er mest udtalt inden for skønlitteraturen, herunder lyrikken, dramaet og børne- og ungdomslitteraturen. En eventuel generel støtteordning, som sigter mod at afhjælpe problemerne, måtte i givet fald begrænses til at omfatte disse litteraturformer.

En royaltygaranti kunne i givet fald tilrettelægges således, at bogfonden sikrer forfatterne fuld royalty for 1. oplag af 1. udgaverne af deres bøger. Dette vil normalt svare til 15% af bogladepriisen excl. moms

for 2.000-3.000 eksemplarer, dog med fradrag af et forskud på 1/3 af royaltyen for 1. oplaget, som forlæggeren sædvanligvis betaler ved manuskriptets indlevering, hhv. forlagsaftalens indgåelse. Når bogen udkommer, skulle forfatteren således hos bogfonden kunne få udbetalt forskellen mellem forskuddet og royaltyen for hele 1. oplag mod til gengæld at overdrage fonden det tilsvarende krav mod forlaget. Herefter vil det påhvile forlæggeren at indbetale royalty til bogfonden, indtil det udlagte beløb er refunderet. Ved et eventuelt yderligere salg svares der royalty til forfatteren på sædvanlig vis. Garantiroyaltyen beregnes efter indholdet af den konkrete forlagsaftale, dog med en højeste sats på 15%, et maksimumsoplæg på f.eks. 3.000 eksemplarer (ved udgivelse af skønlitteratur for voksne) og et forskud fra forlaget på 1/3 af det samlede vederlag for 1. oplag.

En sådan ordning ville have flere fordele. Forfatteren ville opnå en vis likviditetsforbedring, en lettere kalkulerbar indkomst samt en sikkerhed for, at den enkelte bog gav et vist økonomisk udbytte. De egentlige tilskud ville komme de svagest stillede forfattere til gode. Ordningen ville i øvrigt være selektiv i den forstand, at forlæggerne skulle udvælge manuskripter på sædvanlig vis og fortsat bære den fulde risiko med udgivelsen. Ordningen ville ikke indebære økonomiske fordele for forlæggerne, idet vederlaget skulle betales som sædvanlig, blot for garantidelens vedkommende til bogfonden i stedet for forfatteren.

En automatisk garantiroyalty ville ikke være rimelig ved udgivelser på eget forlag eller på forlag, hvor forfatteren i kraft af (med)ejerskab eller på lignende måde har en særlig mulighed for at øve indflydelse på afgørelsen af, om bogen skal udgives. I sådanne tilfælde kunne der i stedet etableres mulighed for efter ansøgning at opnå forhåndstilsagn om støtte.

Ved vurderingen af omkostningerne ved en sådan ordning kan man tage udgangspunkt i nedenstående regneeksempel: Årligt udgives der 400 skønlitterære titler i 1. udgave og 1. oplag ligger normalt omkring 2.500 eksemplarer. Den gennemsnitlige royalty pr. bog er 15,37 kr., svarende til 15% af 125 kr. excl. moms. Ca. 1/3 af samtlige udgivelser sælges ud i 1. oplag, medens kun 1/2 eller 1.250 eksemplarer skønnes solgt af de resterende 2/3 af udgivelserne. Endvidere antages det, at afregning for 1. oplag fra forlaget i gennemsnit sker 1 år efter udgivelsen. (Normalt afregnes i september for det foregående års salg.)

Under disse forudsætninger vil ordningen kræve en éngangsbevilling på 10,2 mill. kr. til finansiering af udlæg til forfatterne. Derudover vil der fordres løbende bevillinger på ca. 5,1 mio. kr. årligt til dækning af statens udgifter til ordningen.

Inddrager man herudover børne- og ungdomslitteraturen under ordningen vil bevillingskravene blive større. En opgørelse heraf er vanskelig at foretage, idet specielt børne- og ungdomslitteraturen kun vanskeligt kan sammenfattes i gennemsnitstal. Forsigtigt skønnet kan det formentlig antages, at ordningen i givet fald ville kræve bevillinger på noget nær det dobbelte.

De nævnte medlemmer har overvejet, om en sådan støtteordning er påkrævet med henblik på at sikre den fornødne bredde i produktionen af litteratur, specielt i forfatterledet. Man har herved især hæftet sig ved de ikke ubetydelige beløb, som i givet fald måtte afsættes, og man har desuden måttet konstatere en vis usikkerhed omkring ordningens reelle effekt på udbuddet, ikke mindst sammenlignet med den økonomisk mindre krævende projektstøtteordning. På denne baggrund vil man ikke stille forslag om en royaltgaranti. Man ønsker imidlertid at understrege, at bogmarkedet i høj grad er konjunkturbestemt, og forholdene kan meget vel tænkes at ændre sig i en sådan retning, at ordninger af den beskrevne art må anses for hensigtsmæssige og nødvendige. Man har derfor ønsket at beskrive ordningens forholdsvis detaljerede, idet den kan være en egnet foranstaltning, hvis ophavsmændenes generelle situation senere forværres yderligere.

Man har i øvrigt tillige overvejet en lignende støtteform til gavn for såvel forfattere som forlag, jfr. nedenfor side 198.

9.2.3. Støtte til forlag og udgivere

Medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Spang Olsen, Pade, Schultz-Lorentzen og Weincke* har under deres overvejelser om udgivelsesstøtte specielt haft opmærksomheden henledt på den nye danske skønlitteratur for voksne, den oversatte skønlitteratur for voksne, børne- og ungdomslitteraturen, de særligt omkostningskrævende udgivelser, udgivelsen af klassisk litteratur samt faglitterære udgivelser.

9.2.3.1. Generel støtte til udgivelse af ny dansk skønlitteratur for voksne

Under overvejelserne af mulige støtteformer for den nye danske skønlitteratur for voksne har man især haft opmærksomheden henledt på de forslag, som blev fremsat af den svenske 1968 års litteraturutredning i betænkningen Boken (SoU 1974:5), og den efterfølgende debat og justering af forslagene.

I betænkningen konkluderedes, at støtten til den nye svenske skønlitteratur burde ydes efter automatisk virkende regler inden for nogle på forhånd givne rammer for at undgå risici for utilbørlig styring. Man foreslog følgende betingelser for opnåelse af støtte: a) teksten skulle i det væsentlige være upubliceret, b) titlen skulle ved den centrale bibliografiske katalogisering være klassificeret inden for visse nærmere angivne afdelinger, og c) titlen skulle via Bibliotekstjensts fællesindbinding være indkøbt i mindst 40 eksemplarer fordelt på mindst 25 forskellige biblioteker. Derimod stillede man ikke forslag om en højestepris for de støttede bøger.

Et egentligt garantikøb kunne utredningen ikke gå ind for, da man fandt det risikabelt at indkøbe store kvantiteter af en vare, hvis pris producenten selv bestemmer. I stedet valgte man et såkaldt arkvederlag (arkersättning), bestående af en fast del pr. titel (fordi visse faste omkostninger er de samme, uanset bogens omfang) samt en variabel del, der ganges med antallet af trykark (å 16 sider). Støtten skulle efter forslaget ydes efterfølgende, og støtten til den enkelte titel ville afhænge af årets samlede udgivelsesaktivitet, idet den samlede ramme fastlagdes på forhånd. Dog foreslog man visse maksimumssatser.

Som modydelse for støtten skulle forlagene stille 1.250 eksemplarer af hver støttet titel til rådighed for staten. Disse eksemplarer skulle vederlagsfrit overdrages til bibliotekerne (i alt 800 eks.) og bogladerne (i alt 450 eks.) med ekspeditionen betalt af litteraturstøtten. De regionale biblioteker forudsattes at anvende eksemplarerne til nystartet opsøgende biblioteksvirksomhed på arbejdspladser og institutioner, til forøget brug af bogbusser o.s.v., virksomheder der især i begyndelsesfasen er meget bogkrævende. Efter forslaget skulle hvert regionalbibliotek modtage 20 eksemplarer til disse formål. Endvidere skulle hver kommune, som måtte ønske det, modtage et eksemplar til folkebiblioteket. Disse eksemplarer var ikke tænkt at skulle indgå i bibliotekernes almindelige samlinger. Derimod skulle de i en periode på 4-5 måneder anvendes som præsentationseksemplarer, d.v.s. at de skulle stå fremme og tilgængeligt for publikum, der derigennem kunne orientere sig i de nyere udgivelser. Da bøgerne ikke måtte udlånes, ville dette ikke indebære formindsket salg fra forlagene.

Et eksemplar af hver støttet titel foresloges foræret til hver af landets ca. 300 A-boglader og ligeledes til hver af de i alt ca. 170 B-boglader, dog forudsat visse krav om sortimentsbredde og service var opfyldt. Herigennem ville man styrke bogladerens situation, idet de dels fik mulighed for at præsentere publikum for udgivelser, der ikke ellers ville være taget hjem, dels fik en økonomisk støtte ved indkomsten fra salget af frieksemplarerne. Man skønnede ikke, at der herigennem ville ske en væsentlig nedgang i det ordinære salg fra forlagene, idet kun få bøger blev solgt fra alle boglader. Især den vanskelig salgbare litteratur solgtes i overvejende grad fra et begrænset antal boglader. Man stod dog åben for eventuelt at lade bogladerne benytte bøgerne som præsentationseksemplarer for ansatte og kunder, men ikke til salg, eller andre ordninger, som måtte ønskes af branchen og de statslige myndigheder.

På det tidspunkt, da utredningen fremkom med sine forslag, lå den årlige produktion af titler, som kunne komme i betragtning efter forslaget, på omkring 250. Man skønnede, at støtteordningen ville bringe antallet op på i alt ca. 400 titler. I så fald burde det samlede beløb til produktionsstøtten efter utredningens opfattelse sættes til 5,4 mill. sv.kr. årligt.

Disse forslag blev gennemgået og drøftet i propositionen Den statliga kulturpolitiken 2 (prop. 1975:20),

hvori der blev foreslået nogle ret vidtgående ændringer i forhold til utredningens forslag, ligesom beløbsrammen reduceredes til 1/2 mill. kr. Da litteraturutredningens forslag bl.a. med hensyn til afgrænsningen af de støttede titler, var blevet udsat for en del kritik fra remissinstanser, foreslog man i stedet en rent selektiv støtte for den nye svenske skønlitteratur, dog under bibeholdelse af arkvederlagsmodellen. Desuden fralædt man tanken om ydelse af et større antal eksemplarer af de støttede titler som modpræstation. Dette forslag havde fået en blandet modtagelse, og man fandt ikke, at det kunne gennemføres på en administrativt enkelt måde, uden at der forvoldtes negative effekter i visse henseender. På denne baggrund foreslog man i propositionen, at statens kulturråd fik til opgave at tilrettelægge støtteformen for en selektiv, efterfølgende støtte til 50-60 titler årligt. Støtten skulle navnlig tilgodesede debutanter, men også andre forfattere, som endnu ikke havde slået igennem hos et bredere publikum, skulle komme i betragtning, tillige med kvalitetsudgivelser, som havde åbenbare vanskeligheder med at blive lønsomme.

Rigsdagens kulturudvalg lagde i sin betænkning om forslagen (KrU 1975:12) en vis afstand til propositionens afvisning af nogle af litteraturutredningens tanker, idet man i udvalget fandt, at der var behov for en større og mere vidtgående støtte, ligesom man tillagde de af utredningen anførte indvendinger mod en selektiv støtte til den nye svenske skønlitteratur en afgørende principiel betydning. Man fandt, at denne støtte i stedet i princippet burde ydes efter de regler, som var foreslået af litteraturutredningen. Man fastholdt således utredningens regler om bibliotekskøb som forudsætning for støtten, men tilføjede dog en mere lempelig regel (24 eksemplarer, købt af 24 forskellige biblioteker) for aforismer, dramatik, poesi og essays. Desuden skulle man ved opgørelsen af bibliotekskøbene tillige være opmærksom på bogkøbet uden om Bibliotekstjenst. Som følge af kritikken mod ordningen med frieksemplarer lod man denne udgå i den oprindelige form. Man fastholdt dog, at der af hver støttet titel skulle leveres et frieksemplar til hver fagboglade og tilsvarende assorteret B-bog-lade, d.v.s. i alt ca. 450 forretninger. Med hensyn til hvor stor en del af den samlede bevilling, som måtte tilgå lyrikken, fandt Rigsdagens Kulturudvalg, at Kulturrådet kunne træffe nærmere afgørelse. I øvrigt understregede man, at Kulturrådet i forbindelse med forhandlingen af arkvederlagets størrelse med brancheorganisationerne burde overveje forholdene omkring bogpriserne nøje. Det fremhævedes, at støtteordningerne burde have forsøgskarakter, og at den nærmere udformning af støtteordningerne fortløbende måtte overvåges og om nødvendigt korrigeres. For budgetåret 1975-76 regnede man med et bevillingsbehov på 4,8 mill. sv. kr.

Principperne i denne indstilling blev bifaldet af rigsdagen. En egentlig lovgivning med nærmere detaljerede regler om støttens fordeling m.v. blev ikke gennemført. Man valgte i stedet at overlade det til

Kulturrådet at træffe de nærmere afgørelser herom. Siden litteraturstøttens gennemførelse er den da også justeret nogle gange. I nedenstående beskrivelse er forholdene i budgetåret 1980-81 lagt til grund.

Støtten til den nye svenske skønlitteratur for voksne, der tillige indbefatter debat- og rapportlitteratur med skønlitterært præg, ydes som en efterfølgende støtte, baseret på arkvederlagsprincippet. Formelt set ydes støtten som en selektiv støtte, idet hver enkelt bog underkastes en kvalitetsvurdering, men systemet har dog på grund af det relativt høje antal støttede titler (i 1980-81 225 titler) et stærkt generelt præg. Hvert år fastsættes på baggrund af den disponible bevilling (i 80-81 4,4 mill. sv. kr.) et antal titler, som kan få støtte, samt et vederlag pr. ark. Desuden fastsættes efter forhandling med forlæggerne nogle maksimumspriser for bøgerne, afpasset efter disses størrelse i antal ark. Disse beløb fastsættes så betids, at de kan tages i betragtning af forlagene ved den endelige kalkulation af prisen for den enkelte bog.

Når bogen udkommer, kan forlæggeren indsende et særligt ansøgningsskema tillige med 5 eksemplarer af bogen. Ansøgningerne bedømmes af Kulturrådets nämnd för litteratur och bibliotek, der består af 9 medlemmer, udpeget af Kulturrådet blandt litteraturkyndige. Nævnet tager stilling til, om bogen kvalitetsmæssigt opfylder de stillede krav, og er dette tilfældet, udgår vederlaget med basisbeløb (i 1980-81 890 sv. kr.) samt vederlag pr. ark (i 1980-81 990 sv. kr. pr. ark). Hvis bogens pris overstiger den fastsatte højeste grænse, men overskridelsen ikke er væsentlig, kan der dog ydes et lavere støttebeløb. Desuden kan vederlaget justeres, hvis bogens typografi adskiller sig fra en normalside på 2000-2300 enheder. I øvrigt kræves, at der er anvendt en for udgaven sædvanlig papirkvalitet og en for kategorien normal udførelse. Udgiveren er forpligtet til efter påkrav at levere trykkerisiddel med oplysninger om trykningsdato og oplagsstørrelse. I visse tilfælde kan der ydes særlige tillæg, f.eks. hvis der er tale om særligt udførligt eller kvalificeret illustrationsmateriale, eller hvis der er tale om bøger med særligt store typer.

I 1980-81 udgjorde støtten uden særlige tillæg for en bog på 200 sider 19.890 sv. kr.

Den af rigsdagens kulturudvalg forslåede ordning om udsendelse af eksemplarer til bogladerne blev ikke gennemført, bl.a. på grund af de betydelige vanskeligheder, som skønnedes forbundet med administrationen.

I Stöd till bokutgivning och bokförlag - en utvärdering (DsU 1981:5) vurderer 1980 års bokbranschutredning resultatet af de hidtidige støtteordninger, som ikke blot omfatter den ovenfor beskrevne titelstøtte til ny svensk skønlitteratur, men også de støtteordninger, der har været praktiseret i forhold til andre litteraturgenrer, samt de statslige kreditgarantier til bogforlag.

Utredningen har fundet, at andelen af oplag på over 2.000 eksemplarer er faldet siden udgivelsesstøttens indførelse, men dette faktum tilskrives dels, at

antallet af titler er øget, dels at bibliotekernes indkøb er mindsket. Titelløgningen forefindes specielt inden for den *oversatte skønlitteratur*. Det bemærkes, at titelstøtten især har haft positiv indflydelse på oversættelser fra sprogområder, der tidligere har været underrepræsenteret eller slet ikke repræsenteret på svensk. Desuden er kvaliteten af den oversatte litteratur generelt forbedret. Andelen af *svenske børne- og ungdomsbøger* er blevet øget gennem støtten, mens den samproducerede litteratur er gået tilbage. Ligeledes er andelen af *illustrerede bøger* øget inden for udgivelsen af svensk skønlitteratur. Det noteres endvidere, at antallet af mindre forlag er steget siden støttens indførelse.

Generelt mener utredningen derfor, at reformen har fungeret efter hensigten: at garantere almenheden et kvalitativt righoldigt litteraturudbud.

Støttens prisdæmpende virkning gennem fastsættelse af en højeste pris som betingelse for støtte har betydet, at prisen på den vanskeligt salgbare, seriøse litteratur er holdt nede. Det har således været muligt at prissætte en bog udgivet med støtte i 2.000 eksemplarer på nogenlunde samme vilkår som en bog udgivet uden støtte i 5.000-7.000 eksemplarer. Desuden har den haft som effekt, at den fremgangsrige kvalitetslitteratur er holdt ude fra støtten, man har således undgået at støtte bestsellers.

En generel dæmpning af bogpriserne har der dog ikke været tale om. Utredningen påpeger, at en radikal sænkning af priserne ville kræve statslige indsatser af en helt anden størrelsesorden, og det ville indebære, at staten påtog sig et betydeligt ansvar for udgivelsesvirksomheden som helhed. Sammenfatningsvis foreslår Utredningen derfor ingen ændringer af reglerne for udgivelsesstøtte.

Fletallet har under sine overvejelser tillige set på de støtteordninger, som er gennemført i Norge.

Her oprettede man i 1965 Norsk Kulturfond, der under indtryk af den situation, ny norsk skønlitteratur befandt sig i tidligt i 1960'erne, fik til opgave at administrere en indkøbsordning for ny norsk skønlitteratur. Man mente at kunne nå følgende fire hovedmål ved en indkøbsordning:

1. At forbedre forfatternes økonomiske vederlag for bøgerne for derved at opmuntre rekruttering og modvirke det forhold, at næsten ingen norsk forfatter i 1965 kunne leve af sin pen.
2. At sænke bogpriserne, således at norske bøger, som på grund af beskedne oplag får høj fremstillingspris, kan blive mere konkurrencedygtige på bogmarkedet.
3. At skaffe forlæggerne af ny norsk skønlitteratur større sikkerhed mod tab ved at sikre dem salg af et vist

minimumsoplag også af de bøger, f.eks. lyrik og skuespil, som erfaringsmæssigt er vanskelige at sælge, men som fortjener at blive udgivet.

4.

At fremme læsningen af ny norsk skønlitteratur ved at medvirke til, at bøgerne når frem til publikum, dels gennem prisreduktion i boghandelen, og dels ved at sikre, at denne litteratur gøres tilgængelig for lånere ved alle landets folkebiblioteker.

Indkøbsordningen bygger på en aftale mellem Norsk Kulturråd, forlæggerorganisationerne (Den norske Forleggerforening og Norsk Forleggersamband) samt Den norske Forfatterforening.

Det vigtigste princip i ordningen er, at den er automatisk. Det vil sige, at al ny norsk skønlitteratur (romaner, noveller, digte og skuespil) udgivet på forlag, som er medlemmer af Den norske Forleggerforening eller norsk Forleggersamband, indkøbes i 1000 eksemplarer uden nærmere forhåndsvurdering fra kulturrådets side. Bøger fra andre forlag kan komme med efter ansøgning. Bøger, som indkøbes, må opfylde visse formelle betingelser, og de bliver efter visse nærmere regler underkastet en efterfølgende kvalitetsvurdering. Bliver bøgerne underkendt her, må forlagene refundere indkøbssummen.

I forbindelse med indkøbene gives en honorarrefusion, således at forfatterne får en royalt på 20% for de første 5000 eksemplarer, for lyrik 22 1/2%.

De indkøbte bøger stilles gratis til disposition for folkebibliotekerne.

Helt fra starten har der været en løbende vurdering af ordningen for at finde frem til justeringer, således at den kan fungere så hensigtsmæssigt som muligt. Den gældende aftale trådte i kraft i 1978.

Medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Spang Olsen, Pade, Schultz-Lorentzen og Weincke* finder, at der bør gennemføres støtteordninger, som kan tjene til at styrke udgivelsesvirksomheden og sikre dens bredde. Bredten bør ikke kun sikres i en streng litterær forstand; ytringsfriheden og -muligheden bør forbedres. Målet må være at gøre det mere attraktivt for forlagene at udgive skønlitteratur, således at udvælgelsen af manuskripter og selve udgivelsen bliver spredt ud på flest mulige forlag og dermed også mindre sårbar for udsving i konjunkturerne.

Under overvejelserne om tilrettelæggelsen af en støtteordning for den nye danske skønlitteratur har man i høj grad følt sig tiltalt af grundprincipperne i det forslag, som fremlagdes af den svenske litteraturutredning i betænkningen *Boken*. Dette skyldes navnlig, at støtteordningen var generelt udformet, så-

ledes at der ikke var behov for nogen kvalitetsbedømmelse med den deraf følgende risiko for unødigt styring af udgivelsesbilledet. en sådan støtteordning er imidlertid vanskelig at gennemføre i praksis, hvad der også er erkendt i Sverige. Den bibliotekstekniske klassifikation af titlerne er tilrettelagt ud fra andre hensyn end støttebehovet, og tillægges den mere vidtgående retsvirkninger, vil behovet for en ankeinstans melde sig. Desuden vil det være vanskeligt at gennemføre regler om et vist mindstesalg til bibliotekerne, idet især marginaludgivelser, som ikke med en vis sikkerhed kan forventes afsat i et rimeligt antal, ikke bliver tilbudt bibliotekerne centralt gennem Indbindingscentralen. For sådanne bøgers vedkommende henvises bibliotekerne til andre salgskanaler, herunder de lokale boglader, hvor en central registrering af indkøbene vil være vanskeligt gennemførlig.

Det foreslås derfor, at man tilrettelægger støtteordningen som i *princippet selektiv*, men til gengæld sætter antallet af støttede titler så højt, at ordningen i realiteten får et meget *generelt præg*. Forslagsstillerne finder, at det årlige antal støttede titler med rimelighed kan sættes til 400. Sættes antallet lavere end dette, vil ordningen miste noget af sit generelle præg, hvilket man ville finde særdeles betænkeligt, idet man lægger afgørende vægt på, at støtteordningen ikke kommer til at få en styrende effekt på udgivelserne.

Tilskuddet bør falde som et *efterfølgende arkbidrag*, således at støttebeløbet afhænger af, hvor mange trykark (å 16 sider) bogen består af. Desuden bør der i støttebeløbet indgå en fast del, som ydes uanset bogens omfang. Medlemmerne finder, at bogfonden bør kunne fastsætte arkbidraget og den faste del frit fra år til år, da man herved kan lade erfaringerne fra tidligere års udgivelser medvirke til den mest hensigtsmæssige tilrettelæggelse af støtten. Som en samlet årlig bevillingsramme foreslår flertallet, at der afsættes 6 mio. kr.

Forestiller man sig som et regneeksempel, at denne bevilling skal ydes til ialt 400 titler, der gennemsnitligt er på 8 ark, og den faste del sættes til vederlaget for 2,5 ark, vil vederlaget pr. ark andrage ca. 1.430 kr., og »gennemsnitsbogen« vil derved få en støtte på ca. 15.000 kr., hvilket typisk vil svare til mellem 1/4 og 1/5 af de tekniske fremstillingsomkostninger.

Støtten bør i øvrigt ydes under visse nær-

mere betingelser. Således bør der fastsættes en højeste udsalgspris for de støttede udgivelser, afpasset efter bogens størrelse. Denne maksimumspris skal sikre, dels at der ikke ydes støtte til deciderede luksusudgaver, dels at støtten får en dæmpende effekt på bogpriserne. Da fastsættelsen af disse priser må forventes at få en central betydning for forlagene, bør den ske fra år til år efter forhandlinger mellem bogfonden og forlagene. Selve fastsættelsen bør dog foretages af bogfonden ud fra en helhedsvurdering af prisudviklingen. Der bør desuden lægges vægt på, at centrale udgivelser med en rimelig udsigt til et godt salg ikke holdes udenfor på grund af for lave prisgrænser, da dette vil kunne medføre et kunstigt skel i prisniveauet for støttede og ikke-støttede udgivelser.

Støtten bør i princippet kun vedrøre 1. udgaver, d.v.s. at teksten ikke må være publiceret tidligere. Dette krav bør dog ikke opretholdes undtagelsesfrit, idet sædvanlige publiceringer af udsnit eller evt. af hele værker i foljetonform eller på lignende måde i aviser eller blade ikke bør udelukke støtte.

Der skal være tale om dansk skønlitteratur, d.v.s. at teksten oprindeligt skal være skrevet på dansk eller, hvis den undtagelsesvis er skrevet på et fremmed sprog, af en dansk forfatter.

I øvrigt bør bogfonden være berettiget til at fastsætte nærmere regler af mere teknisk art, herunder f.eks. om papirkvalitet og typografi. Kravene til den typografiske udformning bør ikke kunne udelukke støtte til bøger, skrevet og udformet specielt for læsehandicappede.

Støtten tænkes ydet som en efterfølgende støtte, således at den først kan komme til udbetaling, når bogen er i handelen. En forudsætning for dette er, at bogfonden offentliggør støttebeløb og maksimumspriser i så god tid, at forlagene har mulighed for at tage disse forhold i betragtning ved kalkulationen. På denne måde vil usikkerheden for forlagene begrænses til spørgsmålet, om den enkelte bog antages ved bogfondens kvalitetsbedømmelse. Desuden kan der i år med ekstraordinært stor udgivelsesaktivitet opstå visse vanskeligheder, hvis den planlagte mængde udgivelser nås tidligere end påregnet. Erfaringerne fra den lignende ordning i Sverige giver dog ikke anledning til at forvente, at disse vanskeligheder får større betydning.

Forslagsstillerne har overvejet mulighederne for i forbindelse med indførelsen af den ovenfor beskrevne støtteordning for den nye danske skønlitteratur tillige at indføre en ordning, der efter mønstret fra de svenske forslag og den norske ordning sikrer, at de støttede udgivelser får en effektiv spredning og bliver kendt af flest muligt.

Specielt for den mere marginale litteratur er det af afgørende betydning, at den ikke »drukner« blandt de alment rettede og populære udgivelser, der via omtale i den offentlige debat og eventuelt reklamefremstød tiltrækker sig opmærksomheden. Desuden er det vigtigt, at bogladernes forpligtelse til at hjemtage alle udgivne bøger ikke bliver en tom formalitet. Det tør siges at være en væsentlig forudsætning for information om de udgivne bøger, at disse rent faktisk befinder sig i bogladerne, således at interesserede får hendledt opmærksomheden på dem og eventuelt ved gennemsyn i forretningen kan orientere sig om deres indhold. Tilsvarende forhold gør sig gældende i forhold til bibliotekernes bogindkøb. På dette område har man i de senere år i stadig stigende grad forladt gennemsynsordningerne, da disse var for ressourcekrævende for de lokale boglader og til dels også på bibliotekerne efter bevillingsindskrænkningerne. Stadigt større dele af bibliotekernes bogindkøb sker på basis af avis anmeldelser og primært lektørudtalelserne og på grund af den tid, biblioteksklærgøringen tager, samt den store efterspørgsel er der kun i ringe grad mulighed for biblioteksbrugerne for at orientere sig i den nyeste litteratur, det være sig med henblik på senere lån eller køb af bøgerne. Der er på denne baggrund god grund til at søge at sprede eksemplarer af bøgerne f.eks. til bogladerne og bibliotekerne.

Ved at sprede bøgerne til bogladerne f.eks. således, at de udsendes vederlagsfrit og herefter kan videresælges, ville man sikre forlagene et minimumssalg og bogladerne en ekstra fortjeneste. På den anden side ville en sådan ordning, hvis den gennemførtes generelt, være meget bevillingskrævende. Ser man alene på den nye danske skønlitteratur, er der årligt tale om ca. 400 udgivelser, som hvis de afkøbes forlagene til normal pris vil koste omkring 150 kr. pr. eksemplar incl. moms, og de skal fordeles til i alt ca. 600 boglader. Ud fra disse forudsætninger skønnes ordningen at ville koste 36 mill. kr. årligt. Ordningen kunne dog i givet fald begrænses, bl.a. fordi et betydeligt antal boglader i forvejen er fuldassorterede, således at det kulturpolitiske mål ved spredningen af eksemplarerne ikke vil veje så tungt i forhold til disse boglader. En sondring mellem de fuldassorterede og andre boglader vil dog være vanskelig at gennemføre, bl.a. fordi bogladerne er i en kontinuerlig udvikling, ligesom ordningen specielt for de mindre boglader kunne medføre pladsproblemer. Ordningen måtte derfor realistisk set begrænses til de mindre boglader, som tilmelder sig. Desuden vil omkostningerne kunne mindskes, hvis der åbnes mulighed for, at bøgerne afkøbes forlagene til en reduceret pris. Fratrækkes boghandleravancen, vil gennemsnitsprisen formentlig komme

til at ligge omkring 100 kr., og forestiller man sig, at 200 boglader tilmelder sig ordningen, vil de årlige omkostninger ligge i størrelsesordenen 89 mill. kr.

En ordning med præsentationseksemplarer på bibliotekerne vil indirekte kunne føre til at forøget salg af de berørte bøger i takt med, at kendskabet til dem øges. Endvidere vil selve det offentlige indkøb af bøgerne give et forøget salg, men dog kun under den forudsætning, at præsentationseksemplarerne supplerer bibliotekernes almindelige samlinger og ikke bevirker et mindre indkøb fra bibliotekernes side. Ordningen må derfor forudsætte, at præsentationseksemplarerne ikke klargøres til udlån eller rent faktisk udlånes. De bør alene være beregnet til orientering af bibliotekarerne og til publikums brug på stedet. Forudsætter man, at der tilbydes hvert kommunale biblioteksvæsen et præsentationseksemplar af hver titel, vil der være behov for 275 eksemplarer. Der må dog regnes med, at visse større kommuner har behov for flere eksemplarer, og det samlede tal vil derfor formentlig blive omkring 400. Prisen for disse bøger vil næppe kunne fastsættes på samme måde som frieksemplarerne til bogladerne. Forudsættes det, at bøgerne kan erhverves med 20% rabat i forhold til den faste bogladepris, vil de samlede årlige omkostninger andrage ca. 14,4 mill. kr.

Forslagsstillerne finder, at selvom disse ordninger indebærer nogle ønskelige og hensigtsmæssige konsekvenser af kulturpolitisk art, er de forbundet med så betydelige bevillingskrav, at det antageligt ville umuliggøre yderligere støtteordninger til andre litteratortyper. Desuden vil bogladeordningen formentlig være vanskelig at administrere. Man er derfor meget tilbage for at foreslå ordninger af den nævnte type, selvom man i og for sig har sympati for dem.

Derimod foreslår man, at Bogfonden, hvis og når den bliver etableret, får en midlertidig bevilling til at undersøge følgende projekt:

En undersøgelse af hvilket antal og hvilken art boglader, der på frivillig basis måtte ønske at deltage i en ordning, hvor de fra bogfonden gratis får tilsendt et eksemplar af hver dansk skønlitterær bog. For bibliotekernes vedkommende hvor mange og hvilke biblioteker, der måtte ønske gratis præsentationseksemplarer tilsendt.

Hvis disse undersøgelser viser, at det kun drejer sig om et mindre antal end det i ovenfor anslåede, og at disse (boglader og biblioteker) opfylder det formål at blive i stand til at præsentere et virkelig velassorteret sortiment af danske skønlitterære bøger netop på steder, hvor dette er mindre almindeligt, mener man, at bogfonden bør have mulighed for at kunne få tilført en bevilling til dette formål.

Da der har vist sig en vis modstand i boghandlerbranchen imod ideen, bl.a. af pladsmæssige årsager, mens ideen på den anden side ikke er almindeligt diskuteret igennem, og da det endnu ikke er lykkedes at gennemføre et nyt å conditionssystem, som ville have nogenlunde samme formål, er det efter forslagstillernes opfattelse for tidligt at afvise tanken. Det skal oplyses, at lederen af Det Svenske Institut, som er gået ind for denne tanke på det svenske bogmarked, over for medlemmer af bogudvalget har meddelt som sin personlige opfattelse, at denne løsning sandsynligvis ville blive den form for støtte til bogdistributionen, som i sidste ende vil slå igennem i Sverige.

Flertallet har endvidere overvejet eventuelt at knytte en generel støtteordning for udgiverne sammen med *royalty-supplementsstøtte*, hvor bogfonden aflaster forlagene for en del af forfatterhonorarerne og eventuelt supplerer disse med en vis andel. I den udstrækning man måtte ønske at supplere royaltien, således at forfatterne får udbetalt mere end normalt, vil ordningen indebære en direkte forfatterstøtte, hvorimod dette ikke umiddelbart vil være tilfældet, hvis ordningen alene indebærer, at vederlæggelsen deles mellem forlæggeren og bogfonden.

En ordning uden direkte forfatterstøtte kunne eksempelvis tilrettelægges således, at bogfonden overtog 1/3 af royaltybetalingen. Ved den normalt anvendte sats på 15% af bogladeprisen excl. moms betyder dette, at fonden betaler de 5%. Et sådant tilskud til bogudgivelsen vil muliggøre et fald i bogpriserne, som på grund af de særlige forhold ved forlagskalkulationen kan blive større end tilskudsbeløbet pr. bog. Dette kan igen medføre et forøget salg, omend dette afhænger af den enkelte bogs karakter og normale marked. I den udstrækning salget stiger, vil det indebære økonomiske fordele for forfatterne og forlagene. Modsat vil konsekvensen i alle tilfælde være en mindsket fortjeneste pr. solgt bog for bogladerne, og deres eventuelle fordel af ordningen vil derfor afhænge af mersalgets størrelse. I øvrigt vil det afhænge af en række forskellige faktorer, om den enkelte boglade vil være i stand til at udnytte en stigende omsætning. Afgørende er blandt andet, om den vil kunne indpasses i de eksisterende rammer for så vidt angår personalekapacitet, lagerfaciliteter og finansieringsgrundlag. Disse forhold varierer fra boglade til boglade, men hovedtendensen er formentlig, at specielt lager- og finansieringsforholdene gør en sådan ordning betænkelig, i hvert fald hvis den ikke suppleres med en vis bogladestøtte.

Man kan på denne baggrund ikke gå ind for en ordning som den beskrevne. Man finder dens fordele begrænsede, og man vil endvidere påpege, at den ikke

indeholder momenter, som i særlig grad virker fremmende på bredden af det litterære udbud.

De samme betænkeligheder gør sig gældende i forhold til en mulig ordning, hvor royaltysupplementet tillige indebærer en forøgelse af forfatternes royalt, og man kan derfor heller ikke gå ind for en sådan ordning. Der kan i øvrigt henvises til overvejelserne med hensyn til en royaltygaranti ovenfor afsnit 9.2.2.

9.2.3.2. Projektstøtte til enkeltgenrer m.v.
Med hensyn til den **oversatte skønlitteratur for voksne** finder de medlemmer af udvalget, som står bag forslaget om oprettelse af en bogfond, at der må lægges vægt på den tydeligt faldende udgivelsesaktivitet samt på den omstændighed, at udbudet i høj grad er koncentreret om nogle enkelte sprogområder. Det er ligeledes på dette område, at der er tale om den mest direkte afhængighed af, hvorvidt de enkelte titler på forhånd sikres bogklubudgivelse. På den anden side har man måttet erkende, at det samlede udbud er af en sådan størrelse, at en støtteordning med et så generelt præg, som det er foreslået for den nye danske skønlitteratur, vil blive uforholdsmæssigt dyr at gennemføre. Der foreslås derfor en *selektiv projektstøtte* for den oversatte skønlitteratur. Støtten tænkes gennemført som en forhåndsstøtte, således at udgiverne på forhånd kan indkalkulere støttebeløbet.

Tildelingen af støtte foreslås henlagt til bogfonden, der forudsættes at lægge følgende hensyn til grund: 1) Udgivelsen af litteratur fra lande, der ikke er tilstrækkeligt med i det eksisterende udbud, bør fremmes. 2) Det samme gælder oversættelser af særlig vigtige værker fra de allerede repræsenterede lande. 3) Udgivelsesstøtten bør sikre, at udgivelsesegnede oversættelser, som har modtaget projektstøtte i tilblivelsesfasen, kan udkomme.

Man finder ikke, at bogfonden bør lægges fast på nogle bestemte beløb til de enkelte udgivelser, da dette i høj grad vil afhænge af den enkelte udgaves salgsmuligheder. Som et vejledende udgangspunkt kan dog angives en støtte i omtrent samme størrelsesorden som ville være ydet efter arkbidraget for den nye danske skønlitteratur. Som en samlet beløbsramme foreslås **2 mill. kr.** årligt.

De pågældende medlemmer foreslår også, at der indføres en støtteordning for **børne- og ungdomslitteraturen**. I lyset af den betydeli-

ge og stigende aktivitet, der er inden for dette område i disse år, finder man ikke en støtteordning efter arkbidragsmodellen påkrævet. På den anden side mener man heller ikke, at udbudet af kvalitetslitteratur for børn og unge er fuldt tilfredsstillende, og man foreslår derfor, at der for at sikre bredden i disse udgivelser afsættes en bevilling på *1 mill. kr.* årligt til *projektstøtte*. Ved administrationen af denne bevilling bør bogfonden frit kunne foretage afgrænsningen i forhold til de særligt kostbare udgivelser, jfr. nedenfor, der bl.a. vil kunne omfatte visse børnebøger og tegneserier.

Projektstøtte til børne- og ungdomslitteratur bør i øvrigt bl.a. kunne ydes til bøger på indvandrerbørns modersmål. Problemerne på dette område er fremført af en arbejdsgruppe nedsat af biblioteksdirektøren i 1980. I gruppens rapport, Biblioteksbetjening af indvandrerbørn, Bibliotekstilsynet 1980, konstateres det, at der i nogle indvandrerlande kun er en sparsom børnebogproduktion, specielt hvad angår minoritetssprog i de enkelte lande. Det er derfor arbejdsgruppens opfattelse, at det er nødvendigt at få sat en materialeproduktion i gang. Gruppen foreslår, at kultur- og undervisningsministerierne udpeger en arbejdsgruppe, der skal beskæftige sig med produktion af trykt materiale og av-materialer til indvandrerbørn på deres modersmål (jfr. rapportens side 38-40).

Endnu et område, hvor man erkender et klart behov for projektstøtte, er de **særligt kostbare udgivelser**, såsom større illustrerede værker, visse typer faglitteratur for voksne, illustreret børne- og ungdomslitteratur og danske originaltegneserier.

Med hensyn til illustrerede værker, herunder også mange børne- og ungdomsbøger samt tegneserier, er forholdet det, at det danske marked i sig selv ikke er stort nok til at kunne bære sådanne udgivelser. Man benytter sig derfor i vid udstrækning af det såkaldte samtryk. Dette indebærer, at forlag i flere lande slår sig sammen om udgivelserne, og får trykt illustrationerne under ét i fællesskab. Den mindre kostbare trykning af teksten på det pågældende lands sprog bliver herefter foranstaltet af den enkelte forlægger. En sådan praksis er for så vidt hensigtsmæssig, idet den indebærer økonomiske fordele og muliggør en stor spredning af disse

værker. Desuden åbner den mulighed for, at danske bøger af denne art også får et udenlandsk marked. På den anden side indebærer formen også nogle negative sider. Kun bøger af et vist internationalt tilsnit er egnede til denne produktionsform, idet de skal være tilgængelige for publikum i flere lande, og bøger med et særligt lokalt sigte har kun ringe chancer. Da samtrykproduktionerne på grund af de lavere omkostninger pr. bog er særligt konkurrencedygtige i forhold til rent nationale produktioner, medvirker de på længere sigt til en internationalisering af udbudet, som truer den nationale produktion af bøger, rettet mod særlige, nationale eller lokale forhold. I henvendelser til udvalget af 29. oktober 1980 og 20. januar 1982 har Bibliotekarforbundets faggruppe for børnebibliotekarer således henledt Bogudvalgets opmærksomhed på, at den fire-farvede danske billedbog står i en yderst alvorlig situation. De nævnte medlemmer af Bogudvalget anser det for påkrævet, at disse tendenser modvirkes ved en styrkelse af de danske produktioner, og man finder derfor, at der bør kunne ydes projektstøtte til udgivelse af illustrerede værker.

Denne støtte bør ydes som en selektiv forhåndsstøtte, således at støttebeløbet kan indgå i kalkulationen. Bogfonden bør dog ikke være afskåret fra at yde støtten som en tabsgaranti, hvis dette i de enkelte tilfælde skønnes mest hensigtsmæssigt. Som en samlet ramme foreslås et årligt beløb på *500.000 kr.*

For de **faglitterære udgivelser**s vedkommende skønner man dog, at der eksisterer særlige behov, fordi oversættelser og nyudgivelser af *standardværker* kun vanskeligt lader sig gøre i et sprogområde som det danske, og man foreslår derfor en særlig bevilling på *300.000 kr.* til dette formål. Inden for den øvrige del af faglitteraturen har udvalget ikke fundet påtrængende behov for udgivelsesstøtte, som bør opfyldes gennem bogfonden.

I en henvendelse af 9. september 1977 til udvalget fra Statens humanistiske Forskningsråd (se også herom ovenfor afsnit 9.2.1.), hedder det, at rådet »mener at kunne konstatere voksende problemer for udgivelse af humanistisk litteratur, der hænger sammen med de stigende omkostninger inden for bogproduktionen og giver sig udslag i stigende bogpriser, faldende oplag og mere restrikt-

tiv udgivelsespolitik på dette område. Følgerne er dels, at en række arbejder kun med vanskelighed eller slet ikke finder nogen forlægger, dels at de på grund af høj prissættelse ikke når frem til deres potentielle publikum, og her tænkes ikke mindst på de studerende, hvis generelle økonomiske vilkår som bekendt også er blevet forringet i de seneste år. Dette får atter følgevirkninger for universitetsbogladerens rentabilitet.

Vilkårene for humanistisk litteratur er i en periode blevet lettet en smule ved, at universitets- og tilsvarende institutter i voksende omfang har påtaget sig udgivelsesvirksomhed, som er blevet muliggjort ved de nye reproduktionsteknikker, men fra en forskningspolitisk målsætning er det en beklagelig følge, at en række af disse publikationer ikke synes at nå uden for en snæver kreds af fagfæller med kendskab til disse skriftrækker – og derfor ikke i tilstrækkelig grad når ud til offentligheden. Hertil kommer, at beskæringerne af universiteternes budgetter har vist sig at ramme ikke mindst de publikationskonti, som har muliggjort disse skriftrækker og også ydet tilskud til udgivelse på etablerede forlag.

Disse vilkår har medført et øget pres på Statens humanistiske Forskningsråd's midler: antallet af ansøgninger om udgivelsesstøtte steg fra 64 ansøgninger til tilsammen 2.837.000 kr. i finansåret 1975-76 til 85 ansøgninger, på i alt 3.297.000 kr. i 1967-77. Heraf kunne rådet i 1975-76 imødekomme 42 ansøgninger med en samlet bevillingssum på 1.936.000 kr. og i 1976-77 67 ansøgninger med i alt 2.066.000 kr. For at opnå en bedre udnyttelse af midlerne og begrænse stigningen mest muligt har rådet i 1975 tilknyttet en konsulent i reproduktionsspørgsmål.»

Det hedder afslutningsvis i henvendelsen: »Rådet må således konstatere, at der er voksende problemer både for den forlagsudgivne og den institutionspublicerede humanistiske litteratur, og noget lignende synes at være tilfældet for store dele af den samfundsvidenskabelige litteratur – problemer, som det i stigende grad vil blive vanskeligt eller umuligt at løse inden for rammerne af forskningsrådenes midler og opgaver. Man skal derfor anmode om, at disse indgår i Bogudvalgets overvejelser om forbedring af vilkårene for produktionen, distributionen og brugen af bøger i Danmark, således at even-

tuelle forslag til udgivelsesstøtte også omfatter faglitterære udgivelser. Endelig skal man gøre opmærksom på, at eventuelle støtteordninger formentlig også bør omfatte former for lagerstøtte, idet det er rådets erfaring, at en række humanistiske udgivelser på grund af omkostningsstigningerne sendes meget hurtigt på udsalg af forlagene og derfor bliver uopdrivelige for forskere, studerende og andre.«

De nævnte medlemmer af Bogudvalget kan tilslutte sig Forskningsrådets vurdering af situationen, og de ønsker at tilføje, at alt tyder på, at der er sket en forværring af vilkårene siden man modtog henvendelsen i 1977. Medlemmerne kan derfor anbefale, at der sker en forbedring af Forskningsrådenes bevillingsmæssige muligheder for at yde udgivelsesstøtte.

Der stilles endelig forslag om støtte til **klassisk litteratur for børn og voksne**. Behovet for en sådan udgivelsesstøtte har ikke mindst vist sig i litteraturundervisningen på universiteter, læreanstalter, højskoler, seminarier og gymnasier, men det eksisterer også i det almindelige litterære liv. Ikke kun de alment anerkendte klassikere, men også nye bøger, som er udgået fra forlagene, er ofte vanskelige eller umuligt at fremskaffe for private eller biblioteker. Dette problem viser sig både inde for fag- og skønlitteraturen, og har bl.a. været rejst for udvalget i en henvendelse af 15. januar 1979 fra professor i nordisk litteratur, dr. phil. Mogens Brøndsted. Det hedder heri, at hovedparten af vore klassiske litteraturværker ikke foreligger tilgængelige i boghandelen. Et betragteligt antal har i nyere tid været udsendt i billigserie, men størstedelen heraf er efterhånden udsolgt. Dette er en særdeles uheldig situation, ikke alene for de mange studerende, men også for det brede læsepublikum, for hvilket vore klassiske digtere bør holdes levende. Udvalget har tillige modtaget en henvendelse fra en kreds af bibliotekarer om problemet.

De nævnte medlemmer af Bogudvalget finder, at der bør kunne ydes støtte til genudgivelse af bøger, som ikke længere markedsføres. For at sikre, at denne støtte ikke påvirker markedsforholdene for så vidt angår nye bøger, foreslås det, at ordningen begrænses til kun at omfatte alment anerkendt litteratur, som er udkommet i 1. udgave for mere

end 20 år siden. Man foreslår, at denne støtte ydes som en selektiv forhåndsstøtte med en årlig beløbsramme på 500.000 kr.

Et særligt problem med hensyn til klassikerstøtten er, om den bør suppleres med en løbende støtte til *lagerføringen* af klassiske værker netop for at sikre, at disse værker konstant er tilgængelige. Omkostningerne ved bredere lagerføring er over en årrække øget kraftigt, dels på grund af det stigende renteniveau, dels på grund af voksende lokale omkostninger. Bogfonden bør derfor være bemyndiget til at anvende dele af denne udgivelsesstøtte til lagerstøtte. Støtten bør ydes efter ansøgning, da behovet vil variere meget fra det ene tilfælde til det andet.

Ved fastsættelse af beløbsrammer for de ovenfor nævnte støtteordninger har de medlemmer af udvalget, som står bag forslaget om en bogfond skønnet over de eksisterende behov. Nogen éntydig klarlægelse af behovene vil dog ikke kunne nås, før ordningerne er etableret, og forslagsstillerne finder derfor, at der bør gives bogfonden forholdsvis frie hænder med hensyn til overføring af midler fra en støtteordning til en anden, dog bortset fra den nye danske skønlitteratur for voksne. Herved vil det tillige være muligt for fonden at tage højde for udsving i udgivelsesmønsteret fra år til år inden for de enkelte litteraturtyper.

9.2.3.3. Generel støtte til mindre forlag og alternativforlag

Ovenfor i afsnit 4.3. side 72 er der redegjort for nedsættelsen og sammensætningen af *underudvalget for alternative produktions- og distributionsformer*. Med hensyn til de alternative forlag foreslog underudvalget, at der ydes en støtte svarende til halvdelen af udgifterne til papir, sats, trykning og indbinding til udgivelse på et egentligt alternativt forlag af et manuskript, som forinden er afvist af et traditionelt forlag. Endvidere stillede man forslag om en ordning, hvorefter bibliotekerne forpligtedes til at anskaffe samtlige alternative forlags publikationer i et vist omfang og på visse nærmere angivne vilkår.

Medlemmerne *Else Faber, Hertel, Kofod, Lindbo-Larsen, Spang Olsen, Pade og Schultz-Lorentzen* er af den opfattelse, at de ovenfor i afsnit 9.2.3.1. og 9.2.3.2. foreslåede udgivelsesstøtteordninger bør suppleres

med en generel *støtteordning for mindre forlag*. Fremvæksten af en række dels alternativforlag, dels selvstændige mindre forlag på det traditionelle bogmarkeds præmisser har været et opløftende fænomen på 70'ernes bogmarked og er til dels fortsat selv under de skærpede markedsvilkår i 80'erne. Disse mindre forlag har fået en kulturpolitisk vigtig betydning som alternativer til de større »etablerede« forlag dels ved at kunne påtage sig udgivelser, som større forlag har måttet afvise under den markeds- og kapacitetstilpasning, der har været nødvendig for deres rentabilitet, dels ved i kraft af deres størrelse at kunne gøre udgivelsesprocessen kortere og mere overskuelig i et tættere samarbejde mellem forlag, forfattere og andre medvirkende. Derved har flere af de mindre forlag trods en kvantitativt relativt beskeden produktion fået særlig betydning ved at fungere som åndehuller og medvirke til at øge bredden ikke mindst i det skønlitterære titeludbud.

Denne indsats har imidlertid i vid udstrækning beroet på en idealisme og risikovillighed, som må formodes at ville få vanskelige betingelser under 80'ernes skærpede markedsvilkår. For at sikre og om muligt øge udgivelsesbredden foreslår disse medlemmer, at der udover den ovenfor skitserede støtte til enkelttitler kan ydes generelle tilskud til kulturpolitisk vigtige enkeltforlag, primært til etablering i en nærmere angivet startperiode, sekundært – i undtagelsestilfælde – mere permanent til drift.

Til *start af nye forlag* foreslås, at der ydes kreditgarantier ud fra en samlet kulturpolitisk og forretningsmæssig vurdering af disses udgivelsesplaner, formål, økonomiske rammer, personalets erfaring og øvrige kvalifikationer. Støtten bør kun ydes i en afgrænset etableringsperiode, formentlig på maksimalt tre år, for at sikre nystartede forlag en rimelig indkøring. Den samlede vurdering bør ske i afvejning af kulturpolitiske og økonomiske kriterier.

Til *drift* foreslås, at der undtagelsesvis kan ydes støtte til forlag med en særlig funktion i det litterære liv og normalt på ikke-kommerciel basis. Forslagsstillerne tænker her på forfatterforlag, som på nonprofittvilkår udgiver ny dansk og oversat skønlitteratur, ofte af eksperimentel art, f.eks. *Arena, Attika* og *Jorinde & Joringel*. Støtte bør også undtagelsesvis kunne ydes til kollek-

tive/kooperative forfatterforlag og forfatterværksteder (selvstændige eller i samarbejde med folkebiblioteker), regionale forlag på ikke-kommerciel basis og til forlag, som sikrer den litterære decentralisering ved en idealistisk indsats af alment anerkendt kulturpolitisk betydning, herunder kunstforlag o.lign.

9.3.1. Bogbranchens argumentation imod en bogfond

Medlemmerne *Busck, Danielsen og Helweg* må tage klart afstand fra *forslaget om oprettelse af en bogfond, som fremsættes af andre af udvalgets medlemmer, idet den ikke blot vil være uegnet til at løse bogbranchens problemer, men vil være direkte skadelig for bogmarkedets udvikling.* Hvis man ønsker at fremme den danske bogproduktion og -distribution, må der gås andre veje.

Disse udvalgsrepræsentanter må derfor tage klart afstand fra forslaget om oprettelse af en bogfond og fremhæver, at en egentlig bogfond i realiteten åbner mulighed for en uønsket statslig regulering af bogbranchens forhold.

Udgivelsestilskudsordninger vil indebære klart markedsforvridende følger, som vil virke skadelige på bogmarkedets naturlige tilpasningskraft. Bogbranchens repræsentanter henviser til det meget alsidige titeludbud på det danske marked og anfører, at de tilfælde, hvor værdifulde bøger ikke kan udkomme, må anses for at være så sjældne, at de ikke kan begrunde en særordning.

Støtteordninger som de i Sverige praktiserede – som der henvises til af det foreliggende forslags stillere – advares der på det bestemte imod. Dels er der tale om ordninger, som i visse tilfælde virker konkurrenceforvridende, dels må man i selve den påtænkte fondsdannelse se en magtkoncentration, som ikke kan være sund for det brede litteraturudbud, som i øjeblikket trives – måske bedre end nogen sinde – i Danmark, hvor antallet af forlag er større end nogensinde, og hvor en række nye, mindre forlag medvirker til den imponerende bredde, der netop i de allerseneeste år har præget det danske bogmarked.

Der er i den anledning grund til at minde om den senere tids rapporter fra Sverige, hvor litteraturstøtten ikke får opmuntrende ord med på vejen.

For at sikre hensigtsmæssig udnyttelse af ressourcerne foreslås det, at det administrerende organ bemyndiges til at operere elastisk inden for en beløbsramme af 1-2 mio. kr. årligt.

I januar 1980 skrev Svenska Bokförläggareföreningens direktør Jonas Modig i en artikel i Dagens Nyheter under overskriften: »Fremtiden er uvis, lønsomheden bliver mindre«, at den svenske stat optrådte med et janushovd, hvis ene side opmuntrede forlagene til udgivelse gennem udgivelsesstøtte, og hvis anden side prispresede bogbranchen i det offentlige bogindkøb.

Han foreslog bl.a., at man som en mulig løsning på nogle af den svenske bogbranches problemer pålagde stat og kommune at betale »anstændigt« for bøgerne ved køb i boghandelen og undlod at presse faget for leverancerabatter.

Den daværende formand for den internationale forlæggerforening (som nu er formand for Svenska Bokförläggareföreningen) Per A. Sjögren udtalte så sent som den 20. maj 1980 i et interview i Svenska Dagbladet, at statsindgreb ikke har vist sig at være lykken i Sverige:

»Den statslige litteraturstøtte (har) hidtil haft en udformning, som opmuntrer forlagene til at udgive et større antal titler, end de ellers ville have gjort. Nu må vi vælge. Skal staten fortsætte med at støtte udgivelsen af stadig flere titler, som sidenhen bliver liggende usolgte – eller skal man med fornuft og mådehold forsøge at få regnestykket til at gå op og give boghandelen hjælp i form af lager- og distributionsstøtte Hvis statsfinansierne ikke rummer mulighed for en øget satsning på bogbranchen, mener jeg for min part, at man gerne kan fjerne en del af litteraturstøtten og anvende den til helt andre formål.«

Allerede på et væsentligt tidligere tidspunkt udtalte stadsbibliotekar Bengt Holmström i sin rapport Statligt Litteraturstöd, 1977, som der henvises til, at virkningen af den svenske litteraturstøtte har været svær at få øje på i det generelle prisbillede, lige som den synes at have haft en negativ indflydelse på udgivelseskvaliteten:

»Særlig mærkbar har den øgede udgivelse af svensk lyrik været, en udvikling på både godt og ondt. Men også den kvalificerede oversættelseslitteratur er udkommet i øget mængde i de år støtten har fungeret. Også her er det måske i særlig grad lyrikudgivelserne, som blomstrer, men da tilgangen er god, har ekspansionen ikke, som det gælder for den svenske lyrik, indebåret en samtidig kvalitetssænkning. Når det drejer sig om nye svenske romaner for voksne, har de senere år visse vel været kendetegnet af voksende udgivelse, men niveauet er, set i et længere perspektiv, ikke ekstremt højt,« (s. 62).

De her citerede svenske vidneudsagn om litteraturstøttens helt generelle virkninger taler et tydeligt sprog om, hvordan en sådan, kunstigt opbygget udgivelsesselektion ved hjælp af statsmidler i det lange løb giver anledning til både utilfredshed og stagnation.

Heller ikke udgivelsen af *klassisk litteratur* for børn og voksne finder disse medlemmer det rimeligt at forbinde med oprettelse af en bogfond.

Medlemmerne henleder opmærksomheden på, at der kontinuerligt finder en ikke ubetydelig udgivelse sted på forlagene af såvel klassisk børnelitteratur som af klassiske værker i det hele taget. Med hensyn til bøger af anerkendte forfattere, som er udgået fra forlagene og som efterspørges på bl.a. bibliotekerne, finder der en betydelig aktivitet sted bl.a. under medvirken af Nyt Dansk Litteraturselskab, som har til formål at arbejde for, at bøger, som bibliotekerne savner, udgives eller genudgives.

Fra bogbranchens side finder man således ikke, at der på noget punkt er begrundet motivering for oprettelse af en bogfond ud fra de rådende forhold på bogmarkedet.

Et skridt i den rigtige retning vil være at *styrke de bestående fonde og støtteordninger*, herunder Statens Kunstfond, og i det hele at udvide støttemulighederne for forfattere og oversættere.

Der sigtes her til de eksisterende støtteordninger, som gennem Kulturministeriet og en række private fonde samt forskningsrådene kanaliseres ud til en række udgivelser. Bogbranchens repræsentanter finder det naturligt, at disse værdifulde støttemuligheder udbygges i det omfang, der vil kunne opnås bevillingsmæssige midler til, lige som man ser med sympati på mulighederne for at forbedre de økonomiske støtteordninger til forfattere og oversættere.

Det er i et lille sprogsamfund som det danske nødvendigt at opretholde og udbygge mulighederne for produktionsstøtte til en række udgivelser, for at disse kan blive tilgængelige for publikum og dermed yderligere bidrage til et bredt og alsidigt udbud af vanskeligt salgbar litteratur.

9.3.2. *Kautionsstøtte til nyetablerede, eventuelt eksisterende forlag*

Bogbranchens repræsentanter, *Busck, Danielsen og Helweg*, kan ikke tilslutte sig visse medlemmers forslag om en generel støtteordning for mindre forlag, (afsnit 9.2.3.3.).

Disse medlemmer mener, at det ville være bedre at åbne mulighed for at lette adgangen for personer med fornøden uddannelse og idéer til at etablere sig som forlæggere gennem en udbygning af en af bogbranchen allerede etableret kautionsstøtteordning for boglader – Boghandlernes Kautionsinstitut – eventuelt gennem en nyetablering af et tilsvarende kautionsinstitut, såfremt en sammenlægning af rent tekniske årsager mod forventning ikke skulle kunne lade sig gøre.

Boghandlernes Kautionsinstitut, som er en selvejende institution, er oprettet i 1981 af Den danske Boghandlerforening og Den danske Forlæggerforening i fællesskab, og den har allerede oparbejdet en administration, som formentlig inden for sine rammer vil kunne påtage sig en udvidet opgave som den foreslåede.

Inden for andre erhvervsgrene har sådanne kautionsordninger været praktiseret i en årække. De har fungeret på bedste måde som et positivt udviklingselement i brancher, hvor de har ydet støtte til små og mindre virksomheder, som kapitalmæssigt har mødt vanskeligheder.

En ordning kan formes som en etableringshjælp, men også ved overtagelser, overdragelser og eventuel teknisk modernisering af bestående forlagsvirksomheder bør der kunne indgives ansøgning til et sådant kautionsinstitut.

Det er ovennævnte medlemmers opfattelse, at en ordning selvsagt bør være åben for alle.

Det skal understreges, at man ved at følge de principper, som her fremlægges, undgår konkurrenceforvridninger, hvilket må anses for at være et gode.

9.3.3.1. Forslag om nedsættelse eller fjernelse af bogmomsen

Bogbranchens repræsentanter er af den opfattelse, at den helt afgørende forbedring af vilkårene for bogproduktionen og bogspredningen i Danmark vil kunne opnås gennem en *nedsættelse eller fjernelse af bogmomsen*. Dette vil være det enkleste middel til opnåelse af den ønskede forbedring.

Der gøres opmærksom på, at man for længst har indset dette i de andre fællesmarkedslande, hvor man enten helt har fjernet momsen på bøger (England har aldrig haft bogmoms) eller belagt bøger med en moms, der er væsentligt mindre end den moms, der lægges på andre varer. I Italien har man været så tilfreds med de kulturelle virkninger af bogmomssænkningen i forhold til momsen på andre varer, at man nu har nedsat den lave bogmoms på 6% yderligere til kun 2%. Irland har i foråret 1982 helt ophævet momsen på bøger.

Når moms nedsættelse værdsættes så meget for bøgernes vedkommende i udlandet skyldes det, at bogmomsen i sig selv betyder en belastning på bogpriserne, som er selvforstærkende, al den stund højere bogpriser som oftest bevirker mindre oplag og dermed yderligere prisstigninger.

Hvis man vil bedømme virkningen af en momsreduktion på bøger, bør det betænkes, at netop den såkaldt gode og seriøse litteratur ofte er belastet med relativt høje stykomkostninger på grund af de små oplag.

Ubetydelige finanspolitiske virkninger

Bogmomsen indbragte i 1980 ca. 235 mill. kr.

Dette indebærer imidlertid ikke, at en moms nedsættelse vil medføre et provenuetab for det offentlige, der blot tilnærmelsesvis vil svare til selve nedsættelsesbeløbet.

Tvært imod vil der blive tale om yderst begrænsede finanspolitiske virkninger. Det skyldes følgende årsager:

Det offentlige har i forvejen indbetalt omkring en trediedel af momsbeløbet på 235 mill. kr. ved køb af bøger til undervisnings- og biblioteksbrug.

Ud fra dette faktum kan det offentliges reelle udbytte af bogmomsen nedsættes med ca. 80 mill. kr. til ca. 155 mill. kr.

En moms nedsættelse vil automatisk medføre større efterspørgsel og dermed også mu-

lighed for at trykke større oplag samt for at udgive bøger, der ellers ikke ville kunne udkomme på grund af for små oplagsmuligheder.

Mersalget vil således i sig selv indebære en delvis kompensation for det umiddelbare provenuetab ved en moms nedsættelse.

Uvurderlig styrkelse af kultur- og uddannelsesniveauet

Samtidig vil en nedsættelse af bogmomsen – eller en fjernelse af den – medføre en uvurderlig stimulans for kultur- og uddannelsesniveauet her hjemme.

Da man fritog dagspressen for moms var det for at sikre de bedst mulige vilkår for den bredest mulige kommunikation, som anses som en livsbetingelse for et demokratisk samfund.

Sådan som samfundet i dag er indrettet, er bøger et væsentligt og integreret led i samfundets aktuelle kommunikation og debat, lige som de nu som før er grundlæggende for al uddannelse.

Behovet for at læse og for at bruge bøger er i stærk stigning, således som det især ses af den kraftige stigning i folkebibliotekernes udlån. Men det er vigtigt, at både publikum og biblioteker samt uddannelsesinstitutioner får mulighed for at købe flere bøger og vælge mellem flere titler på et frit bogmarked gennem nedbringelse af bogmomsen.

En moms nedsættelse vil forøge udgivelsesbredden

Det uafhængige analyseinstitut Børsinformation har i en gennemgang af bogbranchens generelle forhold i en analyse fra oktober 1980 af Gyldendal konkluderet følgende omkring spørgsmålet om et bortfald eller en nedsættelse af momsen på bøger:

»Problemstillingen for forlagene i dagens situation er den relativt betydelige prisfølsomhed, der er til stede ved salg af bøger. Det er rimeligt at forvente, at de økonomiske tilstande, der for tiden er fremherskende, vil lægge en generel dæmper på salget, hvilket kunne konstateres i 1979. Branchen selv hævder, at bogmomsen er en af de væsentligste hindringer for et øget salg, og dette må anses for værende sandsynliggjort under hensyntagen til den store elasticitet, der synes at være til stede ... og med bogmomsen er det vor opfattelse, at hele den litterære akti-

vitet bliver kunstigt neddæmpet i modsætning til vore nabolande, hvor lave/manglen-de momssatser har betydet et nyt opsving for forlagene. Med den filosofi, der er til stede i forlagene (jfr. den senere gennemgang) er det vor opfattelse, at bortfald af bogmomsen ikke vil afleje sig som likvider i forlagene men i stedet gå til en forøgelse af bredden i forlagets udgivelser og dermed direkte stimulere et rigere litterært miljø samt afsætning og vækst på længere sigt.»

Momsnedsættelsen uden bogfondens negative virkninger

En momsnedsættelse vil alene indebære en stimulerende virkning for bogspredningen uden de negative virkninger, som vil være forbundet med en støtteordning gennem en bogfond. Her tænkes ikke alene på de nævnte generelle skadevirkninger men også på den omstændighed, at en støtteordning gennem en bogfond – som skal have til formål at nedbringe bogpriserne – også sænker boghandleravancerne, som beregnes af bøgernes udsalgspris på samme måde som forfatternes honorar, nemlig af bogladeprisen excl. moms.

Dette kan næppe være hensigten, idet udvalgets formål klart har været at bevare eller styrke bredden i dansk boghandel.

En momsnedsættelse slår endvidere omgående igennem på hele bogmarkedet, og den får ingen negativ betydning for hverken boghandlernes indtjening eller forfatternes honorar, idet den sænkning af priserne for nye bøger, som kan blive en følge af en moms-sænkning, og som går ud over momsnedsættelsen, i sagens natur vil blive mere end opvejet gennem den øgede afsætning.

Størst gennemslagskraft for den vanskeligt sælgelige litteratur

Det er heller ikke rigtigt, når det fra visse medlemmers side har været anført, at en momsfritagelse eller en momsnedsættelse vil være en for bred og unuanceret støtteform.

Hvis man vil bedømme virkningen af en ophævelse af bogmomsen eller en moms-sænkning på bøger, bør man være opmærksom på, at netop den vanskeligt sælgelige litteratur ofte er belastet med stykomkostninger, som ligger relativt højt.

En generel momsreduktion for bøger fører altså automatisk muligheder med sig, som

kan virke særlig inspirerende for udgivelsen af vanskeligt salgbart litteratur, hvorimod effekten ved en momsnedsættelse for den masseproducerede litteraturs vedkommende vil være beskeden på grund af disse bøgers relativt lave prisniveau.

Yderligere er det væsentligt at understrege nødvendigheden af at sikre, at den store bredde, der gennem mange år er oparbejdet i den dansksprogede litteratur, bevares i de kommende års teknologiske udvikling på kommunikationsområdet, hvor videokassetter og satellittransmitterede tv-programmer fra Europa bliver betydningsfulde elementer i gennemsnitsfamiliernes fritidsmønster.

I den forbindelse skal man gøre sig klart, at Danmark er et lille sprogområde, og at langt større sprogområder i det fællesmarked, som vi er medlemmer af, har søgt at bevare bogens position gennem sænkning eller fjernelse af bogmomsen:

Momsen på bøger i Fællesmarkedet 1982

Land	Bogmoms	Almindelig varemoms
Belgien	6%	14-25%
Danmark	22%	22%
Frankrig	7%	23-33%
Grækenland	0%	0%
Holland	4%	18%
Irland	0%	18%
Italien	2%	12-18%
Luxemburg	6%	16%
Storbritannien	0%	7,5-15%
Vesttyskland	6,5%	13%

9.3.3.2. Flertallets holdning vedrørende bogmomsen

Medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Pade, Spang Olsen, Schultz-Lorentzen og Weincke* finder ikke at kunne gå ind for en ensidig afskaffelse eller en nedsættelse af *momsen for bøger*. Det må i denne forbindelse bl.a. påpeges, at det kan være forbundet med vanskelige afgrænsningsproblemer at fritage en bestemt varegruppe for moms. Disse problemer kendes i nogen grad fra den eksisterende momsfritagelse af aviser. Hertil kommer, at en momsfritagelse efter disse medlemmers opfattelse er en for bred og unuanceret støtteform. Det skal ikke betvivles, at en moms-

fritagelse eller -nedsættelse i et vist omfang vil medføre lavere bogpriser og dermed også et større salg og i den sidste ende et bredere udbud. Dette vil imidlertid gøre sig gældende over en meget bred front, og det vil navnlig gavne et stort antal udgivelser, som allerede i dag klarer sig udmærket og derfor ikke har noget reelt støttebehov. Den afledte effekt for de marginale udgivelser vil derfor være dyrt betalt, og den vil være opnået på en måde, som set i sammenhæng med de mange, livsnødvendige varer, som fortsat momsbelægges, vil være kritisabel. Hertil må føjes, at den særlige fordel, som ligger i en støtteordning i form af en momsafskaffelse eller -reduktion, og som består i, at ordningen helt udelukker enhver form for statslig styring af litteraturudbuddet, også kan opnås på tilfredsstillende måde ved andre generelle ordninger, knyttet til genrer eller lignende.

Et medlem af udvalget, *Hans Jørgen Lembourn*, har ønsket at gøre opmærksom på, at når han i denne betænkning tilslutter sig flertallets opfattelse vedrørende umuligheden af at afskaffe bogmomsen, hvorimod han i den tidligere delbetænkning om biblioteksafgiften til forfattere indtog det modsatte synspunkt, skyldes det finanspolitiske overvejelser.

Når den finanspolitiske indtægt nu er på ca. 230 mio. kr. fra bogmomsen, er det politisk urealistisk at forestille sig en afskaffelse. Under denne forudsætning er der mere politisk mening i at forsøge at skabe diverse støtteordninger. Lembourn er i øvrigt enig i, at en fjernelse af momsens vil have så generelle virkninger, at adskillige af de værste mangler i dag i bogsituationen ikke vil blive afhjulpeligt tilstrækkeligt, og at mere selektive ordninger er at foretrække.

Indførelse af en differentieret moms er afhængig af politiske beslutninger over et bredere varespektrum. Det vil næppe være rimeligt alene at nedsætte momsens på bøger, selv om det i en række EF-lande har vist sig at kunne gennemføres administrativt. Lembourns stillingtagen til en eventuel differentieret moms i Danmark må således afhænge af en samlet politisk vurdering, hvis situationen opstår.

9.3.3.3. Indførelse af biblioteksafgift for forlæggere

En anden mulig ordning, som ville indebære en generel forlagsstøtte, ville være at udvide *biblioteksafgiftsordningen*, således at den også kommer til at omfatte forlæggere. Som det fremgår af udvalgets 1. delbetænkning, Biblioteksafgiften, bet. 877/1979 side 20 f. drøftede udvalget et forslag af denne art, men det blev af udvalgets flertal henvist til nærmere overvejelser i lyset af udvalgets konklusioner vedrørende udgivelsessituationen i dens helhed.

4 medlemmer af udvalget, *Busck, Danielson, Helweg og Schlichtkrull*, er, svarende til hvad der var deres synspunkt under den tidligere behandling af spørgsmålet om biblioteksafgiften, stadig af den opfattelse, at det grundlæggende princip bag en biblioteksafgift til forlagene er vederlagssynspunktet:

Afgiften vil være det offentliges betaling for, at værker udgivet af danske forlæggere udlånes gratis til publikum – ganske svarende til det bærende princip bag den allerede eksisterende afgift til danske forfattere. Der vil således ikke blive tale om en støtteordning, men om en *vederlagsordning*, hvorigennem der gives forlagene en berettiget kompensati-on for den intensive udnyttelse af deres værker, der finder sted på folke- og skolebibliotekerne.

Man har henvist til motiveringen for det vederlag, der i 1946 blev indstiftet som en del af bibliotekslovgivningen, hvorefter formålet er at sikre danske forfattere et vederlag for den gennem bibliotekernes udlån stedfindende brug af deres bøger.

Ganske tilsvarende forhold gør sig gældende for *forlagene*, der må se deres bøger blive udlånt i stærk stigende grad gennem bibliotekerne. Derved mister forlagene på samme måde som forfatterne indtægter, der skulle være indkommet ved salg og medvirke til finansieringen af et bredere udbud. Også bogpriserne rammes indirekte af det vederlagsfrie udlån, som i mange tilfælde fører til en beskæring af muligheden for højere oplag og således resulterer i højere udsalgspriser på bøger. Endelig er det anført, at forlagene i høj grad medvirker aktivt og kreativt i bogens tilblivelsesproces.

Disse synspunkter, mener forlæggerne, er senere blevet underbygget gennem en delundersøgelse fra Økonomiske Forskningsinsti-

tutet vid Handelshögskolan i Stockholm (Biblioteksersättning till förlagen, april 1978), der konkluderer, at »Biblioteksersättning til förlagen kan motiveras dels därför att biblioteken sannolikt har en negativ nettoeffekt på förlagens försäljning, dels som en lättadministrerad, flexibel och rimlig fördelingsnyckel ... Biblioteksersättning har knappast några negativa kulturpolitiska följder, men sannolikt visse positiva sådana följder ...«

Fra forlagenes side foreslås det, at biblioteksafgiften til forlagene principielt kommer til at omfatte alle bøger af danske og udenlandske forfattere udgivet af forlag, der har hjemsted i Danmark, herunder Færøerne og Grønland, og som står på bibliotekernes hylde. Man er dog indstillet på en tidsbegrænsning af afgiftspligten, f.eks. på ti år beregnet enten efter udgivelsesåret for den pågældende titel (genudgivelse i ny udgave eller nyt oplag genopretter afgiftspligten) eller efter det år, hvori bogen blev indkøbt til den pågældende bibliotek.

Med hensyn til afgifternes størrelse er man fra forlæggerens side indstillet på, at dette spørgsmål søges løst gennem forhandling mellem parterne, ligesom man på ingen måde stiller sig afvisende over for praktisk eller økonomisk begrænsede overgangsordninger.

Man har endvidere gjort opmærksom på, at det ville være naturligt, at reglerne om biblioteksafgiften, herunder afgiften til forlæggerne, fandtes i ophavsretslovgivningen, men det understreges, at den af forlæggerne ønskede afgiftsordning – baseret på det individuelle vederlagsprincip – udmærket kan etableres på det nugældende hjemmelsgrundlag, altså udenfor ophavsretslovgivningen.

Endelig har man givet udtryk for den opfattelse, at der ved en revision af folkebiblioteksloven bør indføres biblioteksafgift for alle de lydoptagelser af litterære værker, der findes i folke- og skolebibliotekerne, således at disse lydoptagelser i afgiftsmæssig henseende ligestilles med bøger, samt at der ved lovrevisionen ligeledes indføres en forlæggerafgift for lydbøger efter samme principper som den foreslåede forlæggerafgift vedrørende bøger.

Medlemmerne *Ettrup, Hertel, Kofod, Lindbo-Larsen, Pade, Spang Olsen, Schultz-Lorentzen og Weincke* udtaler i anledning af det ovenfor fremsatte forslag om en biblioteks-

afgift til forlagene: Forslaget er identisk med det forslag som 6 af udvalgets 13 medlemmer (*Danielsen, Else Faber, Helweg, Lembourn, Schlichtkrull og Smith*) fremsatte i »Delbetænkning fra Bogudvalget. Biblioteksafgiften.« (bet. nr. 877:1979), og som ligeledes var fremsat i den i 1977 offentliggjorte betænkning fra underudvalget vedrørende biblioteksafgiften.

Det bygger på den opfattelse, at forlagene ligeså vel som forfatterne må have krav på en betaling fra det offentlige som kompensation for de salgsindtægter, forlagene mister på grund af udlånet fra bibliotekerne. Det går endvidere nærmere ud på, at der skal ydes afgift for alle bøger af såvel danske som udenlandske forfattere, udgivet af forlag, der har hjemsted i Danmark, herunder Færøerne og Grønland, og som står på bibliotekernes hylde.

I delbetænkningen fra 1979 har 7 af udvalgets medlemmer (*Birkelund, Gimbel, Hertel, Kofod, Lindbo-Larsen, Schultz-Lorentzen og Weincke*) og i underudvalgsbetænkningen fra 1977 4 af underudvalgets 8 medlemmer udtalt sig imod indførelsen af en forlæggerafgift, udformet som det foreslåede, og de har udførligt redegjort for grundene til, at der efter deres mening ikke med rimelighed kan argumenteres for en biblioteksafgift til forlagene ud fra det kompensationssynspunkt der anlægges af forslagsstillerne. Herom kan henvises til underudvalgsbetænkningen s. 41-59 og til delbetænkningen s. 19-21. Medlemmerne *Ettrup, Spang Olsen og Pade*, som ikke var medlemmer af udvalget, da delbetænkningen blev vedtaget, tilslutter sig denne argumentation. For medlemmerne *Ettrup, Hertel, Kofod, Lindbo-Larsen, Spang Olsen, Pade, Schultz-Lorentzen og Weincke* kan der herefter kun være tale om at tage stilling til, om en eventuel offentlig støtte til bogudgivelsen i Danmark – som de i den nuværende situation anser for påkrævet – med fordel vil kunne ydes i form af en biblioteksafgift til forlagene.

Herom ønsker disse medlemmer med tilslutning fra *Else Faber og Lembourn* at anføre følgende:

Som støtteform har biblioteksafgiften den almindelige fordel, der er forbundet med alle generelle støtteordninger. Den virker automatisk, og man undgår centrale bedømmel-

ser og vurderinger. Biblioteksafgiften har yderligere den særlige fordel fremfor f.eks. en momsafskaffelse eller -nedsættelse, at der til trods for dens generelle karakter er indbygget en vis selektivitet i den, derved at den er knyttet til bibliotekernes indkøb. Støtte til en del underlødige titler undgås, og afgiften vil formentlig have en tendens i retning af at øge forlagernes interesse i udgivelse af litteratur af en sådan kvalitet, at man kan regne med, at den købes af bibliotekerne.

Heroverfor står imidlertid en række forhold, der udfra synspunktet om forlagsstøtte må betegnes som ulemper.

En biblioteksafgift til forlagene vil først og fremmest komme de titler til gode, der er stærkest repræsenteret i bibliotekerne, hvilket i vid udstrækning vil sige de titler, der også sælges mest. Ordningen vil være uden reel betydning for den del af den værdifulde litteratur, der kun er repræsenteret i bibliotekerne med små bindtal, og det er tilfældet med store dele af skøn- såvel som faglitteraturen, især efter nedskæringerne i folkebibliotekernes materialekonti siden slutningen af 70'erne. Det må også af disse grunde anses for tvivlsomt, om ordningen vil kunne yde noget bidrag til at bryde de tendenser til monopolisering eller koncentration inden for forlagsbranchen, som de pågældende medlemmer mener bør søges modvirket.

En forlæggerafgift svarende til forfatterafgiften ville desuden af administrative grunde tidligst kunne falde i å 1½ år efter en publikations udgivelse og således ikke komme nye udgivelser og udgivere til gode i den fase, hvor de har størst behov herfor.

En yderligere ulempe ved en biblioteksafgiftsordning for forlæggerne er det endeligt, at den er uden særlig effekt i andre led. Den vil næppe i større udstrækning gavne forfattere, biblioteker eller boghandlere, og den vil næppe i almindelighed medføre fordele for læserne i form af et større eller mere lettilgængeligt udbud af bøger eller lavere bogpriser.

Der er ikke i forbindelse med forslaget om biblioteksafgift til forlagene givet præcise oplysninger om, hvordan ordningen nærmere tænkes gennemført. Formentlig forestiller man sig en afgift baseret på optælling af bindtal i lighed med den, der foretages for forfatterafgiftens vedkommende, og der vil i så fald for bibliotekerne blive tale om et ad-

ministrativt arbejde af stort omfang. En meget stor ny kategori af bøger skal inddrages under optællingen, hvad der vil volde betydelige vanskeligheder som følge af, at folkebibliotekernes katalogiseringssystem ikke er indrettet på at give oplysninger om, hvilke forlag bøgerne er udkommet på. Disse administrative vanskeligheder vil i hvert fald gøre sig gældende, så længe en optælling ikke kan foretages ved hjælp af EDB.

Sammenfattende må disse udvalgsmedlemmer være af den opfattelse, at en statsstøtte til udgivelsesvirksomhed vil kunne ydes billigere, mere effektivt og på en kulturpolitisk mere hensigtsmæssig måde ved andre metoder end ved en biblioteksafgift for forlagene, jfr. herom nærmere i afsnittet om oprettelsen af en bogfond.

Medlemmerne *Else Faber og Lembourn* ønsker at udtale følgende: Da de har ændret opfattelse i forhold til deres standpunkt i debattækningen, vil de gøre opmærksom på, at forlagene kan have krav på en betaling fra det offentlige som kompensation for de salgsindtægter, forlagene eventuelt mister på grund af udlånet fra bibliotekerne, *såfremt et sådant tab kan dokumenteres.*

9.3.4. Mindretalsudtalelse afgivet af U. Schlichtkrull

Et medlem af udvalget, *Schlichtkrull*, ønsker at udtale følgende:

Sådan som landets økonomiske situation tegner sig nu og i adskillige år fremover, er forslaget om oprettelse af en bogfond med det dertil hørende administrationsapparat, på nuværende tidspunkt efter min mening ganske urealistisk, og når forholdene en gang i fremtiden måtte have bedret sig så meget, at der kan være mulighed for at realisere tanken om et centralt organ for støtteforanstaltninger til litteraturformidlingen, må det formodes, at der også er sket sådanne ændringer i forholdene på bogmarkedet og i samfundet som helhed, at en ny analyse og vurdering af behovene vil være nødvendig. Ud fra denne opfattelse finder jeg det for mit vedkommende nytteløst at tage stilling til enkelthederne i forslaget om en bogfond, selv om nogle af de støtteforanstaltninger, som efter forslaget skulle indgå i bogfondens virksomhed, kan forekomme velbegrundede.

9.4. Støtte til boghandelen

Bogudvalget har indgående drøftet spørgsmålet om etablering af støtteordninger for boghandelen. Under disse drøftelser er det fra branchens side blevet anført, at man ikke mener at have behov for særlige støtteordninger. Man har herved navnlig henvist til, at boghandelen udnytter de eksisterende muligheder for at løse væsentlige problemer ved hjælp af gældende lovgivning f.eks. vedrørende efteruddannelse for faglærte og ufaglærte, konsulentordning og kautionsinstitut.

Udvalget vil pege på den nære sammenhæng mellem bogladernes økonomi og det offentlige rabatpolitik ved placering af leverancer til biblioteker og skoler.

Biblioteks- og skoleleverancer blev holdt udenfor, da branchen i 1956 fik dispensation fra monopollovens § 10 til at holde faste priser på bøger. De frie priser på disse leverancer har man kunnet leve med i tider, hvor dækningsbidraget på bøger lå højt i forhold til andre varer og omkostningsniveauet i bogladerne var lavt, og i tider hvor bogsalget var støt stigende fra år til år. I de senere år, hvor omkostningsniveauet har været stærkt stigende, uden at boghandlernes dækningsbidrag på bøger er steget nævneværdigt, er der begyndt at opstå økonomiske problemer, og problemerne vokser i takt med, at bogsalget reelt falder, både regnet i årets priser og i faste priser.

Ser man på gennemsnitsbogladdens økonomi i 1981 viser det sig, at andre varer end bøger udgjorde 37% af omsætningen, men dette salg bidrog med 45% af bruttoavancen. Det betød i realiteten, at boghandlernes ikke-bogkunder ydede et ufrivilligt tilskud til bibliotekernes og skolernes rabatter.

Det er udvalgets opfattelse, at der knytter sig meget væsentlige kulturpolitiske interesser til et fintmasket og velfungerende boghandlernet i Danmark, og man ønsker på denne baggrund at understrege de vidtrækkende kulturpolitiske konsekvenser, som på

dette område kan følge af det offentlige indkøbspolitik. De besparelser i driften af biblioteker og skoler, man på kort sigt kan opnå ved en hårdhændet pris- og rabatpolitik, vil på længere sigt være dyrekøbte, hvis de fører til nedlæggelse af boglader og behov for statssubsidiering.

Udvalget foreslår på denne baggrund, at der optages forhandlinger mellem på den ene side Direktoratet for statens indkøb og de kommunale og amtskommunale organisationer og på den anden side bogmarkedets organisationer med henblik på at aftale faste maksimumsgrænser for leverancerabatterne.

Flertallet, som ovenfor i afsnit 9.2. har stillet forslag om oprettelse af en bogfond, vil i denne sammenhæng fremhæve, at denne fond er tænkt opbygget som et organ med en meget høj grad af handlefrihed. Bogfonden vil derfor efter omstændighederne på eget initiativ kunne foreslå og eventuelt iværksætte støtteordninger for boghandelen, hvis akutte behov herfor senere skulle opstå.

Medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Spang Olsen, Pade, Schultz-Lorentzen og Weincke* ønsker at knytte nogle bemærkninger til spørgsmålet om *støtte til bogcaféer*. Bogcaféer kan være af meget stor betydning i lokale miljøer, og i sådanne tilfælde finder man det naturligt, at der ydes lokal støtte, så længe caféerne ikke er samhandelsberettigede. Støtte kan f.eks. tage form af direkte økonomisk støtte eller i form af lokaler til en lav leje eller gratis lokaler, f.eks. i aktivitetshuse o. lign.

Medlemmerne *Busck, Danielsen, Helweg og Schlichtkrull* ønsker at tage afstand fra disse bemærkninger, idet man finder, at sådanne særordninger for bogcaféerne vil virke konkurrenceforvridende i forhold til boghandlerne.

9.5. Administrationen af de foreslåede støtteordninger. Oprettelse af en bogfond

Medlemmerne *Ettrup, Else Faber, Hertel, Kofod, Lembourn, Lindbo-Larsen, Pade, Spang Olsen, Schultz-Lorentzen og Weincke* anser det for nødvendigt, at der oprettes et

særligt organ i form af en bogfond til at administrere de i det foregående omtalte støtteordninger, idet denne administration vil kræve en særlig sagkundskab og viden om

bogmarkedets forhold, som hverken findes i andre offentlige organer, der specielt beskæftiger sig med forfatternes og litteraturens forhold, eller i kulturministeriet. Bogfonden bør imidlertid også kunne iværksætte andre foranstaltninger, der kan bidrage til at sikre og udvide det brede udbud af litteratur og sikre en decentralisering både i produktions- og brugsledene og bør derfor udover de rammebeløb, der er foreslået afsat til de i denne betænkning foreslåede støtteordninger, også råde over et beløb til fri disposition. Den bør over en bred front kunne yde støtte til såvel den skrivende proces som udgivelsesprocessen, bogsalget og litteraturformidlingen. Fonden bør iøvrigt – som anført side 190 – inden for de økonomiske rammer, der fastlægges for den, have mulighed for at disponere forholdsvist frit, idet den hastige udvikling inden for det område, den skal dække, ikke gør det hensigtsmæssigt at fastlåse støtten i for stive rammer.

Fordelingen af bevillinger i henhold til de støtteordninger, der i det foregående er stillet forslag om, og under fremtidige ordninger af tilsvarende art, som det måtte blive vedtaget at iværksætte, forestiller man sig foretaget af et antal **3-mandsudvalg**, som det kendes fra Statens Kunstfond.

Der vil i første omgang blive brug for 5 sådanne udvalg:

Et udvalg for støtte til forfattere og oversættere.

Et udvalg for støtte til udgivelsen af ny dansk skønlitteratur og klassisk dansk litteratur.

Et udvalg for støtte til udgivelsen af oversat litteratur og klassisk udenlandsk litteratur.

Et udvalg for støtte til udgivelsen af børne- og ungdomslitteratur (inkl. klassisk litteratur, både dansk og udenlandsk).

Et udvalg for støtte til udgivelsen af faglitteratur.

Udvalgenes medlemmer tænkes beskikket af ministeren for kulturelle anliggender, men således at to af hvert udvalgs medlemmer beskikkes efter indstilling fra Bogfondens ned-

enfor omtalte bestyrelse. Medlemmerne beskikkes for 3 år og kan ikke umiddelbart genbeskikkes.

Som sin øverste ledelse bør Bogfonden have en **bestyrelse**, hvis opgave det bør være dels at være et forum for en kontinuerlig drøftelse af bogmarkedets forhold, dels at udarbejde indstillinger og forslag til ministeren og dels at træffe afgørelse om fordelingen af de samlede midler, der stilles til rådighed for Bogfonden, på de enkelte hovedformål. For så vidt angår enkeltbevillinger, der ydes inden for rammerne af disse hovedformål forudsættes afgørelserne imidlertid endeligt henlagt til 3-mandsudvalgene.

Bestyrelsen der ikke må have over 15 medlemmer, tænkes at skulle bestå af de 5 formænd for 3-mandsudvalgene samt af repræsentanter for Dansk Forfatterforening, Den danske Forlæggerforening, Den danske Boghandlerforening, Danmarks Biblioteksforening samt Statens Bibliotekstilsyn. Ministeren for kulturelle anliggender udpeger herudover indtil 6 medlemmer på basis af indstillinger fra en række institutioner og organisationer med særlig interesse i eller tilknytning til bogmarkedet, herunder universiteterne, Det humanistiske Forskningsråd, Litteraturkritikernes Lav, forlags- og boghandlermedarbejdernes organisationer, Københavns Bogtrykkerforening, Typografforbundet og Forbrugerrådet.

Ministeren udpeger bestyrelsens formand, og bestyrelsen nedsætter selv et forretningsudvalg på ikke over 5 medlemmer. Medlemmerne – bortset fra formændene for 3-mandsudvalgene – beskikkes for 4 år med mulighed for genbeskikkelse.

Den til bestyrelsen og 3-mandsudvalgene knyttede administration nødvendiggør – foruden fornøden kontorhjælp – i det mindste ansættelsen af en heldagsansat sekretariatschef samt en forlagskyndig medarbejder.

Medlemmerne *Else Faber* og *Lembourn*, finder, at Dansk Forfatterforening bør være repræsenteret med 5 medlemmer i fondsbestyrelsen, således at der kan være en repræsentant for hver af foreningens grupper. Desuden bør der være 1 repræsentant fra Dansk Kunstnerråd til varetagelse af illustratorens interesser.

THULSTRUP
 Aabenraa 29
 1124 København K.
 (01) 14 13 42

SKEMA NR. _____

①

1 2 3 4

5

SPØRGESKEMA OM FORFATTERNES ARBEJDSVILKÅR OG INDTÆGTSFORHOLD

DE ER SIKRET ANONYMITET, OPLYSNINGERNE ANVENDES ALENE TIL STATISTISK BEARBEJDNING.

DE UDFYLDER SKEMAET VED AT SÆTTE EN CIRKEL RUNDT OM DET TAL, DER STÅR UD FOR DEN SVARMULIGHED, DER DÆKKER DERES SITUATION ELLER OPFATTELSE.

Skemaet er udformet, så den statistiske undersøgelse kan gennemføres ved EDB. De tal, der er anført ud for spørgsmålene, er til brug ved databehandlingen.

LITTERÆR PRODUKTION

SPM. 1

Marker venligst med cirkel i hvilket 5-år Deres første og Deres seneste bog er udgivet. På tilsvarende måde bedes De markere 5-året for opførelsen af Deres første og Deres seneste skuespil, radio- eller TV-spil.

Eksempel: Hvis Deres første bog blev udgivet i 1927, sætter De en cirkel omkring 1-tallet ud for 1925-1929.

	Før- ste bog	Sene- ste bog	Før- ste skue- spil	Sene- ste skue- spil	Før- ste radio spil	Sene- ste radio spil	Før- ste TV- spil	Sene- ste TV- spil
<u>6</u> - Før 1900	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>7</u> - 1900-1904	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>8</u> - 1905-1909	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>9</u> - 1910-1914	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>10</u> - 1915-1919	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>11</u> - 1920-1924	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>12</u> - 1925-1929	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>13</u> - 1930-1934	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>14</u> - 1935-1939	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>15</u> - 1940-1944	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>16</u> - 1945-1949	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>17</u> - 1950-1954	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>18</u> - 1955-1959	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>19</u> - 1960-1964	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>20</u> - 1965-1969	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>21</u> - 1970-1974	1	2	3	4	5	6	7	8
<u>22</u> - 1975	1	2	3	4	5	6	7	8

SPM. 2

Marker venligst ud for navnet på det forlag, der udsendte Deres første og Deres seneste bog og ud for det forlag, der har udsendt flest af Deres bøger

		Første bog	Seneste bog	Fleste bøger
23 -	Carit Andersen	1	2	3
	Arena	4	5	6
	Athenæum	7	8	9
	Attika	0	x	y
24 -	Borgen	1	2	3
	Poul Branner	4	5	6
	Branner & Korch	7	8	9
	Demos	0	x	y
25	Chr. Erichsen	1	2	3
	Forum	4	5	6
	Fremad	7	8	9
	Gad	0	x	y
26 -	Gjellerup	1	2	3
	Grafisk	4	5	6
	Grevas	7	8	9
	Gyldendal	0	x	y
27 -	Hagerup	1	2	3
	Hasselbalch	4	5	6
	Hirschsprung	7	8	9
	Høst	0	x	y
28 -	Haase	1	2	3
	Jespersen & Pio	4	5	6
	Jorinde og Joringel..	7	8	9
	Lademann	0	x	y
29 -	Lindhardt & Ringhof..	1	2	3
	Martin	4	5	6
	Rasmus Naver	7	8	9
	Nyt Nordisk	0	x	y
30 -	C.A. Reitzel	1	2	3
	Hans Reitzel	4	5	6
	Rhodos	7	8	9
	Røde Hane	0	x	y
31 -	Samleren	1	2	3
	J.F. Schultz	4	5	6
	Schønberg	7	8	9
	Spectator	0	x	y
32 -	Spektrum	1	2	3
	Thaning & Appel	4	5	6
	Wangel	7	8	9
	Vendelkær	0	x	y
33 -	Westermann	1	2	3
	Vinten	4	5	6
	Winther	7	8	9
	Wivel	0	x	y
34 -	Eget forlag	1	2	3
	Andet (ANFØRES):			
		4	5	6
		7	8	9
		0	x	y

SPM. 3

Hvor mange forskellige forlag er Deres bøger udkommet på?

(Marker venligst med cirkel om det tal, der passer).

35 - Antal forlag: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 og flere

SPM. 4

Marker venligst i de enkelte grupper, hvor mange bøger De har fået udgivet, og hvor mange skuespil/radio- og TV-spil De har fået opført.

BEMÆRK, AT ANTALSSKALAEN ER ANGIVET ØVERST, DE ØVRIGE TAL ER TIL EDB-BRUG.

ANTAL UDGIVELSER		1	2	3	4	5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	Over 30
		(Tallene herunder angiver <u>ikke</u> antal)										
36 -	Danske skønlitterære bøger ialt	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
37 -	Romaner	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
38 -	Novellesamlinger	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
39 -	Digtsamlinger	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
40 -	Dramatiske arbejder i bogform	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
41 -	Børne- og ungdomsbøger	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
42 -	Samfundsdebatte- rende bøger (ikke skønlitterære)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
43 -	Andre genrer	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
44 -	Antal bøger ialt	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
45 -	Bøger i billig- udgave	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
46 -	Bøger i bogklub- udgave	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
47 -	Oversættelse af andres skønlitte- rære bøger	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
	Egne bøger udgivet i udlandet:											
48 -	Antal titler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
49 -	Antal sprog	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
50 -	Antal opførte skuespil	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
51 -	Antal udsendte radiospil	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x
52 -	Antal udsendte TV-spil	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	x

SPM. 5

Oplys venligst om medvirken, oplæsninger og/eller opførelser i danske radio- og TV-programmer i 1974.

	<u>Antal</u>
Radiatoroman	_____
Radionovelle	_____
Hørspil	_____
TV-spil	_____
Oversættelse	_____
Foredrag, montage eller andet selvstændigt radioprogram (eget manuskript)	_____
Feature eller andet selvstændigt TV-program (eget manuskript)	_____
Interview/diskussion/panel i radio	_____
Interview/diskussion/panel i TV	_____
Bog anmeldt eller debatteret	_____
Programredaktion, konsulentvirksomhed og lignende	_____
Andet radio- og TV-arbejde (arten anføres)	_____

_____	_____
_____	_____
_____	_____

UDGIVELSESVILKÅRSPM. 6

Marker venligst i denne oversigt: den højeste, den laveste og den normale royalty, De har modtaget eller modtager på egne skønlitterære udgivelser i Danmark

	Royalty i procent	<u>ALMINDELIGE BØGER</u>			<u>BILLIGBØGER</u>			<u>BOGKLUBUDGAVER</u>		
		Høje- ste	Lave- ste	Nor- male	Høje- ste	Lave- ste	Nor- male	Høje- ste	Lave- ste	Nor- male
<u>53</u> -	4 %	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>54</u> -	5 %	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>55</u> -	7,5%	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>56</u> -	10 %	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>57</u> -	12,5%	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>58</u> -	15 %	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>59</u> -	17,5%	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>60</u> -	20 %	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>61</u> -	22,5%	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<u>62</u> -	ANDET: (ANFØRES)	___%	___%	___%	___%	___%	___%	___%	___%	___%

SPM. 7

Hvilke publiceringsmuligheder har De for noveller, digte og lignende?

Marker venligst med en cirkel, hvilke mediagrupper og skriv eventuelt navn på blad/tidsskrift

- 63 - 1 Dagblade _____
- 2 Ugeblade _____
- 3 Tidsskrifter _____
- 4 Danmarks Radio _____
- 5 Andet (ANFØRES): _____

SPM. 8

Har De færdige manuskripter, som De ikke har kunnet få udgivet i Danmark?

- 64 - 1 Ja
- 2 Nej

HVIS JA: Hvor mange og inden for hvilke genrer?

- 65 - Antal 1 2 3 4 5 6 7 8 9 eller flere
Genre: _____

SPM. 9

Har De nogensinde selv måttet bekoste eller økonomisk garantere udgivelsen af egne tekster (på eget forlag, i kommission, på forfatterforlag eller andet alternativt forlag)?

- 66 - 1 Ja
- 2 Nej

HVIS JA: Hvor mange gange og inden for hvilke genrer?

- 67 - Antal gange: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 eller flere
Genre: _____

SPM. 10

Hvilken totalindtægt regner De normalt med for en bog?

- 68 - Skriv venligst cirka-beløb: _____

SPM. 11

Vi beder Dem venligst på nedenstående skala give en generel vurdering af Deres økonomiske vilkår som forfatter.

	Meget tilfredsstillende	Nogenlunde tilfredsstillende	Hverken tilfreds- eller utilfredsstil.	Noget utilfredsstillende	Meget utilfredsstillende
69 -	1	2	3	4	5

SPM, 12

I dette skema beder vi Dem venligst anføre Deres bruttoindtægt i 1974, d.v.s. før evt. fradrag af kildeskat m.v. Indtægter fra Danmark og udlandet tælles sammen.

(Alle beløb bedes anført i hele kroner, hovedtal kan evt. overføres fra selvangivelsen)

Forfatterhonorarer, royalties fra ind- og udland:	- - - - -	- 6
Oversættelsesarbejder, incl. dramatik	- - - - -	- 7
Forlagsarbejde, konsulent, redaktør m.v.	- - - - -	- 8
Dansk Forfatterforening (Bibliotekspenge)	- - - - -	- 9
Dansk Forfatterforening (Radiokassen)	- - - - -	- 10
Foredrag, oplæsning (ej radio/TV)	- - - - -	- 11
Undervisning (ej radio/TV)	- - - - -	- 12
Biblioteksarbejde	- - - - -	- 13
Dagblade, fast	- - - - -	- 14
Dagblade, løst	- - - - -	- 15
Ugeblade, magasiner	- - - - -	- 16
Fagblade, tidsskrifter	- - - - -	- 17
Danmarks Radio, fast	- - - - -	- 18
Danmarks Radio, løst	- - - - -	- 19
Radio/TV i udlandet	- - - - -	- 20
Filmrettigheder	- - - - -	- 21
Teateropførelser	- - - - -	- 22
Andre publikations- og formidlingsindtægter	- - - - -	- 23
Publikations- og formidlingsindtægter ialt	- - - - -	- 24
Finanslovydelser (Statens Centrale Lønansvisning):	- - - - -	- 25
Statens Kunstfond: 3-årigt stipendium	- - - - -	- 26
Statens Kunstfond: arbejdslegat/engangsydelse ..	- - - - -	- 27
Statens Kunstfond: rejselegat	- - - - -	- 28
Statens Kunstfond: produktionspræmie	- - - - -	- 29
Andre legater, priser eller lignende	- - - - -	- 30
Legater, stipendier ialt i 1974	- - - - -	- 31
Andre indtægter	- - - - -	- 32
Samtlige indtægter (jvf. evt. selvangivelsen, side 4 - I)	- - - - -	- 33
Godkendte fradrag for forfattervirksomhed	- - - - -	- 34
Andre fradrag	- - - - -	- 35
Skattepligtig indkomst	- - - - -	- 36
Evt. ægtefælles/samboendes samlede bruttoind- tægt i 1974	- - - - -	- 37

SPM. 13

Hvilket arbejde var Deres ægtefælle/samboende hovedsageligt beskæftiget med i 1974?

SPM. 14

Afviger Deres forfatterindtægter i 1974 væsentligt (mere end 20%) fra forrige års?

- 38 - 1 Ja, større i 1974 end i 1973
- 2 Ja, mindre i 1974 end i 1973
- 3 Nej

HVIS JA: Hvad var hovedårsagen til afvigelsen?

ØVRIGE ERHVERVSFORHOLD

SPM. 15

Nævn de vigtigste jobs, hvormed De siden skole og anden uddannelse har finansieret Deres forfattervirksomhed:

SPM 16

Har De haft indtægtsgivende erhverv ved siden af forfattervirksomheden i 1974?

- 39 - 1 Ja
- 2 Nej

HVIS JA PÅ OVENSTÅENDE SPØRGSMÅL:

SPM. 16 a

Var der tale om fast ansættelse?

- 40 - 1 Ja
- 2 Nej

SPM. 16 b

Anfør venligst arten af Deres erhvervsarbejde i 1974 udover forfattervirksomheden:

SPM. 16 c

Anfør venligst antal måneder i årets løb og/eller antal timer pr. uge, De i 1974 var beskæftiget ved erhvervsarbejde udover forfattervirksomheden:

41 - Antal måneder pr. r: _____ Antal timer pr. uge: _____

SPM. 16 d

Er Deres vrige erhverv økonomisk set hoved- eller bierhverv?

42 - 1 Hovederhverv
 2 Bierhverv

SPM 16 e

Karakteriser venligst Deres holdning til Deres eventuelle erhverv udover forfattervirksomheden.

	Meget tilfreds- stillende	Nogenlunde tilfreds- stillende	Hverken til- freds- eller utilfredsstil.	Noget u- tilfreds- stillende	Meget u- tilfreds- stillende
<u>43</u> -	1	2	3	4	5

SPM. 17

Hvor stor en fast månedlig indtægt er De på nuværende tidspunkt sikret i 1975?

44 - Skriv venligst cirka-beløb _____

PERSONLIGE DATA

SPM. 18

Marker venligst inden for hvilket 5-år De er født.

<u>45</u> -	Fr 1900	1
	1900-1904	2
	1905-1909	3
	1910-1914	4
	1915-1919	5
	1920-1924	6
	1925-1929	7
	1930-1934	8
	1935-1939	9
	1940-1944	0
	1945-1949	x
	1950-1954	y
<u>46</u> -	1955-1959	1
	Senere	<u>2</u>

UDDANNELSE

SPM. 19

Marker venligst i denne oversigt, hvilken uddannelse De selv, Deres ægtefælle/samboende og Deres forældre eller anden forsørger har fået:

	Egen	Ægtefælle/ samboende	Far	Mor	Evt. anden forsørger
47 - Folkeskole	1	2	3	4	5
48 - Mellemskole, realeksamen eller tilsvarende	1	2	3	4	5
49 - Studentereksamen	1	2	3	4	5
50 - Uafsluttede studier ved universitet eller anden højere læreanstalt	1	2	3	4	5
51 - Afgangseksamen fra uni- versitet eller anden højere læreanstalt	1	2	3	4	5
52 - Anden videregående uddannelse	1	2	3	4	5
53 - Faglig, håndværksmæssig uddannelse	1	2	3	4	5
54 - Handels- og kontor- uddannelse	1	2	3	4	5
55 - Højskoleophold	1	2	3	4	5
56 - Udlandsophold på varig- hed over 6 måneder	1	2	3	4	5

SPM. 20

Marker venligst Deres køn og civilstand i følgende oversigt:

	Mand	Kvinde	Ugift	Gift/sam- boende	Enke/ enkemand	Skilt/lever faktisk adskilt
57 -	1	2	3	4	5	6

BOPÆL OG BOLIGFORHOLD

SPM. 21

Marker venligst i denne oversigt, hvor De boede det meste af tiden, indtil De blev 15 år gammel, og hvor De bor nu.

BY/LAND	Til 15 år	Nuværende bopæl
Hovedstadsområdet	1 - 58	1 - 59
Odense incl. forstæder	2	2
Ålborg incl. forstæder	3	3
Århus incl. forstæder	4	4
Anden by o. 10.000 indb.	5	5
Anden by u. 10.000 indb.	6	6
Landdistrikt	7	7
LANDSDEL		
Sjælland	1 - 60	1 - 61
Lolland, Falster, Møn	2	2
Bornholm	3	3
Fyn, Langeland m.v.	4	4
Nordjylland	5	5
Vestjylland	6	6
Østjylland	7	7
Sønderjylland	8	8
Udlandet	9	9

SPM. 22

Anfør venligst, hvilken form for bolig De bor i.

	Eget hus	Lejet hus	Egen gård	Lejet gård	Ejer- lejlighed	Lejet lejlighed	Lejet værelse	Andet
62 -	1	2	3	4	5	6	7	8

SPM. 23

Bor De i kollektiv?

63 - 1 Ja
 2 Nej

SPM. 24

Har De selvstændigt arbejdsværelse?

64 - 1 Ja
 2 Nej

SPM. 25

Hvor mange personer bor der i Deres husstand?

Antal personer	Voksne over 18 år	Børn under 18 år
1 person	1 - 65	1 - 66
2 personer	2	2
3 personer	3	3
4 personer	4	4
5 personer	5	5
6 personer	6	6
7 personer	7	7
8 personer	8	8
9 personer eller flere	9	9

SUPPLERENDE BEMÆRKNINGER

SPM. 26

HAR DE KOMMENTARER I ØVRIGT VEDRØRENDE FORFATTERNES ARBEJDSVILKÅR OG
INDTÆGTSFORHOLD, SÅ ANFØR VENLIGST DETTE:

Nyhavn 21
DK 1051 København K
Tlf. (01) 13 46 23

Dansk Kunstnerråd

Dato: 8. oktober 1982

*Kulturminister Mimi Stilling Jacobsen,
Kulturministeriet*

I anledning af debatten om bevillingen til Statens Kunstfond skal Dansk Kunstnerråd udtale: Dansk Kunstnerråd, som repræsenterer ca. 10.000 skabende og udøvende danske kunstnere, har altid haft den opfattelse, at Statens Kunstfond var et vigtigt og nyttigt redskab til at give danske kunstnere mere rimelige eksistens- og arbejdsvilkår. Rådet har helt og fuldt kunnet tilslutte sig Kunstfondens repræsentantskabs udtalelse om nødvendigheden af at regulere bevillingen, således at den oprindelige mening med skabelsen af kunstfonden kunne opretholdes. Det kan den ikke i dag, fordi fondens midler ikke fra begyndelsen har været pristalsreguleret. Rådet erindrer om, at da lovgivningen om kunstfonden blev vedtaget i 1964 var det et enigt folketing, som stemte for lovgivningen, og ved senere revisioner har et overvældende flertal på samme måde givet sin tilslutning til fondens ide og nødvendighed.

I fondens repræsentantskab er samtlige partier repræsenteret, og den udtalelse repræsentantskabet udsendte, og som førte til en kulturministeriet ansøgning til finansudvalget, var underskrevet af samtlige partier med undtagelse af Fremskridtspartiet.

Hvis fondens arbejdslegater og støtte skal have den samme købekraft som i 1964, skal bevillingen tredobles. Herved vil der ikke ske nogen forøgelse i forhold til den oprindelige lov, men alene en kontinuerlig videreførsel af den.

Hvis fondens 3-årige arbejdslegater overhovedet skal have nogen mening, har de måtte forøges indenfor den gældende beløbsramme på bekostning af det antal arbejdslegater, det er muligt at uddele, eller i tal en halvering. Det var ikke meningen, da et enigt folketing i sin tid vedtog loven.

Kunstfonden er et væsentlig led i den samlede danske kulturpolitik, og hvis man overhovedet agter at føre nogen form for kulturpolitik, må de oprettede institutioner, herunder Statens Kunstfond, i det mindste kunne opretholde deres oprindelige økonomiske status.

Såfremt den nye regering, hvoraf det konservative folkeparti og Venstre i 1964 begge afgav eenstemmig tilslutning til loven om fondens oprettelse, (de to andre regeringspartier eksisterede ikke dengang), ikke ønsker at desavouere deres tidligere standpunkt, henstilles det fra rådet, at man reviderer bevillingen med det formål at gengive fondens legater den oprindelige købekraft.

Med venlig hilsen

Hans Jørgen Lembourn
Formand

Kopi til statsminister Poul Schlüter, finansminister Henning Christophersen, Ritzaus bureau og formanden for Statens Kunstfond forfatteren Poul Vad.

Repræsentantskabets skrivelse af

1. marts 1982 til Ministeriet for kulturelle Anliggender

Under henvisning til § 9, stk. 2 i bekendtgørelsen om Statens Kunstfond m.v. skal man herved meddele, at repræsentantskabet på et møde den 26. februar 1982 har behandlet bestyrelsens beretning samt regnskab for finansåret 1981, af hvilke et eksemplar vedlægges.

Repræsentantskabet kan tilslutte sig de i beretningen indeholdte betragtninger om fondets økonomi. Den gennem årene skete udhuling af rådighedsbeløbet har nu nået et sådant omfang, at fondets formål ikke på forsvarlig måde kan tilgodeses. Eksempelvis skal det anføres, at de tre-årige stipendier, som i 1965 var på 20.000 kr. årligt, idag skulle andrage et beløb på mere end 83.000 kr. efter indhentede oplysninger fra Statistisk Departement om den skete udvikling inden for priser og lønninger.

Repræsentantskabet skal derfor indtrængende henstille, at ministeriet ved førstkommende lejlighed søger om en meget væsentlig og absolut nødvendig forøgelse af fondets rådighedssum.

Et medlem af repræsentantskabet, Peter Rindal, har ikke kunnet tilslutte sig ovenstående udtalelse.

Beretning og regnskab har ikke i øvrigt givet repræsentantskabet anledning til bemærkninger.

P.r.v.

Frans Lichtenberg

/Gerda Birkelund

Oversigt over private fonde m.v., som efter deres fundatser kan yde støtte til udgivelsesformål

Antikvar, Carl Julius Petersen's Hjælpefond
Gammel Torv 6
1457 Kbh. K

Augustinus-Fonden
Amaliegade 47
1256 Kbh. K

Bikubens Kulturfond
Silkegade 8
1113 Kbh. K

Carlsbergfondet
H.C. Andersens Boulevard 35
1553 Kbh. V

Dronning Margrethe og
Pris Henriks Fond
c/o Hofmarskallatet
Amalienborg
1257 Kbh. K

Dronning Ingrid's Fond
Frederik VIII's palæ
1257 Kbh. K

Danmark-Amerika Fondet
Nytorg 9
1450 Kbh. K

Danmarks Nationalbanks
Jubilæumsfond af 1968
Havnegade 5
1058 Kbh. K

Dansk-Islandsk Fond
Laksegade 19
1063 Kbh. K

Dramatikerens
Leck-Fischer-legatet
Klosterstræde 24
1157 Kbh. K

Egmont H. Petersens Fond
Gutenberghus
Vognmagergade 11
1148 Kbh. K

El-installatør
Svend Viggo Berendt og Hustru
Aase Berendt, født Christoffersens
mindelegat
Vasehøjvej 4
2920 Charlottenlund

Fondet for dansk-islandsk
Samarbejde
Statsministeriet
Christiansborg
1218 Kbh. K

Fonden af 28/9 1972 og
Fonden af 31/12 1977
Gl Torv 6
1066 Kbh. K

Fonden til Fædrelandets Vel
H.C. Andersens Boulevard 18
1596 Kbh. V

G.E.C. Gad's Fond
Vimmelskiftet 32
1161 Kbh. K

Emma Gad-Fonden
Klosterstræde 24
1157 Kbh. K

Handelsbankens Kulturfond
Holmens Kanal 2
1091 Kbh. K

Hannibal Sanders Fond
Frederiksholms Kanal 16
1220 Kbh. K

Hielmstjerne-Rosencroneske
Stiftelse
Drabæksvej 7
3450 Allerød

Hjerl-Fonden
Sct. Annæ Plads 26
1250 Kbh. K

Knud Højgaards Fond
Jægersborg Allé 4
2920 Charlottenlund

Illum Fondet
Østergade 52
1001 Kbh. K

Konsul George Jorck og
Hustru Emma Jorcks Fond
Gammel Torv 18
1457 Kbh. K

Jyllands-Postens Fond
Grøndalsvej 3
8260 Viborg

Kong Frederik og Dronning Ingrid
Fond til humanitære og kulturelle Formål
Amalienborg
Fr. VIII's palæ
1257 Kbh. K

Det Kongelige Grønlandsfond
Amalienborg
Fr. VIII's palæ
1257 Kbh. K

Det Kongelige danske Videnskabernes
Selskab
H.C. Andersens Boulevard 35
1553 Kbh. V

Ingeniør N.M. Knudsens Fond
Jernbanegade 16
5000 Odense C

Kreditforeningen Danmarks
Fond for særlige formål
Jarmers Plads
1553 Kbh. K

Kaj Munks Mindefond
Torvegade 45, 2. sal
1400 Kbh. K

A.P. Møller og Hustru Chastrine
Mc-Kinney Møllers Fond til almene formål
Esplanaden 50
1098 Kbh. K

Nordisk Kulturfond
Snaregade 10
1205 Kbh. K

Novo's Fond
Novo Allé
2880 Bagsværd

Ny Carlsbergfondet
Brolæggerstræde 5
1211 Kbh. K

Privatbankens Fond
Børsgade 4
1249 Kbh. K

Raben-Levetzau'ske Fond
Ålholm Godskontor
4880 Nysted

Knud Rasmussen Fondet
Haraldsgade 68-70
2100 Kbh. Ø

Thomas B. Thriges Fond
H.C. Andersens Boulevard 18
1553 Kbh. V

Tuborgfondet
Strandvejen 50
2900 Hellerup

Universitets-Jubilæets danske
Samfund 1878
Tølløsevej 59
2700 Brønshøj

Uno-X-Fondet
Viborgvæj 77
7400 Herning

Velux International A/S
Skelstedet 11
2950 Vedbæk

Overretssagfører L. Zeuthens
Mindelegat
Gammel Torv 18
1457 Kbh. K

Antikvarboghandelen i Danmark

dens vilkår og fremtid

Et antikvariat formidler tidligere tiders bøger fra generation til generation og er derved et uundværligt led i bevaringen af vor kulturs hele erfaringsgrundlag og viden. Antikvariatene er en vigtig forudsætning for, at lodige bøger bevarer en økonomisk værdi, der kan være et incitament til, at bøger købes og derfor kan udgives. Gennem antikvariatene har både folkebibliotekerne og forskningsbibliotekerne en vigtig mulighed for at supplere og udbygge deres samlinger af bøger, der er udsolgte fra forlagene.

Mange antikvarier drives som enkeltmandsfirmaer, evt. med familien som medhjælp. Andre er led i et større bogforetagende og drives med en direktør eller bestyrer som daglig leder.

De større antikvariateres personale er ofte uddannede boghandlermedhjælpere, andre er uden egentlig faglig uddannelse, men kvalificerer sig ved boginteresse, alment litteraturkendskab, gode sprogkundskaber, etc. Lønnen og arbejdsvilkårene baserer sig på arbejdsmarkedets overenskomster inden for HK området.

Varerne, bøgerne, skaffer man sig ved køb over disken, fra dødsboer, auktioner eller kolleger i ind- og udland. Som ved al anden handel flytter varen sig derhen, hvor efterspørgslen er størst og prisen bedst. De internationale antikvarier har livlige forbindelser med omverdenen, og der foretages hyppige rejser til udlandet for at opspore sjældne bøger på auktioner og udstillinger.

Prisdannelsen er næsten udelukkende baseret på udbud og efterspørgsel, der påvirkes af svingninger i smag og interesser hos publikum. Prisen på en bogsamling fremkommer som et resultat af konkurrencen antikvariatene imellem og de auktionshuse, der beskæftiger sig med bøger.

Der findes to typer antikvarier. De fleste i Danmark drives som åben bod og med fast forretningstid. Men nogle driver virksomhe-

den fra deres bopæl og sælger hovedsagelig gennem kataloger og lister, der regelmæssigt sendes ud til kundekredsen, der kun kan regne med at træffe antikvaren efter forudgående aftale. Denne form for antikvariat er blevet stadig mere almindelig i udlandet i takt med det stigende omkostningsniveau, hvor ikke mindst de stærkt stigende erhvervslejer i storbyerne har tvunget de pladskrævende antikvarier ud af bycentrene.

Langt den største del af Danmarks antikvarier er koncentreret i hovedstaden, hvorfra man holder forbindelse med provinsens mange kunder gennem tilbud og kataloger. Men desværre er denne salgsform ved at blive så kostbar, at man må forudse, at den i fremtiden vil begrænses stærkt til afgjort skade for de mange i provinsen, der ingen anden mulighed har for kontakt med et antikvariat. Papir, trykkeomkostninger og ikke mindst porto er steget så voldsomt i de senere år, at katalogerne efterhånden er blevet lidet lønsomme. I nogle lande har man imødekømt antikvarerne med nedsat porto i erkendelse af problemet for både publikum og de handlende.

Traditionelt er bibliotekerne gode kunder hos antikvarboghandlerne, og ved opbygningen af de nye universitetsbiblioteker har antikvarerne spillet en vigtig rolle ved fremskaffelsen af den ældre litteratur, der er et helt uundværligt grundlag for forskningen. Som nævnt køber bibliotekerne dels ved at udsende søgelister, dels efter antikvarkatalogerne. Men også her er de stigende omkostninger med til at skabe problemer til skade for begge parter. Bibliotekerne hævder, at de ikke har kapacitet til at bearbejde katalogerne, mens antikvarerne på grund af nedskåret personale og arbejdstid har svært ved at overkomme søgelisterne. Det har resulteret i nedsættelse af et samarbejdsudvalg, der har haft svært ved at finde en løsning på problemet, der ikke bunder i uvilje, men alene i den

økonomiske udvikling og et stift system, der ikke tillader bibliotekarerne at opsøge antikvarierne.

Flere antikvarier har en del import, export og re-export af antikvariske bøger til gavn for det mellemfolkelige kultursamarbejde.

Den moderne forretningsstruktur kræver hurtig omsætning, små lagre, effektiv lagerkontrol og effektiv udnyttelse af personalet. Det har udviklet sig til et betydeligt problem for faget. Omsætningen er lav, lagrene store for at kunne klare efterspørgslen af en uendelighed af enkelttitler, der kræver megen og dyr plads, og i de større forretninger et relativt stort og kvalificeret personale til at holde styr på det hele. Den høje rente gør det vanskeligt for de etablerede virksomheder at opretholde de store lagre, og ved generationsskifte har det vist sig at være et uoverstigeligt problem. Det er praktisk talt ikke muligt mere at overdrage et antikvariat, hvis det skal ske på basis af lånt kapital. Det har ført til et drastisk fald i antallet af seriøse antikvarier i de senere år, og det vil med sikkerhed kunne forudses, at mange flere nedlægges, når indehaveren pensioneres eller dør. En trist udvikling til skade for kulturen i vort land. Antikvarboghandlere skaber bogsamlere, og historien viser, at bogsamlerne er universitetsbibliotekernes fundament. Uden samlerne ville vi ikke have haft de biblioteker, vi har i dag.

Også momsen er en trussel mod antikvariaternes beståen. Prisen på en antikvarisk bog fastsættes udelukkende efter det kriterium, at kunden skal være villig til at betale prisen. Der er ikke tale om en produktionspris plus en avance, der tillægges moms. Det føles derfor som en beskatning af faget og ikke som det var meningen kunden, når der skal afregnes 18% af bogens salgspris til staten. Da der ved privat køb - det mest almindelige i branchen - ikke er nogen moms at fratrække, føles det meget tyngende. I Sverige har man erkendt dette og tillader antikvarerne at fratrække en fiktiv moms på privat køb. I praksis vil det sige noget nær en halvering af momsen på antikvariske bøger. Det menes at have været medvirkende til den opblomstring og tilgang af unge faget har haft i Sverige i de senere år. Det kan tilføjes, at bl.a. Tyskland, Holland, Frankrig og Belgien har nedsat moms på bøger, mens England, Norge og senest Irland slet ingen afgift har.

Branchen er organiseret i Den danske Antikvarboghandlerforening, der har 25 medlemmer mod 38 i 1967. Der stilles krav om god forretningsmoral og fagkundskab for at optagelse kan finde sted. Foreningen er tilsluttet The International League of Antiquarian Booksellers, der har opstillet et sæt af regler for samhandel, der efterleves af de tilsluttede 18 lande. Man udgiver en adressebog over alle medlemmer med angivelse af specialer, udgiver faglige skrifter og afholder kongresser.

Der er gisnet meget om, hvor bogen som medium vil være at finde i det elektroniske samfund. Der vil ske ændringer, og der er sket store ændringer. Men bogen synes at have et fast tag i befolkningen. Mange vil gerne uddanne sig, vide mere og udvide deres horisont. Den udvidede fritid giver også større muligheder for boglige sysler. Fjernsynet skal tilgodese så mange forskellige interesser, at der umuligt kan blive plads til mere indgående oplysninger. Vi er overbevist om, at bogen endnu i mange år vil fastholde og formidle viden fra den ene generation til den anden. Men vi tror også, at vilkårene for dem, der skal handle med bøgerne kan blive så ringe, at ingen har lyst til at påtage sig opgaven. Fra samfundets side ofres der milliardbeløb på at opretholde biblioteker med gratis udlån, mens man lige så stille er ved at ødelægge den lille men meget nyttige branche, der skal fremskaffe bøgerne. Da momsen i sin tid indførtes, gjorde vi udførligt rede for dens uheldige virkninger på vor branche med henvisning til det urimelige i, at der skulle betales fuld moms af en bog, som der havde været betalt afgift af, da den solgtes første gang. Vi foreslog derfor en ordning som den, der gælder for brugtbilhandelen, hvor man kun betaler moms af fortjenesten.

Udviklingen har vist, at vi havde ret. Antikvariaternes antal er halveret, en udvikling som ikke er stoppet, men vil vise sig endnu mere katastrofal i det næste årti.

Nogle vil sikkert mene, at enkelte antikvarier ser ud til at klare sig ganske godt, men vi vil gerne pointere, at talen er ikke om de få større virksomheder, der har lagt særlig vægt på gamle kostbare bøger, der for en stor del handles internationalt, men om antikvarierne der forhandler de almindelige udsolgte bøger og værker til gavn for hverdagspublikummet.

Stikordsregister

Henvisninger til afsnit indeholdende overvejelser eller forslag fra Bogudvalget eller underudvalgene er sat med kursiv.

A

Å conditionssalg 94 f, 95 f
Akademikernes Centralorganisation 32, 59 f
Alternative forlag 69 ff, 100, 184
Alternative produktions- og distributionsformer, underudvalget vedr. 10, 72, 100 f, 201
Alternativt bogsalg, se bogcaféer
Amtscentraler 112
Antagelseshonorar 42
Antagelsesreglerne 92 f, 94 f, 101 f
Antikvarboghandel 130, 140, 225 f
Antikvarboghandlerforening, Den Danske 121, 225 f
Arbejderforfattere 25 ff
Arbejdspladsbibliotek 171
Arkvederlag 193 ff, 196
ARTE 177 f
Avance, boghandlernes 103

B

Back-list 118
BC Inventar 157
Bestillingsopgave 191
Bestseller 80, 185
Bibliografi 146
Bibliotekaruddannelse 138 ff
Bibliotek Tjeneste, Dansk 110 f
Biblioteker 142 ff
Bibliotekernes Oplysningskontor 156
Bibliotekers arrangementer 153
Bibliotekers litteraturformidling 171 f
Biblioteksafgift 18, 45 ff, 153 f, 206 ff
Biblioteksafgiften, underudvalget vedr. 9 f, 207
Biblioteksbenyttelse 151 ff
Biblioteksbøger, indkøb af 110 ff, 115, 131, 144, 154 f, 157 f, 209
Biblioteksbøger, valg af 146 ff
Bibliotekscentralen 147, 157, 172
Biblioteksforening, Danmarks 41, 156
Bibliotekskommissionen 110, 146, 149
Bibliotekslov 142, 146
Biblioteksrådet 145
Biblioteksskole, Danmarks 138 ff, 160
Bibliotekstilsynet 145
Biblioteksudlån vs. bogsalg 153 f, 185, 189

Billigbøger 32 ff, 115 ff, 123, 179 ff, 185 f
Bladhandler, se kiosk
Bloktryk 62
Bog anmeldelser 186
Bogbindere 112
Bogbusser 171
Bogcaféer 69 ff, 100 ff, 109, 131 ff, 186, 209
Bogcaféer i Danmark (BiD) 133
Bogfond 110, 163, 171, 180 f, 190 ff, 202 ff, 205, 208 ff
Bogfortegnelse, Dansk 40, 72 ff, 82 f, 116, 146, 150, 157, 160, 184
Boghandelen, struktur 97
Boghandelens litteraturformidling 164
Boghandelskoncentration 186
Boghandelsstøtte 164, 209
Boghandlere, A og B 63 f
Boghandlerforening, Den danske 63, 91, 102, 135
Boghandlerforening, Den Københavnske 63 f
Boghandlerforening, Københavns 63
Boghandlermedhjælperforening, Den danske 136
Boghandlermonopol 91, 92, 95 ff, 109
Boghandlernes Adresseregister 128, 164
Boghandlernes Kautionsinstitut 203
Boghandlernævnet 92
Boghandlerrådet 64, 91, 100, 111, 113, 148
Boghandleruddannelse 134 ff, 138 ff, 164
Bogimport, Danske boghandlers 105
Bogkataloger 94, 164
Bogklub 32 ff, 71 f, 96, 117 ff, 123 ff, 164 f, 179, 184 ff, 189
Bogklubstøtte 165
Bogklubundersøgelser 121 f
Bogkurser se DANBIF-kurser
Boglader, antal 102
Bogladepris, den faste 91, 95 ff
Bogladerne størrelse 102 f
Boglister, bibliotekernes 172
Bogombud 118, 129, 166
Bogpriser 71, 87 f, 144, 196
Bogprisindeks 88
Bogsalgets størrelse 64 ff
Bogstatistik, Dansk 82 f, 187 f
Bogtjeneste, Dansk 93 f, 164, 168

Bogudgivelser, antal 72 ff
 Bogudsalg 87 f, 117
 Bogundersøgelsen 130
 Bogvalg, bibliotekernes 146 ff
 Budgetter, bibliotekernes 144
 Bytning af bøger 95 f
 Børn og Kultur, Arbejdsgruppen om 154, 191
 Børnebiblioteker 151 f
 Børne- og ungdomslitteratur 198 f, 82 ff, 188, 198 f
 Børnelitteratur. Selskabet for 160 f
 Børne- og ungdomslitteratur, arbejdsgruppen vedr. 10, 83 ff, 117, 154 f, 166, 168 f

C
 Centralbiblioteker 142

D
 Dagblade 40 f
 Dagspressens litteraturformidling 169
 DANBIF 105, 109
 DANBIF-kurser 106, 132 f
 Danmarks Radio 32 ff, 42 ff, 113, 167 ff, 179, 180
 Danskundervisning 172 ff
 Debutalder 22
 Deltidsbiblioteker 142
 »Direct mail« 128 f
 Direkte salg 117 ff
 Drama-ret 59
 Dramatikeres Forbund, Danske 41, 58
 Drama-udgivelser 36 ff
 Driftsstøtte 201 f
 Dørsalg 127 f, 129 f

E
 EF 98 ff
 EF, bogmoms i 205
 Eftertryk 62
 Efteruddannelse 135 f, 140 f
 Eget forlag 40, 183 f
 Eksklusivitetsprincippet 91, 95 ff, 99 ff
 »En bok för alla« 116, 180 f
 Erhvervsfaglige Grunduddannelser 134 f, 174 f

F
 Faglitteratur, udgivelse af 80 ff, 188, 199 f
 Fastregningssalg 94
 Fastprissystemet 91, 95 ff
 Filmproducenter, Foreningen af danske 41
 Finanslovsydelser 56 f
 Fjernsynets litteraturformidling 167 ff
 Folkebiblioteker 142 f, 152
 Folkebibliotekernes bogvalg, arbejdsgruppen vedr. 10, 148 f

Folkeskolen 172
 Fondsstøtte til udgivelse 90
 Forfatter, definition 17 f
 Forfatteres alder 22 ff
 Forfatteres antal 18 f
 Forfatteres bopæl 25
 Forfatteres køn 19
 Forfatteres litteraturformidling 177
 Forfatteres sideerhverv 28 ff
 Forfatteres uddannelse 25 ff
 Forfatterforening, Dansk 18, 32 ff, 45, 58
 Forfatterindtægter 28, 32 ff, 35 f, 184
 Forfatterlegater 48 ff, 190 ff
 Forfatterpriser 56 ff
 Forfatterrekruttering 19
 Forfatterstøtte 190 ff
 Forfatteruddannelse 60
 Forfatterundersøgelsen 17 ff
 Forfattervilkår, arbejdsgruppen vedr. 10, 17 ff, 21, 26 f
 Forlagsaftale 30 ff, 121
 Forlagsfolk, Forening For 137
 Forlagskalkulen 87
 Forlagskoncentration 68 f, 125, 165, 182 f, 187 ff
 Forlagsstøtte 201 ff
 Forlags- og boghandleruddannelsen, arbejdsgruppen vedr. 10, 138 f
 Forlagsskolen 137
 Forlagsstatistik 64 ff, 122 f, 154, 189
 Forlagsstørrelse 66 f
 Forlagsuddannelse 136 ff, 138 ff
 Forlæggerforening, Den danske 32 ff, 45, 63 f, 66 f, 91 ff, 82, 127
 Forlæggerforening, Venstrefløjens 72
 Forrentning, boghandlernes 104 f
 Forskningsbiblioteker 109 f, 143 f, 150 ff
 Forskningsbiblioteksforening, Danmarks 156
 Forskningsbibliotekernes Fællesråd 109 f, 145
 Forskningsråd, Statens humanistiske 34 f, 190 f, 199 f
 Forskningsrådenes udgivelsesstøtte 199 f
 Frisalg 91, 115, 117
 Fritidsundervisning 175 f
 Fællesekspeditionen 93
 Fællesudvalget for Folkebiblioteker og Forskningsbiblioteker 145 f

G
 Garantikøbsordninger 180, 193 ff, 197 f
 Grafiske Højskole, Den 137
 Gratisprincip 145
 »Gyldendal-forfattere« 23 f
 Gyldendal-forhandlere 63 f
 Gymnasiet 173 f

- H
 Heltidsbiblioteker 142
 Hædersgaver 56
 Højere Forberedelseseksamen 174
- I
 IBBY 160
 Importaftaleudvalget 109
 Importboghandel 105 ff, 109 f, 132 f
 Importørforening, Danske boghandlers 105, 109
 Indbindingscentralen 110 ff, 115, 147 ff, 154, 157 ff
 Indtægtshierarki, forfatternes 38
 Indvandrere 199
 Institutionsboglader 113 f
- J
 Journalistuddannelse 170
- K
 Karenstid for bogklubudgave 120 f
 Karenstid for bogudlån 161
 Kautionsstøtte 203
 Kiosker 83, 115 ff, 116 f, 165, 180 186
 Kiosk litteratur 116
 Klassikerudgivelser 200 f, 203
 Kolportage 95 f, 126 ff, 129 f
 Kommissionsanstalt, Danske Boghandlers (DBK) 93, 105
 Kommissorium, Bogudvalgets 9
 Kommunalbestyrelse 144
 Kongelige Bibliotek, Det 143, 153
 Kontantsalg 94
 Kostbare udgivelser 199
 Kulturpolitisk debat 169
 Kunstnerråd, Dansk 59, 221
 Kuponsalg 128 f
 Kvindelige forfattere 19 ff
 Kvindelitteratur 22
- L
 Lageromsætning, bogcaféernes 133
 Lageromsætning, boghandlernes 104
 Lagerstøtte 200
 Leksika 126, 129
 Lektørdtalelser 111, 147, 150, 157 f
 Leverancer, se biblioteks bøger, indkøb af og skolebøger, indkøb af
 Litteraturformidling 162 ff
 Litteraturformidling, arbejdsgruppen vedr. 10, 123 f, 162 ff, 180 f
 Litteraturformidling, forskning i 176 f
 Litteraturformidling, uddannelse i 176 f
 Litteraturpriser 57 f
 Litteraturselskab, Nyt dansk 160, 202
- Litteraturundervisning 172 ff
 Litterære kredsløb 179
 Litterær meningsdannelse 179
 Litterært efterliv 125, 186
 Litterært tidsskrift 41, 124, 174
 LO's fagbladsservice 41, 179
 Lyrikcaféer 178
 Lærebøger 80 ff
 Lærebøger, indkøb af 112 ff
- M
 Marginal litteratur 97, 111 f, 182 ff
 Markedsandel, boghandelens 105, 185
 Materialevalgvejledning, undersøgelsesudvalget for (UMATVA) 149 f
 Mediekoncerner 67 f, 182
 Medieuddannelse 137, 176
 »Minimumstakser og aftaleregler« 32 ff
 Moms 131, 189, 204 ff, 226
 Monopoler og konkurrencebegrænsninger, lov om 95
 Musikfortegnelse, Dansk 146
 Mæcen 62
- N
 Nabolandslitteraturstøtte, nordisk 90
 Nationalbibliografien, se Bogfortegnelse, Dansk
 Normalkalkulen 87
 Normalkontrakt 30 ff
 Norsk Forfattersentrum 178
- O
 Ophavsmandskonto 60 f
 Ophavsret 30 ff, 207
 Oplag 87 f
 Optryk 184, 188
 Oversættelser 85 ff 183, 191, 198
 Oversættelseslitteraturen, arbejdsgruppen vedr. 10, 45
 Oversætterstøtte 190 ff
- P
 Periodicafortegnelse, Dansk 146
 Pligtaflevering 112, 151
 Privatimport 109 f
 Private fonde 203, 223 f
 Privilegie 62
 Produktspredning 67 f
 Projektstøtte til forfattere 190 ff
 Provinsboghandlerforening, Den danske 63
 Præsentationseksemplarer 180, 193 ff, 197 f
 Public relation, bibliotekers 171
- R
 Rabatydelse 91, 113, 202 ff, 209
 Radioens litteraturformidling 167 ff

Radiokassen 42, 58
Regnskabsundersøgelse, Boghandlerforeningens 102 ff
Reklame 169 f
Rigsbibliotekembedet 145
Royalty 32 ff, 35 f, 60 f, 121, 184
Royaltygaranti 192 f, 195
Royalty-supplementsstøtte 198

S

Samhandelsreglerne 64, 91 f, 94 f, 95 ff, 106, 109, 113, 120 f, 129, 130, 132 f, 148
Samleværker 34
Samtryk 199
Seddelfortegnelse 147
Sikkerhedsstillelse, boghandleres 93
Skolebiblioteker 143 f, 151 f
Skolebiblioteksforening, Danmarks 156 f
Skolebøger 80 ff
Skolebøger, indkøb af 110 ff, 209
Skønlitteratur, udgivelse af 80, 182 ff, 187 f, 193 ff
Standardværker 82, 199 f
Statens Kunstfond 48 ff, 60, 89, 178, 190 f, 203, 221 f
Statsbiblioteket i Århus 143
Studenterboglader 113 f
Studierabat 113
Subskription 120
Svensk Författercentrum 178

T

Tabeller, læsning af 17 f

Teaterhonorarer 41 f
Teknisk Litteraturselskab, Dansk 160
Teknologisk udvikling 11
Tidsskrifter 40 f
(se også litterære tidsskrifter)
Tipsmidler 57, 89 f
Titelkoncentration 124, 183 f, 187 ff
Traditionel bogdistribution, underudvalget vedr. 10, 117, 122

U

Uddannelse af forfattere 60
Uddannelse, forfatterens 25 ff
Udenlandsk Bogvalgsvejledning 147
Udgivelsesstøtte 89 f, 202 ff, 223 f
Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde (UBVA) 32, 59 f
Ugeblade 40 f
Undervisningsbøger, indkøb af 110
Undervisningsmidler, amtscentraler for 112
Undervisningsmidler, Landscentralen for 112
UNESCO's bogdefinition 72 ff
UVM-center 112

Ø

Økologi, bogmarkedets, se biblioteksudlån vs. bogsalg

Å

Åbningstider, bibliotekers 161

